POGLEDI NA BRANISLAVO SUŠNIK IN NJEN PRISPEVEK K RAZISKAVAM PARAGVAJSKIH STAROSELSKIH LJUDSTEV

Pogledi na Branislavo Sušnik in njen prispevek k raziskavam paragvajskih staroselskih ljudstev

Uredila
Jaka Repič
Marija Uršula Geršak

Recenzenta
Jernej Mlekuž
Dan Podjed

Zbirka
Zupaničeva knjižnica, št. 57
(ISSN 1855-671X, e-ISSN 2630-3922)

Jezikovni pregled
Rok Janežič

Odgovorna urednica zbirke
Ana Svetel

Uredniški odbor zbirke
Sandi Abram, Blaž Bajič, Alenka Bartulović, Uršula Lipovec Čebron, Jerneja Ferlež, Mateja Habinc, Boštjan Kravanja, Sarah Lunaček, Andraž Magajna, Mirjam Mencej, Rajko Muršič, Jaka Repič, Tomaž Simetinger, Peter Simonič, Ana Svetel, Tanja Tivadar, Urša Valič, Veronika Zavratnik, Damjana Žbontar Furlan

To delo je ponujeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva-Deljenje pod enakimi pogoji 4.0 Mednarodna licenca (izjema so fotografije). / This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License (except photographs).

Knjiga je izšla s podporo Javne agencije za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

Zbornik je nastal v sodelovanju Katedre za španski jezik Oddelka za romanske jezike in književnost in Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

Knjiga je nastala v okviru programske skupine P6-0187 (Etnološke raziskave kulturnih znanj, praks in oblik socialnosti), ki jo financira Agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost RS (ARIS) iz državnega proračuna.

Založila
Založba Univerze v Ljubljani

Izdala
Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani

Za založbo
Gregor Majdič,
rektor Univerze v Ljubljani

Za izdajatelja
Mojca Schlamberger Brezar,
dekanja Filozofske fakultete UL

Ljubljana, 2025

Naklada
200 izvodov

Oblikovna zasnova zbirke
Vasja Cenčič

Prelom in priprava za tisk
Eva Vrbnjak

Prevajalke
Jasmina Markič
Ajda Kranjc
Marija Uršula Geršak
Tina Brilej

Zemljevidi 1, 2 in 4:
Dejan Cigale

Slika na naslovnici
Branislava Sušnik na znamki
Pošte Paragvaja, 2005

Tisk
Birografika Bori d. o. o.

Cena
24,00 €

Prva e-izdaja. Publikacija je v digitalni obliki prosto dostopna na
https://ebooks.uni-lj.si/ZalozbaUL
DOI: 10.4312/9789612975272

Pogledi na Branislavo Sušnik in njen prispevek k raziskavam paragvajskih staroselskih ljudstev

Uredila Jaka Repič in Marija Uršula Geršak

Ljubljana 2025

Vsebina

Jaka Repič in Marija Uršula Geršak	Pogledi na Branislavo Sušnik in njen prispevek k raziskavam paragvajskih staroselskih ljudstev	9

I O jezikih in ljudstvih Paragvaja

Marija Uršula Geršak, Jaka Repič, Helena Dobrovoljc in Marta Kocjan Barle	Jeziki in ljudstva Paragvaja	33
Jasmina Markič	O paragvajski španščini	49

II Pogledi na življenje in raziskovalno delo Branislave Sušnik

Marilin Rehnfeldt	»Čudakinja« Branislava Sušnik in temelji paragvajske antropologije	71
Adelina Pusineri in Raquel Zalazar	Študijska potovanja Branislave Sušnik k ljudstvom Čiripa-Gvarani (Ava-Gvarani) in Ače-Gvajaki (Ače) v Vzhodni regiji Paragvaja (1958–1960)	103
Marija Uršula Geršak	Branislava Sušnik ter vloga in pomen ženske v paragvajskem nacionalističnem diskurzu do konca vojaške diktature Alfreda Stroessnerja	117
Irene Mislej	Branislava Sušnik in slovenske Šolske sestre sv. Frančiška Kristusa Kralja v Argentini in Paragvaju	137

III Razmišljanja o antropoloških raziskavah paragvajskih staroselskih ljudstev

Aleksandra Saksida	Branislava Sušnik med paragvajskimi staroselci	155
Federico Bossert in Diego Villar	Branislava Sušnik in antropologija sprememb	175
Jaka Repič	Animizem, perspektivizem in večvrstna družba v zgodnjih raziskavah Branislave Sušnik	203
Marija Mojca Terčelj	Totemizem včeraj in danes: Odnos »človek–žival« v luči družbene identitete in sodobnih okoljskih vprašanj	227

IV Oblikovanje spomina in simbolna vrnitev Branislave Sušnik v domovino

Barbara Pregelj in Francisco Tomsich	Obeleževanje in spomin: Primer Branislave Sušnik	257
	Imensko kazalo	277

Pogledi na Branislavo Sušnik in njen prispevek k raziskavam paragvajskih staroselskih ljudstev

Jaka Repič in Marija Uršula Geršak

PREPLETANJE POGLEDOV NA BRANISLAVO SUŠNIK

Zbornik *Pogledi na Branislavo Sušnik in njen prispevek k raziskavam paragvajskih staroselskih ljudstev* o slovensko-paragvajski znanstvenici Branislavi Sušnik je nastajal tri leta, ker so se nenehno odpirala nova vprašanja in nejasnosti, ki jih je bilo treba razrešiti: težave pri prevajanju besedil v slovenščino ter potreba po vključitvi zemljevidov in pojasnil o staroselskih jezikih, skupinah in ljudstvih, pa tudi dileme o podomačevanju njihovih imen. Urednikoma se nama je zdelo, da ko sva naredila korak naprej, se je pojavilo kaj nepričakovanega ali novega in naju spet premaknilo nazaj, kot da bi nama nagajal kak duh iz močvirnatega Chaca, kjer je Branislava Sušnik leta in leta neutrudno raziskovala jezike in družbene ter kulturne značilnosti paragvajskih staroselskih ljudstev. Na srečo sva lahko vedno računala na nasvete kolegov

in kolegic, ki so pomagali, da zbornik končno začenja samostojno pot med beročimi.

Knjiga je nastala v želji Branislavo Sušnik, znanstvenico na področjih etnologije, antropologije, arheologije, etnolingvistike in kulturne zgodovine paragvajskih staroselskih ljudstev, skozi različne poglede in čim bolj celostno predstaviti slovenski javnosti. Njeno ime zdaj sicer še zdaleč ni več nepoznano, a do prvih let po slovenski osamosvojitvi je bila kot del povojne politične emigracije v Sloveniji le redkim znana. Še več, kot ugotavljajo številni avtorji, je bila celo zamolčana (gl. Mislej 1993; Čeplak 1997: 461). Irene Mislej in Blaž Telban sta jo že leta 1993 predstavila slovenski strokovni javnosti, kasneje so pri nas o njej pisali še drugi (Rijavec 2000; Saksida 2012; Terčelj 2021; Repič 2021, 2022 idr.). Še pred tem so jo dobro poznali v slovenski diaspori v Argentini (npr. Debeljak 1958, 1976; Vasle 2013; Mizerit 2018), saj je v Buenos Airesu objavila nekaj člankov v slovenščini (Sušnik 1953a, 1954a, 1954b, 1959a), pri Slovenski kulturni akciji pa je imela 10. 11. 1959 predavanje *Primitivec kot človek* (Sušnik 2018).[1]

V Paragvaju je priznana znanstvenica, njena dela so podlaga številnim sodobnim raziskavam, razstavam, študijam in drugim delom, ki obravnavajo staroselce ali zgodovino Paragvaja. Stežka in počasi je pridobila ugled, saj je bilo akademsko okolje za žensko in priseljenko težko dostopno. Kljub temu se je uveljavila kot ena najpomembnejših paragvajskih antropologinj, saj je bila direktorica Etnografskega muzeja dr. Andrés Barbero (*Museo Etnográfico Dr. Andrés Barbero*), predavala pa je tudi na Nacionalni univerzi v Asunciónu. Kljub temu se tudi paragvajski strokovnjaki pritožujejo, da je njeno delo še vedno malo preučeno. Nekateri trdijo, da sta njena španščina in slog pisanja slabo razumljiva, občasno tudi prezahtevna (gl. Bossert in Villar, ta zbornik). Razprav o Branislavi Sušnik in predvsem njenih številnih odpravah med staroselska ljudstva je doslej izšlo kar nekaj, le malo pa je bilo takih, ki bi z njenim raziskovalnim delom vzpostavile dialog, ga nadgradile ali preučevale. To prikazujejo tudi prispevki špansko govorečih avtorjev in avtoric v tem zborniku.

Pričujoči zbornik sooča in povezuje različne poglede na Branislavo Sušnik ter njeno raziskovalno in strokovno delo: poglede iz Paragvaja, Argentine, Urugvaja in Slovenije, pa tudi poglede skozi perspektive antropologije in etnolingvistike, poglede na njen odnos do staroselcev in oblikovanja paragvajske nacionalne države, poglede na njena temeljna raziskovalna vprašanja, poglede na Branislavo Sušnik skozi

1 O odnosu Branislave Sušnik s slovensko diasporo v Argentini in o podobah o njej tam glej Repič 2021.

perspektivo ženske v paragvajski družbi in ne nazadnje skozi perspektive zamolčanosti, pozabe, spomina in simbolne vrnitve v domovino. Zato v nadaljevanju uvodnika na kratko predstavimo migracijsko pot Branislave Sušnik iz Slovenije preko Argentine v Paragvaj, družbenopolitični kontekst Paragvaja, v katerem je delovala, ter njeno raziskovalno biografijo in temeljna dela. Na koncu povzamemo prispevke v zborniku, ki predstavljajo specifične poglede na življenje in raziskovalno ter muzeološko delo Branislave Sušnik.

PO DRUGI SVETOVNI VOJNI Z DOBRIMI VETROVI V JUŽNO AMERIKO

Branislava Sušnik se je rodila 28. marca 1920 v Medvodah, družina pa se je kmalu preselila v Ljubljano. Obiskovala je Poljansko klasično gimnazijo v Ljubljani, kjer je kot profesor poučeval etnolog Niko Kuret, ki jo je navdušil za zgodovinske in etnološke teme (Mislej 1998: 275). Leta 1942 je zaključila študij zgodovine in prazgodovine na Filozofski fakulteti v Ljubljani z diplomskim delom *Evropa in azijska prazgodovina in bosansko-turška etnologija* (Rijavec 2000: 15). Obiskovala je tudi predavanja Lamberta Ehrlicha na Teološki fakulteti v Ljubljani, ki je nanjo vplival kot zagovornik dunajske kulturnozgodovinske šole. Po drugi svetovni vojni je zbežala zaradi nasprotovanja komunizmu v domovini (gl. Debeljak 1976; prim. Peris 2014: 21–3; Repič 2021).

Glede njene formalne izobrazbe je precej nejasnosti, saj več avtorjev navaja, da je doktorirala na Dunaju in se na podiplomskem študiju izobraževala tudi v Rimu. Mojca Terčelj ugotavlja, da za doktorat iz etnozgodovine in uraloaltajske lingvistike pri prof. Wilhelmu Schmidtu na Dunaju leta 1941/42 »ni nobenega pisnega dokazila«. Nadaljuje, da ji je na podlagi diplome na Filozofski fakulteti v Ljubljani »doktorski akademski naziv … dopuščal protokol italijanskega univerzitetnega študija humanistike« (Terčelj 2021: 30–1). O njenem življenju je le malo virov. Zapisi o njej večinoma izhajajo iz maloštevilnih intervjujev (npr. Debeljak 1958), zato se podatki o njenem življenju, izobrazbi in več domnevnih doktoratih pogosto ponavljajo. »O sebi ni želela govoriti, kajti zanjo so bili zares pomembni njeni prispevki na področju znanosti« (Peris 2014: 14).

27. aprila 1947 je prispela v Buenos Aires, kjer pa se ni najbolje povezala z novonastalo povojno politično emigracijo, saj jo je ta preveč omejevala. Namesto tega je svoje zanimanje usmerila v preučevanje

južnoameriških staroselskih ljudstev in jezikov. S slovenskimi misijonarkami reda Šolskih sester sv. Frančiška Kralja, ki so v Argentini delovale od leta 1931, se je podala v misijon Laishi Formosa v pokrajini Chaco na meji med Argentino in Paragvajem, kjer je izvedla tudi zgodnje etnografske in etnolingvistične raziskave med ljudstvom Toba (gl. Mislej, ta zbornik). Prek šolskih sester je v Paragvaju spoznala zdravnika Andrésa Barbera, ki jo je povabil k vodenju Etnografskega muzeja dr. Andrés Barbero v Asunciónu. Tako se je 10. marca 1951 preselila v Paragvaj, kjer je živela do svoje smrti 29. aprila 1996.

Tudi po nastopu vojaške diktature Alfreda Stroessnerja v Paragvaju leta 1954, ki je trajala do leta 1989, je Branislava Sušnik ostala vodja muzeja, ki je deloval v okviru zasebne fundacije La Piedad družine Barbero. »Življenje v Paragvaju v tistih letih [je bilo] zame nova izkušnja, bilo mi je zelo težko prilagoditi se. V meni je prevladovala tendenca k družbeni marginalizaciji. Bila je dežela, kjer sem dobila mir« (Sušnik, v Mislej 1998: 276). Za Branislavo Sušnik je bil Paragvaj torej nova domovina, pa tudi njen »družbenokulturni laboratorij«, ki ji je omogočal preučevanje paragvajskih staroselskih ljudstev, njihovih mitologij, jezikov, miselnih svetov, verskih predstav, materialne kulture in drugega (Peris 2014: 21). A Paragvaj je po svoji zgodovini in družbenem ustroju zelo specifična dežela, zato podajamo kratek vpogled v okoljske, zgodovinske in družbenopolitične razmere, v katerih se je znašla Branislava Sušnik.

GEOGRAFSKI OPIS PARAGVAJA IN CHACA

Paragvaj je celinska država v osrčju Južne Amerike. Leži med Bolivijo, Brazilijo in Argentino. Reka Paragvaj deli deželo na dve povsem različni geografski, naravni, kulturni in zgodovinski enoti. Vzhodni Paragvaj (Paraguay Oriental), ki se razteza vzhodno od reke Paragvaj, predstavlja 40 % ozemlja države ter je gosteje naseljen in razvitejši od Zahodnega Paragvaja (Paraguay Occidental). V Vzhodnem Paragvaju prevladuje nižinski svet s subtropskim podnebjem in z veliko padavinami skozi vse leto. Območje je zelo vodnato, najpomembnejše tri reke so Paraguay, Paraná in Pilcomayo.

Zahodni Paragvaj ali paragvajski Chaco je del Velikega Chaca (Gran Chaco), ki si ga delijo Paragvaj, Argentina, Bolivija in Brazilija ter je nasprotje Vzhodni regiji. Leži zahodno od reke Paraguay in zavzema 60 % ozemlja države. Ima značilno vroče in polsuho podnebje. Padavin je precej manj kot v Vzhodni regiji. Tudi tu prevladuje nižinski svet, rek pa je manj, so krajše in manj vodnate (Vázquez 2014: 33–4).

Zemljevid 1: Zemljevid Paragvaja z delitvijo na Vzhodni in Zahodni Paragvaj ter 17 departmajev. Avtor zemljevida je Dejan Cigale, Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, 2024.[2]

Gran Chaco je eno zadnjih območij, ki še ni izkrčeno zaradi kmetijstva in je po Amazoniji drugo najbolj gozdnato območje v Južni Ameriki. Je redko poseljen in nima razvite infrastrukture. Šele po letu 1990 je paragvajska oblast uvedla ukrepe za zmanjšanje razlik in neravnovesja v razvoju med zahodnim in vzhodnim delom države (Vázquez

2 Za izdelavo treh zemljevidov se iskreno zahvaljujeva prof. dr. Dejanu Cigaletu.

2014: 34). Kljub prevladujoči sušnosti območja se ponaša z bogato kulturno in naravno raznolikostjo. Poleg številnih staroselskih ljudstev tam živijo skupnosti, ki so se v Chacu naselile po priselitvi v Paragvaj (najštevilčnejši so Nemci oziroma menoniti, sicer pa tam živijo še potomci španskih, francoskih, ruskih in drugih priseljencev).

Gospodarski potencial Chaca je velik, razvoj pa tradicionalno povezan predvsem s kmetijstvom in živinorejo ter z ekstenzivno rabo naravnih virov (na primer tanina iz drevesa kebrača). Paragvaj je država z enim najvišjih indeksov koncentracije zemlje v rokah peščice. Kar 90 % zemlje poseduje le 12.000 veleposestnikov, 10 % pa 280.000 manjših in srednje velikih lastnikov (https://www.baseis.org.py/breve-historia-de-la-tierra-en-paraguay/, pregledano 26. 12. 2024). Danes prevladujejo kmetijstvo (bombaž, tobak, mate, soja, koruza, sladkorni trs, pšenica) – Paragvaj je skoraj samozadosten pri preskrbi z živili –, pridobivanje biogoriv, izkoriščanje nafte in tekmovanje za dostop do vode. Chaco je ena od regij, kjer je deforestacija najmočnejša, in to v polsuhem podnebju, kar je povezano tudi z visoko stopnjo revščine na tem območju. Negativne vplive trpijo zlasti staroselci, saj jih večina živi na ruralnih območjih.

Gran Chaco se je v preteklosti delil na Chaco Austral ali Južni Chaco, Chaco Central ali Osrednji Chaco (oba sta danes v Argentini) in na Chaco Boreal ali Severni Chaco, ki leži v Paragvaju, Boliviji in Braziliji (https://www.ritimo.org/La-region-del-Chaco-Americano, pregledano 26. 12. 2024).

Branislava Sušnik je veliko večino raziskovalnega dela na terenu izvedla v paragvajskem delu Severnega Chaca, delno tudi zato, ker je bilo to nepoznano in neraziskano področje zaradi mejnih sporov med različnimi državami po njihovi neodvisnosti v začetku 19. stoletja. Kasneje je postalo tudi militarizirano območje. Zaradi številnih staroselskih etničnih skupin je bila regija zelo zanimiva za njeno delo. Domnevamo lahko, da se je tam udejstvovala tudi zato, ker ni želela posegati na področje terenskega dela drugih znanstvenikov. Na to kaže spor z etnologom in antropologom Leónom Cadoganom, ki je deloval v Vzhodni regiji (gl. Rehnfeldt, ta zbornik).

V Severnem Chacu danes živi več kot 13 staroselskih etničnih skupin, okoli 40.000 oseb, ki so se španskemu nadzoru upirale vse do 20. stoletja. (https://www.oas.org/dsd/publications/unit/oea14s/ch23.htm, pregledano 26. 12. 2024). Pred neodvisnostjo držav, ki si delijo Chaco, je bilo širše območje španska kolonialna regija, imenovana Chiquitos. To je bilo območje številnih »misijonov«, predvsem jezuitskih redukcij, ki so bili zelo vplivni vse do leta 1767, ko so bili jezuiti pregnani iz Latinske Amerike. Njihov namen je bil evropeizacija

Zemljevid 2: Zemljevid pomembnejših paragvajskih cest, mest in rek. Avtor zemljevida je Dejan Cigale, Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, 2024.

in evangelizacija staroselskega prebivalstva ter njegova koncentracija na enem mestu. Jezuiti so se naučili jezikov staroselcev, ohranili skupno lastništvo zemlje (zemljo so odkupili od države) in staroselce ščitili pred lovci na sužnje (brazilskimi *bandeirantesi*). Redukcije so bile večinoma samozadostne in so prodajale viške proizvodnje. Staroselci pa so morali opustiti svoj način življenja, zlasti v velikih družinah, in se iz svojih naselij preseliti na območje določenega misijona.

V tridesetih letih 20. stoletja je bil Chaco prizorišče vojne med Bolivijo in Paragvajem (1932–1935), v kateri je Paragvaj zmagal. Po

vojni je regija zabeležila priseljevanje, zlasti menonitov, Japoncev in Evropejcev, ki so se ukvarjali z živinorejo in intenzivnim kmetijstvom. Severni Chaco je bogat z železom, nafto in plinom.

Več kot 60 % prebivalstva države živi v mestih, največ v prestolnici Asunción. Paragvaj ima po oceni Nacionalnega inštituta za statistiko (*Instituto Nacional de Estadística*) okoli 6.372.623 milijona prebivalcev.[3] Večina je mesticev, potomcev evropskih priseljencev in staroselk. Po popisu iz leta 2022 je staroselcev okoli 2 % vsega paragvajskega prebivalstva (140.039 oseb), večina Gvaranijcev (55,6 %) (gl. *Censo Indígena* 2022). Od tega jih 88 % živi na podeželju, kjer je tudi več revnega prebivalstva kot v mestih, veliko pa jih še vedno živi v prekarnih razmerah.

NA KRATKO O DRUŽBENOPOLITIČNI ZGODOVINI PARAGVAJA PO PRIHODU ŠPANCEV

Zgodovina Paragvaja, države, ki je tudi v Južni Ameriki malo poznana, ima poseben razvoj. Pred prihodom Špancev so na ozemlju Paragvaja živela številna in heterogena staroselska ljudstva. Kot ugotavlja zgodovinarka Liliana M. Brezzo, je bil Paragvaj že v obdobju španskega kolonializma (od 1543 del podkraljevine Peru, od 1776 pa del podkraljevine Río de la Plata) izolirana država brez infrastrukturnih povezav. Paragvaj ni imel naravnih bogastev, zato je bil nezanimiv za špansko krono in konkvistadorje ali kolonizatorje. Območje je bilo zelo nedostopno, zato sta geografska osamitev in odročnost močno vplivali na nadaljnji kulturni razvoj. Poleg tega od 16. stoletja v Paragvaj niso prispeli novi Evropejci, zato se je proces mešanja pospešil, tako da je španske konkvistadorje kmalu nadomestila skupina mesticev in kreolcev. Zanimiv podatek je, da so od 16. stoletja dalje v večini domov govorili gvaranščino, španščina je bila le uradni jezik. Prav tako Paragvaj takrat ni imel univerze in tiskarne, kar je bila ovira za razvoj intelektualne elite ter kroženje knjig in drugih tiskovin.

Po neodvisnosti od španske krone leta 1811 je sledilo obdobje politične osamitve, ko je prišel na oblast José Gaspar Rodríguez de Francia (1814–1840), ki je vzpostavil diktaturo in izolacionistično

3 Vir: https://www.ine.gov.py/noticias/2262/el-ine-presenta-100-anos-de-estimaciones-y-proyecciones-de-poblacion-en-paraguay, pregledano 26. 12. 2024. Nekatere ocene števila prebivalstva segajo do 7,6 milijona. Ocene se celo pri istem viru močno razlikujejo, kar pripisujejo uporabi različnih metodologij demografske projekcije.

politiko. Želel je utrditi paragvajsko neodvisnost, zlasti v odnosu s sosednjo Argentino. Zaprl je meje z Brazilijo in Argentino. Prav tako je zaprl nekatera pristanišča, ki so trgovala s tujino, uvedel državni nadzor nad trgovino (ki je bila do takrat v rokah Argentincev iz Buenos Airesa in Špancev) ter okrepil vojaške sile. Francia se je naslonil na kmetstvo, zato je med drugim pravičneje razdelil zemljo ter skrbel za ustrezno preskrbo z živili in njihove nizke cene. Nadzoroval je privilegirane sektorje in družine ter jim odvzel politično moč. Skušal je ukiniti kmetijstvo, osnovano na monokulturah, tako značilno za številne latinskoameriške države. Razlastil je tudi katoliško cerkev. Ukrepi, ki jih je uvedel, so bili dobri za večino prebivalstva. Vendar je bilo njegovo vladanje trda diktatura, ki ni dopuščala nasprotovanja ali svobode (Brezzo 2014: 17–8, Areces 2014: 161–72).

Po njegovi smrti je oblast prevzel Carlos Antonio López (1841–1862). Državo je moderniziral in odprl. Zgradil je prvi odsek državne železnice in več kot tristo šol ter uvedel brezplačno in obvezno šolanje ter ukrepe za vznik kulturnega in družbenega življenja. Sočasno se je ponovno vzpostavila elita družin, ki so bile v času diktature Francie umaknjene na podeželje, in novih družin, ki so obogatele s trgovino ali dodeljenimi novimi privilegiji. Paragvaj je odprl vrata priseljevanju, zaželjeni so bili zlasti Evropejci, ki naj bi deželi prinesli modernost in civiliziranost. Dežela se je gospodarsko razvijala, položaj Gvaranijcev in drugih staroselcev pa se je poslabšal. Leta 1848 se je država razglasila za lastnico zemlje, ki je pripadala staroselskim skupnostim. Staroselci so bili podjarmljeni in so počasi postali slabo plačana delovna sila. Velikokrat so bili prisiljeni zapustiti svoja naselja, da so delali na plantažah ali v hišah bogatih družin.

Carlosa Antonia Lópeza je na oblasti nasledil sin Francisco Solano López (1862–1870), ki je nadaljeval z modernizacijo in kulturnim razvojem države. To se je porušilo z vojno trojne koalicije (1864–1870), ki je potekala med Paragvajem ter koalicijo Argentine, Brazilije in Urugvaja. Vojna je državo opustošila gospodarsko, politično in kulturno. Na začetku vojne je bilo v Paragvaju okoli 500.000 prebivalcev, zaradi vojne, lahkote in bolezni pa je umrlo 30 % prebivalstva, zlasti moških (podatki o številu prebivalcev in padlih se razlikujejo, nekateri avtorji trdijo, da je v državi živelo 50 % manj prebivalstva, gl. Geršak, ta zbornik). Poleg tega so bili uničeni ali v Argentino preneseni državni in zasebni arhivi, uničene so bile knjižnice in izobraževalni sistem. Po vojni so deželo obnovile ženske, ki so skupaj z otroci in starejšimi predstavljale večino prebivalstva (Areces 2014: 172–97; Brezzo 2014: 19–22).

Prvo polovico 20. stoletja sta zaznamovala politična nestabilnost in izrazit nacionalistični diskurz. Takrat je bilo tudi zgodovinopisje v službi obnove države in nacionalizma (Brezzo 2014: 23–4, 26).

Med letoma 1932 in 1935 je potekala vojna za Severni Chaco med Paragvajom in Bolivijo, najrevnejšima državama v Južni Ameriki. Po paragvajski zmagi je država širila »nacionalistično pedagogijo«, v kateri je imela zgodovina terapevtsko vlogo, saj je predstavljala idilično preteklost (Brezzo 2014: 27). Šele 27. aprila 2009 sta bolivijski predsednik Evo Morales in paragvajski predsednik Fernando Lugo podpisala dokončni sporazum o ozemeljskih mejah Severnega Chaca.

Po vojni za Chaco so bili za deželo značilni opustošenje, revščina in politična nestabilnost. Leta 1947 je prišlo do državljanske vojne, ki ji je sledila diktatura generala Alfreda Stroessnerja (1954–1989), ena najkrutejših v Južni Ameriki. Paragvaj je sodeloval v tajni Operaciji Kondor (*Operación* ali *Plan Cóndor,* uradni začetek 1975), skupaj z Argentino, Čilom, Urugvajem in Bolivijo ter izdatno podporo Združenih držav Amerike. Kasneje sta se jim pridružila tudi Peru in Ekvador. V vseh državah so bile na oblasti vojaške hunte, ki so se z mučenjem, izginotji, posilstvi, umori in državnim terorjem želele znebiti nasprotnikov režima, zlasti pripadnikov levih političnih opcij, sindikalistov, novinarjev, umetnikov … Dokumentacijo o operaciji je leta 1992 prav v Paragvaju odkril pravnik Martín Almada (tudi njega so med diktaturo mučili). Tvorila je del dokumentacije o grozodejstvih diktature Alfreda Stroessnerja. V Paragvaju, razen nekaj obsojenih policistov, za svoje zločine nihče ni odgovarjal na sodišču.

Po odstavitvi diktatorja Stroessnerja leta 1989 in njegovem odhodu v izgnanstvo se je Paragvaj soočal z gospodarsko in politično nestabilnostjo. Demokratična republika je postal z demokratično ustavo iz leta 1992, ki med drugim zagotavlja temeljne človekove pravice, razglaša Paragvaj za večkulturno in dvojezično državo ter priznava pravice staroselcem. Kljub temu pa ostaja na oblasti *Partido Colorado* (Rdeča stranka blizu diktaturi Alfreda Stroessnerja), ki je zmagala na vseh volitvah, razen v mandatu 2008–2013. Gre za nacionalistično, antikomunistično in konzervativno stranko, ki jo podpirajo zemljiški veleposestniki in predstavniki kapitala.

V takšnih okoliščinah je Branislava Sušnik, četudi je nasprotovala diktatorskim režimom, leta 1951 prevzela vodenje etnografskega muzeja in se posvetila etnografskim raziskavam v Chacu ter antropološkim razpravam o staroselskih ljudstvih in kulturni zgodovini Paragvaja.

RAZISKOVALNO DELO BRANISLAVE SUŠNIK MED STAROSELSKIMI LJUDSTVI V PARAGVAJU[4]

Branislava Sušnik se je v Paragvaju kot direktorica Etnografskega muzeja dr. Andrés Barbero, raziskovalka in predavateljica na Filozofski fakulteti Nacionalne univerze v Asunciónu počasi uveljavila v sicer moškem in zaprtem akademskem okolju. V intervjuju s Tinetom Debeljakom je omenila, da je prvo priznanje dobila v navdušenju po njenem predavanju *Izvor ameriškega človeka* (*Problema del origen de los nativos de este continente*) leta 1953 v Paragvajskem Ateneju (Debeljak 1976: 300). V njem je predstavila tri povezane pristope k raziskovanju »primitivnega človeka«: z analizo arheološkega, etnografskega in jezikovnega gradiva (gl. Zuccolillo 2020: 213). Etnografski, etnolingvistični in kulturnozgodovinski pristopi se kažejo tudi v nadaljnjem raziskovalnem delu.

Branislava Sušnik se je posvečala preučevanju staroselskih ljudstev, zlasti tistih v pokrajini Chaco na severu Paragvaja. Izvedla je lingvistične in etnografske raziskave med ljudstvi Maka (Sušnik 1953b; 1955), Čulupi (Sušnik 1954c; 1959b), Lengva (Sušnik 1958), Sanapana (Sušnik 1962a; 1953a) in Čoroti (Sušnik 1962b). Sprva je staroselsko družbeno stvarnost in kozmologijo skušala razlagati predvsem skozi jezike in etnografske zapise, pri katerih je sledila emskim, lokalnim razlagam družbenih pojavov. »Jezik mi ni samo socialna zveza, temveč kulturna vrednota in s tega stališča kot 'kulturnorečje' dopolnjuje kulturno celoto določenega plemena, njegovo žitje, bitje, hotenje in izživljanje« (Sušnik, v Debeljak 1958: 320).

Med terenskim raziskovalnim delom je zbirala fotografije, zvočne posnetke, etnografske zapiske in arheološke predmete materialne kulture, s katerimi je dopolnjevala muzejske zbirke. V zgodnjem obdobju sta bili pomembni tudi objavi raziskav med ljudstvom Išir *Študije o Čamakokih* (*Estudios Chamacoco I* in *Estudios Chamacoco II*; Sušnik 1957a; 1957b). V teh obravnavah se je odmaknila od idealiziranih in stereotipnih prikazov staroselcev. Opisala je njihova sodobna življenja in jih vpela v različne družbene kontekste. Tako je povezave in odnose med različnimi skupinami, kolonialne in postkolonialne vplive (preseljevanja in izguba zemlje), vpliv misijonov in kolonov ter mešanje staroselskih jezikov z gvaranščino, španščino in drugimi jeziki razumela kot dejavnike družbenih

4 Branislava Sušnik je napisala 81 člankov in knjig (gl. Terčelj, ta zbornik), a na tem mestu in v nadaljevanju omenjamo le nekatera njena vidnejša dela. Navedenih del tu ne analiziramo. Za podrobnejšo analizo njenih del gl. Zuccolillo 2020, pa tudi poglavja Marilin Rehnfeldt in drugih avtoric in avtorjev v tem zborniku.

in kulturnih sprememb. Vodilo jo je torej zanimanje za družbene spremembe in življenje staroselcev v sedanjosti (gl. tudi Saksida, ta zbornik). Zanjo staroselske skupnosti niso bile statične in izolirane, saj je vplive kolonializma, oblikovanja paragvajske nacionalne države in modernizacijo paragvajske družbe razumela kot pomembne dejavnike družbenih sprememb med staroselci. Tako je v knjigi *Čamakoki 1 – Kulturne spremembe* iz prve roke opisala družbene spremembe pri ljudstvu Išir med letoma 1956 in 1968, razloge zanje pa je pripisala vplivu paragvajske družbe (Sušnik 1969, 1970; gl. Terčelj, ta zbornik; Saksida, ta zbornik).

V šestdesetih letih 20. stoletja se je vse bolj posvečala kulturnozgodovinskemu pristopu, pri katerem je kombinirala etnografske in arhivske raziskave ter obravnavala jezike, materialno kulturo in kulturno zgodovino paragvajskih staroselskih ljudstev. Kot primer tega obdobja lahko navedemo delo *Kolonialni Indijanec* (*El Indio Colonial*), ki je izšlo v treh zvezkih (Sušnik 1965; 1966; 1971a). Kasneje je izdala več sistematiziranih sklopov etnografskih, jezikoslovnih in kulturnozgodovinskih razprav. Med njimi lahko navedemo šest zvezkov *Jeziki pokrajine Chaco* (*Lenguas Chaqueñas*) (Sušnik 1971b, 1971c, 1972a, 1972b, 1973, 1977), sedem zvezkov serije *Paragvajski staroselci* (*Los Aborígenes del Paraguay*) (Sušnik 1978, 1979–1980, 1981, 1982, 1983, 1984–1985, 1986–1987) in dva zvezka *Vloga staroselcev pri nastanku in paragvajskem načinu življenja* (*El Rol de los Indígenas en la Formación y en la Vivencia del Paraguay*) (1982–1983).[5]

Njene raziskave so za Paragvaj neprecenljivega pomena. O njenem delu *Socioantropološki pogled na Paragvaj* (*Una visión socio-antropológica del Paraguay*, Sušnik 1990–1991, 1992, 1993), ki zajema obdobje od prihoda konkvistadorjev v 16. stoletju do konca 19. stoletja in presega zgolj etnografske obravnave staroselcev, zgodovinar Ignacio Telesca pravi, da je »nemogoče razumeti zgodovino Paragvaja in današnjo paragvajsko družbo, ne da bi upoštevali delo Branislave Sušnik« (2020: 234). Posebej referenčno je delo *Paragvajski Indijanci* (*Los Indios del Paraguay*), ki sta ga napisala s paragvajskim antropologom Miguelom Chasejem Sardijem (Sušnik in Chase Sardi 1995). V obdobju kulturnozgodovinskih razprav je problematizirala temelje nacionalističnega mita o miroljubnem mešanju (*mestizaje*) konkvistadorjev in staroselcev. Ideja miroljubnega mešanja staroselskega ljudstva Gvarani in Špancev je namreč temelj paragvajskega nacionalnega mita (gl. Bossert in Villar, ta zbornik; Geršak, ta zbornik), kar se kaže tudi v jezikovni podobi Paragvaja (Markič, ta zbornik).

---

5 Najskrbnejši kronološki in tematski pregled njenih del opravi Gabriela Zuccolillo (2020).

Branislava Sušnik je leta 1992 prejela celo nacionalno nagrado paragvajskega predsednika za dosežke v znanosti, po smrti pa so jo počastili še s predsednikovim odlikovanjem za znanstveni prispevek k paragvajski identiteti (gl. Mislej 1998: 279; Rijavec 2000: 29–30; Mizerit 2018: 39–41). Njeno podobo raziskovalke med staroselci so leta 2005 upodobili celo na poštni znamki.

PA V DOMOVINI?

V Sloveniji je bilo po letu 1993 o Branislavi Sušnik precej objav, a le redke so analizirale njena antropološka raziskovalna vprašanja, pristope, metode in teorije (npr. Saksida 2012; Terčelj 2021; Repič 2022). Okoli nje se je celo oblikoval nekakšen mit o avanturistki in neutrudni raziskovalki, o »Šamanki Branki«, kot so naslovili dokumentarno oddajo Matjaža Žbontarja o Branislavi Sušnik iz leta 2010 v koprodukciji Fatamorgana in RTV Slovenija. Helena Janežič je istega leta pripravila razstavo *Med Indijance* o Branislavi Sušnik v Narodni in univerzitetni knjižnici. Največ dogodkov pa je potekalo leta 2020 ob stoti obletnici rojstva Branislave Sušnik. Takrat je v Medvodah na sotočju reke Save in Sore dobila spomenik, kar so govorniki na prireditvi omenjali kot simbolno vrnitev v domovino, priznanje izseljenske znanstvenice in obeleževanje spomina na njeno zapuščino. Leta 2021 je v Medvodah pri založbi Malinc izšla dvojezična knjiga *Bivališča Branislave Sušnik: dokumenti, podobe, pričevanja*, ki sta jo uredila Barbara Pregelj in Francisco Tomsich (2020). Zbornik prinaša prispevke z različnih področij znanosti in umetnosti ter dokumente in bogato slikovno gradivo o Branislavi Sušnik. Leta 2020 je Slovenski etnografski muzej izdal spremno publikacijo refleksije razstave v nastajanju *La Doctora: Branislava Sušnik (1920 – 1996)*, leta 2021 pa je pod vodstvom Tanje Roženbergar in kustosinje Mojce Terčelj pripravil razstavo *La Doctora: življenje in delo slovenske znanstvenice v Paragvaju*.

O PRISPEVKIH ZBORNIKA

Tudi pričujoči zbornik je del razmisleka o življenju in raziskovalni zapuščini Branislave Sušnik, a na način soočanja in povezovanja različnih

pogledov.[6] Temu uvodu sledi krajše poglavje *O jezikih in ljudstvih Paragvaja*, ki predstavi jezikovno in etnično kompleksnost dežele ter težave s poimenovanjem staroselskih jezikov in ljudstev. Opozarja na dva povezana problema: a) veljavnost in problematičnost imen zaradi zgodovine poimenovanja staroselskih ljudstev ter b) podomačitev zapisov v slovensko obliko. Četudi morda ne prinaša idealnih rešitev, opozarja na neenotnost ter pogosto neproblematiziran odnos do imen ljudstev in jezikov v antropoloških besedilih ter spodbuja razmislek o poimenovanju in podomačevanju teh imen.

V nadaljevanju sledi poglavje Jasmine Markič *O paragvajski španščini*, ki še dodatno poglobi razmislek o jezikih v Paragvaju ter predvsem o medsebojnih jezikovnih vplivih gvaranščine in španščine. Osredotoča se na jezikovno sliko Paragvaja, na posebnosti paragvajske inačice španščine in na vpliv jezika gvarani. Gvaranščina je bila že med kolonizacijo sporazumevalni jezik, v nacionalni mitologiji pa se medsebojni vpliv kaže tudi v domnevno miroljubnem mešanju španskih kolonialistov in staroselskega prebivalstva, kar zavrne tako Branislava Sušnik kot nekateri avtorji tega zbornika (npr. Geršak; Bossert in Villar).

Naslednji sklop govori o življenju in raziskovalnem delu Branislave Sušnik. Uvedeta ga poglavji Marilin Rehnfeldt *»Čudakinja« Branislava Sušnik in temelji paragvajske antropologije* ter Adeline Pusineri in Raquel Zalazar *Študijska potovanja dr. Branislave Sušnik k ljudstvom Čiripa Gvarani (Ava-Gvarani) in Ače Gvajaki (Ače) v vzhodni regiji Paragvaja (1958–1960)*. Marilin Rehnfeldt podrobno opiše življenje in delo Branislave Sušnik ter njen prispevek k razvoju in konsolidaciji antropologije v Paragvaju. Osredotoča se predvsem na prva terenska raziskovanja, ko se je šele uveljavljala v znanstvenem okolju, a je morala krmariti tudi skozi čeri državne politike, predvsem z nastopom dolge diktature generala Alfreda Stroessnerja (1954–1989). Avtorica raziskovalno delo Branislave Sušnik vpne tudi v kontekst razvoja paragvajske antropologije, ki je imela dve glavni struji: krepitev nacionalne identitete mesticev in raziskave staroselskih kultur. Prilagajanje tem okoliščinam je celo opredelilo razvoj njene znanstvene poti. Tudi prispevek Adeline Pusineri in Raquel Zalazar se osredotoča predvsem na prve terenske raziskave Branislave Sušnik, saj podrobno prikaže način priprave in izvedbe teh raziskovalnih odprav ter bogastvo zbranega gradiva, ki je obsegalo tako etnografske zapiske kot zvočne posnetke, fotografije in predmete za muzejsko zbirko.

---

6 Začetki zbornika segajo v Ciljni raziskovalni projekt *Dr. Branislava Sušnik in sodobniki – ambasadorji slovenske znanosti v Južni Ameriki* in v istoimensko mednarodno konferenco leta 2021.

Sklop o življenju in raziskovalnem delu Branislave Sušnik se nadaljuje s prispevkom Marije Uršule Geršak *Branislava Sušnik in vloga ter pomen ženske v paragvajskem nacionalističnem diskurzu do konca vojaške diktature Alfreda Stroessnerja*, v katerem zgodovino Paragvaja predstavi skozi perspektivo vloge ženske. Zavrne mit o ženski, ki jo je oblikoval nacionalistični diskurz in izhaja iz zgodovinskih okoliščin, sploh vojne trojne koalicije in vojne za Chaco, po katerih so bile ženske vitalnega pomena za obnovo družbe in države. Skozi podroben pregled pisem med Branislavo Sušnik in njeno mamo, sestro ter Tinetom Debeljakom in skozi analizo vloge žensk v paragvajskem nacionalnem diskurzu poglavje osvetli odnos Branislave Sušnik do vloge žensk v paragvajski družbi. Sklop zaključi poglavje Irene Mislej *Branislava Sušnik in slovenske Šolske sestre sv. Frančiška Kristusa Kralja v Argentini in Paragvaju*. To poglavje izpostavi pomemben drobec življenjske poti Branislave Sušnik. Opiše namreč njene zgodnje povezave s slovenskimi Šolskimi sestrami sv. Frančiška Kristusa Kralja v Argentini in Paragvaju, ki so bile izjemno zaslužne za njeno zgodnje raziskovalno delo v argentinskem Chacu in selitev v Paragvaj.

Naslednji sklop prinaša razprave o temeljnih znanstvenih vprašanjih in pristopih Branislave Sušnik v antropologiji. Aleksandra Saksida v poglavju *Branislava Sušnik med paragvajskimi staroselci* ter Federico Bossert in Diego Villar v poglavju *Branislava Sušnik in antropologija sprememb* predstavijo njene temeljne metodološke in teoretske pristope pri raziskavah paragvajskih staroselskih ljudstev in jezikov. Poglabljala se je v miselni svet in mentaliteto staroselcev, v njihova verovanja in mite, obravnavala pa je tudi njihovo prilagajanje na življenje v sodobni paragvajski družbi. To vidimo v etnolingvističnih raziskavah, še posebej v raziskavah ljudstva Išir (Čamakoki), ki ga je prvič obiskala leta 1956, nato pa 1968, pri čemer je družbene in kulturne spremembe dokumentirala kot posledico vpliva misijonov in paragvajske družbe.

V nadaljevanju Jaka Repič v poglavju *Animizem, perspektivizem in večvrstna družba v zgodnjih raziskavah Branislave Sušnik* najprej predstavi njeno migracijsko pot in povezave s slovensko diasporo v Argentini, nato pa se osredotoči na njeno zgodnje znanstveno vprašanje, kaj pomeni biti človek. To vprašanje zasleduje skozi tri vidike: animizem, koncept sile in koncept večvrstne družbe. Avtor ugotavlja, da so njeni temeljni znanstveni koncepti, ki so izhajali iz emskih pogledov na družbeno stvarnost staroselcev, še vedno relevantni za sodobne antropološke razprave o animizmu, večvrstni družbi in dualizmu narava : kultura. Mojca Terčelj v poglavju *Totemizem včeraj in danes: Odnos »človek–žival« v luči družbene identitete in sodobnih okoljskih vprašanj* obravnava razlago totemizma, ki ga je Branislava

Sušnik razvila na podlagi raziskav v skupnosti Ebitoso-Išir (Čamakoki) na območju Puerto Diane v letih 1956/57 in 1968. Branislavo Sušnik je zanimalo, kako staroselske skupnosti dojemajo in razlagajo naravo ter kako se te konceptualizacije spreminjajo v procesih družbenih sprememb.

Zbornik zaključujeta Barbara Pregelj in Francisco Tomsich s poglavjem *Obeleževanje in spomin: Primer Branislave Sušnik*. Poglavje predstavlja raziskavo *Moradas de Branislava Susnik/Bivališča Branislave Sušnik*, ki sta jo kot raziskovalno umetniški projekt izvedla prav avtorja prispevka. V prispevku razmišljata o vlogi projekta pri pozabi in ponovnem oblikovanju spomina na Branislavo Sušnik. Predstavita več dejavnosti in umetniških projektov, posebej pa izpostavita zasnovo spomenika Branislave Sušnik ter prek nje razmišljata o položaju in vlogi umetnosti pri oblikovanju spomina.

Zbornik *Pogledi na Branislavo Sušnik in njen prispevek k raziskavam paragvajskih staroselskih ljudstev* združuje prispevke slovenskih, paragvajskih, urugvajskih in argentinskih avtorjev in avtoric, ki vsak skozi svoj pogled vzpostavljajo dialog z znanstvenim delom Branislave Sušnik, pa tudi z družbenimi razmerami Paragvaja, ki je po selitvi postal njena nova domovina in raziskovalno okolje. Urednika zbornika upava, da s prepletanjem različnih perspektiv podajamo nov in svež vpogled v raziskovalno delo in znanstveno zapuščino Branislave Sušnik.

LITERATURA IN VIRI

Areces, Nidia R. 2014 'De la Independencia a la Guerra de la Triple Alianza (1811–1870).' V: *Historia del Paraguay*. Ignacio Telesca, ur. Asunción: Taurus. Str: 149–97.

Brezzo, Liliana M. 2014 'La historia y los historiadores.' V: *Historia del Paraguay*. Ignacio Telesca, ur. Asunción: Taurus. Str: 13–32.

Censo Indígena 2022 *Censo Indígena: Resultados preliminares.* Asunción: Instituto Nacional de Estadística Paraguay. Vir: https://www.ine.gov.py/Publicaciones/Biblioteca/documento/233/censo_indigena2022.pdf, pregledano 2. 11. 2024.

Čeplak Mencin, Ralf 1997 'In memoriam: Dr. Branislava Sušnik 1920–1996.' *Etnolog* 7: 461–63.

Debeljak, Tine 1958 'Srečanje z raziskovalko indijanskih plemen dr. Branko Sušnikovo.' *Meddobje* 4(4): 319–24 (ponatis leta 2018 v: *Meddobje = Entresiglos* 52(1–4): 43–50.

Debeljak, Tine 1976 'Dr. Branislava Sušnik: Raziskovalka indijanskih plemen.' V: *Zbornik Svobodne Slovenije 1973–1975: V tridesetem letu našega zdomstva, 1945–1975*. Miloš Stare, ur. Buenos Aires: Svobodna Slovenija. Str. 299–305.

Instituto Nacional de Estadística de Paraguay (2022). Resultados finales: Estructura de la población por edad y sexo. Vir: https://www.ine.gov.py/censo2022.

Mislej, Irene 1993 'Dr. Branislava Sušnik, slovenska antropologinja v Paragvaju: Nedokončana zgodba.' *Slovenski koledar: Koledar za Slovence po svetu* 40: 266–71.

Mislej, Irene 1998 'Dr. Branislava Sušnik (1920–1996): Slovenska znanstvenica v tropskem Paragvaju.' *Traditiones* 27: 275–81.

Mizerit, Tone 2018 'Branka Sušnik.' *Meddobje = Entresiglos* 52(1–4): 38–42.

Peris, Carlos 2014 *Branislava Susnik: La antropóloga del Paraguay.* Asunción: El Lector.

Pregelj, Barbara in Francisco Tomsich, ur. 2020 *Bivališča Branislave Sušnik: Dokumenti, besedila, podobe, pričevanja.* Medvode: Malinc. Glej tudi vir: https://branislavasusnik.wordpress.com/, pregledano 24. 12. 2024.

Repič, Jaka 2021 'Podobe Branislave Sušnik med Slovenci v Argentini: Migracija, življenje v Paragvaju in povezave z domovino.' *Dve domovini/Two Homelands* 53: 11–26.

Repič, Jaka 2022 'Branislava Sušnik kot raziskovalka staroselskih ljudstev v Paragvaju: Refleksija njenega življenja in temeljnih antropoloških vprašanj.' V: *Prepletenost svetov: zgodovine in refleksije zunajevropskih raziskav v Sloveniji*. Sarah Lunaček Brumen in Tina Palaić, ur. Ljubljana: Znanstvena založba Univerze v Ljubljani. Str. 183–206.

Rijavec, Maja 2000 'Dr. Branislava Sušnik – Slovenska znanstvenica v Paragvaju.' Diplomska naloga. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

Saksida, Aleksandra 2012 'Antropologija Branislave Sušnik.' *Monitor* 14(2): 33–69.

Sušnik, Branislava 1953a 'Med indijanci Lengua.' V: *Misijonski zbornik.* Ladislav Lenček, ur. Buenos Aires. Str. 143–52.

Sušnik, Branislava 1953b 'Las sílabas básicas en el Macca, 1ª parte - Vocabulario fonético.' Neobjavljen, natipkan izvirnik. Asunción: Arhiv MEAB.

Sušnik, Branislava 1954a. 'Pogoji za misijone v Paraguaju.' *Katoliški misijoni* (Buenos Aires), marec, april, maj, junij.

Sušnik, Branislava 1954b 'Verovanje indijancev Lengua.' V: *Vrednote (Los Valores).* Buenos Aires: Slovenska kulturna akcija. Str. 169–77.

Sušnik, Branislava 1954c 'Chulupi. Esbozo Gramatical Analítico.' *Estudios Pampeanos* I. Asunción.

Sušnik, Branislava 1955 'Sistema fónico y principios morfológicos del Mak´a.' *Estudios Pampeanos* II. Asunción.

Sušnik, Branislava 1957a 'Estudios Chamacocos.' *Boletín SCP-MEAB, Volumen I – Etnografía 1.*

Sušnik, Branislava 1957b 'Estudios Chamacocos. Parte 2nda.' *Boletín SCP-MEAB, Volumen I – Etnografía 2.*

Sušnik, Branislava 1958 'Eenthlit - Appaiwa. Lengua Maskoy. Estructura gramatical. Parte 1ra.' *Boletín SCP-MEAB, Volumen II – Etnolingüística 2.*

Sušnik, Branislava 1959a 'Totemizem in šamanizem pri Čamakokih.' *Zgodovinski zbornik*, ur. M. Marolt. Buenos Aires: SKA. Str. 198–209.

Sušnik, Branislava 1959b 'Afinidades estructurales del verbo Chulupí y Mak´a.' *Boletín SCP-MEAB, Volumen III – Miscelánea 1*.

Sušnik, Branislava 1962a 'Algunas palabras culturales del área chaqueña. Comparaciones.' *Boletín SCP-MEAB, Volumen VI – Miscelánea 3*.

Sušnik, Branislava 1962b 'Vocabularios inéditos de los idiomas Emok-Toba y Choroti recogidos por el Dr. Max Schmidt.' *Boletín SCP-MEAB, Volumen VI – Miscelánea 3*.

Sušnik, Branislava 1965 *El Guaraní Colonial* (*El Indio Colonial I*). Asunción: MEAB.

Sušnik, Branislava 1966 *Los trece pueblos guaraníes de las misiones* (*El Indio Colonial II*). Asunción: MEAB.

Sušnik, Branislava 1969 *Chamacoco I – Cambio cultural*. Asunción: MEAB.

Sušnik, Branislava 1970 *Chamacoco II – Diccionario Etnográfico*. Asunción: MEAB.

Sušnik, Branislava 1971a *El Chaqueño: Guaycurúes y Chanes-Arawak* (*El Indio Colonial III*). Asunción: MEAB.

Sušnik, Branislava. 1971b *Lenguas chaqueñas I. Familia Guaycurú*. Asunción: MEAB.

Sušnik, Branislava 1971c *Lenguas chaqueñas II. Familia Guaycurú.* Asunción: MEAB.

Sušnik, Branislava 1972a *Lenguas Chaqueñas III. Familia Guaycurú.* Asunción: MEAB.

Sušnik, Branislava 1972b *Lenguas Chaqueñas IV. Familia Zamuko. Camakoko – Ayoweo*. Asunción: MEAB.

Sušnik, Branislava 1973 *Lenguas Chaqueñas V. La lengua de los Ayoweo Moro.* Asunción: MEAB.

Sušnik, Branislava 1977 *Lenguas Chaqueñas VI. Lengua-Maskoy- Su hablar. Su pensar. Su vivencia*. Asunción: MEAB.

Sušnik, Branislava 1978 *Los Aborigenes del Paraguay I: Etnología del Chaco Boreal y su periferia (siglos XVI y XVII)*. Asunción: MEAB.

Sušnik, Branislava 1979–1980 *Los Aborigenes del Paraguay II*: *Etnohistoria de los Guaraníes – Época Colonial.* Asunción: MEAB.

Sušnik, Branislava 1981 *Los Aborigenes del Paraguay, III/1: Etnohistoria de los Chaqueños 1650 – 1910*. Asunción: MEAB.

Sušnik, Branislava 1982 *Los Aborigenes del Paraguay IV: Cultura Material.* Asunción: MEAB.

Sušnik, Branislava 1982–1983 *El Rol de los Indígenas en la Formación y en la Vivencia del Paraguay*. Zvezek I in II. Asunción: Instituto Paraguayo de estudios nacionales.

Sušnik, Branislava 1983 *Los Aborigenes del Paraguay V: Ciclo vital y estructura social*. Asunción: MEAB.

Sušnik, Branislava 1984–1985 *Los Aborigenes del Paraguay VI: Aproximación a las creencias de los indígenas*. Asunción: MEAB.

Sušnik, Branislava 1986–1987 *Los Aborigenes del Paraguay VII: Lenguas Chaqueñas VII/1*. Asunción: MEAB.

Sušnik, Branislava 1990–1991 *Una visión socio-antropológica del Paraguay del siglo XVII*. Asunción: MEAB.

Sušnik, Branislava 1992 *Una visión socio-antropológica del Paraguay del siglo XIX- Parte 1ra*. Asunción: MEAB.

Sušnik, Branislava 1993 *Una visión socio-antropológica del Paraguay. Siglos XVI–XVII*. Asunción: MEAB.

Sušnik, Branislava 2018 'Primitivec kot človek: Predavanje dr. Branke Sušnik na 15. Kulturnem večeru Slovenske kulturne akcije, 10. novembra 1959.' *Meddobje = Entresiglos* 52(1–4): 51–61.

Sušnik, Branislava in Miguel Chase Sardi 1995 *Los indios del Paraguay*. Madrid: Editorial Mapfre.

Telban, Blaž 1993 '»Bicho raro« paragvajskih ravnic ali srečanje z dr. Branislavo Sušnik.' *Etnolog* 3: 205–14.

Telesca, Ignacio 2022 'El concepto de mestizaje en la obra de Branislava Susnik.' *Res Gesta* 46: 219–47. Vir: https://erevistas.uca.edu.ar/index.php/RGES/article/view/4231.

Terčelj, Mojca Marija 2021 'Zamolčana znanstvenica: Doprinos dr. Branislave Sušnik k raziskovanju staroselskih kultur Paragvaja.' *Dve domovini/Two Homelands* 53: 27–44.

Vasle, Mirko 2013 *Científicos eslovenos a través del tiempo.* Buenos Aires: Editorial Baraga del Centro Misional Baraga.

Vázquez, Fabricio 2014 'Las nuevas regiones.' V: *Historia del Paraguay*. Ignacio Telesca, ur. Asunción: Taurus. Str: 33–47.

Zuccolillo, Gabriela 2020 'Continuará.' *Suplemento antropológico* 55(1): 211–36.

POVZETEK

Uvodnik v zbornik *Pogledi na Branislavo Sušnik in njen prispevek k raziskavam paragvajskih staroselskih ljudstev* na kratko predstavi življenjsko pot slovensko-paragvajske znanstvenice Branislave Sušnik, ki je po drugi svetovni vojni zbežala iz domovine ter se preselila v Argentino in nato v Paragvaj, kjer je prevzela vodenje Etnografskega muzeja dr. Andrés Barbero. Za boljše razumevanje prispevkov v zborniku uvodnik poda kratek geografski opis Paragvaja in pokrajine Chaco, kjer je raziskovala, ter pojasni kompleksne družbenopolitične procese, ki so oblikovali deželo, v kateri se je uveljavila kot ena vodilnih znanstvenic v antropologiji. Prispevek tudi povzame njene temeljne raziskave, ki kažejo na razvoj metodologije raziskav ter temeljnih znanstvenih vprašanj in pristopov.

Ključne besede: življenje Branislave Sušnik, geografski opis, družbenopolitični procesi, Paragvaj, Chaco

ABSTRACT: VIEWS ON BRANISLAVA SUŠNIK AND HER CONTRIBUTIONS TO RESEARCH ON PARAGUAYAN INDIGENOUS PEOPLES

The editorial of *Views on Branislava Sušnik and Her Contributions to Research on Paraguayan Indigenous Peoples* briefly presents the life of the Slovene-Paraguayan scientist Branislava Sušnik, who fled her homeland after World War II, moved to Argentina and then to Paraguay, where she took over the management of the Andrés Barbero Ethnographic Museum. Concise geographic descriptions of Paraguay and the Chaco region, where she conducted her research, and an analysis of the complex sociopolitical processes that shaped the country where she became one of the leading scientists in anthropology provide the reader with context and facilitate a better understanding of the contributions in the collection. The editorial also summarizes Sušnik's principal research, which shows the development of her research methodology and foundational scientific questions and approaches.

Keywords: life of Branislava Sušnik, geographic description, sociopolitical processes, Paraguay, Chaco

RESUMEN: MIRADAS SOBRE BRANISLAVA SUŠNIK Y SU CONTRIBUCIÓN A LA INVESTIGACIÓN SOBRE LOS PUEBLOS INDÍGENAS PARAGUAYOS

El prólogo a la obra *Miradas sobre Branislava Sušnik y su contribución a la investigación sobre los pueblos indígenas paraguayos* presenta en breve la trayectoria vital de la científica esloveno-paraguaya Branislava Susnik, quien, tras la Segunda Guerra Mundial, huyó de su patria y se trasladó a Argentina y posteriormente a Paraguay, donde asumió la dirección del Museo Etnográfico Dr. Andrés Barbero. Para una mejor comprensión de los aportes en esta recopilación de artículos, el prólogo ofrece una breve descripción geográfica de Paraguay y de la región del Chaco, donde llevó a cabo sus investigaciones, y esclarece los complejos procesos sociopolíticos que moldearon el país en el que se consolidó como una de las principales científicas en el campo de la antropología. El artículo también resume sus investigaciones fundamentales, que muestran el desarrollo de las metodologías de investigaciones, así como de las cuestiones y enfoques científicos clave.

Palabras clave: vida de Branislava Sušnik, descripción geográfica, procesos sociopolíticos, Paraguay, Chaco

Branislava Sušnik s pripadnico skupnosti Sanapana, etnolingvistična raziskava med skupino Sanapana, Severni Chaco, 1962.
© Museo Etnográfico Dr. Andrés Barbero/Slovenski etnografski muzej

Zahvaljujeva se Slovenskemu etnografskemu muzeju in Etnografskemu muzeju dr. Andrés Barbero za fotografije, pisma in dokumente. Še posebej se zahvaljujeva dr. Tanji Roženbergar in Mihi Špičku iz Slovenskega etnografskega muzeja za pripravo objavljenega gradiva.

Portret Branislave Sušnik, Asunción, 1989.
© Museo Etnográfico Dr. Andrés Barbero/Slovenski etnografski muzej

I
O jezikih in ljudstvih Paragvaja

Jeziki in ljudstva Paragvaja

Marija Uršula Geršak, Jaka Repič, Helena Dobrovoljc in Marta Kocjan Barle

JEZIKI IN LJUDSTVA PARAGVAJA[1]

Paragvaj je večjezična država z dvema glavnima jezikoma. Poleg španščine je najbolj razširjen in uradni državni jezik gvarani oz. gvaranščina (*guaraní*) iz jezikovne družine tupi oz. tupi-gvarani. Tupi-gvarani je med najbolj razširjenimi južnoameriškimi staroselskimi jezikovnimi skupinami (poleg jezikovnih skupin mapuče (*mapuche*) oziroma mapudungun (*mapudungún*), kečva (*quechua*) in ajmara (*aymara*)). Različice gvaranščine govori okoli deset milijonov ljudi v Paragvaju in sosednjih državah, predvsem v severovzhodni Argentini, jugozahodni Braziliji in

1 Urednika zbornika in avtorji tega prispevka se za tehtne pripombe, popravke, pomoč in dopolnila iskreno zahvaljujemo dr. Mojci Terčelj z Univerze na Primorskem in dr. Jasmini Markič s Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

jugovzhodni Boliviji. Jezikovna skupina tupi-gvarani se v grobem deli na jezik tupi v vzhodni Braziliji ter jezik gvarani v Paragvaju in Argentini. Jezik gvarani v Paragvaju se imenuje tudi *avañeʼẽ* (gl. Markič, ta zbornik).

Jezikovna skupina tupi-gvarani ima tri velike veje: gvarani – predvsem v Paragvaju, severovzhodnem delu Argentine, jugozahodni Braziliji in jugovzhodni Boliviji; atlantski tupi (ali *tupí atlántico* – najbolj razširjena veja je bila tupinamba (*tupinambá*)) – ob celotni obali Brazilije vse od izliva Amazonke do severovzhodne obale Urugvaja, a je večina jezikov te podskupine izginila; in amazonski tupi – ob porečju Amazonke in njenih pritokov, kot so Madeira, Tapajós in Xingú (Lezama in Urrutia 1979: 85–6).

V Paragvaju, ki ima okoli 6,4 milijona prebivalcev, gvaranščino govori večina prebivalstva.[2] Gvaranščina ima močan vpliv tudi na paragvajsko različico španščine s prevzemanjem besed in nekaterih slovničnih značilnosti (gl. Markič, ta zbornik). Jezik gvarani je sicer pomemben tudi pri oblikovanju nacionalne identitete, zato presega zgolj staroselske govorce. Cervantesov inštitut (*Instituto Cervantes*) navaja, da je v Paragvaju skupaj 162.455 staroselcev (2024: 45), Nacionalni inštitut za statistiko Paragvaja pa navaja število 140.206 staroselcev, ki so pripadniki ene od 19 uveljavljenih staroselskih skupnosti (*Censo Indígena* 2022: 16–7), kar predstavlja okoli 2 % vsega prebivalstva. Med njimi se jih kar 54 % ali 73.607 opredeljuje za pripadnike jezikovne skupine gvarani (*Censo Indígena* 2022: 17–8; nekoliko starejše podatke gl. v Zanardini in Biedermann 2019). Tretji najbolj razširjeni jezik v Paragvaju in pomembna *lingua franca* pa je jopara, ki je mešanica gvaranščine in španščine (v gvaranščini beseda *jopara* sicer pomeni mešanje). Poleg teh so v Paragvaju zaradi močne migracije iz Nemčije v uporabi tudi »nizka« nemščina (*Plattdeutsch*), ki še posebej prevladuje med menonitskimi skupnostmi v Chacu, portugalščina oz. mešanica portugalščine in španščine (*brasiguayos*) na meji z Brazilijo (gl. Markič, ta zbornik) ter več staroselskih jezikov, med katerimi so nekateri zaradi majhnega števila govorcev celo ogroženi.

Staroselska ljudstva oz. etnične skupnosti priznava tudi paragvajska država, ki jim z ustavo (*Constitución de la República del Paraguay* 1992) v 5. poglavju, v členih 62 do 67, zagotavlja pravico do

2 Jasmina Markič (ta zbornik) navaja, da 77 % prebivalstva govori jezik gvarani. Razlikovati je treba med prebivalci, katerim je gvaranščina materni jezik, in tistimi, ki niso pripadniki ljudstva Gvarani in poznajo gvaranščino ali govorijo mešani jezik jopara. Tako po nekaterih ocenah gvaranščino govori celo več kot 90 % prebivalstva Paragvaja (*Paraguayan Guaraní, Ethnologue: Languages of the World*, vir: https://web.archive.org/web/20170816063413/https://www.ethnologue.com/language/gug, pregledano 12. december 2024).

ohranjanja in razvoja etnične identitete, socialne in politične organiziranosti ter kulturnih in religioznih prvin. Prav tako jim zagotavlja pravico do zemlje in življenja na njej, politično, socialno, kulturno in ekonomsko vključenost v državi ter pravico do izobraževanja z upoštevanjem kulturnih posebnosti, oprošča pa jih opravljanja vojaških in nekaterih drugih obveznosti (prim. Zanardini in Biedermann 2019: 15).

V Paragvaju je 19 staroselskih ljudstev, ki govorijo jezike petih glavnih jezikovnih družin: poleg najbolj razširjenega jezika gvarani obstajajo še druge jezikovne družine, tj. maskoj, gvajkuru, zamuko in matako. Klasifikacije ljudstev in razmejitve med njimi niso nevtralne, ampak so del kolonialne in pokolonialne zgodovine, rezultat raziskav in upoštevanja različnih kriterijev ter značilnosti, predvsem samoopredeljevanja, jezika, naselitve, načina življenja ipd. Kot navajata Zanardini in Biedermann (2019: 23), uveljavljena delitev na 19 ljudstev izhaja iz antropoloških raziskav, med katerimi posebej izstopa tudi tista Branislave Sušnik in Miguela Chaseja Sardija (1995). To klasifikacijo upošteva tudi Nacionalni inštitut za statistiko Paragvaja (*Censo Indígena* 2022: 17–8). V tabeli 1 so imena jezikovnih družin in ljudstev s poslovenjenimi zapisi imen ljudstev in glavnimi različicami njihovih imen (povzeto po Zanardini in Biedermann 2019; *Censo Indígena* 2022). Zemljevid pa prikazuje poselitev etničnih jezikovnih skupin.

Tabela 1: Imena jezikovnih družin in imena ljudstev s poslovenjenimi zapisi[3]

Špansko ime jezikovne družine in ljudstva	Poslovenjeno ime jezikovne družine in ljudstva
Familia guaraní/tupí-guaraní	Jezikovna družina gvarani/tupi-gvarani
aché	Ače
avá guaraní (avá-chiripá, avá katú eté)	Ava Gvarani (Ava-Čiripa, Ava Katu Ete)
guaraní occidental (guarayo, chiriguano)	Gvarani (Gvarajo, Čirigvano), tudi Zahodni Gvarani
guaraní ñandéva (tapieté)	Gvarani-Njandeva (Tapiete)
mbyá (mbyá guaraní)	Mbaja (Mbaja-Gvarani)

3 Pravila za slovenjenje imen in iz njih izpeljanih izrazov v obeh tabelah sta pripravili dr. Helena Dobrovoljc z Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša in Marta Kocjan Barle, obe tudi sodelavki Pravopisne komisije pri SAZU in ZRC SAZU. Pravila sledijo prevzemalnim pravilom za španščino in portugalščino, ki so bila leta 2022 objavljena na spletnem portalu Fran v sklopu novih pravopisnih pravil za javno razpravo pod naslovom Pravopis 8.0.

Špansko ime jezikovne družine in ljudstva	Poslovenjeno ime jezikovne družine in ljudstva
paĩ tavyterã	Paj Tavitera
Familia mataco-mataguayo	Jezikovna družina matako matagvajo
maká	Maka
manjui (lumnanas, choroti)	Manhuji (Lumnani, Čoroti)
nivaclé (chulupi)	Nivakle (Čulupi)
Familia zamuco	Jezikovna družina zamuko
ayoreo (moro, ayoweo)	Ajoreo (Moro, Ajoveo)
tomáraho (ishir)	Tomarao (Išir)
ybytoso (ishir; chamacoco)	Ibitoso, različica Ebitoso (Išir; Čamakoki)
Familia lengua maskoy	Jezikovna družina lengva maskoj
angaité	Angajte
enlhet (lengua norte)	Enlet (Severni Lengva)
enxet sur (lengua sur)	Enkset (Južni Lengva)
guaná	Gvana
sanapaná	Sanapana
toba maskoy	Toba Maskoj
Familia guaicurú	Jezikovna družina gvajkuru
toba qom; qom; qom-lik	Toba Kom; Kom, Kom-Lik
Lengua yopará	Jezik jopara (mešanica španščine in gvaranščine)

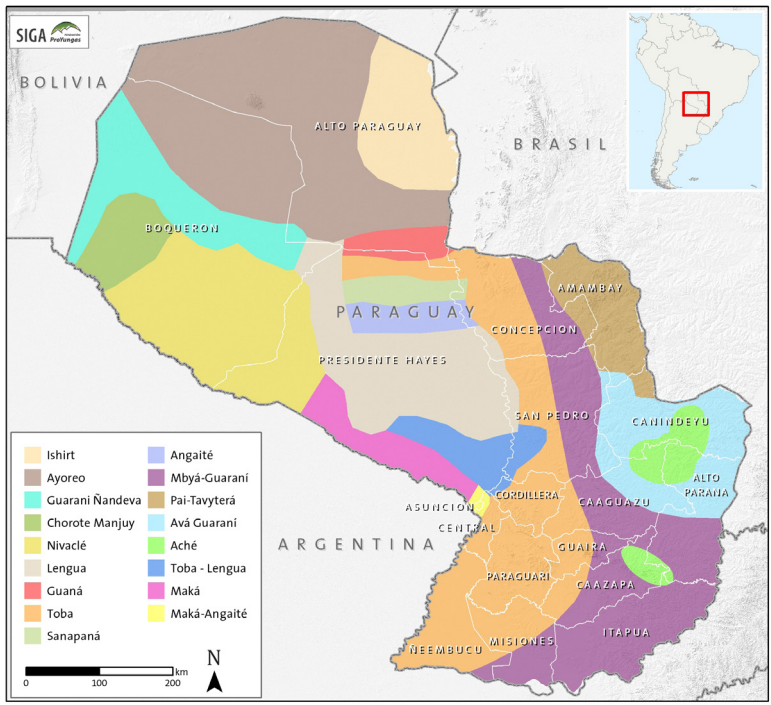

Zemljevid 3: Poselitev etničnih skupin oz. staroselskih ljudstev Paragvaja (vir: https://d309zx38sewmgu.cloudfront.net/2021/07/EtniasParaguay.jpg, https://visorgranchaco.org/mapa/grupos-etnicos-de-paraguay/, pregledano 6. 12. 2024).

IMENA LJUDSTEV IN NJIHOVA RABA V SLOVENŠČINI

Imena ljudstev so zapisana na različne načine, saj so jih zapisovali raziskovalci različnih narodnostih in različne osnovne pravopisne izobrazbe. Zapisali so jih bodisi v izvornih jezikih bodisi v španščini, gvaranščini, občasno celo v kakem drugem evropskem jeziku. Pri pisanju in prevajanju člankov v slovenščino so se zato pojavile zadrege pri iskanju enotnega pisnega sistema. Največ težav je bilo pri vprašanjih, povezanih z zapisovanjem imen različnih paragvajskih staroselskih ljudstev in jezikov, zlasti v pokrajini Chaco, kjer je veliko raziskovala Branislava Sušnik. Izbira ustrezne imenske različice je še dodatno zapletena, saj lahko za ljudstva in druge oblike skupnosti (npr. rodovne in vaške) soobstaja več imen, ki so jih v različnih obdobjih različno prilagajali slovenščini, pri katerih pa je treba kritično upoštevati tudi zgodovino uveljavitve in uporabe

določenega imena. Pri imenih ljudstev smo se srečevali z dvema temeljnima težavama:

- preverjanje identifikacijske ustreznosti imen in raziskava njihove zgodovine ter
- uveljavitev enotnega sistema za podomačitev oz. poslovenjenje zapisa.

Lastna ali kolonialna oz. od zunaj pripisana imena

Pri nekaterih ljudstvih zasledimo več različnih oblik imen, ki so lahko nastala na podlagi samopoimenovanja v jeziku staroselske skupnosti. Po izvoru so imena tudi rezultat poimenovanja v drugih jezikih, npr. jezikih sosednjih ljudstev ali jezikih kolonialistov, lahko pa so se oblikovala šele v pokolonialni dobi. Tako so se uveljavila in dolgo uporabljala nekatera imena, ki so nastala v času konkviste in kolonializacije, vendar so pogosto nepravilna, sporna ali celo žaljiva. Na primer:

(1) Skupino Ače (Aše) so v preteklosti poimenovali tudi Gvajaki ali Ače-Gvajaki (šp. *aché-guayakí*). Beseda *gvajaki* izhaja iz gvaranske oznake Ačejev in označuje divjo podgano, lahko pa se prevaja tudi kot 'jedci miši' (gl. Rehnfeldt, ta zbornik). Oznaka Ače-Gvajaki pa je ostala uveljavljena in uradna oznaka še do danes (gl. *Censo Indígena* 2022). V besedilih Branislave Sušnik se pojavlja tudi zapis *Aše* (in zapisu sledi tudi izgovor). Ačejci so bili sicer pred naselitvijo v rezervatih od 1960 dalje nomadsko lovsko-nabiralniško ljudstvo, ki je živelo v gozdovih Vzhodnega Paragvaja. Izsekavanje gozdov in poljedelstvo soje pa sta uničili tradicionalni habitat (Hill in Hurtado 1996). Zdaj večina živi v naseljih Arroyo Banderas, Chupa Pou, Kue Tuwy (provinca Canindeyú), Cerro Moroti (provinca Caaguazú), Ypetimi (prov. Caazapá) in Puerto Barra (prov. Alto Paraná) (prim. Zanardini in Biedermann 2019: 315–18).

(2) Ime ljudstva jezikovne družine maskoj je Branislava Sušnik pogosto zapisala kot *lengua* (šp.) oz. *Lengva* (slo.), njegovi lastni staroselski imeni pa sta *enxet* in *enlhet* (pojavlja pa se še več različic zapisov, npr. *ençlit*). Ljudstvi govorita dialekta jezika lengva maskoj, s tem da Enkseti naseljujejo južni Chaco, Enleti pa severni Chaco (gl. *Censo Indígena* 2022). Za ljudstvo *enxet* smo kot podomačeno ime uporabili *Enkset*,[4] špansko besedo *lengua* pa smo

4 Črko x naj bi po pravilih slovenjenja v slovenščini izgovarjali kot [ks], pri tem sledimo navodilom slovarja *Diccionario panhispánico de dudas*. Več o izgovoru in razvoju španske črke x gl. https://www.rae.es/dpd/x, pregledano 26. 12. 2024.

podomačili v *Lengva*. Lengva je sicer poimenovanje od zunaj, beseda pa pomeni 'jezik', ker so pogosto uporabljali okraske za ustnice. Oznaka je ena od tistih, ki jo pojmujemo za nepravilno, saj temelji na zunanjem pripisovanju in so jo v današnji uporabi zamenjale lastne oznake. Tudi druga kolonialna poimenovanja pogosto izhajajo iz nekaterih zunanjih značilnosti, ki so jih prepoznali kot znamenja pripadnosti, npr. Frentoni (*frentones*, v prevodu Čelasti, za ljudstvo, ki si je na čelu striglo lase) in Orehoni (*orejones*, v prevodu Uhati, za ljudstvo, ki je nosilo ušesne okraske (gl. Bossert in Villar, ta zbornik)). Dvojno poimenovanje se pojavlja tudi pri ljudstvu Išir (zapisano tudi kot *isïr*, *ishir*), ki je staroselsko lastno ime, uporabljali pa so tudi zapis Čamakoki (šp. *chamacocos*) – tako je pogosto zapisovala tudi Branislava Sušnik (gl. Sušnik 1959, 1969).

(3) Pravilno lastno ime Čamakokov je Išir. Besedo *išir* uporabljajo v pomenu 'oseba', najdemo pa različne oblike zapisov. Čamakoki spadajo pod jezikovno družino zamuko, delijo pa se na dve skupini. Prva skupina je Ibitoso (ali Ebitoso), ki je tradicionalno živela ob reki Paragvaj in je tako hitreje prišla v stik s krščanstvom in kolonializmom. Druga skupina so Tomaraji, ki so tradicionalno živeli v gozdovih (gl. Zanardini in Biedermann 2019: 57–60).

Pričujoči zbornik prvenstveno ni namenjen obravnavi staroselskih ljudstev v Paragvaju, ampak pregledu dela in raziskav Branislave Sušnik in deloma njenih sodobnikov. Zato sva se urednika odločila, da s sodobne perspektive neustreznih poimenovanj in oznak, kot so *primitivci*, *Indijanci* ipd., ne spreminjava – če bi jih, bi s tem spreminjala izvorna besedila Branislave Sušnik in takratno strokovno izrazje. Oba izraza sta sicer zelo problematična zaradi vrednostne oznake, ki izhaja iz zgodovine kolonialnih in pokolonialnih odnosov s staroselskimi ljudstvi. Izvorno rabo ohranjamo le na mestih, na katerih se sklicujemo na izvirne zapise Branislave Sušnik in njenih sodobnikov v njihovih znanstvenih delih, pismih in poročilih. Besedo *indios* v takih primerih prevajamo kot Indijanci, besedi *aborígenes* in *indígenas* pa kot staroselci, s čemer uveljavljamo tudi v sodobnem času uveljavljeno terminologijo.

S to daljšo obrazložitvijo bi torej radi spodbudili tudi kritični premislek o uporabi problematičnih ali žaljivih poimenovanj v zgodovini antropologije (na to eksplicitno opozarjajo tudi nekateri prispevki, npr. Bossert in Villar, ta zbornik).

Pri slovenjenju, torej zapisu, ki bo slovensko govorečemu olajšal rabo imen v besedilu, sledimo pravopisnim določilom za slovenščino, in sicer *Slovenskemu pravopisu* 2001, ki v členu 1118 sploh določa, da so ta imena »podvržena« temu procesu (v nasprotju npr. z imeni mest). Torej, da podomačujemo »imena plemen in imena ljudstev (*Indijanci* in *Eskimi* ipd.) ter poimenovanja pojmov in predmetov iz njihove kulture in civilizacije«[5]. Tem pravilom sledi tudi predlog novih pravil, ki ga od leta 2019 objavljajo na portalu Fran z namenom javne razprave, *Pravopis 8.0 – Pravila novega slovenskega pravopisa za javno razpravo* (https://pravopis8.fran.si/cms/ccws/4):

> V podomačeni obliki uporabljamo prebivalska imena, in sicer [...] imena pripadnikov narodov, delov narodov ali narodnosti, ljudstev in staroselcev: *Apač – Apačinja, Hutujec – Hutujka, Kmer – Kmerka, Očipvejec – Očipvejka, Tuareg – Tuareginja*.

Danes praviloma uporabljamo staroselska lastna imena, a prispevki v zborniku, ki obravnavajo dela Branislave Sušnik, navajajo oblike imen, kot jih je uporabljala ona oz. kakršna so bila takrat uveljavljena v antropoloških raziskavah Paragvaja. Obenem smo povsod, razen pri neposrednih citatih iz njenih slovenskih besedil, uporabili poslovenjene oblike zapisov. Vsi zapisi ne predstavljajo pravih, avtohtonih ali uveljavljenih imen ljudstev oz. etničnih oznak. Branislava Sušnik in drugi raziskovalci so jih lahko uporabljali kot lastna imena, a so dejansko lahko tudi imena vaških skupnosti, rodov in drugih oblik skupnosti. Tudi vse te zapise smo navedli v podomačeni obliki. Imen krajev in regij pa nismo podomačevali (npr. *Chaco* in ne *Čako*), saj to počnemo le izjemoma, tj. pri že uveljavljenih podomačenih oblikah.

Pri zapisu imen staroselskih ljudstev, skupin, rodov, jezikovnih družin in jezikov smo se ravnali po pravopisnih pravilih in zgledih, ki so bila v *Slovenski pravopis* 2001 že vključena ali so se pojavila v Jezikovni svetovalnici Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU (gl. Dobrovoljc 2021).

Jezikovne družine in jeziki so pisani z malo začetnico, imena staroselskih ljudstev, skupin in rodov pa z veliko začetnico in se v tem razlikujejo od španskih zapisov z malo začetnico.

Ločevalno znamenje na črkah za samoglasnike, ki je v španščini hkrati naglasno znamenje, je opuščeno, naglas v izgovoru pa umaknjen z zadnjega zloga.

---

5 Tudi oznaka Eskimi je eksonim in je slabšalni izraz za Inuite in Jupike.

Zapis je usklajen s slovenskim izgovorom, npr. *Choroti* je *Čoroti*; *Guaná* [gu̯aná] in *Aché* [ačé] sta *Gvana* [gvána] (po zgledu eksonima *Gvatemala* [gvatemála]) in *Ače* [áče] (po zgledu eksonima *Parana* [parána] iz šp. *Paraná* [paraná]). Umik naglasa z zadnjega zloga je v imenih na končni *-á* nujen, če želimo ime sklanjati po ženski sklanjatvi, kar je pri podomačenih zemljepisnih imenih na končni *-a* uveljavljeno (npr. *Panama*, *Bogota*, *Parana*, *Chicen-Itza*). V imenih s končnima *-é* in *-í* za staroselska ljudstva to ne bi bilo nujno, a ker naglasnih znamenj v slovenščini na pisno podomačenih oblikah ne pišemo, se z opustitvijo ostrivca in umikom naglasa približamo pričakovanemu slovenskemu izgovoru in rabi v besedilih.

Terminološka neusklajenost glede tega, ali imena označujejo staroselska ljudstva, etnične ali druge skupine, je onemogočala, da bi v pravilih podali enoten sistem, iz katerega izhajajo nato pregibne oblike glede na njihovo priporočljivo vedenje v slovenskih besedilih. V tabeli 2 je najprej navedena osnovna podomačena oblika, za katero je priporočljivo, da se v besedilih uporablja skupaj z ustreznim občnim poimenovanjem, ki ga sklanjamo, npr. *(staroselsko) ljudstvo Ače*, v rodilniku *(staroselskega) ljudstva Ače*; katero občno poimenovanje bo uporabljeno, se odloča strokovnjak oz. pisec besedila. Za podpičjem je navedena množinska oblika, s kakršno navadno v slovenščini poimenujemo ljudstva, narode, prebivalce ipd., npr. *Ačejci* |staroselsko ljudstvo|, v ednini *Ačejec* |pripadnik staroselskega ljudstva| (po zgledu *Italijani* in *Italijan*, *Azteki* in *Aztek* tudi *ljudstvo Kečua*, *Kečuanci*/*Kečujci*).

Množinske oblike za imena ljudstev so tvorjena takole:

- Če se osnovna oblika končuje na soglasnik (*Kom*), potem dodamo končnico *-i* (*ljudstvo Kom*; *Komi*).
- Pri imenih s končnima *-a* in *-o* (*Toba*, *Zamuko*), ki sta končnici, ti dve zamenjamo z množinsko *-i* (*ljudstvo Toba*; *Tobi – ljudstvo Zamuko*; *Zamuki – ljudstvo Čamakoko*; *Čamakoki*). Če je pred *-a* ali *-o* še kak samoglasnik, potem pred množinsko obrazilo *-ci* (edninska oblika je *-ec*) vrinemo pripono *an* ali pa zvočnik *j* (alomorf), s čimer olajšamo izgovor samoglasniškega sklopa, npr. pri *-ua* je končaj množinske oblike *-anci* ali redkeje tudi *-jci* (*ljudstvo Kečua*; *Kečuanci*/*Kečujci*); pri *-gua* pa *-gvanci* ali *-gvajci* (*ljudstvo Lengva*; *Lengvanci*/*Lengvajci*). Pri končaju *-eo* je končaj *-ejci* (*ljudstvo Ajoreo*; *Ajorejci*), pri *-io* je *-ijci* (*ljudstvo Gvarani-Kario*; *Gvarani-Karijci*), pri *-ao* pa je končaj *-anci* ali *-ajci* (ljudstvo *Tomárao*; *Tomaranci*/*Tomarajci*).
- Če se osnovna oblika končuje na *-e*, *-i* ali *-u*, potem pred množinsko obrazilo *-ci* (edninska oblika je *-ec*) vrinemo zvočnik *j* (*ljudstvo Ače*; *Ačejci – ljudstvo Mokovi*; *Mokovijci – ljudstvo Gvajkuru*; *Gvajkurijci*).

Za imena, ki so v španščini zapisana v množinski obliki, ob podomačitvi odstranimo množinsko končnico: na primer iz *los mocovíes* dobimo ime *ljudstvo Mokovi*, pripadniki pa so *Mokovijci*. Tudi iz imena *Guaraní* (v španščini tudi *los guaraníes*) tvorimo ime ljudstva *Gvarani*, iz imena izpeljemo pripadnike z obrazilom *-ec* oz. v množini *-ci*: *Gvaranijci*. *Gvaranijci* so sicer največje staroselsko ljudstvo na tem delu Južne Amerike. Originalno so si rekli *Ava* (*Abá*); beseda *abá* označuje človeka oz. ljudi. Z imenom *Gvarani* so jezuiti poimenovali tiste, ki so sprejeli krščanstvo. Jezuiti so imeli na širšem območju regije, kjer se stikajo današnje Argentina, Paragvaj in Brazilija, izjemen vpliv vse od prvega misijona San Ignacio Guazú leta 1609 do njihovega izgona leta 1767 in so v dobršni meri vplivali na spremembe v načinu življenja staroselcev.

Slovenske ustreznice španskim imenom

Avtorji in avtorice zbornika, odvisno od konteksta, občasno uporabljajo različna imena za staroselske skupnosti, ko obravnavajo dela Branislave Sušnik, ki je prav tako uporabljala različna imena. Zato je v nadaljevanju predstavljeno pojasnilo glede imen jezikov ljudstev, skupnosti ali rodov s preglednico njihovih podomačenih različic.

Tabela 2: Staroselska ali kolonialna imena ljudstev oz. etničnih in drugih skupin ter poslovenjena imena, kot se pojavljajo v prispevkih tega zbornika. Slednja so navadno rabljena ob občnoimenskem jedru (npr. ljudstvo Abipon), za podpičjem sledi množinska oblika.

Zapisi v španščini: ljudstvo, skupina, rod ...	Poslovenjeno ime
abipón	Abipon; Abiponi
aché	Ače (tudi Aše); Ačejci (tudi Ašejci)
aché (tudi guayakí)	Ače (tudi Gvajaki); Ačejci (tudi Gvajakijci)
aché-katu	Ače-Katu; Ače-Katujci
agace	Agase; Agasejci
angaité (sebe imenujejo enenhlet)	Angajte; Angajtejci
ava-guaraní; tudi chiripá, chiripá-guaraní	Ava-Gvarani; Ava-Gvaranijci
ayoreo; tudi ayoveo in moro	Ajoreo (tudi Ajoveo, Moro); Ajovejci (tudi Ajorejci, Mori)
aymara	Ajmara; Ajmari
caduveo	Kaduveo; Kaduvejci
chácobo	Čakobo; Čakobi

Zapisi v španščini: ljudstvo, skupina, rod ...	Poslovenjeno ime
chamacoco	Čamakoko; Čamakoki
chaná	Čana; Čani
chané	Čane; Čanejci
charrúa	Čarua; Čaruanci ali Čarujci
chiquitano	Čikitano; Čikitani
chiriguano	Čirigvano; Čirigvani
chiripá	Čiripa; Čiripajci
chiripá-guaraní (tudi avá-guaraní; ñandéva)	Čiripa-Gvarani; Čiripa-Gvaranijci
chorotí	Čoroti; Čorotijci
emok-toba	Emok-Toba; Emok-Tobi
ebitoso (tudi ybitoso) (ishir)	Ebitoso (tudi Ibitoso) (Išir); Ebitosi (tudi Ibitosi) (Iširji)
enlhet (tudi enthlit)	Enlet (tudi Entlit); Enleti (tudi Ensliti ali Entliti)
enlhet-enenhlet	Enlet-Enenlet; Enlet-Enenleti
enxet	Enkset; Enkseti
guaná	Gvana; Gvani
guaná-mbayá	Gvana-Mbaja (tudi Mbja); Gvana-Mbaji (tudi Mbjaji)
guaraní	Gvarani; Gvaranijci
guarani-ñandeva	Gvarani-Njandeva; Gvarani-Njandevi
guaraní-karió	Gvarani-Kario; Gvarani-Karijci
guarañoca	Gvaranjoka; Gvaranjoki
guarayo	Gvarajo; Gvaraji
guayakí (žaljiv izraz za ljudstvo Ače)	Gvajaki; Gvajakijci
guayaná	Gvajana; Gvajani
guaycuru (tudi guaicurú)	Gvajkuru; Gvajakurujci
isïr, ishir	Išir; Iširji
jê	He; Hejci
lengua	Lengva; Lengvanci ali Lengvajci
lule	Lule; Lulejci
maká	Maka; Maki
maskoy/toba maskoy	Maskoj; Maskoji
mataco (tudi wichís)	Matako; Mataki

Zapisi v španščini: ljudstvo, skupina, rod ...	Poslovenjeno ime
mataco-mataguayo	Matako-Matagvajo; Matako-Matagvaji
mataguayo	Matagvajo; Matagvaji
mbayá caduveo (tudi mbyá)	Mbaja Kaduveo (tudi Mbja); Mbaji Kaduvejci (tudi Mbjaji)
mbayá cavideo	Mbaja Kavideo; Mbaji Kavidejci
mocoví	Mokovi; Mokovijci
mojo-arawak	Moho-Aravak; Moho-Aravaki
mojo	Moho; Mohi
moro (tudi ayoreo)	Moro; Mori (tudi Ajoreo; Ajorejci)
nivaclé; prej chulupi	Nivakle (prej Čulupi); Nivaklejci (Čulupijci)
Pa'í' Tavyterã (zapis v šp. paí tavyterá)	Pai tavitera; Pai taviteri
pañ	Panj; Panji
payaguá	Pajagva; Pajagvanci ali Pajagvajci
pilagá	Pilaga; Pilagi
quechua	Kečua; Kečuanci ali Kečujci
qom-lik (tudi quom)	Kom-Lik (tudi Kvom); Kom-Liki (tudi Kvomi)
sanapaná	Sanapana; Sanapani
tapieté	Tapiete; Tapietejci
timbú	Timbu; Timbujci
toba	Toba; Tobi
toba-maskoy	Toba-Maskoj; Toba-Maskoji
toba qom	Toba Kom; Toba Komi
tomaráho/tomarãho//tomarxa/ tumarha (zapis se pojavi v različnih oblikah)	Tomarao; Tomaranci ali Tomarajci
tonocoté	Tonokote; Tonokoteji
tupí-guaraní	Tupi-Gvarani; Tupi-Gvaranijci
vilela	Vilela: Vileli
xsoršio/xorio	Soršio/Sorio; Soršijci/Sorijci
zamuco	Zamuko; Zamuki

Med zgornjimi oblikami, ki so zapisane v skladu s predlaganim podomačevalnim sistemom, so tudi različne druge različice zapisov, ki jih najdemo v antropološki literaturi o Paragvaju, nekatere pa tudi v delih Branislave Sušnik. Zajeli smo vsa tista lastna imena, ki se pojavijo

v tem zborniku. Na tak način sva urednika želela vsaj v določeni meri poenotiti zapisovanje imen staroselskih ljudstev, skupin in rodov, čeprav se zavedava, da je na tem področju še veliko nejasnosti in priložnosti za delo.

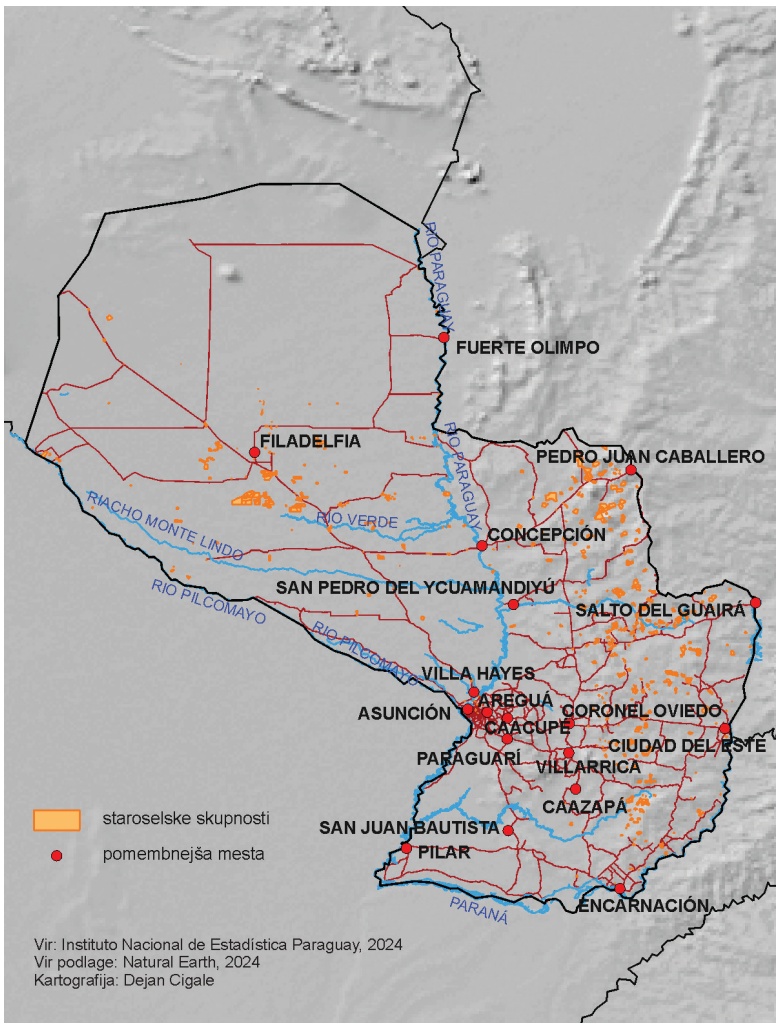

Zemljevid 4: Porazdelitev staroselskih skupnosti in pomembnejših mest. Avtor zemljevida je Dejan Cigale, Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, 2024.

LITERATURA IN VIRI

Censo Indígena 2022 *Censo Indígena: Resultados preliminares.* Asunción: Instituto Nacional de Estadística Paraguay. Vir: https://www.ine.gov.py/Publicaciones/Biblioteca/documento/233/censo_indigena2022.pdf, pregledano 2. 11. 2024.

Constitución de la República del Paraguay 1992 *Constitución de la Republika del Paraguay. Asunción*. Vir: https://www.bacn.gov.py/archivos/9580/CONSTITUCION_ORIGINAL_FIRMADA.pdf, pregledano 12. 12. 2024.

Dobrovoljc, Helena 2021 'Imena staroselskih ljudstev – kako jih podomačimo. Jezikovna svetovalnica.' Vir: https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/5496/imena-staroselskih-ljudstev-kako-jih-podomačimo, pregledano 23. 12. 2024.

Hill, Kim in Magdalena Hurtado 1996 *Ache Life History: The Ecology and Demography of a Foraging People*. New York: Routledge.

Instituto Cervantes 2024 *El español en el mundo: Anuario del Instituto Cervantes 2024*. https://cvc.cervantes.es/lengua/anuario/anuario_24/el_espanol_en_el_mundo_anuario_instituto_cervantes_2024.pdf, pregledano 16. 12. 2024.

Lezama in Urrutia, Yosu de 1979 *Apuntes de Lingüística Aborigen*. Bogotá: Universidad Santo Tomás.

Pravopis 8.0 'Pravila novega slovenskega pravopisa za javno razpravo.' Vir: https://pravopis8.fran.si/, pregledano 23. 12. 2024.

Slovenski pravopis 2001 Jože Toporišič idr. Ljubljana: SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU (izd.) – Založba ZRC (zal.).

Sušnik, Branka 1959 'Totemizem in šamanizem pri Čamakokih.' V: *Zgodovinski zbornik*. Marjan Marolt, ur. Buenos Aires: Slovenska kulturna akcija. Str. 198–209.

Sušnik, Branislava 1969 *Chamacoco I: Cambio cultural*. Asunción: Museo Etnográfico Andrés Barbero.

Sušnik, Branislava in Miguel Chase Sardi 1995 *Los Indios del Paraguay*. Madrid: Mapfre.

Zanardini, José in Walter Biedermann 2019 *Los indígenas del Paraguay.* 3a edición revisada. Asunción: Servilibro.

POVZETEK

Paragvaj je jezikovno in etnično kompleksna država z večjim številom staroselskih ljudstev in priseljenskih skupnosti. Glavna in najbolj razširjena jezika sta španščina in staroselski jezik gvarani. V Paragvaju živi devetnajst staroselskih ljudstev, ki govorijo jezike petih glavnih jezikovnih družin: poleg gvaranščine še jezikovne družine maskoj, gvajkuru, zamuko in matako. Poglavje izpostavlja temeljni težavi, s katerima se srečamo pri zapisu imen staroselskih jezikov in ljudstev v antropoloških besedilih in njihovem zapisu v slovenščini: ustreznost imen glede na izvor poimenovanj in način podomačitve oziroma poslovenjenja zapisa imen. Besedilo predstavi klasifikacije staroselskih jezikovnih skupin in ljudstev ter pojasni pravila za slovenjenje lastnih imen. S tem opozarja na pogosto neproblematiziran odnos do imen ljudstev in jezikov v antropoloških besedilih ter spodbuja kritični razmislek o imenih in njihovem podomačevanju.

Ključne besede: staroselski jeziki in ljudstva, Paragvaj, izvor poimenovanj, podomačevanje imen, kritični razmislek

ABSTRACT: THE LANGUAGES AND PEOPLES OF PARAGUAY

Paraguay is a linguistically and ethnically diverse country with a large number of indigenous peoples and immigrant communities. The main and most widely spoken languages are Spanish and the indigenous Guarani. There are nineteen indigenous peoples in Paraguay, who speak the languages of the five main language families: Guaraní, Maskoy, Guaycuru, Zamuco, and Mataco. We encounter two problems when recording the names of indigenous languages and peoples in anthropological texts and in the Slovenian language: the appropriateness of the names in relation to their origin and the method of adapting the names to the Slovenian language. The text presents the classifications of indigenous language groups and peoples, and explains the rules for Slovenianizing proper nouns. In this way, it draws attention to the often unquestioned attitude towards the names of peoples and languages in anthropological texts, encouraging critical reflection on how we approach names and how we adapt them.

Keywords: indigenous languages and peoples, Paraguay origin and adaptation of names, critical reflection

RESUMEN: LENGUAS Y PUEBLOS DEL PARAGUAY

Desde el punto de vista lingüístico y étnico el Paraguay es un país complejo, con un gran número de pueblos indígenas y comunidades de inmigrantes. Las lenguas principales y más habladas son el español y el guaraní. En el Paraguay viven diecinueve pueblos indígenas que hablan lenguas de cinco principales familias lingüísticas: el guaraní y las familias lingüísticas maskoy, guaicurú, zamuco y mataco. En este artículo se destacan dos problemas fundamentales al escribir los nombres de las lenguas y de los pueblos indígenas en esloveno: el origen de los mismos y la forma en que los nombres se escriben en esloveno. El texto presenta las clasificaciones de los grupos lingüísticos y pueblos indígenas y su transcripción en esloveno basada en las reglas ortográficas de dicha lengua. De este modo, llama la atención sobre la actitud, a menudo poco problematizada, hacia los nombres de pueblos y lenguas en los textos antropológicos y fomenta la reflexión crítica sobre los nombres y su domesticación.

Palabras clave: lenguas y pueblos indígenas, Paraguay, origen y domesticación de los nombres, reflexión crítica

O AVTORJIH

Marija Uršula Geršak je lektorica za španski jezik na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Njena področja zanimanja in raziskovanja so predvsem latinskoameriški roman, zlasti diktatorialni roman, obdobje diktatur v Južni Ameriki, obdobje španske tranzicije po smrti generala Franca in obdobje hladne vojne v Latinski Ameriki in Vzhodni Evropi. Ukvarja se tudi s prevajanjem in tolmačenjem, zadnja leta predvsem z etično razsežnostjo teh poklicev.
Elektronski naslov: ursa.gersak@ff.uni-lj.si

Dr. Jaka Repič je izredni profesor za socialno in kulturno antropologijo na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo predava metodološke predmete ter predmete, ki zadevajo urbano antropologijo, antropologijo nasilja, migracije ter etnologijo Avstralije in Oceanije. Raziskovalno se ukvarja s transnacionalnimi migracijami, slovensko diasporo v Argentini, antropologijo umetnosti, od nedavnega pa tudi z vprašanjem množičnih grobišč. Izdal je dve samostojni monografiji (»Po sledovih korenin«: Transnacionalne migracije med Argentino in Evropo, Urbanizacija in vzpostavljanje etničnih skupnosti v Port Moresbyju, Papua Nova Gvineja), redno objavlja v znanstvenih revijah, uredil pa je tudi več zbornikov (npr. Moving Places: Relations, Return and Belonging, Berghahn books, 2016).
Elektronski naslov: jaka.repic@ff.uni-lj.si

Izr. prof. dr. Helena Dobrovoljc je znanstvena svetnica na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU. Je vodja Oddelka za pravopis in skupine za pripravo novega Pravopisa 8.0 ter moderatorka Jezikovne svetovalnice. Raziskovalno se ukvarja s pravopisom in sodobnim knjižnim jezikom, razvojem teorije norme in kodifikacije ter normativnimi vidiki v leksikografiji. Je urednica knjižne zbirke Lingua Slovenica – Fontes ter sourednica Pravopisa 8.0, rastočega pravopisnega slovarja ePravopis in Pravopisnih kategorij na portalu Fran. Je predavateljica na Fakulteti za humanistiko Univerze v Novi Gorici in na Podiplomski šoli ZRC.
Elektronski naslov: helena.dobrovoljc@zrc-sazu.si

Marta Kocjan Barle, prof. slov. in angl., je zunanja sodelavka Oddelka za pravopis na ZRC SAZU in članica Pravopisne komisije, ki pripravlja novi Pravopis 8.0. Strokovno se ukvarja s pravopisom in sodobnim knjižnim jezikom. Objavila je več člankov v strokovnih revijah, znanstvenih monografijah in publikacijah. Zaposlena je bila kot fonetičarka na Radiu Ljubljana, lektorica v DZS in urednica leksikografskih izdaj v založbi Mladinska knjiga in Modrijan ter je avtorica Abecede pravopisa in soavtorica učbenikov za slovenščino ter geselskih člankov v Slovenskem velikem leksikonu I–III.
Elektronski naslov: marta.barle@gmail.com

O paragvajski španščini

Jasmina Markič

El mundo era tan reciente que muchas cosas
carecían de nombre y para mencionarlas
había que señalarlas con el dedo.
Gabriel García Márquez[1]

UVODNE BESEDE

Ali lahko govorimo o ameriški španščini v nasprotju s polotoško, evropsko španščino?[2] Kaj je pravzaprav ameriška španščina? V začetnem

1 Svet je bil še tako mlad, da je bilo veliko reči še brez imena in kadar so jih omenjali, je bilo treba nanje pokazati s prstom (García Márquez 1978: 7).

2 V španščini: *el español de América / el español americano* in *el español peninsular*.

razumevanju pojma ameriška španščina je mogoče opaziti dve struji. Stališče, ki poudarja veliko enotnost in homogenost ameriške španščine nasproti polotoški španščini, ne da bi dejansko določili, katere so značilnosti, ki to videnje podpirajo, izhaja iz mnenj avtorjev Maxa Leopolda Wagnerja (1949) in Alonsa Zamore Vicenteja (1969). Drugo strujo zastopata Pedro Henríquez Ureña (1932), ki meni, da gre za raznolik in kompleksen jezikovni pojav in ne za dialekt, ter José Pedro Rona (1964), ki trdi, da je homogenost ameriške španščine mit. Večina jezikoslovcev, kot so María Beatriz Fontanella de Weinberg (1992), Humberto López Morales (1998), Rafael Lapesa (2010), Juan Manuel Lope Blanch (1989) in John Lipski (1994), meni, da, čeprav se je termin ameriška španščina[3] uveljavil v jezikoslovnih krogih, to še zdaleč ne pomeni, da je španski jezik, ki ga govorijo v Amerikah[4], enoten, tako kot ni enotna španščina, ki jo govorijo v Španiji. Termin ameriška španščina se torej nanaša na entiteto, ki jo lahko zemljepisno in zgodovinsko opredelimo kot skupek dialektalnih variant španščine, ki so v rabi v Amerikah in si delijo skupno zgodovino. Gre za kastiljski jezik, prenesen v novi svet od evropskega odkritja, konkviste in kolonizacije naprej.

> Iz majhne in dokaj homogene jezikovne skupnosti, ki je prvič prišla [na to celino] v poznem 15. stoletju, se je ameriška španščina ob zori španske prisotnosti v Novem svetu razširila ter razvila nepredstavljive besede, slovnične konstrukcije in artikulacijske posebnosti (Lipski 1994: 12).[5]

Juan Manuel Lope Blanch v svoji študiji o hispanoameriškem jezikoslovju trdi:

> Španski jezik ostaja skupen jezikovni komunikacijski sistem 20 držav kljub posebnim leksikalnim, fonetičnim in v manjši meri oblikovno skladenjskim razlikam, ki bogatijo uporabo enih in drugih. Obstajajo razlike, ki se pojavljajo med temi 20 državami, ki pa ne tvorijo dveh močno nasprotujočih si jezikovnih inačic – španske in ameriške –, kajti med nekaterimi ameriškimi in španskimi inačicami je večja sorodnost kot med nekaterimi hispanoameriškimi različicami (1989: 29).

---

3 Ameriška španščina je poimenovana tudi meridionalna (južna) španščina ali celo atlantska španščina zaradi sorodnosti z variantami, govorjenimi na jugu Španije in na Kanarskih otokih.

4 Geografski pojem za Severno, Srednjo in Južno Ameriko. Slovar Združenja akademij španskega jezika (ASALE) *Diccionario panhispánico de dudas* navaja, da ni nobenega argumenta, da bi cenzurirali rabo množine *las Américas*, ki ima v španščini dolgo tradicijo in gre za veljavno imenovanje, ki se nanaša na različna območja oz. podceline (Severna Amerika, Srednja Amerika in Južna Amerika). Vir: https://www.rae.es/dpd/Am%C3%A9rica, pregledano 10. 6. 2024.

5 Vsi prevodi so avtoričini.

Ameriška španščina se je razširila s kolonizacijo v obdobju, ko se je kastiljščina kot jezik utrjevala na Iberskem polotoku (Lapesa 2010). Na nastanek te variante so poleg kastiljščine, ki so jo v Ameriko prenesli različni sloji prebivalcev iz raznih krajev Španije, vplivali številni dejavniki. Na začetku kolonizacije so bili to predvsem prebivalci južne Španije, Andaluzije in Ekstremadure. Ti so značilnosti svoje govorice v Ameriko prenesli v prvem obdobju kolonizacije, in sicer predvsem na Antile in obalna območja Karibov. Kasnejši priseljenci so prihajali tudi iz srednje in severne Španije. Prav tako je pomemben dejavnik vpliv staroselskih jezikov, k temu pa so prispevali tudi jeziki sužnjev, ki so jih kolonizatorji kmalu začeli »uvažati« iz Afrike. Več kot štiri stoletja pa so na izoblikovanje ameriške španščine vplivale tudi množične migracije iz Evrope.

Največje razlike med ameriško in evropsko španščino so na leksikalni ravni. Kar se tiče oblikoslovno skladenjske ravni, pa je le nekaj značilnosti, za katere lahko trdimo, da so splošne za vso hispano Ameriko (prevladujoča raba enostavnega preteklika na račun sestavljenega, neobstoj druge osebe množine *vosotros/vosotras*, razširjena raba *vosea*), medtem ko je na glasoslovni ravni za vso hispano Ameriko značilen jezikovni pojav *seseo*. Gre za izgubo fonema, in sicer medzobnega nezvenečega pripornika /θ/, namesto njega se uveljavi dlesnični nezveneči pripornik /s/.

Glede dialektalne delitve ameriške španščine je bilo od 19. stoletja naprej več pristopov. Znani španski dialektolog Francisco Moreno Fernández je hispano Ameriko razdelil na več skupin dialektov glede na geografski princip (2014). Ameriška španščina naj bi se delila na karibsko španščino (*el español caribeño*), mehiško in srednjeameriško španščino (*el español mexicano-centroamericano*), andsko španščino (*el español andino*), južno španščino (*el español austral*), čilsko španščino (*el español chileno*) in španščino v ZDA (*el español en y de EE. UU*). Po tej delitvi sta del južne španščine gvaranska španščina (*el español guaranítico*) in atlantska španščina (*el español atlántico*). Gvaranska španščina pokriva paragvajsko španščino in severovzhodne argentinske variante španščine, atlantska španščina pa severozahodne argentinske variante in priobalno španščino (*español del litoral*), kamor spada tudi španščina, ki jo govorijo v Buenos Airesu.

O IZVORU IMENA PARAGUAY

Glede etimologije in pomena besede Paraguay je več inačic. Slovar španskega jezika (DLE) Združenja akademij španskega jezika

(ASALE) besedo *paraguay* opredeljuje kot vrsto pisane papige, ki živi na tem območju. Ime države Paragvaj najverjetneje izhaja iz istoimenske reke, ki teče skozi državo in jo deli na dva dela, na Vzhodni Paragvaj (*Región Oriental*) in Zahodni Paragvaj (*Región Occidental*). Zaradi središčne lege v osrčju Južne Amerike, brez izhoda na morje, se Paragvaj imenuje tudi srce Amerike (*el corazón de América*). Beseda *paraguay* izvira iz jezika gvarani.[6] Ena od najbolj razširjenih razlag je, da pomeni »voda ljudstva Pajagva« (*agua de Payaguá*) (po imenu ljudstva, ki je živelo na območju Chaco Boreal ali Severnega Chaca).[7] Po drugi strani naj bi *paraguay* pomenil *río que origina el mar*[8] (reka, iz katere je nastalo morje) ali *aguas como el mar*, voda kot morje. Pomen se nanaša na veliko jezero, ki ga v bližini prestolnice Asunción tvori reka Paraguay. Omenja se tudi pomen kronana reka ali reka kron (*río de las coronas* ali *río coronado, para* – reka*, guai* – krona*)*. Paragvajski raziskovalec Jorge Rubiani[9] meni, da beseda izhaja iz imena staroselskega poveljnika po imenu *Paragua*. Beseda *Y* v jeziku gvarani pomeni voda. Zato obstaja tudi razlaga, da Paraguay pomeni voda, ki prihaja iz reke (*para* – reka, *gua* – od / iz, *y* – voda). O izvoru besede je torej več razlag, vse pa se navezujejo na jezik gvarani.

OKOLIŠČINE, KI SO VPLIVALE NA NASTANEK PARAGVAJSKE ŠPANŠČINE

Geografski položaj današnje Republike Paragvaj (*República del Paraguay* v španščini in *Tetã Paraguái* v jeziku gvarani) s 406.752 km^2 in več kot 7 milijoni prebivalcev v notranjosti Južne Amerike, ki meji na Brazilijo, Argentino in Bolivijo, je prav gotovo prispeval k današnji jezikovni podobi države. Prav tako je na to posredno in neposredno

---

6 V tem prispevku enakovredno uporabljam termina »jezik gvarani« (iz španščine *guaraní*) in gvaranščina. V SSKJ in SP ni mogoče zaslediti niti besede gvarani niti gvaranski oziroma gvaranščina, ki se pogosto uporablja v znanstvenih in strokovnih etnografskih in antropoloških besedilih ter v wikipediji.

7 Pajagva, ljudstvo družine Gvajkuru z območja Chaco Boreal v Paragvaju, ki je v kolonialnih časih živelo ob reki Paragvaj – od Velikega Pantanala v Mato Grosso do Sul v Braziliji in Boliviji do pokrajine Chaco v Argentini. Pripadniki tega ljudstva se sami niso imenovali »Pajagvaji«, to ime so jim s slabšalnim odtenkom dali njihovi tekmeci in sovražniki Gvaranijci. Vir: https://es.wikipedia.org/wiki/Payaguaes.

8 Romina Aquino: »Etimološko Paragvaj (Paraguay) pomeni 'reka, iz katere je nastalo morje'. […] Na hidrološki karti Paragvaja tri glavne reke, ki se prepletajo, ob tem izrišejo črko Y. Čeprav nimamo izhoda na morje, nas obdajajo reke in njihovi pritoki« (v Tomsich in Pregelj 2020: 211–12).

9 Gl. https://www.bbc.com/mundo/noticias-america-latina-36556458.

vplival zgodovinski kontekst: kolonizacija (Evropejci so na današnje paragvajsko ozemlje prvič prišli v začetku 16. stoletja), sistem enkomiend, jezuitski misijoni, izgon jezuitov, paragvajska neodvisnost od Španije leta 1811, izolacionistična politika diktatorja Joseja Gasparja de Francie (1817–1840), katastrofalna vojna trojne koalicije (1864–1870) med Paragvajem na eni ter Argentino, Brazilijo in Urugvajem na drugi strani (Paragvaj je izgubil dve tretjini moškega prebivalstva in velik del ozemlja), kasneje vojna za Chaco (1932–1935) proti Boliviji, ko je Paragvaj zmagal in pridobil velik del nižinskega območja Chaca, ter nazadnje še dolgo obdobje diktature Alfreda Stroessnerja (1954–1989).

JEZIKOVNA SITUACIJA

Paragvaj je večjezična država, kjer ob španščini oziroma kastiljščini sobivajo različni staroselski jeziki, ki pripadajo petim jezikovnim skupinam in jih govori 17 etničnih skupnosti, Po podatkih avtorjev Meliá (2005) in Zanardini in Biedermann (2019) večina pripada jezikovni skupini gvarani (*guaraní*), sledijo jezikovna skupina maskoj (*maskoy*), matako-matagvajo (*mataco-mataguayo*), zamuko (*zamuco*) in gvajkuru (*guaicurú*). Kljub temu pa vsi skupaj predstavljajo le 1,8 % paragvajskega prebivalstva (Palacios 2019: 237). Posebnost Paragvaja je, da sta španščina in jezik gvarani uradna jezika in da je večina urbanega prebivalstva dvojezična (španščina/gvaranščina), medtem ko je prebivalstvo podeželja[10] večinoma enojezično (gvaranščina) ali dvojezično, pri čemer je materni jezik gvaranščina oziroma jezik gvarani (Palacios 2015: 335). Dvojezični govorci običajno dajejo prednost jeziku gvarani v intimnih, osebnih in družinskih situacijah.

Sociologinja Graziella Corvalán (1992) meni:

> Jezikovna posebnost Paragvaja, za katero je v osnovi značilen obstoj dveh jezikov v stiku: enega avtohtonega, jezika gvarani, in drugega standardnega, španskega, je posledica več dejavnikov: 1) obsežnega in zgodnjega procesa etničnega in kulturnega mešanja; 2) dolgotrajne družbeno-geografske izolacije glede na druge države podkraljestva Río de la Plata; 3) obstoja avtohtonih skupin daleč od mestnih središč; 4) počasnega procesa urbanizacije in industrializacije na

10 Na podeželju 70 % prebivalcev, starejših od 5 let, govori jezik gvarani; 31 % je dvojezičnih in 5 % govori samo špansko. V mestih 15 % prebivalcev govori samo gvarani, več kot 70 % je dvojezičnih, 13 % pa govori samo špansko. Ostali so govorci tujih jezikov (Corvalán 1992).

nacionalni ravni; 5) odnosa zvestobe, ponosa in identifikacije paragvajskega ljudstva z maternim jezikom; 6) mirnega sobivanja obeh jezikov v celotnem družbenem in kulturnem življenju.

Paragvaj se uradno razglaša za dvojezično državo, njegova ustava iz leta 1992 v 140. členu (*O jezikih*) določa:

> Paragvaj je večkulturna in dvojezična država.
> Uradna jezika sta kastiljščina in jezik gvarani.
> Staroselski jeziki in druge manjšine so del kulturne dediščine države.

Poročilo Inštituta Cervantes za leto 2024 'Španščina na svetu' (Instituto Cervantes 2024: 34) navaja, da ima Paragvaj 7.656.215 prebivalcev, od katerih ima 5.153.398 materin jezik španščino, 2.456.048 prebivalcev pa ima omejene kompetence, ki španski jezik slabo obvlada ali pa sploh ne. Povečini so to govorci jezika gvarani, za katere je španščina drugi jezik. Poročilo navaja tudi, da v Paragvaju živi 162.445 staroselcev, od tega pa jih 19.253 (11,85 %) ne govori španščine, preostalih 143.192 (88,15 %) pa govorijo španščino z večjo ali manjšo kompetenco (2024: 45).

V Paragvaju so prisotni tudi drugi jeziki, npr. portugalščina oziroma mešanica portugalščine in španščine, ki jo govori približno 300.000 prebivalcev (*brasiguayos*) na meji z Brazilijo, nemščina v nemških kolonijah v Gran Chacu in drugi jeziki tujih priseljencev.

JEZIK GVARANI

Jezik gvarani (*avañe'ẽ*) je del nekoč zelo razširjene jezikovne skupine tupi-gvarani. Bil je jezik staroselskega polnomadskega ljudstva Gvarani (*avá*, kot so se sami imenovali), ki je prebivalo na obširnem ozemlju od Brazilije do Peruja. Jezikovna družina tupi gvarani je bila prisotna ob obalnih in rečnih poteh (brazilska obala od ustja Amazonke do reke La Plata), v notranjosti (v porečju Amazonke in njenih pritokov) ter na jugu (porečja pritokov reke La Plata na njenem levem bregu) (Lezama y Urrutia 1979: 88).

Danes je gvarani eden najbolj govorjenih avtohtonih jezikov v Južni Ameriki in ni le jezik avtohtonega ljudstva, temveč velikega števila mesticev in večine prebivalcev Paragvaja. Žalostna in protislovna resničnost je, da prvotni govorci tega jezika – avtohtono ljudstvo iz rodu Tupi-Gvarani, za katere je bila beseda (*ñe'ẽ*) enaka duši, nekaj svetega, nekaj, kar jim je prišlo neposredno iz nebes – niso preživeli svojega

jezika. Dandanes je le malo avtohtonih prebivalcev (Lustig 1996: 3). Najbolj razširjen je paragvajski gvarani (*guaraní paraguayo*), ki izhaja iz jezika ljudstva Gvarani-Kario in je bil že ob prihodu Špancev najbolj razširjena varianta tega jezika. Na paragvajski gvarani je verjetno vplival tudi jezuitski gvarani (*guaraní jesuítico o misionero*), ki je bil v rabi kot splošni, sporazumevalni jezik (*lengua general*) v jezuitskih misijonih v Paragvaju, Braziliji in Argentini od približno leta 1600. Po izgonu jezuitov leta 1767 je jezuitski gvarani začel izumirati.

Jezik gvarani govori približno 10 milijonov ljudi (kot materni ali drugi jezik) v južnem delu Južne Amerike, predvsem v Paragvaju (kjer ima skupaj s španščino status uradnega jezika in ga govori 77 % prebivalstva Paragvaja, nad njegovo rabo pa bdi Akademija za jezik gvarani (*Academia de la Lengua Guaraní*)[11] s sedežem v Asunciónu, pa tudi na severozahodu in severovzhodu Argentine (predvsem v pokrajini Corrientes, kjer ima jezik *guaraní correntino* skupaj s španščino status souradnega jezika, in v drugih obmejnih argentinskih pokrajinah, kot so Formosa, Misiones, Chaco in Entre Ríos), na jugu Brazilije in v Boliviji (kjer je od leta 2000 bolivijski gvarani eden od uradnih staroselskih jezikov, vpisan v ustavo leta 2009). Od leta 2006 je jezik gvarani skupaj s španščino in portugalščino uradni jezik trgovinske zveze MERCOSUR.[12]

Zanimiv je pojav mešanja jezikov v stiku, španščine in jezika gvarani, imenovan jopara, ki se uporablja v vsakodnevni komunikaciji v Paragvaju. Beseda jopara v jeziku gvarani pomeni »mešanica, mešanje«, pa tudi »pisan, zmeden«. Hkrati je ime za kmečko jed iz koruze, fižola, suhega mesa in drugih sestavin (Lustig 1996: 2).

> Jopara je področje interferenc z nejasnimi mejami, ki jih je težko zajeti in opisati, med paragvajsko gvaranščino in paragvajsko španščino, ki je prevzela precej značilnosti gvaranščine, celo strukturalnih (Lustig 1996: 1).

Pogosto se uporablja v pogovornem jeziku, tako da se beseda iz jezika gvarani vrine med španske besede ali se španski glagoli spregajo po gvaransko, kot npr.: *Jasolucionáta nuestro problema* (»*jasolucionáta*« iz jopara): *ja* pomeni mi (*nosotros*), *ta* se nanaša na prihodnjik. V španščini se poved glasi: *Vamos a solucionar nuestro problema* (Rešili bomo naš problem).[13]

---

11 Academia de la Lengua Guaraní (*Guarani Ñe'ẽ Rerekuapav)* je 21. 1. 2021 izdala prvi slovar jezika gvarani iz Paragvaja: *Diccionario de la Lengua Guaraní del Paraguay.*

12 Mercosur (Mercado Común del Sur), Mercosul ali Ñemby Ñemuha je južnoameriški trgovinski blok, ustanovljen z Asuncionsko pogodbo leta 1991 in Protokolom iz Oura Preta leta 1994. Njegove polnopravne članice so Argentina, Brazilija, Paragvaj in Urugvaj.

13 https://es.wikipedia.org/wiki/Yopar%C3%A1.

NEKATERE ZNAČILNOSTI PARAGVAJSKE ŠPANŠČINE[14]

Paragvajska španščina, ki jo govori okoli 7 milijonov ljudi, deli številne značilnosti z govori drugih delov špansko govoreče Amerike, vendar pa jo nekateri jezikovni pojavi, predvsem tisti, povezani z jezikom gvarani, ločijo od ostalih variant ameriške španščine. Ko so Španci prišli v Alto Paraná, so na tem območju živela številna staroselska ljudstva, vendar je imel jezik Gvaranijcev največji vpliv na paragvajsko španščino. Nanjo so v manjši meri kot v Argentini vplivali jeziki evropskih priseljencev. Zaradi dolge družbene, politične, kulturne in gospodarske osamitve države (ko je Argentina razglasila neodvisnost, se Paragvaj ni želel priključiti tej državi, kar ga je odrezalo od kulturnih in ekonomskih vezi z Buenos Airesom, po razglasitvi lastne neodvisnosti pa je doživel dolgo izolacionistično diktaturo) se je paragvajska španščina osamila in razvijala po svoje brez večjih vplivov jezikov tujih priseljencev, ki so kmalu usvojili paragvajsko španščino in gvaranščino. Le tisti priseljenci, ki so se osamili in živeli v kolonijah ločeno od drugih, so obdržali svoje jezike (nemško govoreča menonitska skupnost, brazilske skupnosti na meji z Brazilijo, japonska kolonija v La Colmeni idr.) (Lipski 1994: 328).

Glasoslovne značilnosti paragvajske španščine so med drugimi preučevali Germán de Granda (1988), Natalia Krivoshein de Canese (1992) in Graziella Corvalán (1993). Nekatere glasoslovne značilnosti so enake drugim delom hispane Amerike, nekatere pa so tipične za Paragvaj. Fonetično-fonološki pojav, imenovan *seseo*, je značilen za vso ameriško španščino, torej tudi za paragvajsko. Gre za izgubo fonema, in sicer nezvenečega medzobnega pripornika /θ/ v korist nezvenečega dlesničnojezičnega pripornika /s/, tako da se izgubi distinkcija med besedami, kot so *casa [ˈkasa]*, hiša, in *caza [ˈkasa]*, lov (namesto *[ˈkaθa]*, kakor je raba v evropski španščini).

V nadaljevanju so našteti pojavi, ki jih pripisujemo vplivu gvaranščine oziroma so tipični za paragvajsko španščino:

- V nasprotju z večino španskih variant, ki težijo k diftongizaciji oziroma uničenju zeva, je mogoče pri paragvajski španščini opaziti obraten pojav, zev se obdrži celo pri enakih vokalih: [al.koˈ.ol] alcohol; [mi ʾi.xo], mi hijo.
- Rahla nazalizacija vokalov, verjetno zaradi tega, ker ima jezik gvarani poleg šestih oralnih samoglasnikov tudi šest nazalnih.

---

14 Viri za zglede paragvajske španščine in jezika gvarani, razen če ni v besedilu drugače določeno, so: https://cvc.cervantes.es/lengua/voces_hispanicas/paraguay/asuncion.htm, https://www.ipparaguay.com.py/diccionario-guarani, https://es.wikipedia.org/wiki/Espa%C3%B1ol_paraguayo, pregledano 8. 4. 2022.

- Pojav glotalnega zapornika med besedami ter med vokalom in soglasnikom, kar se v španščini ne pojavlja.
- Paragvajska španščina večinoma ne pozna v špansko govorečem svetu zelo razširjenega pojava *yeísmo*, nevtralizacije fonemov zvočnikov palatalnega laterala /ʎ/ in palatalnega pripornika /ʝ/ v korist zadnjega, kar pomeni, da se obdrži distinkcija med njima: /ˈoʝa/ *hoy*a: /ˈoʎa/ olla.
- Težnja k izgovarjavi zobnoustničnega zvenečega pripornika /v/, ki sicer ne obstaja v glasoslovnem sistemu španskega jezika, namesto dvoustničnega zvenečega pripornika [β], alofona dvoustničnega zvenečega zapornik /b/.
- Težnja k izginjanju zvenečih zapornikov /b, d, g/ med vokali: *parauas* 'paraguas'.
- Težnja k vokalizaciji /k/ in /b/ na koncu zloga: *pauto* 'pacto'; *caule* 'cable'.
- Pri besedah, ki se začenjajo s f-, se ta izgovarja kot mehkonebni h- : fuego[ˈxweɣo] namesto[ˈfweɣo].

Največji vpliv jezika gvarani na paragvajsko španščino je na leksikalni ravni.

> Skratka, intenziven jezikovni stik v paragvajski španščini povzroča jezikovne spremembe, ki so imele za posledico reorganizacijo jezikovnega materiala in reinterpretacijo formalne, pomenske ali pragmatične vrednosti (Palacios 2015: 337).

Paragvajska španščina si deli velik del besedišča s španščino s področja Río de La Plata (*pararse* 'levantarse' vstati, *pollera* 'falda' krilo, *vereda* 'acera' pločnik itd.), vendar pa so prav gvaranizmi zaradi intenzivnega stika s španščino najbolj izstopajoči in značilni za to varianto ameriške španščine (Palacios 2015: 337), čeprav je tudi vpliv španščine na paragvajsko gvaranščino velik. »Posledica več stoletij sobivanja španščine in gvaranščine je nastanek različic, kot so paragvajski gvarani, kreolski gvarani in gvarani jopara. Vpliv španščine na paragvajski gvarani pa ni omejen le na leksikalne sposojenke iz španščine, spreminjajo se tudi slovnične paradigme z novimi elementi, ki niso bili prisotni v prvotnem staroselskem jeziku« (Palacios 2005: 38). Pod vplivom jezika gvarani nekatere španske besede spremenijo pomen; tako se beseda *hallar* (nahajati se) uporablja v pomenu *alegrar* (veseliti se), besedna zveza *quitar una foto* (*quitar* pomeni odstraniti, vzeti) pa namesto *tomar una foto* (*te voy a quitar una foto* v pomenu *te voy a tomar una foto* / fotografiral te bom). Paragvajska španščina uporablja veliko gvaranizmov, sposojenk iz gvaranščine, s področja flore in favne (*agatí* 'libélula', kačji pastir; *cururú* 'sapo', krastača; *mamanga*

'abejorro', čmrlj; *yaguá* 'perro', pes; *avati* 'maíz', koruza; *surubí* 'un tipo de pescado', vrsta ribe, urubú 'buitre', jastreb) in prehrane (*pororó* 'palomitas; maíz asado', pokovka; *so'o* 'carne', meso; *guaripola* 'aguardiente', žganje; *chipá* 'especie de pan', vrsta kruha) ter za poimenovanje oseb *(kuña* 'mujer', ženska; *karai* 'señor', gospod; *kuñakarai* 'señora', gospa; *kuñatai* 'señorita', gospodična; *mitá* 'niño/a', deček, deklica; *mita'i* 'niñito/a', fantek, punčka; *pehagüé* 'hijo tardío', sin, ki se je rodil pozno ali najmlajši sin; *katé* 'elegante', eleganten človek), lastnosti (*vaí* 'feo, malo', grd, slab; *kangué* 'amargo, desagradable', grenek, neprijeten; *tavy* 'tonto', trapast) in drugih terminov (*angá* 'pobrecito, qué pena', revež, kakšna škoda; *ko / nikó* 'ciertamente', seveda; *manté* 'solamente', samo) (Palacios 2015: 337).

Gvaranijske toponime zasledimo na celotnem ozemlju, kjer so nekoč živeli Gvaranijci, tako v Paragvaju[15] kot v Braziliji (*Curitiba*, glavno mesto države Paraná v Braziliji: *kuri: pino /* borovec, *atýva: conjunto /* skupina – *Tierra de pinos /* Dežela borovcev), v Argentini (*Itá Ibaté*, ime kraja v pokrajini Corrientes: *Itá - (Ita) piedra* /kamen, *Ibaté (yvate): alta* / visok, *Piedra Alta* /Visok kamen), Urugvaju (*Sierra Carapé* na jugu Urugvaja: *karape* / *bajo, de poco altura* / nizek) in Boliviji (*Yapacaní,* mesto v Boliviji).

Y (*agua*, voda) je ena najpomembnejših besed v tem jeziku. Najdemo jo v številnih imenih krajev: *Yguasu* (*agua grande*, velika voda), Paraguay (paraguá-ý', agua que forma un océano', voda, ki tvori ocean), Uruguay (*río del urú*, reka urujev, posebne vrste ptic *Odontophorus capueira*, živečih na tem območju), *Ypacaraí* (*Y: agua* / voda – *pa karai*: *bendecido* / blagoslovljen).

Kar nekaj besed je iz paragvajske španščine prešlo v evropsko in ameriško španščino, nekaj pa tudi v druge jezike (predvsem imena živali in rastlin): *ananás* (gvarani *naná*), *jaguar* (tupi *yaguará), mandioca/tapioca* (gvarani *mandiog)*, *ñandú (*gvarani *ñandú, avestruz /* noj*)*, *piraña* (tupi *pirã*, *pez* /riba, *ãia dientes* /zobje), *tapir* (tupi, *tapira*), *tatú (*gvarani *armadillo /* pasavec), *tucán* (gvarani *tukã, tukana),* yacaré (gvarani *caimán*), *maraca* (gvarani *mbaracá*), *ñandutí* (gvarani *ñandutî,* 'araña blanca' /bel pajek; tipična paragvajska čipka).

Nekaj besed, ki so po etimološkem izvoru iz jezikovne skupine tupi gvarani, je prek nemščine ali drugih jezikov našlo pot v slovenščino

---

15 Nedavna študija z naslovom *Toponimija v jeziku gvarani v Paragvaju*, ki jo je izvedel Generalni direktorat za jezikovne raziskave (DGIL) Sekretariata za jezikovne politike (SPL) in je obsegala identifikacijo vseh toponimov, katerih imena vsebujejo uradni jezik gvarani, je pokazala skupno 3.945 toponimov, izraženih v jeziku gvarani. Vir: https://www.lanacion.com.py/gran-diario-domingo/2023/12/24/la-lengua-guarani-y-su-profundo-arraigo-en-la-toponimia/, pregledano 10. 6. 2024; primerjaj https://guarani.es/toponimia-guarani-en-paises-que-integran-la-cuenca-del-plata/.

(ananas, jaguar, mandioka, nandu, piranha). V SSKJ in SES (*Slovenskem etimološkem slovarju*) so opisane, kot sledi v nadaljevanju.

> SSKJ: ánanas -a m (â) tropska rastlina z dolgimi listi ali njen veliki, sočni, aromatični sad.
> SES: ânanas -a m ʻrastlina Ananas comosus ali njen sadežʼ (19. stol.).
> Prevzeto prek nem. Ananas iz port. ananás, kar je v 16. stol. izposojeno iz jezika južnoameriških Indijancev Tupi, v katerem se ta rastlina in njen plod imenujeta (a)naná.

> SSKJ: jáguar -ja m (â)
> 1. leopardu podobna črno lisasta zver, ki živi v Ameriki.
> SES: jâguar -ja m ʻživalʼ Panthera onca' (19. stol.).
> Prevzeto prek nem. Jaguar in port. jaguar iz tupi, jezika južnoameriških Indijancev, v katerem jaguar(a) pomeni ʻjaguar, mesojeda živalʼ.

> SSKJ: mandióka -e ž (ọ̑)
> bot. maniok.

> SSKJ: nandú tudi nándu -ja m (û; â)
> zool. noju podobna južnoameriška ptica, Rhea americana.

> SSKJ: piranha -e [piránja] ž (â)
> zool. piraja.
> SES: pirânha -e ž ʻriba Serrasalmus piraja', tudi pirânja (20. stol.).
> Tujka, prevzeta po zgledu nem. Piranha in angl. piranha, perai iz port. piranha kar je prevzeto iz tupija, jezika južnoameriških Indijancev, v katerem piraya (v brazilskih govorih piranya) ʻpiranha' prvotno pomeni ʻškarje'. Ta riba je tako poimenovana zaradi svojih ust, ki spominjajo na škarje.

> SSKJ: tapír tapírja samostalnik moškega spola [tapír]
> zool. kopitar s krajšim rilcem, ki živi v pragozdovih Srednje in Južne Amerike ter jugovzhodne Azije.
> Etimologija: prevzeto prek nem. Tapir, frc. tapir iz tup. Tapiira.

> SSKJ: tukán tukána in túkan túkana samostalnik moškega spola [tukán] in [túkan], ptica z velikim živobarvnim kljunom in navadno črnim perjem po telesu ter belim, rumenim perjem po sprednjem delu glave in vratu, ki živi v Južni in Srednji Ameriki; primerjaj lat. Ramphastos.
> Etimologija: prevzeto prek nem. Tukan in špan. tucán iz tup. in gvaran. tuka(no)

Oblike naslavljanja na Iberskem polotoku (*norma peninsular*) se razlikujejo od oblik in rabe v Hispanoameriki (*norma hispanoamericana*). Sistemi zaimkovnih in nominalnih oblik naslavljanja, ki se uporabljajo na različnih območjih špansko govorečega sveta, predstavljajo enega najbolj zapletenih vidikov španske slovnice (Markič 2017). Oblika naslavljanja *voseo* (*vos* namesto *tú* za 2. osebo

ednine)[16] je ena glavnih značilnosti paragvajske španščine na oblikoslovno skladenjski ravni. Naslavljanje v paragvajski španščini je povezano z zgodovinskimi in družbenimi okoliščinami, sporočanjsko situacijo in geografskimi dejavniki ter je podobno obliki *vosea* z območja Ría de la Plate (šp. *rioplatense*). »V paragvajski španščini se *voseo* uporablja tako za zaimek kot za glagol (*vos caminás, vos querés, vos escribís*), tako v neformalnem kot formalnem okolju« (Donadío Copello 2005: 203), pa tudi v velelniku (*La fibra óptica más rápida del país. Hacé clic y descubrí tu oferta).*[17] Raba *vosea* je značilna za Argentino, Urugvaj in Paragvaj, pa tudi za področja Srednje Amerike in drugih delov Južne Amerike, kjer alternira z rabo zaimka *tú* (sl. ti). V množini je v rabi *ustedes* (z glagolom v 3. osebi množine), ki ustreza tako formalni kot neformalni obliki (namesto *vosotros/vosotras*). Osebna zaimka za tikanje za 2. osebo množine *vosotros/as* in *os*, kot tudi ustrezni svojilni zaimek *vuestro/a/os/as*, se v paragvajski španščini ne uporabljajo niti v vsakdanjem govoru niti v knjižnem jeziku, prav tako kot v večini hispane Amerike.

Tako kot velja za večino variant ameriške španščine, tudi v paragvajski prevladujeta enostavni preteklik na račun sestavljenega (*dije* namesto *he dicho*) in raba glagolske perifraze *ir a* + nedoločnik za izražanje zadobnosti namesto enostavnega prihodnjika (*voy a ir* namesto *iré*). Pogosta je raba glagola *haber* v množini, ki se sicer uporablja samo v ednini: *hubieron otras aventuras* namesto *hubo otras aventuras*. Prevladuje tudi raba prislovov *acá* in *allá* namesto *aquí* in *allí* (kot v večini špansko govoreče Amerike).

Za paragvajsko španščino je značilna raba zaimka *le, les* v 3. sklonu (*leísmo)* namesto zaimka *lo, la, los, las* v 4. sklonu (*a la madre le vimos llorando; a los niños les recogieron los vecinos)*. Vpliv gvaranščine je težnja k poenostavitvi zaimkovnega sistema, k rabi enega samega zaimka za 3. in 4. sklon ter za oba spola: *Le vi a mi hija. Le vi a mi hijo. Le di un regalo a mi hija. Le di un regalo a mi hijo.* Ko gre za neživi referent, se zaimek celo opusti: »*No vas a encontrar tus botas. Si voy a encontrar. Siempre encontré cuando busqué*« (Palacios 2015: 337).

Gvaranščina nima morfoloških oznak za spol in sklon, zato se v paragvajski španščini pojavlja neusklajenost spola in števila: *camisa blanco*; *ríos profundo*; *dos pan*.

---

16 *Voseo* (tikanje v ednini) je raba osebnega zaimka *vos* (namesto tú) in/ali raba glagolskih oblik, ki izhajajo iz oblik za drugo osebo množine (*amás*, *amái(s)*, *tenés*, *tenís*, itd.) v situacijah, ko se govorec neformalno obrača na enega samega sogovornika, s katerim ga vežejo vezi solidarnosti, zaupanja ali intimnosti (Markič 2017: 59–60).

17 Oglas v paragvajskem časopisu *ABC Color* z dne 8. aprila 2022. https://www.abc.com.py

Izstopa raba osebnega zaimka za 1. osebo ednine *che* (*yo* / jaz) in svojilnega zaimka v pridevniški rabi *che* (iz jezika gvarani) namesto'*mi, mío*'(moj): *che patrón*; *che novia*. V gvaranščini se izgovarja /ʃe/, slov. še[18].

Pogosto se ukinja vezni glagol biti (*ser/estar*) v povedih: *mi novia* [es] *hermana del patrón*; *eso* [es] *lo que yo te pregunté* (Lipski 1994: 334).

Razširjena je tudi raba pojava *queísmo* in *dequeísmo* (napačne rabe veznika *que*: *no hay duda que*; *dijo de que)* ter indikativa namesto subjunktiva za glagoli, ki izražajo željo, voljo, ukaz, prošnjo: *no creo que viene hoy* namesto *no creo que venga hoy*.

Azucena Palacios (2015: 336) navaja, da zaradi tesnega stika obravnavanih jezikov prihaja do preklapljanja kod (*alternancia de códigos*), kalkiranja (*Anda por su cabeza* – iz jezika gvarani »*oiko iñakãre*« s pomenom »*hace lo que quiere, sin control, sin juicio*«, dela, kar hoče, nepremišljeno) in vstavljanja posameznih gvaranskih jezikovnih elementov v govorni diskurz v španščini, kot npr. glagolski časovni morfem (*kurí*), aspektualni morfem (*hína*), svojilni *che* in vprašalni členki *pa, pio, ta* ali *piko*, ki v jeziku gvarani tvorijo vprašalne povedi (*¿Entendiste pa?* Si razumel? *¿Para qué pió?* Zakaj?). S členki *ko, nio, ngo* se nekaj poudarja: *Ese ko es de ella (= Ese es de ella*. Ta je njen*).* Členka *na* , *mi* (*por favor*) se rabita za ublažitev prošenj, ukazov: *Vení-na (= Ven, por favor*). *Contame na, que yo quiero saber de todo (Cuéntamelo, que yo quiero saber de todo.* Povej mi, vse hočem vedeti). Z isto funkcijo se uporablja španski *un poco,* kalkiran po gvaranskem *mi: Vení un poco (ven, por favor /* pridi, prosim*)* (Palacios 2015: 336).

Razni medmeti, preneseni iz gvaranščine, se uporabljajo v pogovorni paragvajski španščini: *¡Mbore!* Vzklik, ko nekaj zavrneš (= *¡Ni loco!* Niti v sanjah!). *¡Kore!, ¡Nderakore!* Vzklik, ko se zgodi kaj neprijetnega, groznega. (= *¡Oh No!* Oh ne!). Za paragvajsko španščino je značilna posebna raba predlogov *a, en, por*, katerih pomen se zaradi stika z gvaranščino spremeni (Palacios 2019): *Apoyó la bici por la pared* namesto *apoyó la bici en la pared* (naslonil je kolo na zid); *mira por mi* namesto *me mira atentamente* (pozorno me gleda); *llegó en Asunción* namesto *llegó a Asunción* (prišel je v Asunción). Ta raba nastopi zaradi vpliva gvaranskega krajevnega predloga *pe,* ki poudarja cilj in ne smeri (Palacios 2015: 336).

---

18 Več o gvaranskem zaimku *che* v Guasch 1996 in Melía, Farré, Pérez 1997.

SKLEPNE MISLI

Paragvajska španščina se v pisni književni rabi ne razlikuje od splošne norme španskega jezika oziroma španščine, ki je v rabi na jugu Južne Amerike. Ko pa gre za govorjeni jezik in različne jezikovne registre, ima španščina v Paragvaju svoje značilnosti. Gre za posebno situacijo jezikov v stiku med jezikom gvarani oziroma gvaranščino in španščino oziroma kastiljščino. V tem prispevku smo se osredotočili predvsem na jezikovne posledice tega stika, ki so lahko neposredne in posredne, in ne toliko na sociolingvistične vidike dvojezičnosti in diglosije v Paragvaju. Glavna jezika v stiku vplivata drug na drugega, tako španščina na paragvajski gvarani kot obratno. Vplivi gvaranščine na španščino so največji na leksikalno-semantični ravni, manjši, a tudi zelo razširjeni pa na glasoslovni in oblikoslovno skladenjski ravni. Na razvoj paragvajske španščine so vplivali zgodovinski, družbeno politični, geografski in ekonomski dejavniki. Paragvaj je večkulturna in večjezična država, kjer sobivajo različni staroselski jeziki in kulture, kot v toliko drugih latinskoameriških državah. Vendar je posebnost Paragvaja ravno špansko-gvaranski bilingvizem, ki je močno razširjen med prebivalstvom in je uradno potrjen z ustavo iz leta 1992, ki priznava tudi druge staroselske jezike kot del kulturne dediščine.

Neizmernost ameriškega ozemlja, kjer se govori španski jezik, ter variiranje v izgovarjavi, leksiki in skladnji potrjujeta, da ameriška španščina ni homogena tvorba, temveč je raznolika v svoji heterogenosti, kar jo bogati v vseh vidikih. Paragvajska španščina je eden od mnogoterih raznobarvnih kamenčkov v velikem jezikovnem mozaiku, imenovanem ameriška španščina.

LITERATURA IN VIRI

Corvalán, Graziella 1992 *El español en contacto con otras lenguas.* Vir: https://cvc.cervantes.es/obref/congresos/sevilla/sociedad/mesaredon_gcorvalan.htm, pregledano 18. 3. 2022.

Donadío Copello, María 2005 'Morfosintaxis del español americano: La variación morfosintáctica.' V: *Manual de Lingüística Hispanoamericana.* Cándido Aráus Puente, ur. Bogotá: Instituto Caro y Cuervo. Str. 193–223.

Fontanella de Weinberg, María Beatriz 1992 *El español de América*. Madrid: Mapfre.

García Márquez, Gabriel 1967/1986 *Cien años de soledad*. Bogotá: Editorial La Oveja Negra.

García Márquez, Gabriel 1978 *Sto let samote*. Prevedla Alenka Bole-Vrabec. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Granda, Germán de 1988 *Sociedad, historia y lengua en el Paraguay.* Bogotá: Instituto Caro y Cuervo.

Guasch, Antonio 1996 *El idioma guaraní: Gramática y antología de prosa y verso*. Asunción: CEPAG.

Henríquez Ureña, Pedro 1932 *Sobre el problema del andalucismo dialectal de América*. Buenos Aires: Instituto de Filología, Facultad de Filosofía y Letras de la Universidad de Buenos Aires.

Instituto Cervantes 2024 *El español en el mundo: Anuario del Instituto Cervantes 2024*. Vir: https://cvc.cervantes.es/lengua/anuario/anuario_24/el_espanol_en_el_mundo_anuario_instituto_cervantes_2024.pdf, pregledano 16. 12. 2024.

Krivoshein de Canese, Natalia 1993 *Cultura y bilingüismo en el Paraguay.* Vir: https://www.staff.uni-mainz.de/lustig/texte/culpares.htm (pregledano 18. 3. 2022).

Lapesa, Rafael 2010 El *español de América.* Vir: http://www.elcastellano.org/america1.html, pregledano 18. 3. 2022.

Lezama in Urrutia, Yosu de 1979 *Apuntes de Lingüística Aborigen*. Bogotá: Universidad Santo Tomás.

Lipski, John 1994 *El español de América*. Madrid: Cátedra.

Lope Blanch, Juan Manuel 1989 *Estudios de lingüística hispanoamericana*. México: UNAM, Instituto de Investigaciones Filológicas.

López Morales, Humberto 1998 *La aventura del español de América*. Madrid: Espasa.

Lustig, Wolf 1996 'Mbaʻéichapa oiko la guarani? Guaraní y *jopara* en el Paraguay.' *PAPIA: Revista Brasileira de Estudos Crioulos e Similares* 4(2): 19–43.

Markič, Jasmina 2017 'Voseo, tuteo in ustedeo v kolumbijski različici španščine.' V: *Latinska Amerika: Družbeno-zgodovinski, literarni in jezikovni vidiki*. Jasmina Markič in Barbara Pihler Ciglič, ur. Posebna številka. *Ars&Humanitas* 112: 56–72.

Meliá, Bartomeu 2005 'Las lenguas indígenas en el Paraguay: una visión desde el censo de 2002.' *Población y desarrollo* 28: 5–22.

Meliá, Bartomeu, Luis Farré in Alfonso Pérez 1997 *El guaraní a su alcance*. Asunción: CEPAG.

Moreno Fernández, Francisco 2014 *La lengua española en su geografía*. Madrid: ArcoLibros.

Palacios Alcaine, Azucena 2005 'Lenguas en contacto en Paraguay: español y guaraní.' V: *Variedades lingüísticas y lenguas en contacto en el mundo de habla hispana*. Carmen Ferrero in Nilsa Lasso-von Lang, ur. Bloomington: AuthorHouse. Str. 35–43.

Palacios Alcaine, Azucena 2015 'Dialectos del Español de América: Chile, Río de La Plata y Paraguay.' V: *Enciclopedia de Lingüística Hispánica*. Vol. 2. Javier Gutiérrez Rexach, ur. London: Routledge. Str. 330–40.

Palacios Alcaine, Azucena 2019 'La reorganización de las preposiciones locativas *a*, *en* y *por* en el español en contacto con guaraní.' *Círculo de Lingüística Aplicada a la Comunicación* 78: 233–54. Vir: http://dx.doi.org/10.5209/CLAC.64380 (pregledano 18. 3. 2022).

Rona, José Pedro 1964 'El problema de la división del español americano en zonas dialectales.' V: *Presente y futuro de la lengua española I*, Actas de la Asamblea de Filología del I Congreso de Instituciones Hispánicas.s. Madrid: Ed. Cultura Hispánica. Str. 215-26.

Tomsich, Francisco in Barbara Pregelj, ur. 2020 *Bivališča Branislave Sušnik: dokumenti, besedila, podobe, pričevanja / Moradas de Branislava Susnik: documentos, textos, imágenes, testimonios.* Medvode: Založba Malinc.

Snoj, Marko *SES Slovenski etimološki slovar.* Vir: https://fran.si/193/marko-snoj-slovenski-etimoloski-slovar, pregledano 8. 4. 2022.

SSKJ *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Vir: https://fran.si/, pregledano 8. 4. 2022.

Wagner, Max Leopold 1949 *Lingua e Dialetti Dell'America Spagnola.* Firenze: Edizioni Le lingue Straniere.

Zamora Vicente, Alonso 1969 *Dialectología española.* Madrid: Gredos.

Zanardini, José in Biedermann, Walter 2019 *Los indígenas del Paraguay*. Asunción: Ed. Servilibro.

POVZETEK

Prispevek govori o španščini, govorjeni v Paragvaju. Uvodoma predstavi varianto španskega jezika, poznano kot ameriška ali južna španščina (*español de América / español meridional*), homogenost in heterogenost te različice na glasoslovni, oblikoslovno skladenjski in leksikalno semantični ravni. Ena od mnogih različic ameriške španščine je tudi paragvajska španščina. Da bi bolje razumeli, kako se je razvijala, je treba razumeti njeno zgodovinsko ozadje, zemljepisno lego, staroselske jezike in kulture in demografsko sliko Paragvaja. Paragvaj je ena redkih držav v Latinski Ameriki, ki ima v ustavi določena dva uradna jezika: španščino in jezik gvarani. Raziskovalci paragvajske španščine so večinoma poudarjali bolj sociolingvistični kot opisno jezikoslovni vidik paragvajske španščine. V nadaljevanju se prispevek osredotoča na jezikovno sliko Paragvaja, na posebnosti, ki jo razlikujejo od drugih inačic ameriške španščine, še posebej na leksikalno semantični ravni, kjer je čutiti vpliv jezika gvarani, ki je bil že med kolonizacijo sporazumevalni jezik oz. »splošni jezik« (*lengua general*).

Ključne besede: Paragvaj, ameriška španščina, paragvajska španščina, jezik gvarani, jezikoslovje

ABSTRACT: ON PARAGUAYAN SPANISH

The paper deals with Spanish spoken in Paraguay. In the introduction, it outlines a version of Spanish known as American or Southern Spanish (*español de América / español meridional*), the homogeneity and heterogeneity of this variant at the phonetical, morphological, syntactic and lexicosemantic levels. One of the many versions of American Spanish is Paraguayan Spanish. To better understand its evolvement, it is necessary to understand its historical background, geographical location, indigenous languages and cultures and the demographic profile of Paraguay. Paraguay is one of the few Latin American countries whose constitution lists two official languages: Spanish and Guarani. Researchers in the field of Paraguayan Spanish tended to place emphasis on the sociolinguistic rather than descriptive linguistic aspect of Paraguayan Spanish. The paper goes on to present the language makeup of Paraguay, the specifics that distinguish Paraguayan Spanish from other varieties of American Spanish, especially at the lexicosemantic

level that shows the influence of Guarani, a language used as lingua franca or "general language" (*lengua general*) already at the time of colonisation.

Keywords: Paraguay, American Spanish, Paraguayan Spanish, Guarani language, linguistics

RESUMEN: SOBRE EL ESPAÑOL DEL PARAGUAY

Este texto versa sobre el español hablado en el Paraguay. En la parte introductoria se presenta la variante del español conocida como el español de América o el español meridional, su homogeneidad y su heterogeneidad en los niveles fonético-fonológico, morfosintáctico y léxico. Una de las variantes del español de América es también el español del Paraguay. A fin de conocer mejor cómo se fue desarrollando esta variante, es necesario conocer el contexto histórico, la situación geográfica, las lenguas y culturas indígenas, así como la situación demográfica del país. El Paraguay es uno de los pocos estados en América Latina en cuya constitución se definen dos lenguas oficiales: el español y el guaraní. La mayoría de los estudios sobre el español del Paraguay destacan más el aspecto sociolingüístico que el meramente lingüístico del español paraguayo. A continuación, se presenta la situación lingüística del Paraguay, las características que lo distinguen de otras variantes del español de América, especialmente en el nivel léxico, en el que se hace sentir la influencia del guaraní, que fue lengua general ya en la época de la colonización.

Palabras clave: Paraguay, español de América, español del Paraguay, guaraní, aspecto lingüístico

O AVTORICI

Dr. Jasmina Markič je redna profesorica za španski jezik na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Ukvarja se predvsem z raziskovanjem skladenjskih in besediloslovnih ter prevodoslovnih vprašanj. Njeno ožje raziskovalno področje so španske glagolske paradigme in glagolske perifraze ter njihove aspektualne, časovne in modalne vrednosti v različnih besedilnih zvrsteh ter značilnosti ameriške španščine.
Elektronski naslov: jasmina.markic@ff.uni-lj.si

Osebna izkaznica Branislave Sušnik, 1967, fotografija: Gabriela Zuccolillo.
© Museo Etnográfico Dr. Andrés Barbero/Slovenski etnografski muzej

Osebna izkaznica Branislave Sušnik, 1983, fotografija: Gabriela Zuccolillo.
© Museo Etnográfico Dr. Andrés Barbero/Slovenski etnografski muzej

Branislava Sušnik s staroselko Lengva-Enslit v anglikanskem misijonu Maktlawaya, Chaco, 1976.
© Museo Etnográfico Dr. Andrés Barbero/Slovenski etnografski muzej

II
Pogledi na življenje in raziskovalno delo Branislave Sušnik

»Čudakinja« Branka Sušnik[1] in temelji paragvajske antropologije

Marilin Rehnfeldt

Pri pisanju prispevka[2] smo raziskovali v arhivu Etnografskega muzeja dr. Andrés Barbero (*Museo Etnográfico Dr. Andrés Barbero*) v Asunciónu, Paragvaj. Skušali smo namreč dognati, kakšne odnose je imela Branka Sušnik s paragvajsko intelektualno elito tistega časa; kaj je pomenilo dejstvo, da je bila mlada ženska, znanstvenica in tujka v družbi, ki v javni sferi ni bila pripravljena sprejeti ženske; zanimal nas je tudi

1 Leta 1953 je imela dr. Branislava Sušnik svoje prvo predavanje v Paragvaju z naslovom »Izvor ameriškega človeka« v paragvajskem Ateneju, stari in tradicionalni umetniški šoli, ki je bila ustanovljena leta 1883 in kjer se je zbirala večina takratnih paragvajskih intelektualcev, povečini moških. Dogodek je Branka Sušnik komentirala z zanjo značilnim slogom: »prisotni so me tako dobro razumeli, da so me nemudoma označili za 'čudakinjo'. Prav ta novi naziv je bil zagotovilo za mojo znanstveno sposobnost« (Debeljak 1958: 319–23).

2 Članek je za to publikacijo popravljen in razširjen. V prvotni obliki je bil objavljen v zborniku Rosane Guber (2018) in v reviji *Revista Suplemento Antropológico* (Rehnfeldt 2020). Delno je bil predstavljen še v Ljubljani na kongresu *Dr. Branka Sušnik in sodobniki – ambasadorji slovenske znanosti v Južni Ameriki*, Ljubljana, Cankarjev dom, 22. aprila 2021.

njen odnos do avtoritarnega vojaškega režima, ki se je ob njenem prihodu v Paragvaju ravno vzpostavljal. Prav tako smo preučevali, kako so ti dejavniki vplivali na izvedbo njenih terenskih odprav med paragvajska staroselska ljudstva.

Fotografija 1: Dr. Branka Sušnik za svojo pisalno mizo v Etnografskem muzeju dr. Andrés Barbero (1956). Fotografski arhiv Etnografskega muzeja dr. Andrés Barbero (v nadaljevanju MEAB).

BRANKA SUŠNIK IN PARAGVAJSKA ANTROPOLOGIJA

Na paragvajskih univerzah ni mogoče študirati antropologije, z izjemo nekaj kratkih, nato tudi prekinjenih poskusov pred nekaj leti, ko so študij skušali uvesti na podiplomskem študiju. Antropologijo poučujejo kot enega od predmetov na študijskih programih, kot sta sociologija in zgodovina. Študij antropologije in antropološka produkcija v Paragvaju, ki so se ju lotevali tako domači kot tuji raziskovalci, nekateri so imeli akademsko izobrazbo, drugi so bili samouki,

sta bila povezana predvsem z dvema vodilnima institucijama, Etnografskim muzejem dr. Andrés Barbero in Centrom za antropološke študije na Katoliški univerzi (*Centro de Estudios Antropológicos de la Universidad Católica*).

Paragvajska antropologija se je vse od svojih začetkov posvetila dvema glavnima strujama: krepitvi tistega, kar je bilo razumljeno kot nacionalna identiteta mesticev, in študiju staroselskih kultur. Rojstvo antropologije je bilo tako kot v drugih državah Latinske Amerike tesno povezano z idejo izgradnje nacionalne identitete ali »izgradnje naroda« (Cardoso De Oliveira 1988; Peirano 1992; Malinowski 2008). V slednjem primeru je bil interes osredotočen na imaginarij mešane in dvojezične (kastiljščina-gvaranščina) nacije s poudarkom na prispevku idealizirane pretekle kulture in gvaranščine. Natalicio González, leta 1948 nekaj mesecev predsednik Republike Paragvaj in znan nacionalistični intelektualec, je v enem od svojih del zapisal: »Zame gvaranščina, domači jezik Paragvaja, v svojem bistvu nosi enak simbolizem kot naša zastava« (González 1958: 83).

V pismu, ki ga je julija 1958 Branka Sušnik naslovila na Paragvajsko znanstveno društvo (*Sociedad Científica del Paraguay*), je skušala člane prepričati o pomenu študija antropologije za Paragvaj in v ta namen je uporabila prav nacionalistični argument. Paragvaj, je zapisala, »[...] [njegovo] nacionalno bistvo, družbeno bistvo in kulturno-zgodovinski razvoj vsebujejo številne tradicionalne elemente, ki jih lahko ustrezno ovrednotimo zgolj z objektivno in obsežno antropološko presojo«.[3]

Druga antropološka struja se je osredotočila na študij staroselskih kultur z močnim poudarkom na gvaranijski etnografiji, prav zaradi pomena, ki so ga pripisovali ljudstvu Gvarani v procesu mešanja s Španci. Ta struja je izpostavljala potrebo po »rešitvi, popisu in ohranitvi« zadnjih sledi »avtohtonih kultur« v državi. Pisma, dokumenti in poročila Branke Sušnik, ki jih hranijo v arhivih Muzeja Andrés Barbero, dokazujejo, da je imela svoje delo za zelo nujno, kajti večina staroselskih ljudstev je bila ali pred »izumrtjem«, pred »združitvijo z drugimi plemeni« ali v »hitrem procesu akulturacije«. Tako se je antropologinja desetletja posvečala etnografskemu in etnozgodovinskemu preučevanju paragvajskih staroselskih kultur in tehnični organizaciji ter obogatitvi etnografske in arheološke zbirke Muzeja Andrés Barbero. Izvedla je več kot dvanajst terenskih odprav med različnimi paragvajskimi staroselskimi ljudstvi.

---

3 Arhiv Etnografskega muzeja dr. Andrés Barbero (v nadaljevanju arhiv MEAB).

Branka Sušnik se je specializirala predvsem za etnozgodovino, etnologijo in lingvistiko, čeprav je izvedla tudi arheološka raziskovanja. Desetletja je zbirala etnografske informacije ter preučevala arhive in zbirke dokumentov v različnih državah. Prepoznan je bil tudi velik prispevek te neutrudne raziskovalke k zgodovini, etnozgodovini in arheologiji Gvaranijcev, saj je na izviren način revolucionirala diskurz o Gvaranijcih (Melia 1987: 68).

Fotografija 2: Dr. Branka Sušnik med terenskim delom v skrajno severnem departmaju Alto Paragvaj (Zahodna regija Paragvaja). 1956. Fotografski arhiv MEAB.

TUJKA, ŽENSKA IN ANTROPOLOGINJA: *LA KUÑA KUIMBA'E*

Kot je že bilo poudarjeno v analizah biografij drugih sodobnih antropologinj (Cole 2002), je bilo delo Branke Sušnik v Paragvaju močno pogojeno z družbenimi predstavami o vlogi spola, zlasti ženskega, ki so bile v njenem času prisotne v družbi, v kateri ji je bilo usojeno delovati. Njena vloga tujke in znanstvenice v državi s konzervativno kulturo, kot je bil Paragvaj sredi 20. stoletja, kjer je le 0,1 % žensk imelo univerzitetno izobrazbo, je bila vzrok številnim težavam, izključevanjem in marginalizacijam, zlasti pa je jasno zaznamovala smer njenega terenskega dela in pogoje, v katerih je delala.

Nekaj dni, preden je Branka Sušnik preminila, je lastnoročno zapisala naslednje besede o svojih prvih letih v Paragvaju: »Življenje v Paragvaju v tistih letih je bila zame nova izkušnja, kateri sem se le težka prilagodila. V meni je prevladovala določena nagnjenost k socialni marginalizaciji« (Chase Sardi 1996b: 11).

Časopisni članki za časa njenega življenja in opisi njenega življenja, objavljeni po njeni smrti, so jo orisali kot samotarko, ki je živela v prevladujočem moškem svetu, priseljenko, skoraj eksotično, filologinjo, zgodovinarko, antropologinjo, univerzitetno profesorico in direktorico Etnografskega muzeja dr. Andrés Barbero:

> [...] v družbi velikih misijonarjev, politikov in podobnih moških je bila tudi ena, ženska, ena sama ... v daljnem svetu je živela krhka ženska, ki je večino svojega življenja posvetila raziskovanju južnoameriških Indijancev. [...] na splošno so Branko Sušnik obravnavali kot neženssko ali brezspolno osebo in ji dovolili, da je sodelovala tudi v ritualih, ki so bili ženskim očem prepovedani. Običajno so bili sami šamani njeni največji prijatelji in informatorji (Puhar 1997).

Branka Sušnik se šali na račun vloge, ki jo je morala predstavljati, in se v komentarjih o terenskem delu pogosto opisuje kot *kuña kuimba'e*, tj. z gvaranskim izrazom za žensko-moškega, tudi nekoga, ki je živel v moškem svetu; pa tudi na račun tega, v kakšni igri je igrala vlogo, ki so jo od nje pričakovali. Njeni prijatelji so jo na splošno opisovali kot žensko »[...] močnega in agresivnega značaja ..., z izrazitim pogledom, ki je zavrtal vate«. Zanjo so celo rekli, da »ni mogla govoriti, ne da bi ugriznila sogovorčevega duha« (Chase Sardi 1996a: 10).

Vse njeno življenje je bil Etnografski muzej dr. Andrés Barbero s svojo trdno arhitekturo z debelimi stenami, visokimi stropovi in dolgimi dvoranami, polnimi knjig, dokumentov in vitrin z arheološkimi zbirkami, njen dom:

> Živela je v muzeju, v majhni sobi. Ves dan je pila čaj, kajti grela se je le z enim električnim grelnikom. Štirideset let je kosila v baru San Roque, le nekaj ulic od muzeja. Nenehno je kadila. Njeni sodelavci so menili, da je zanjo najznačilnejša poza, [...] ko v eni roki drži kemični svinčnik, s katerim je neutrudno pisala, v drugi pa cigareto. Vedno je – raztresena kot je bila – razmišljala, pisala ...[4]

Od leta 1961 je bila 24 let zadolžena za Katedro za ameriško antropologijo in paragvajsko etnologijo na Filozofski fakulteti Univerze v Asunciónu. Pozornost vzbuja dejstvo, da kljub akademskim dosežkom ni bila nikoli imenovana za redno profesorico. V osebnem arhivu lahko preberemo obvestila o podaljšanju pogodbe, ki ji jih je vsako leto poslala univerza. Šele leta 1984 je bila izvoljena za članico Paragvajske akademije za zgodovino (*Academia Paraguaya de la Historia*). Kljub neizmernemu prispevku k etnozgodovini paragvajskih staroselskih ljudstev je morala čakati 33 let:

> Moje imenovanje je bilo malce nepričakovano in mnogo ljudi me je vprašalo, kako to, da moje dolgoletno delo na področju etnozgodovine ni zanimalo Akademije. V resnici bi morali vprašati njih, vendar pa je moje mnenje, da je imela do danes zgodovina v tej državi ideološki pridih ... in etnozgodovinski pogled je bil iz tega konteksta delno izključen. Zdi se, da zdaj člani Akademije menijo, da je zgodovina širša in da vanjo sodijo tudi moja dela (Rosato 1984: 7).

ŠOLANJE V EVROPI

Antropologinja Branka Jozefina Sušnik Prijatelj se je rodila 28. marca 1920 v Medvodah v Sloveniji. Očetu je bilo ime Jožef Sušnik, materi pa Karolina Prijatelj. Ko je 13. junija 1956 dobila paragvajsko državljanstvo, je prevzela ime Branka Susnik. O svojem rojstnem kraju se spominja: »Prihajam iz majhne dežele, Slovenije, bivše Jugoslavije, ki se je za svojo nacionalno identiteto stoletja borila zgolj z dvema orožjema: z življenjem, prežetim 'z neutrudljivim delom', ter s čustvi 'petja in poezije'« (Chase Sardi 1996b: 10).

Večino svojega otroštva in mladostniških let je preživela v okolici Ljubljane. Leta 1938 je končala klasično-humanistično gimnazijo v Ljubljani, nato pa zaključila univerzitetni študij prazgodovine in zgodovine na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Študij etnozgodovine, lingvistike in orientalistike je nadaljevala v Rimu in

4 'La otra face de Susnik.' *Suplemento Femenino*. *Última Hora*, 7. maja 1996. Mapa: Časopisni članki in osmrtnice BS. Arhiv MEAB.

na Dunaju. Prav historizem Dunajske šole, poznan tudi kot difuzionizem ali kulturnozgodovinska šola, je imel velik vpliv na njeno teoretsko izobrazbo (Oliveira 2003: 38). O študentskih letih se Branka Sušnik spominja:

> Druga svetovna vojna, njen potek in konec, je pomenila začetek cikličnega konca »zaprte, podržavljene in dominantne civilizacije« ... Vrednota človeka ni bila v njegovi »človečnosti«, temveč v »uporabnem doprinosu« k zideologizirani družbi. Usoda te velike konceptualne spremembe življenja je zahtevala na tisoče človeških življenj in popolno uničenje velikih skupnosti različnega etničnega izvora. Jaz osebno sem bila del univerzitetne mladine ..., ki ... ni našla družbeno-humanističnih zgledov.
> [...] V obdobju te tragične evropske krize sem se intelektualno izobrazila ... Univerzitetna študija v Rimu in na Dunaju sta bila heterogena, vedno v iskanju odgovora na nov koncept humanizma (Chase Sardi 1996b: 10).

O njenem življenju v Evropi vemo zelo malo. Njeni bližnji sodelavci trdijo, da je prispela v Ameriko, ker je bila od leta 1943, v obdobju druge svetovne vojne (1939–1945), politično preganjana. Del njene družine je bil umorjen, Sušnik pa je bila zaprta in poslana v zapor na grad v Ajdovščino. Leta 1945 ji je uspelo preko Avstrije pobegniti in na koncu je prispela v Italijo (Oliveira 2003: 30). V enem od redkih intervjujev, zelo je namreč nasprotovala dajanju intervjujev, še manj pa je bila pripravljena govoriti o svojem življenju v Evropi in o svoji družini, je dejala:

> Po tragediji v nacističnih koncentracijskih taboriščih in komunističnih zaporih se mi je uspelo rešiti in se izkrcati na ameriških plažah Buenos Airesa. Obsedala me je ideja, da bi se ponovno intelektualno udejstvovala in nadaljevala z iskanjem »humanizma« (Chase Sardi 1996b: 10).

V Genovi se je 26. marca 1947 vkrcala na ladjo skupaj s sonarodnjaki, ki so zapustili Evropo in v Argentino prispeli 27. aprila istega leta, »le s svojim znanjem, s številnimi zaključenimi študiji in nazivi ter z velikim upanjem, da bodo v Ameriki lahko delali« (Pusineri 1997: 4). Ni govorila špansko, zato se je tega jezika začela učiti že med čezatlantskim potovanjem in z učenjem nadaljevala v Buenos Airesu.

V Argentini se je srečevala z znanstveniki Univerze v La Plati (*Universidad de La Plata*) in Etnografskega muzeja Filozofske fakultete v Buenos Airesu. Ponudili so ji delo v Muzeju La Plata, vendar sta jo slovenska skupnost v Buenos Airesu in Katoliška cerkev s pomočjo

Papeških misijonskih družb priporočili škofiji v mestu Resistencia v argentinskem delu pokrajine Chaco, da bi delala na tem območju. Tako je decembra 1949 odpotovala v mesto Formosa, da bi kot laična misijonarka delovala med staroselci Toba v misijonu Laishi, ki je bil blizu mesta. V arhivu Etnografskega muzeja dr. Andrés Barbero hranijo predstavitveno pismo tajnika škofije v Resistencii, naslovljeno na P. Antonia Pinoso, župnika v Laishiju:

> [...] gospodična dr. Branka P. (sic) Sušnik, po rodu Jugoslovanka (Slovenka), se je ponudila za laično misijonsko delo z željo, da bi delovala v mejah tega okrožja, ker je tu kongregacija jugoslovanskih sester in ker se še posebej zanima za indijanske jezike.[5]

V misijonu Laishi je preučevala jezik toba; »ob učenju jezika ljudstva Toba je ponovno intelektualno zaživela. Zapiske v obliki rokopisa je shranila, dokler jih ni uporabila v Paragvaju v svojih jezikoslovnih razpravah, ko je bila med ljudstvom Emok-Toba. Rokopis je v letih 1962 in 1972 navajala kot *La lengua de los Tobas (Prov. de Formosa)* (Jezik ljudstva Toba iz Laishija (provinca Formosa)« (Pusineri 1997: 4).

Branka Sušnik je v Formosi bivala v hiši Šolskih sester sv. Frančiška Kristusa Kralja, ki so bile jugoslovansko-slovenskega rodu. Od tam je izvedla svoje raziskave v misijonu Laishi. Prek šolskih sester se je povezala z dr. Andresom Barberom iz Asuncióna in dobila priložnost priti v Paragvaj z namenom, da preuredi dokumentacijo in zbirke, ki jih je zapustil takrat že hudo bolan nemški znanstvenik Max Schmidt (1874–1950).

Andrés Barbero je bil eden prvih zdravnikov v Paragvaju, diplomiral je leta 1903. Bil je premožen, kar mu je omogočilo, da se je posvetil poučevanju, raziskovanju in dobrodelnosti. Ustanovil je Paragvajsko znanstveno društvo. Prispeval je tudi denar za prostore, v katerih danes delujejo institucije, ki jih je sam ustanovil: paragvajski Rdeči križ, Inštitut za rakave bolezni ter Šola za zdravstveno nego in babištvo. Ustanovil je tudi Indigenistično združenje Paragvaja (*Asociación Indigenista del Paraguay*), Paragvajski inštitut za zgodovinske raziskave (*Instituto Paraguayo de Investigaciones Históricas*), iz katerega je kasneje nastala Paragvajska akademija za zgodovino, ter Zgodovinski in etnografski muzej, danes Etnografski muzej dr. Andrés Barbero.

---

5 Pismo tajnika škofije v Resistencii Prudencia Figueirasa P. Antoniu Pinosi. Resistencia, 24. decembra 1949. Arhiv MEAB.

Fotografija 3: Dr. Branka Sušnik med ljudstvom Emok-Toba v kraju El Cerrito, Chaco, 1962. Fotografski arhiv MEAB.

Fotografija 4: Dr. Branka Sušnik z ženskami ljudstva Emok-Toba v kraju El Cerrito, Chaco, 1962. Fotografski arhiv MEAB.

Etnolog Max Schmidt je etnološke raziskave izvajal v Etnološkem muzeju v Berlinu, kjer je vodil sekcijo za Južno Ameriko. Kot vodja sekcije je redno potoval v brazilsko zvezno državo Mato Grosso, kjer je v letih 1901–1928 izvedel več arheoloških raziskovanj. Leta 1931 je prispel v Asunción, da bi sodeloval z Andrésom Barberom, ki je bil takrat predsednik Paragvajskega znanstvenega društva (Oliveira 2003: 17). Barbero je Schmidtu naložil sistematizacijo obstoječe etnografske zbirke v takratnem Etnografskem, zgodovinskem in naravoslovnem muzeju. V Paragvaju je Schmidt svoje terensko delo osredotočil na območje Chaca, kjer je zbral številne predmete materialne kulture in veliko let posvetil ustvarjanju pomembne zbirke gvaranijske keramike (Malinowski 2008: 56). V začetku leta 1950 je Schmidt že zelo bolehal za gobavostjo. Tako je Andrés Barbero Branko Sušnik povabil, naj se preseli v Paragvaj in nadaljuje delo nemškega znanstvenika.

PRIHOD V PARAGVAJ

> V Paragvaj sem prispela po koncu grozot druge svetovne vojne in na začetku prevlade komunizma v državah Vzhodne Evrope. V Paragvaju sem našla mir preprostega življenja in priložnost za znanstveno delo, kar je bila zame intelektualna »oživitev«. To je moj velik dolg Paragvaju (Peña Gill 1990: 5).

Branka Sušnik je prispela v Asunción pri 31 letih, 15. marca 1951. Andrés Barbero in Max Schmidt sta preminula le nekaj mesecev drug za drugim. Tako sta sestri filantropa Barbera, Josefa in María Barbero, najeli Branko Sušnik, da bi reorganizirala zbirke in množico dokumentov, ki so samevali v muzeju. Plačo je prejemala za delo tajnice bolnišnice za rakave bolezni, za katero sta skrbeli sestri. Dopoldne je delala kot tajnica bolnišnice, popoldne pa se je posvečala svojim nalogam v muzeju. Dokler ni bila dokončana gradnja bodočega Muzeja Andrés Barbero, je prebivala v sobi paragvajskega Rdečega križa.

Severnoameriški učenjak Paul H. Lewis je Asunción tistega časa opisal takole:

> Nedvomno je bilo paragvajsko glavno mesto Asunción z več kot 200.000 prebivalci največje mesto v državi. Kljub temu je bil ritem življenja v njem zaspan in primerljiv z ritmom v kakem tropskem oporišču. Razbrazden z ozkimi in senčnimi ulicami s pomarančevci leži na sedmih gričih in na vzhodni strani gleda na pristanišče. Stavbe, grajene v kolonialnem slogu, s tihimi notranjimi dvorišči so bile nizke in prebarvane z lesketajočimi se barvami (v Morínigo in Céspedes 1984: 227).

Finančna podpora sester Barbero, ki sta jo namenili Branki Sušnik, ji je omogočala življenje in delo v težkih razmerah, obenem pa možnost, da je do takratnega vladajočega paragvajskega političnega režima vzdrževala določeno distanco. Sestri Josefa in María Barbero sta bili učiteljici na učiteljišču v Asunciónu. Po bratovi smrti sta ustanovili fundacijo La Piedad (*Fundación La Piedad*), ki je pod njunim vodstvom nadaljevala s financiranjem in podpiranjem številnih institucij, ki jih je ustanovil njun brat.

> Prav zaradi zaupanja, ki sta mi ga sestri Josefa in Maria Barbero izkazali s skromno materialno podporo, vendar pa sta verjeli v moje sposobnosti, sem lahko po prihodu v Asunción postopoma duhovno »okrevala«. Ko je bila leta 1952 dokončana gradnja nove stavbe muzeja »Andrés Barbero« in nam je uspelo rešiti etnografske zbirke iz depoja, ki so bile po smrti prof. dr. Maxa Schmidta zanemarjene, sta mi sestri Barbero naložili vodenje in znanstveno reorganizacijo muzeja. Tako sem lahko začela svoje prvo terensko raziskovanje (Chase Sardi 1996b: 10–11).

Prvi prijatelji Branke Sušnik v Paragvaju so bili Maria in Josefa Barbero ter dr. Guillermo Tell Bertoni, takratni predsednik Paragvajskega znanstvenega društva. Bertoni je vzpostavil institucionalne stike, da ji je omogočil terensko delo v notranjosti Paragvaja in pridobil sredstva za plačilo njenih odprav. Po pomoč se je obrnil tako na Znanstveno društvo kot na različna ministrstva in državne službe ter na paragvajsko vojsko, da ji je izdala prepustnice in ji zagotovila zaščito pri njenem delu v notranjosti države.

Leta 1950 je Paragvaj štel 1.500.000 prebivalcev in bil revna država brez infrastrukture, odvisen od kmetijskega gospodarstva, ki je zagotavljalo le preživetje. Približno 1500 oseb so bili lastniki 85 % obdelovalne zemlje. Edino mesto, vredno tega imena, je bil Asunción, vendar moramo vedeti, da prestolnica države ni imela niti vodovoda. V tistem času so bila potovanja v notranjost države prava avantura. Potovanje po kopnem proti vzhodu je bilo mogoče le 100 km naprej od prestolnice, nato je bil le še pragozd (Farina 2010).

Celotno drugo polovico 20. stoletja je Paragvaj obvladovala diktatura generala Alfreda Stroessnerja. Na oblast se je povzpel leta 1954, ko je bila dežela pogreznjena v globoko anarhijo in je še vedno trpela za posledicami tragične državljanske vojne iz leta 1947. Stroessner je uvedel dolgo obdobje avtoritarne vlade, ki je trajala 35 let in poteptala najmanjše znake kritičnega mišljenja ali uporniške dejavnosti.

Večina intelektualnih in političnih voditeljev je bila v izgnanstvu. Tisti pa, ki so ostali v deželi, so naredili vse, da bi ostali neopaženi. Pripadniki milice vladne stranke so ponoči patruljirali po ulicah

Asuncióna in prijeli vsakega mimoidočega, ki mu ni uspelo dokazati članstva v edini dovoljeni stranki. Več kot dvesto tisoč ljudi, med njimi številni strokovnjaki in intelektualci, je emigriralo. Zakon o medijih je uzakonil cenzuro (Bosio 2008: 211).

Fotografija 5: Dr. Branka Sušnik s skupino paragvajskih vojakov na terenski odpravi med ljudstvom Čiripa-Gvarani leta 1958. Na zadnji strani fotografije je zapisala: »Kapitanka škornjev v škornjih, otopela zaradi *cuimbaé-ría*.«[6], 2. oktobra 1969. Fotografski arhiv MEAB.

Paragvaj v drugi polovici 20. stoletja je bil Paragvaj moških, »[...] dežela, na katero so gledali z moškimi očmi, potrebami in težnjami« (Barreto 2011: 17). Edini javni območji, namenjeni udejstvovanju žensk, sta bila dobrodelnost in poučevanje. Obe dejavnosti sta bili razumljeni kot nadaljevanje domače sfere, razumljene kot prostor, kjer se izkušajo vrednote in lastnosti, lastne ženskam: »dobrodelne, predane, požrtvovalne, prijateljice, ustanoviteljice, pozorne na potrebe najrevnejših« (José Rodríguez-Alcalá, v: Barreto 2011: 122).

Za nekatere ženske, ki so si drznile izoblikovati »uporniški diskurz proti režimu«, sta bili pribežališči tudi slikarstvo in pripovedništvo. Kot pravi Barreto:

> V teh ozkih mejah so se takrat lahko uresničevale [ženske] želje: nekatere so skušale spremeniti določene stvari v pravzaprav neobstoječem svobodnem prostoru; druge so plačale z življenjem, ker so poskušale izpeljati korenito spremembo; tretje so se predale in spet druge, žrtve strahu, onemele (2011: 262).

---

6 Izraz v kastiljščini in gvaranščini, ki pomeni moški svet.
Op. prev. Celoten stavek je besedna igra, ki ima lahko več pomenov. Beseda »embotado« bi se lahko nanašala tudi na škornje (obkrožena s škornji, npr.).

ODNOS Z INTELEKTUALCI V PARAGVAJU

V prvih letih delovanja se je morala Branka Sušnik soočiti z ravnodušnostjo in celo odkritim nasprotovanjem, ki so ga paragvajske elite izkazovale do njenega dela. V tistih letih je bilo zanimanje intelektualcev za antropologijo vezano predvsem na študij »gvaranijskega jezika in rase«, ki sta predstavljala temelj paragvajske nacionalne kulture. Paragvajski Atenej ter Akademija za gvaranijsko kulturo in jezik (*Academia de la Lengua y Cultura Guaraní*) sta bili instituciji, ki sta združevali izobražene in samouke moške, zainteresirane za izgradnjo in krepitev dvojezične mestiške paragvajske identitete, prežete z močnim nacionalističnim čustvom, ki ga je podpiral tudi nastajajoči vojaški režim. Prisotnost Branke Sušnik, mlade tujke z vsemi njenimi akademskimi naslovi, so nekateri videli kot grožnjo in vmešavanje.

Branka Sušnik je govorila, da se Paragvajec »[...] počuti 'uresničenega' v svoji nacionalni skupnosti, se pa sumničav zapira v svojo kulturno 'edinstvenost' nasproti zunanjemu svetu« (Peña Gill 1990: 5).

Ob spominjanju na prva leta v Paragvaju je poudarjala, kako malo podpore je prejela od intelektualne elite in uradnih ustanov. Šele ko je leta 1955 postala članica Paragvajskega znanstvenega društva, so se ji odprla vrata, da je lahko izvedla ambicioznejša terenska raziskovanja:

> V prvih dneh bivanja v Paragvaju sem se morala naučiti nekaj »trpkih samostalnikov«, ... za usvajanje drugih »družabnih pridevnikov« pa nisem imela dovolj časa. Začela sem z glagoli, se pravi, z delom, kako se povezati z Indijanci. Začetki so bili precej zasebni, saj se nobena uradna institucija ni zares zanimala za to temo. Razlog za moje vztrajanje kljub nezainteresiranosti in včasih celo nasprotovanju paragvajskega okolja je v mojem prirojenem uporništvu do vsega, kar »bi morali« in »ne bi smeli« početi. Moj položaj se je izboljšal, ko so me izvolili za članico Komisije Paragvajskega znanstvenega društva ... Od takrat sem veliko lažje opravljala znanstveno delo (Debeljak 1958: 319–23).

Paragvajsko znanstveno društvo, partnerska ustanova Muzeja Andrés Barbero, ki ga prav tako financira fundacija La Piedad, je bila prva paragvajska institucija, ki je Branki Sušnik ponudila možnost daljšega terenskega dela v notranjosti Paragvaja. Takratni predsednik društva, dr. Guillermo Tell Bertoni, je bil njen mentor in zaščitnik. Bertoni je izhajal iz zelo znane paragvajske družine intelektualcev in znanstvenikov. Bil je botanik in pravnik, poleg tega je diplomiral iz agronomije in leta 1936 postal minister za kmetijstvo. Bil je redni

profesor geografije, dober poznavalec jezika gvarani ter ustanovni in doživljenjski član Akademije za gvaranski jezik in kulturo. Objavil je več del o geografiji, ekonomiji in lingvistiki. Bertoni je uporabil svoje zveze v vladnih organih, da je dobil potrebna dovoljenja, prepustnice in predvsem odobritev Stroessnerjevega režima, da je Branka Sušnik lahko delala v notranjosti države. Chaco je bil namreč vojaško ozemlje, zato je za potovanje na to območje potrebovala dovoljenje vojske.

RAZISKOVALNE ODPRAVE

Branka Sušnik se je izkazala zlasti z dolgoletnimi raziskavami na terenu. Odprave je načrtovala do najmanjše podrobnosti. Pred vsakim odhodom na študijsko pot je predstavila podroben načrt dela s cilji, načinom pridobivanja podatkov, časom trajanja terenskega dela, pričakovanimi rezultati in proračunom.

Pri obravnavanju njenega terenskega dela smo se odločili, da se osredotočimo na prva leta njenega raziskovanja (1956–1960), ker takratne odprave, v skladu z analiziranim arhivskim gradivom, najbolje ponazarjajo njen način dela. Trajale so od štiri do šest mesecev, finančno jih je podpirala fundacija La Piedad, potekale pa so pod pokroviteljstvom Paragvajskega znanstvenega društva in ministrstva za notranje zadeve. Kljub temu, da ji je vojska nudila logistično podporo, o vmešavanju vojske v njeno terensko delo nismo našli nobenega poročila. Komentarji Branke Sušnik o vojakih, ki so jo spremljali, se na splošno nanašajo na njihovo slabo poznavanje terena ali na nepripravljenost, da bi prodrli globlje na negostoljubna območja. Sčasoma se je prisotnost vojakov zmanjšala in zamenjali so jih katoliški in protestantski misijonarji, s katerimi je Sušnik vzpostavila dober odnos.

Seznam raziskovalnih odprav, ki ga navajamo v nadaljevanju, tvori del njenega življenjepisa:

1. Etnolingvistična raziskava med Maki v koloniji Bartolomé de las Casas (provinca Formosa, Argentina), Chaco, 1951/1952, pod okriljem Indigenističnega društva Paragvaja.
2. Etnolingvistična raziskava med Čulupijci ob reki Pilcomayo v paragvajskem Chacu, leta 1952. Odobrilo jo je ministrstvo za notranje zadeve.
3. Etnolingvistična raziskava med ljudstvom Enlet-Lengva v osrednjem Chacu med letoma 1953 in 1954. Odobrilo jo je ministrstvo za notranje zadeve.

4. Znanstvena odprava v Severni Chaco med Čamakoki-Mori leta 1956 pod pokroviteljstvom Paragvajskega znanstvenega društva in fundacije La Piedad.
5. Arheološka raziskava na območju departmaja Alto Paraguay, Puerto 14. de Mayo, 1956, pod pokroviteljstvom Paragvajskega znanstvenega društva in fundacije La Piedad.
6. Raziskovalna odprava med Čiripa-Gvaranijci, 1958. Naloga Muzeja in fundacije La Piedad.
7. Raziskovalna odprava k Ače-Gvajakijcem v Arroyo Moroti, San Juan Nepomuco, 1960. Naloga Muzeja in fundacije La Piedad.
8. Etnolingvistična raziskava med Sanapani v Chacu, 1962. Naloga Muzeja in fundacije La Piedad, pod okriljem Filozofske fakultete Univerze v Asunciónu.
9. Raziskovalna odprava k skupini Emok–Toba, 1962. Naloga Muzeja in fundacije La Piedad.
10. Raziskovalna odprava k ljudstvu Ajoreo-Moro v salezijanskem misijonu Fortín Batista, Severni Chaco, 1963. Naloga Muzeja in fundacije La Piedad, pod okriljem Filozofske fakultete Univerze v Asunciónu.
11. Arheološka raziskava na območju Paraguarí in Altos (Gvaranijci) med letoma 1965 in1968. Naloga Muzeja in fundacije La Piedad.
12. Arheološka raziskava v Riacho Alegre. Keramika Gvana-Mbaja, Alto Paraguay, Chaco, 1966. Naloga Muzeja in fundacije La Piedad.
13. Raziskovalna odprava o akulturaciji Čamakokov v departmaju Alto Paraguay, Bahía Negra, 1968/69. Naloga Muzeja in fundacije La Piedad.
14. Pregled arheoloških najdb na območju kraja Hohenau, 1970. Naloga Muzeja in fundacije La Piedad.
15. Etnolingvistična odprava med Lengva-Enlet Maskoj, anglikanski misijon Maktlawaiya, 1976. Naloga Muzeja in fundacije La Piedad.
16. Arheološka raziskava v Puerto 14 de Mayo, departma Alto Paraguay, 1990. Naloga Muzeja in fundacije La Piedad.
17. Potovanje za zbiranje gvaranijskega arheološkega gradiva na območju reke Jejuí-San Pedro de Ycuamandiyú, 1992. Naloga Muzeja in fundacije La Piedad.[7]

---

7 Curriculum Vitae. Prof. Dra. Branislava Susnik, str. 3–4. Arhiv MEAB.

ODPRAVA V SEVERNI CHACO (CHACO BOREAL), 1956

Branka Sušnik je leta 1956, nekaj let po prihodu v Paragvaj, članom Rotary Cluba predstavila predlog, katerega pokrovitelj je bilo Paragvajsko znanstveno društvo, izvedbo raziskovalne odprave na sever Chaca. Predlagala je, da bi raziskovala širok pas na obeh straneh današnje paragvajsko-bolivijske meje z namenom »prepoznavanja/priznanja preživelih plemen družine Zamukov, ki so bila še iz prazgodovinskih časov gospodarji zemlje [v Severnem Chacu]« (Sušnik 1956: 3–4).

V svoji predstavitvi je naša avtorica dolgo govorila o etnozgodovini staroselskih ljudstev Severnega Chaca, o svojih odnosih z jezuitskimi misijoni Chiquitos, o migracijah in razselitvah različnih etnij, o bojih s paragvajskimi in bolivijskimi naseljenci in o takrat pred kratkim odkritih znakih, vrezanih v drevesa, ki so jih fotografirali vojaki s tega območja:

> Znaki kažejo nekatere podobnosti z dekoracijami Moho-Aravak, vendar nimam podatka, ali so ti znaki nedavni ali ne. Informacije vojakov pravijo, da jim tam ni uspelo napeljati telefonskih linij, ker ta banda ... poreže vse žice in jih odnese. Zdi se, da jim je enako všeč katerikoli predmet iz železa ali preproste pločevine (Sušnik 1956: 5).

Po besedah Branke Sušnik je bil cilj njenega etnografskega raziskovanja osredotočen na študij odnosov med različnimi ljudstvi Zamukov in na totemsko družbeno organizacijo Čamakokov:

> Predvidevamo, da med Čamakoki obstaja 14 totemov, ki nosijo imena živali: želva, tiger itd. Implicitno sta prepovedana uživanje mesa in uporaba kože teh živali. Prav tako je treba sklepati zakonske zveze z upoštevanjem skladnosti med reprezentativnimi totemi. Vendar čeprav je režim teh reprezentacij zakonskih zvez skoraj povsem nepoznan, predvidevamo, da se nekatere med seboj izključujejo ... Totemska družbena organizacija v Južni Ameriki ni pogosta, zato so Čamakoki redek primer prepovedanih zvez (Sušnik 1956: 8–9).

Po teh razmislekih je Branka Sušnik prosila za podporo za šestmesečno potovanje na sever Chaca, v kraj Puerto Guaraní na reki Paraguay, ker je izvedela, da je pred 50 leti italijanski antropolog, fotograf, slikar in raziskovalec Guido Boggiani tam vzpostavil stik z ljudstvom Zamuko, brazilski etnolog Herbert Baldus pa ga je leta 1924 obiskal za dva tedna:

> Raziskovanje teh plemen ponuja široko delovno področje, težava bo, kako z njimi stopiti v stik ... No, tudi raziskovalec potrebuje kanček sreče, pa čeprav znanstveno vnaprej predvidi vse možnosti. To malo, kar

> o njih vemo danes, nam ne pove nič o njihovi dejanski kulturi, še manj pa nam omogoča, da bi jih preučevali primerjalno (Sušnik 1956: 7).

S svojim posebnim smislom za humor je Branka Sušnik predavanje zaključila z naslednjimi besedami: »No, menim, da moram kar pričeti z delom in po enem letu bom skušala predstaviti rezultate te odprave, seveda, se razume, če se vrnem živa in ne kot *Pora*«[8] (Sušnik 1956: 11).

Načrtovanje te prve dolge odprave je zahtevalo več mesecev trdega dela, pri katerem je naletela na številne nevšečnosti. Morala je pridobiti dovoljenje paragvajske vojske ter osnovno finančno pomoč za šestmesečno odpravo za nakup živil, šotorov in zdravil; od vojske je morala pridobiti orožje in strelivo, predvsem pa je morala doseči, da fundacija La Piedad pristane na nakup osnovne raziskovalne opreme, kot sta snemalnik in fotografski aparat.[9]

V arhivih Etnografskega muzeja dr. Andrés Barbero naletimo na številne mape, polne pisem s prošnjami za podporo, naslovljenih na različna ministrstva: prošnje za prepustnice, prošnje, naslovljene na vojaško upravo za potrebno logistično podporo, na Paragvajsko znanstveno društvo za finančno podporo itd. Pisma je napisal pokrovitelj njenega dela Guillermo Tell Bertoni, predsednik Paragvajskega znanstvenega društva. Odgovori so bili največkrat negativni ali so vzbujali le malo upanja na kakršnokoli pomoč.

V tistih časih trde Stroessnerjeve diktature je bilo treba za vsako dejavnost, tudi za znanstveno (morda pa bi morali reči predvsem za znanstveno), pridobiti dovoljenje in podporo režima. Guillermo T. Bertoni je uporabil ves svoj diplomatski talent, da je vojsko prepričal o koristih odprave in znanstveni sposobnosti Branke Sušnik:

> [...] v kratkem se bo odpravila na znanstveno odpravo pod pokroviteljstvom Paragvajskega znanstvenega društva na skrajni sever paragvajskega Chaca Boreal ... Poglavitni namen raziskovanja je vzpostavitev prijateljskih stikov z barbarskimi indijanskimi plemeni, ki živijo na tem področju.[10]

Guillermo Bertoni in Branka Sušnik sta vztrajala, da se je treba odpraviti čim prej, še pred sušnim poletnim obdobjem. Direktorja

---

8 *Pora* v gvaranščini pomeni duh.

9 Mapa: Študijske odprave Etnografskega muzeja Andrés Barbero. Arhiv MEAB.

10 Pismo predsednika Paragvajskega znanstvenega društva Guillerma Tella Bertonija apostolskemu nunciju dr. Luisu Punzolu. Asunción, 21. 6. 1956. Mapa: Študijske odprave Etnografskega muzeja Andrés Barbero. Arhiv MEAB.

vojaške intendantske službe sta zaprosila za naslednje potrebščine: 540 porcij živil, 5 vreč za vodo, 5 vreč za obleke, 3 platnene komarnike, 3 pare čevljev, 3 usnjene ali platnene gamaše, 3 kompletna sedla in šest oddej na izposojo, nato bodo opremo vrnili.[11]

Po mesecih pogajanj je 24. julija 1956 poveljnik generalštaba paragvajske vojske, takrat strah vzbujajoči polkovnik Carmelo Piñeiro Zarza, Branki Sušnik izdal dovoljenje za »znanstveno odpravo« in potovanje:

> Po reki preko pristanišča Puerto Guaraní do pristanišča Pto. Bahía Negra, nato bodo šli v notranjost paragvajskega Chaca. Obiskala bo Ingavi, Cerro San Miguel in druga mesta v notranjosti Chaca. Spremljali jo bodo (3) vojaki. Ima dovoljenje za nošenje orožja, ki ga je izdalo ministrstvo za notranje zadeve.[12]

Predvideno je bilo, da jo bosta na potovanju spremljala tudi duhovnik Pedro Dotto in italijanski naravoslovec dr. Lucio Tarsia. Vendar je 5. septembra 1956 potovala sama na ladji do departmaja Alto Paragvaj. Spremljevalca sta se ji pridružila po nekaj tednih. Po treh mesecih, novembra 1956, je Branka Sušnik Bertoniju napisala pismo o stanju odprave:

> Največja težava odprave so transportne živali, ki pa so najbolj nepogrešljive. Vse obljube ministrstva iz Asuncióna so ostale le pri lepih besedah, zato vas prosim, da se v Asunciónu povežete s poveljnikom armade, ki naj ukaže, da nam priskrbijo vsaj nekaj živali ... Mora pa biti ukaz, v nasprotnem primeru je tu na severu vsak govedorejec svoja avtoriteta.[13]

Jezila se je, češ da hočejo vojaki voditi njeno odpravo in odločati, po katerih poteh bodo potovali. Motilo jo je tudi, da večina vojakov ni nič vedela o notranjosti Chaca:

> [...] odprava bo neuspešna, ker je vedenje, kje je pitna voda, ključnega pomena za naša življenja. Tem ljudem moram ubiti v glavo, da je treba prodirati preko Bahíe Negre v notranjost, do Fortín Madrejóna ... Vojaki vedno iščejo najlažje poti, ker ne razumejo, zakaj želimo slediti točno določeni poti.[14]

---

11 Sporočilo predsednika Paragvajskega znanstvenega društva Guillerma Tella Bertonija direktorju vojaške intendantske službe, generalmajorju Pablu L. Ávili. Asunción, 18. 8. 1956. Arhiv MEAB.

12 Vojaška prepustnica št. 6. 24. julija1956. Arhiv MEAB.

13 Poročilo o ekspediciji v Severni Chaco. Mapa: Študijske odprave Etnografskega muzeja Andrés Barbero. Arhiv MEAB.

14 Poročilo o ekspediciji v Severni Chaco. Mapa: Študijske odprave Etnografskega muzeja Andrés Barbero. Arhiv MEAB.

Kar se tiče preskrbe z živili, je v istem poročilu zapisala: »Karkoli nam pošljete, je dobrodošlo, zlasti svinjska mast in čaj.« Nekaj let kasneje je pripovedovala o svojem odnosu s staroselci iz Bahíe Negre (okrožje v departmaju Alto Paragvaj):

> Dolgo časa so mi Indijanci Čamakoko izkazovali veliko naklonjenost, ki se mi je zdela celo neprimerna. Njihova totemska kultura je zelo stroga. Nazadnje so mi pojasnili, da me bodo vključili v totemsko skupino medvedov.[15] Bila sem presenečena in začudena, da je bil prav medved moj totemski prednik. Nato so mi pojasnili, da medved vedno spoštuje pljunke, in da so opazili, da tudi jaz spoštujem njihove pljunke. No, daleč od spoštovanja, strah me je bolezni, ker ima veliko Indijancev tuberkulozo. Za Indijance so pljunki sveti. S pljunki, ki so izraz in vsebina živih bitij, je bila ustvarjena narava ... Primitivno življenje se odvija v skupnosti, vendar je bitje individualno. Menim, da je to zelo človeška značilnost, tako včeraj kot danes ali jutri. (Debeljak 1958: 319–23)

> Indijanci iz predela Chaca ... s svojim značilnim melanholičnim vedenjem v vsakdanjem življenju, v času svetih obredov, ob mlaju, divje tekmujejo, kdo bo zdržal telesni napor celonočnega ritmičnega gibanja, in kdor to zmore, je pravi »moški«. Ta naslov nosi, dokler se ob naslednjem mlaju ne pojavi drugi, »bolj moški« kot prvi. Zmagovalec teh skupnih obredov čuti in živi svoj lasten »jaz« med »nami, mi, ki smo«. [...] V času hude suše sem bila pri ljudstvu Tomarksas. Ni bilo hrane, na pretek pa je bilo lakote in preseljevanj ... Indijanci Ebitoso so mi dovolili vstopiti v moško hišo inicijacij, ki je stala v gozdu, okoli 3 kilometre izven vasi. V hiši je bilo 8 mladih, starih okoli 14 let, v spremstvu nekaterih odraslih. Oddaljeni od vasi so živeli približno pol leta, v tem obdobju so se »postili«, ker so uživali le rastlinska živila. Skupaj z odraslimi so se iniciirali v misterije plemena, v praktične običaje in spolno življenje (gl. Sušnik 2018 [1959]).

Naša avtorica si je delala zapiske v terenske beležke o zbranih etnografskih podatkih, ki jih hrani Muzej Andrés Barbero. S seboj je nosila žepni snemalnik s kovinskimi trakovi znamke Minifon, s katerim je posnela mite Čamakokov, in fotoaparat Reflex, s katerim je za muzejsko zbirko posnela zbirko fotografij obredov med Zamuki.

V času odprave je izvedela, da so vojaki zajeli indijanskega dečka, in se zavzela, da bi ga v začasno skrbništvo predali salezijanskim misijonarjem, česar ji ni uspelo doseči. Zato je napisala pismo Paragvajskemu znanstvenemu društvu s prošnjo, naj se angažira za osvoboditev dečka:

> Za pravega antropologa je Indijanec član točno določene skupnosti, žive in stvarne. Vse kulture, pa naj bodo še tako primitivne, imajo svojo

---

15 Gre za mravljinčarja (šp. *oso melero* ali *oso hormiguero*, vendar v španščini *oso* pomeni tudi medved, op. urednikov).

> kulturno, duševno in človeško osebnost. Vsak antropolog je obenem iskren indigenist, ki morda uporablja malo visokoletečih in praznih besed, govori pa na podlagi dejstev in študijskega napora ... Resnično sem osupla, da se moram boriti proti takšni ravnodušnosti ...[16]

Zaradi suše, ki je nastopila konec decembra, in ker ji vojska ni odobrila dobave konjev, s katerimi bi lahko prodrla v notranjost Chaca, se je Branka Sušnik po božičnih in novoletnih praznikih vrnila v Asunción. Ministrstvu za obrambo je 10. januarja 1957 poslala poročilo o zbranem gradivu na tej prvi etapi odprave:

1. Etnografska zbirka kulture Čamakoko (209 predmetov)
2. Arheološka zbirka keramike in gradiva iz kamna Mbaja-Kavideo (368 primerkov)
3. Zbirka posnetkov legend in mitov Čamakokov. Predhodno je bila narejena kopija posnetega traku (54 posnetkov)
4. Fotografska zbirka, predvsem fotodokumentacija verskih obredov (300 fotografij)
5. Glede študijskega gradiva (etnografskega in lingvističnega) bo ob svojem času sestavila splošno poročilo o konkretnih raziskovanjih.[17]

Po vrnitvi v Asunción je raziskovalka pripravila tudi podroben obračun sredstev, ki jih je prejela od fundacije La Piedad in ministrstva za obrambo. Nekateri stroški so bili: 5 ampul antivirusa, svetilka, olje za šotor, 6 blokov pisemskega papirja, ladijska vozovnica, 5 kilogramov sladkorja, 4 škatle testenin, 10 škatel cigaret Póker, 1 konzerva oljčnega olja, 2 sladici, podobni turškemu medu, 2 božična kruha, 1 kozarec masti in škatla Quakerja. Podrobno je navedla tudi vse stroške za tiskanje rezultatov raziskave: črnilo, matrica, karton, plačilo pomočnika itd.

Leta 1957 je Branka Sušnik kot rezultat terenskega dela objavila *Estudios Chamacoco. Estructura Social. Vol. I* y *Estudios Chamacoco Mitología Vol. II* (Čamakoške študije. Socialna struktura. Vol. I in Čamakoške študije Mitologija. Vol. II) ter *Gramática de la lengua Ebitoso-Chamacoco* (Slovnica jezika Ebitoso-Čamakoko).

---

16 Pismo dr. B. Sušnik predsedniku Paragvajskega znanstvenega društva Guillermu Tellu Bertoniju. Brez datuma. Mapa: Znanstveno društvo. Dvojni izvodi odposlane korespondence. Arhiv MEAB.

17 Pismo dr. B. Sušnik obrambnemu ministru, gen. Marcialu Samaniegu, Asunción, 10. januarja 1957. Mapa: Študijske odprave Etnografskega muzeja Andrés Barbero. Arhiv MEAB.

ŠTUDIJSKA ODPRAVA LETA 1958 MED ČIRIPA-GVARANIJCE IN LETA 1960 MED GVAJAKIJCE

V pismu z dne 9. decembra 1957, naslovljenem na Paragvajsko znanstveno društvo, Branka Sušnik obvešča o drugi raziskovalni odpravi na gvaranijsko ozemlje (sever reke Monday) in pripomni, da naj bi na tej odpravi sodeloval tudi paragvajski etnolog in antropolog León Cadogan, ki je bil takrat 'varuh Indijancev' (šp. *Curador de Indios*). Branka Sušnik pojasnjuje, da je vzpostavila stik z gvaranijskim kasikejem Pablom Vero, ki je bil, kot pravi ona, pripravljen 4 mesece služiti kot vodič za fiksno plačilo. V pismu je Guillerma T. Bertonija prosila za posredovanje pri fundaciji La Piedad, da bi prevzela pokroviteljstvo nad odpravo. Pismu je priložila podroben načrt dela,[18] iz katerega navajamo nekatere odlomke:

> II. Cilji
>
> 1. Oblikovati zbirke za Muzej:
> a) etnografsko zbirko (Gvarani);
> b) zbirko keramike s področja Alto Paraná;
> c) zbirko posnetkov stare mitične tradicije in obrednih pesmi;
> d) fotografsko zbirko (gvaranijsko kulturo, obredne plese in zabave; splošni vidik območja Paraná; družbeni vidik nasadov čaja mate);
> e) posnetki s kamero nekaterih preživelih gvaranijskih obredov (praznik zrelih sadežev, praznik koruze itd. Ta zbirka je odvisna od tega, ali bomo pridobili kamero);
> f) zbirka najpomembnejših tradicionalnih rastlin in legend ljudstev Čiripa, Panj in Gvajana.
>
> 2. Etnografske raziskave
> a) Današnje stanje preživelih gvaranijskih skupin na severnem območju reke Mondai (Čiripa, Panj, Njandeva; pogvaranizirana skupina Gvajanijev).
> b) Mitološke tradicije (moška in ženska inačica) s posnetki poglavitnih mitov, če bo le mogoče.
> c) Družbeno-kulturni vidik omenjenih plemen.
> d) Obredni plesi in pesmi (posnetki in fotodokumentacija) s pripadajočim obrednim okrasjem.
> e) Študija sinkretizma starih verovanj in krščanstva (tradicija jezuitov).
> f) Dialektološke razlike v gvaranijskem govoru pri omenjenih plemenih.
> g) Legende o rekah, potokih, jamah in kamnih (nastanek sveta).
> h) Rastline (legendarne, mitske, zdravilne).
> i) Etnozgodovinske reminiscence.[19]

---

18 Pismo dr. B. Sušnik predsedniku Paragvajskega znanstvenega društva Guillermu Tellu Bertoniju, Asunción, 9. decembra 1957. Mapa: Študijske odprave Etnografskega muzeja Andrés Barbero. Arhiv MEAB.

19 Načrt dela študijske odprave v Alto Paraná (področje Gvarani Paranense). Arhiv MEAB.

Branka Sušnik je nameravala potovati vzdolž reke Paraná, z juga, od Capitán Meza- Hernandarias, ob obrežnem pasu, mimo severnega dela reke Monday, slapov Saltos del Guairá do cilja, severa reke Apa, glede na možnosti transporta. Želela je prodreti v notranjost, da bi obiskala habitat Čiripajcev, želela je priti do njihove *tapui* (vasi). Za predstavljeni načrt dela naj bi potrebovala štiri mesece.

Glede gradiva, ki naj bi nastalo kot rezultat raziskovanja, sta se Branka Sušnik in León Cadogan obvezala, da bosta prva poročila objavila v Biltenu Paragvajskega znanstvenega društva in Muzeja Andrés Barbero, kar pa ni pomenilo, da ne bi smela objavljati daljših prispevkov v drugih znanstvenih revijah.

Sušnik je zaprosila za delovne instrumente, med drugim kovinske trakove in baterije za snemalnik (za 50 ur snemanja), film za fotoaparat ter denar za najem dveh konjev in za že rabljeno kamero s trakom, ki je stala 6000 gvaranijev, a je niso nikoli kupili, ker je Paragvajsko znanstveno društvo menilo, da je predraga. Zaprosila je tudi za nakup blaga, sekir, mačet, sukanca, igel, okraskov, trakov itd., ki so služili kot darila staroselcem.[20]

Paragvajsko znanstveno društvo je odobrilo njeno odpravo in ponovno se je začel ritual pisanja pisem državnim organom s prošnjo, da ji izdajo prepustnico ter nudijo logistično pomoč in predvsem zaščito, ker so v tistem obdobju izvajali hudo represijo nad gverilci. Guillermo Tell Bertoni je 5. septembra 1958 pisal vodji podeželskih žandarmerij ministrstva za notranje zadeve in prosil za zaščito raziskovalke:

> Dr. Sušnik, vodja odprave, bo sama in z zelo omejenimi sredstvi potovala v odročne kraje, kjer ni zagotovljena varnost osebam njenega položaja, zato smo prepričani, da boste Vi, ki ste povzdignjenega in širokega duha, širokogrudno ustregli prošnji.[21]

Leta kasneje je Branka Sušnik opisala svoje vtise o tej odpravi in izpostavila zlasti težave življenja v pragozdu:

> [...] kot vsakodnevni kruh znoj in komarji, veliko žuželk, malarija, črna mrzlica, nepogrešljiva paragvajska manioka in gvaranščina. Sodobna mrtva narava, neizrazne oči paragvajskih mesticev in nenavadni trikotniki – indijanske oči ... sliši se glas ptice, ki naznanja nesrečo, žvižg gozdnih demonov, glas lisjaka, ki išče »šibke« duše bolnikov, brenčanje žuželk, ki iščejo svoj dom v človeških kosteh.
> [...] paragvajski mestici si pripravljajo žganje in uro kasneje se po vsem gozdu razlega »che kuimbaé«, sem moški in dokazal ti bom,

---

20 Načrt dela študijske odprave v Alto Paraná (področje Gvarani Paranense). Arhiv MEAB.

21 Pismo predsednika Paragvajskega znanstvenega društva Guillerma Tella Bertonija vodji podeželskih žandarmerij, majorju Leandru Gonzálezu. Asunción, 5. septembra 1958. Mapa: Študijske odprave Etnografskega muzeja Andrés Barbero. Arhiv MEAB.

da sem boljši in me je več moškega kot tebe in prične se ritual nožev, da bi dokazal svojo »človečnost«; velik upor moškega proti enakosti, ki želi dokazati svoj jaz, pa čeprav kruto in dionizično. Tudi Indijanci Gvarani pijejo fermentirane pijače z divjim medom in zaplešejo svoj sveti ples, katerega ritmično gibanje je podobno dvojnemu trikotniku. Od časa do časa glavni šaman, gospodar magije, zanosno izgovori besedo: človek, ljudje, tudi oni se upirajo grozljivi enakosti.
Ko Indijanci Gvarani pripovedujejo o svoji skupnosti, uporabljajo zaimek »mi«, »ekskluzivno mi«, kar izključuje vse, ki ne pripadajo kategoriji »brat ali tast«. Za »vsi mi« (ñandé) poznajo drug zaimek, ki vključuje vse sorodnike in prebivalce vasi. Gvaranijci pravijo, da med »ñande« »ima nekdo vedno obrnjen obraz v drugo smer«, se pravi, obstaja nasprotje in samo »brat in tast«, torej »oré«, imata obraz vedno obrnjen ... v isto smer. (Sušnik 2018 [1959])

Fotografija 6: Dr. Sušnik s skupino Gvaranijk. Jedo sladki krompir. Terenska odprava med Čiripa-Gvaranije leta 1958. Fotografski arhiv MEAB.

O tej odpravi k Čiripajcem je objavila le katalog predmetov, ki jih je zbrala med Gvajakijci in Čiripajci. Na odpravi so se pojavila osebna trenja z Leónom Cadoganom. Imela sta različna mnenja o interpretaciji podatkov, zlasti o vzpostavljanju odnosov s staroselci.

Nekaj mesecev kasneje je Branka Sušnik obiskala tabor Ačejcev, ki so jih prisilno zvlekli iz pragozda. V kraju San Juan Nepomuceno so živeli v suženjskih razmerah in delali za svoje gospodarje. V letih 1950 in 1960 so Ačejce polovili v hribih in jih predali kot delavce na posestva. Otroke so iztrgali materam in prodali za služabnike. Tragedija tega ljudstva je imela velik mednarodni odmev: 1. marca 1974 je Mednarodna zveza za človekove pravice paragvajsko vlado pred Združenimi narodi uradno obtožila genocida, suženjstva in mučenja staroselskih prebivalcev Ače.

Fotografija 7: Dr. Sušnik z glasbilom *takuapu* na terenski odpravi med Čiripa-Gvaranijci leta 1958. Fotografski arhiv MEAB.

Branka Sušnik je naredila nekaj zapiskov o svojem načinu dela med Ačejci. Uporabljala je še slabšalno ime zanje, Gvajakijci, kar pomeni »jedci miši«, kot so jih imenovali v tistem času:

> Vsak dan sem intervjuvala 3 Gvajakijce, vsakega 4 ure ... gospodarju posameznega Gvajakijca sem plačala vsoto 100 gvaranijev za vsake 4 ure, Indijancu pa 50 gvaranijev, poleg daril v oblekah (Sušnik 1960a).

Fotografija 8: Dr. Sušnik med intervjujem pripadnika Ače med terensko odpravo med Ače-Gvajakijci. Tavaí. 1960. Fotografski arhiv MEAB.

Branka Sušnik je pod pozornim pogledom gospodarjev intervjuvala moške Ače in se pritoževala, da ne more govoriti z nobeno žensko, ker so jih gospodarji običajno skrili. Ačejci pa so se:

> [...] izkazali za komunikativne, ko si enkrat pridobil potrebno zaupanje. So izjemno intuitivni ... pripovedujejo spontano in presenetljivo podrobno o vseh okoliščinah. Vendar je težko preusmeriti njihovo pozornost, osredotočeno na drugo zadevo. Hitra menjava tem jih utrudi in na neki način »užali«. Druga težava je v tem: ko opisujejo, npr., lov na žival, pri »oživitvi« dogodka spontano zaidejo v mitološke in seksualne vidike ter pri tem prikažejo skupek čudnih norm, ki so si včasih na videz nasprotujoče. Odločila sem se natančno zapisovati stavke, kot so jih Gvajakijci izrekli; tako sem se izognila vsem vrstam vnaprej pripravljenih vprašanj, da ne bi zmedla njihovega primitivnega načina konceptualizacije, kajti le tako je lahko imela preliminarna študija vrednost (Sušnik 1960a).

Antropologinja je v obširnem in podrobnem poročilu o delu na terenu med Ačejci obžalovala, da ni mogla živeti z njimi v njihovem naravnem okolju, v pragozdu v Alto Parana, in da so bile njihove informacije neizbežno omejene. Verjetno je bilo veliko zmot:

> Vse temelji na informacijah nekaj posameznikov. V teh okoliščinah ... bi lahko imel res trdno vrednost le etnolingvistični vidik, ker so bili drugi podatki ... zgolj »spomini« ali »posamezni primeri« informatorjev, kajti do danes še nihče ni živel z Gvajakijci v njihovem

naravnem goratem okolju. Tudi sami Gvajakijci so, ko so zapustili gore ... svojo gorsko dejanskost previdno prikrivali.[22]

Fotografija 9: Dr. Sušnik s skupino žensk Ače med teresko odpravo med Ače-Gvajakijci. Arroyo Morotí. 1960. Fotografski arhiv MEAB.

Nekaj mesecev kasneje je odpotovala v Villarico, kjer je živel León Cadogan, da bi intervjuvala ženske ljudstva Ače. Vendar se je tam njuno prvotno znanstveno in prijateljsko sodelovanje dokončno razdrlo. Prav zaradi nestrinjanja s Cadoganom nikoli več ni odšla na terensko delo med Gvaranijce v Vzhodno regijo.

Spor s Cadoganom smo omenili zato, ker je bila Branka Sušnik primorana opustiti terensko delo med Gvaranijci in se osredotočiti na območje Chaca. V pismu Paragvajskemu znanstvenemu društvu pojasnjuje, da Cadoganov položaj 'skrbnika' indijancev pomeni, da ima vso pomoč političnih in vojaških oblasti, predvsem pa bližnje vezi z nekaterimi gvaranijskimi voditelji, zato brez njega na omenjenem območju ni bilo mogoče izvesti nobene raziskave. Pisma, ki jih je Cadogan pisal Branki Sušnik, so dajala vtis, da gre v resnici za boj za »prostor in ozemlja«, ki so jih na vse pretege branili, saj jo je v pismih obtoževal, da je uporabljala njegove podatke, ne da bi ga ustrezno navajala, da ne plačuje Indijancem ter da mu ni izkazala primernega spoštovanja, ker je samouk ter nima »vseh njenih naslovov in diplom«.

22 Pismo B. Sušnik predsedniku fundacije La Piedad, prof. dr. Juanu Bogginu, Asunción, 25. aprila 1960. Študijske odprave Etnografskega muzeja Andrés Barbero. Arhiv MEAB.

V pismu, ki ga je Cadagon napisal dr. Juanu Bogginu, takratnemu predsedniku fundacije La Piedad, je opisal svoj pogled in spor zvedel na osebno raven ter Branko Sušnik diskvalificiral kot znanstvenico. Obtožil jo je, da »[...] me je sramotno in neotesano žalila v moji lastni hiši in besnela kot obsedenec, ker poročila, za katera me je prosila, niso sovpadala s tistimi, ki jih je pridobila ona. In vemo, da so njene študije s stališča etnografije en sam niz bedarij.«[23]

Tako sta Oče in Mati paragvajske antropologije, kot jima pravimo danes (Malinowski 2008), končala sodelovanje in si razdelila raziskovalno področje. Branka Sušnik je delala v Chacu, León Cadogan pa v Vzhodni regiji. Ta spor je pokazal tudi na dinamiko spola v znanstveni produkciji in na težave ženske, zlasti tujke, če je govorila o temi, tako ljubi paragvajskemu nacionalizmu, kot je gvaranijska kultura.

O terenski odpravi med Ačejci je objavila: *Estudios Guayaki. Parte Primera. Fraseario* (Študije Gvajakijcev. Prvi del. Zbirka fraz) (Sušnik 1960b); *Estudios Guayaki Parte Primera. Gramática y Vocabulario A–J* (Študije Gvajakijcev. Prvi del. Slovnica in besedišče A–J) (Sušnik 1961) in *Vocabulario Ache-Guayaki, Continuación. Parte Tercera (Letras k–t)* (Besedišče Ače-Gvajaki, nadaljevanje. Tretji del (črke k–t)) (Sušnik 1962).

Fotografija 10: Dr. Branka Sušnik na terenski odpravi v Paraguariju, verjetno med letoma 1965 in 1968. Fotografski arhiv MEAB.

23 Kopija pisma Leóna Cadogana prof. Juanu Bogginu (predsedniku fundacije La Piedad). Villarrica, 21. februarja 1961. Arhiv MEAB.

Branka Sušnik je v 45 letih življenja v Paragvaju objavila enainosemdeset del – knjig in člankov v kastiljščini, slovenščini, francoščini in angleščini (Pusineri 1997). Njena dela so bila bistvenega pomena za paragvajsko antropologijo ter so temelj etnoloških in etnozgodovinskih študij v Paragvaju. Bila je pionirka etnozgodovinskih raziskav ljudstva Gvarani na območju porečja reke La Plata (Oliveira 2003: 33). Kljub njenemu tako pomembnemu delu je bila kot ženska marginalizirana in izključena iz določenih akademskih krogov. Kot tujka si je morala izbrati raziskovalna področja, ki niso pomenila grožnje paragvajskemu nacionalizmu. Celo na njeno znanstveno izobrazbo so gledali z odporom in skoraj nezaupanjem. Ta marginalnost je še vedno prisotna v akademskem okolju današnjega Paragvaja, kajti čeprav ji priznavajo številne zasluge, lahko na prste preštejemo raziskovalce, ki so proučevali njeno delo, malo jih je, ki ga berejo, še manj tistih, ki jo navajajo.

Ko je 28. aprila 1996 umrla, se je na pokopališču Recoleta v Asunciónu v slovo zbralo okoli trideset sodelavcev in prijateljev:

> Kljub plodni zapuščini preminule doktorice Branke Sušnik slovo od nje ni bilo na ravni njene predanosti ... Njeno delo je eden najpomembnejših prispevkov k paragvajskemu družboslovju.[24]

Jezuit, lingvist in antropolog Bartomeu Meliá je z naslednjimi besedami povzel njeno zapuščino:

> Drznila si je delati na različnih področjih, ni imela strahu ter je razvila globalni pogled na celoto zgodovine, arheologije, etnologije in lingvistike. Danes raziskovalci niso tako pogumni, kot je bila ona za časa življenja ..., saj so raziskovalna področja bolj specializirana, ker pa je bila pogumna in sposobna, ji je uspelo zaobseči vsa ta področja in vsekakor ji je šlo dobro od rok.[25]

---

24 'Un adiós casi en soledad.' *Última Hora*, 1. 5. 1996, str. 46. Mapa: časopisni članki in osmrtnice BS. Arhiv MEAB.

25 'Falleció Branislava Susnik.' *La Nación*, 30. 4. 1996, str. 35. Mapa: časopisni članki in osmrtnice BS. Arhiv MEAB.

Fotografija 11: Dr. Sušnik v Etnografskem muzeju dr. Andrés Barbero, 1985. Fotografski arhiv MEAB.

LITERATURA IN VIRI

Barreto, Ana 2011 *Mujeres que hicieron historia en el Paraguay.* Asunción: Servilibro.

Bosio, Beatriz González de 2008 *Periodismo Escrito Paraguayo. 1845–2001: De la afición a la profesión.* Asunción: Centro de Publicaciones de la Universidad Católica Nuestra Señora de la Asunción.

Cardoso De Oliveira, Roberto 1988 'Por uma Etnografia das Antropologias Periféricas.' V: *Sobre o Pensamento Antropológico.* Rio de Janeiro: Tempo Brasileiro; Brasília: CNPq.

Chase Sardi, Miguel 1996a 'El ultimo reportaje I.' Diario *Última Hora*, Asunción, 8. 7. 1996, str. 10–1.

Chase Sardi, Miguel 1996b 'El ultimo reportaje II.' *Diario Última Hora*, Asunción, 15 7. 1996, str. 10–1.

Cole, Sally 2002 '»Mrs. Landes Meet Mrs. Benedict«: Culture Pattern and Individual Agency in the 1930s.' *American Anthropologist* 104 (2): 533–43.

Correa, Mariza 2003 *Antropologas e Antropologia.* Belo Horizonte: Editora da UFMG.

Debeljak, Tine 1958 'Srečanje z raziskovalko indijanskih plemen dr. Branko Sušnikovo.' *Meddobje* 4 (4): 319–23.

Farina, Bernardo in Alfredo Boccia Paz 2010 *El Paraguay bajo el Stronismo 1954–1989.* Asunción: El Lector.

González, Natalicio 1958 *Ideología Guaraní.* Ediciones especiales, št. 37. México: Instituto Indigenista Interamericano.

Guber, Rosana, ur. 2018 *Trabajo de Campo en América Latina: Experiencias antropológicas regionales en etnografía.* Buenos Aires: SB Editorial.

Malinowski, Izabel 2008 'Antropología Paraguaya.' *Suplemento Antropológico* 43 (2): 1–209.

Melia, Bartomeu, Valmir Francisco Muraro in Marcos Vinicios de Almeida Saul 1987 *O guarani: Uma bibliografía etnológica.* Santo Angelo: Fundação Missioneira de Ensino Superior.

Morínigo, José Nicolás in Roberto Luis Céspedes 1984 'El proceso de urbanización en el Paraguay: De la quietud al dinamismo (1870–1982).' V: *Ciudad y vivienda en el Paraguay*. Asunción: Sociedad de Análisis, Estudios, y Proyectos. Str. 186–262.

Oliveira, Jorge Eremites de 2003 'Los primeros pasos en dirección de una arqueología pantanera: De Max Schmidt y Branislava Susnik hacia otras interpretaciones sobre los pueblos indigenas de las tierras bajas del Pantanal.' *Suplemento Antropológico* 38 (2): 9–72.

Peirano, Mariza G. S. 1992 *Uma Antropologia no Plural: Três Experiências Contemporâneas*. Brasilia: Editora Universidade de Brasilia.

Peña Gill, Julio Eduardo 1990 'Branislava Susnik. Paraguayos Honorarios.' *El Diario*, Asunción, 20. 5. 1990, str. 4–5.

Puhar, Alenka 1997 'Antropologinja Branislava Sušnik.' *Delo*, 15. 10. 1997.

Pusineri, Adelina 1997 'Dra. Branislava Susnik, vida y obra.' Conferencia pronunciada en el Museo Etnográfico de Eslovenia (Inédita).

Rosato, Verónica 1984 'La Antropología está en crisis. Dra. Branislava Susnik.' Suplemento Mujer. *Diario Hoy*, Asunción, 2. 5. 1984, str. 7.

Rehnfeldt, Marilín 2020 'Branka Susnik y los cimientos de la Antropología Paraguaya.' *Revista Suplemento Antropológico* 55 (1): 169–210.

Sušnik, Branislava 1956 'Predavanje članom Rotary Cluba o odpravi na skrajni sever Chaca.' Neobjavljene mape. Asunción: Arhiv MEAB.

Sušnik, Branislava 1960a 'Poročilo o kratki predhodni študiji Guajakijev, 24. 2. 1960–22. 3. 1960.' Asunción, 25. marca 1960. Mapa: Študijske odprave Etnografskega muzeja Andrés Barbero. Asunción: Arhiv MEAB.

Sušnik, Branislava 1960b 'Estudios Guayaki. Parte 1. Fraseario.' *Boletín SCP-MEAB, Volumen IV – Etnolingüística 5.*

Sušnik, B. 1961 'Estudio Guayakí. Parte 2^{nda}.' *Boletín SCP-MEAB, Volumen V – Etnolingüística* 6.

Sušnik, B 1962 'Vocabulario Acé-Guayakí. Continuación. Parte 3^{era}.' *Boletín SCP-MEAB, Volumen VI – Miscelánea 3.*

Sušnik, Branislava 2018 'Primitivec kot človek: Predavanje dr. Branke Sušnik na 15. Kulturnem večeru Slovenske kulturne akcije, 10. novembra 1959.' *Meddobje = Entresiglos* 52 (1–4): 51–61.

Visacovsky, Sergio in Rosana Guber, ur. 2002 *Historias y estilos de trabajo de campo en la Argentina*. Buenos Aires: Editorial Antropofagia.

POVZETEK

Poglavje analizira prispevek Branke Sušnik k razvoju in konsolidaciji antropologije v Paragvaju. Osredotoča se predvsem na njena prva terenska raziskovanja (1956–1960) ter na njihovo izvedbo v določenem političnem in družbenokulturnem kontekstu paragvajske družbe na začetku druge polovice 20. stoletja, ki sovpada z nastopom dolge diktature generala Alfreda Stroessnerja (1954–1989). Njena prva terenska dela so se morala namreč prilagoditi zahtevam tega posebnega političnega in družbenokulturnega konteksta, kar je odločilno vplivalo na njeno življenje in poklicno pot v Paragvaju. Lahko bi rekli, da je zaznamovalo razvoj njene znanstvene prakse.

Ključne besede: Branka Sušnik, paragvajska družba, antropologija, paragvajska elita, znanstvenica

ABSTRACT: BRANKA SUŠNIK AND THE FOUNDATIONS OF PARAGUAYAN ANTHROPOLOGY

The study analyses Branka Sušnik's contribution to the development and consolidation of anthropology in Paraguay. It focuses mainly on her first fieldwork (1956–1960), the circumstances of conducting research in the particular political and sociocultural context of Paraguayan society in early mid-20th century, a period that coincides with the onset of General Alfredo Stroessner's long dictatorship (1954–1989). Her first fieldwork had to be adapted to the requirements of this highly specific political and sociocultural context, which decisively impacted her life and career in Paraguay. It could be said that it influenced the development of her scientific practice.

Keywords: Branka Sušnik, Paraguayan society, anthropology, Paraguayan elite, female scientist

RESUMEN: BRANKA SUŠNIK Y LOS CIMIENTOS DE LA ANTROPOLOGÍA PARAGUAYA

Esta ponencia analiza la contribución de Branka Sušnik al desarrollo y la consolidación de la antropología en el Paraguay enfocándose principalmente en la forma en que sus primeras investigaciones de campo (1956–1960) se realizaron en un determinado contexto político y sociocultural, específicamente en la sociedad paraguaya de inicios de la segunda mitad del siglo XX, que coincide, además, con el advenimiento de la larga dictadura del General Alfredo Stroessner (1954–1989). Sus primeros trabajos de campo tuvieron que adaptarse a las exigencias de un contexto político y socio cultural muy específico y esto tuvo una influencia muy decisiva a lo largo de su vida y su carrera profesional en el Paraguay, se puede decir que marcaron una tendencia en la forma de desarrollar su práctica científica.

Palabras clave: Branka Sušnik, sociedad paraguaya, antropología, elite paraguaya, mujer científica

O AVTORICI

Mag. Marilin Rehnfeldt je antropologinja, specializirana za antropologijo in okoljevarstvo. Je redna profesorica na Fakulteti za filozofijo in humanistične vede na Katoliški univerzi Naša Gospa v Asuncionu (*Universidad Católica Nuestra Señora de la Asunción*), v Paragvaju. Njena raziskovalna področja so predvsem medkulturnost, staroselska ljudstva in njihovo zaposlovanje ter etnozgodovina Gvaranijcev.
Email: mrehnfel@rieder.net.py

Študijska potovanja Branislave Sušnik k ljudstvom Čiripa-Gvarani (Ava-Gvarani) in Ače-Gvajaki (Ače) v Vzhodni regiji Paragvaja (1958–1960)

Adelina Pusineri in Raquel Zalazar

BRANISLAVA SUŠNIK V PARAGVAJU

Dr. Branislava Sušnik je v Paragvaj prišla leta 1951 na povabilo doktorja Andrésa Barbera, ustanovitelja Etnografskega muzeja, da bi ta muzej vodila. Prva leta je posvetila preurejanju muzejske zbirke ter izvedla nekaj raziskovalnih odprav k ljudstvom Maka, Čulupi, Nivakle in Enlet-Lengva v paragvajskem delu regije Chaco. Leta 1956 je šla na svojo prvo veliko študijsko odpravo k Čamakokom v Alto Paraguay. Nato so sledile druge odprave, ki jih obravnavava v tem članku.[1]

1 Članek je bil objavljen v reviji *Revista Suplemento Antropológico. Homenaje a Branislava Susnik* (2020). Predstavljen je bil tudi v Ljubljani na kongresu *Dr. Branislava Sušnik in sodobniki – ambasadorji slovenske znanosti v Južni Ameriki*, Ljubljana, Cankarjev dom, 22. aprila 2021.

Glede na uspeh prve študijske odprave v Alto Paraguay (eden od paragvajskih departmajev v Zahodni regiji, na meji z Bolivijo in Brazilijo) med ljudstvo Čamakoko v letih 1956–1957 je Branislava Sušnik decembra 1957 naredila načrt za drugo študijsko odpravo, tokrat v Alto Paraná (departma v Zahodni regiji ob reki Paraná, ki je naravna meja z Argentino in Brazilijo) med Čiripa-Gvaranijce (Ava-Gvaranijce). Za podporo je prosila Paragvajsko znanstveno društvo, Etnografski muzej dr. Andrés Barbero in fundacijo La Piedad, ki je nadaljevala delo družine Barbero.

V svojem pismu piše: »Namen te odprave je začeti znanstveni študij gvaranijske kulture, kar bo brez dvoma prispevalo h kasnejšim natančnejšim raziskavam.«[2]

Ko je dobila odobritev fundacije La Piedad, so se začele priprave za to odpravo. Paragvajsko znanstveno društvo je poslalo pisma javnim ustanovam s prošnjo za podporo. Pismo so naslovili ministru za obrambo Marcialu Samaniegu, ministru za šolstvo Raúlu Peñi in ministru za notranje zadeve Edgarju L. Ynsfránu. Ministra za obrambo so prosili za prevoz za člane odprave, pismu so dodali zemljevid. Ostala dva so prosili za prepustnice. »Ker bo odprava potovala po zelo oddaljenih področjih z malo sredstvi, prosimo vašo ekscelenco, naj blagovoli izdati prepustnico za dr. Sušnik, da ji bodo lokalne oblasti omogočile izpolnitev zastavljene naloge.«[3] Pismu je bil priložen zemljevid študijske odprave.

> Minister za notranje zadeve ji je izstavil potrdilo, ki ji je jamčilo svobodno gibanje po krajih, ki jih je želela obiskati s svojo znanstveno odpravo: »v oddaljenih krajih paragvajskega severovzhoda, v departmajih Alto Paraná in Amambay, kjer so še skupine preživelih avtohtonih pripadnikov gvaranijskega ljudstva, tisti bolj napredni (Čiripa, Mbaja itd.) in tisti bolj zaostali, kot so pripadniki ljudstva Gvajaki.«[4]

V Načrtu študijske odprave v Alto Paraná, območje Gvarani-Paraná (*Plan de la Misión de Estudio al Alto Paraná (Área Guarani-Paranense*)), z dne 9. decembra 1957 je vsaka točka natančno določena, od predlagateljev, ciljev, poteka poti, udeležencev, datuma in trajanja do, kar je zelo pomembno, zastavljenih ciljev odprave, ki so našteti v nadaljevanju: 1. izročiti vse zbirke Etnografskemu in arheološkemu

2 Pismo predsedniku Paragvajskega znanstvenega društva. Asunción, 9. december 1957 (gl. Sušnik 1957).

3 Pismi Guillerma Tella Bertonija, predsednika Paragvajskega znanstvenega društva, ministru za šolstvo Raúlu Peñi, št. 122/58, in ministru za notranje zadeve Edgarju L. Insfránu, št. 121/58. Asunción, 21. februar 1958. Arhiv MEAB.

4 Prav tam.

muzeju, ki tako postanejo del njegove zapuščine; 2. objaviti rezultate odprave v biltenih Paragvajskega znanstvenega društva in Muzeja dr. Andrés Barbero (Sušnik 1957).

V ciljih omenjene odprave je kot glavno točko navedla nastanek zbirke Etnografskega muzeja, vključno z etnografsko zbirko, zbirke keramike z območja Alto Paraná, zbirke posnetkov mitov in legend, fotografske in filmske zbirke ter drugih. Zvočni posnetki starih tradicij, ki jih je naredila s pomočjo žepnega snemalnika MINIFON s kovinskimi trakovi, so shranjeni v Etnografskem muzeju.[5] Drugi cilji so bili etnografske raziskave, ki naj zabeležijo aktualno stanje preživelih skupnosti Gvaranijcev na severu reke Mondai, Čiripa, Panj, Njandeva in gvaraniziranih skupin ljudstva Gvajana (blizu Pírapïtá), arheološke raziskave, socialna antropologija in indigenizem. Zadnja cilja sta jo še posebej zanimala, saj je nameravala raziskati »gvaranijskega in paragvajskega človeka travnatih površin« ter izvesti »Študijo o akulturaciji Gvaranijcev s stališča problemov, ki se tičejo indigenizma« (Sušnik 1957).

Med udeleženci sta bila na prvem mestu dr. Branislava Sušnik in »g. León Cadogan, ki se je nameraval udeležiti odprave in sodelovati pri raziskavah med Čiripajci (v 2. coni), kolikor bi mu krhko zdravje dopuščalo« (Sušnik 1957). V tej odpravi so bili tudi šef žandarmerije Aquilino Servián in gvaranijski informatorji, kapetan Juan Pablo Vera, znani voditelj Čiripajcev v tistem času, šaman Zenón in staroselec Seberiano Benítez. Prva etapa druge študijske odprave se je začela sredi marca 1958 in je trajala do sredine maja. Potovala je po točkah, ki jih je imenovala 3 centri, in sicer Curuguaty, Laurel in Itakyry. Na območju od Pasa Cadene do Curuguatyja je obiskala Zanja Morotï (Paso Cadena), Laguna Pytã (Pto. Roberti), Arroyo Palomares, Bella Vista, Curuguaty, Ñaumy, Paĩ'ũ, Tacuarí in Campo Agua'é.[6] Odprava je bila prekinjena sredi maja. V naslednjih mesecih so se začele priprave na drugo etapo.

V mesto Curuguaty je Branislava Sušnik prišla z letalom. Njen prihod je naredil velik vtis med pripadniki skupnosti Čiripa, ki se je spominjajo v svojih zgodbah: »Prišla je ena gospa, sama, z lepo opremo in pri sebi je imela pištolo. Nisem razumel, strah me je je bilo ... Gospa je prišla sama. Njeno ime je bilo gospodična *Esúnika* (Sušnik) ali

---

5 Posnetke na kovinskih trakovih so najprej prenesli na kasete in nato, leta 2011, na CD. Delo sta opravila antropologa Warren Thompson, University of New Mexico, in Jan David Hauck, University of California, Los Angeles, v okviru projekta Dokumentacija Ačejcev, ki ga je vodil prof. Jost Gippert, Inštitut Max Planck, Nijmegen, Nizozemska. Tulce kovinskih trakov in posnetke na CD-jih hrani arhiv MEAB.

6 'Splošno poročilo 2. študijske odprave (območje Čiripa-Gvarani)'. Mapa Študijske odprave Etnografskega muzeja dr. Andrés Barbero. Arhiv MEAB.

nekaj podobnega.«[7] V drugem odlomku se je spominjajo: »Dr. Esúnika je prišla v Laguna Pytã. Hotela je, da ji damo ime iz teh gozdov.«[8] In še: »Leta 1954 je iz Asuncióna prišla z letalom doktorica Esúnika.«[9]

Med bivanjem v teh krajih je bila v skupnosti Čiripa (Ava-Gvarani) in Apitere (Mbaja). Zapiski v njenih terenskih zvezkih so zelo natančni in zanimivi ter pokrivajo vse mogoče teme, ki si jih je zadala raziskati v svojem študijskem načrtu. Tako je med drugim opazovala notranje politične boje staroselcev ter boje med staroselci in Paragvajci, družbene odnose, mite, naravo, zemljo, proizvodnjo, ozemeljsko razdelitev, prehrano, lov, gojenje rastlin, barve in šamanizem. Njeno delo se ni zaključilo z odpravo, saj je veliko njenih zapiskov nastalo potem, ko je poslušala posnetke staroselskih informatorjev.

Med potovanjem je s prijatelji in predsednikom Paragvajskega znanstvenega društva, Guillermom Tellom Bertonijem, komunicirala s pismi. Bertonija je skrbelo, kako se počuti ter ali ji primanjkuje hrane in zdravil. V enem od pisem piše, da je z ministrom za zdravje govoril o zdravilih, ki naj bi jih poslali za staroselce. V pismih ji je pisal o uradnih poteh na ministrstvu za javno zdravje glede pošiljanja zdravil:

> Minister je pokazal veliko zanimanje za raziskave, ki jih opravljate, vendar noče kar tako poslati zdravil, ampak želi govoriti z vami. In če vi želite priti sem, vam bo poslal letalo, ki vas bo pripeljalo in spet odpeljalo nazaj.[10]

Branislava Sušnik je zapisala, da so vsi njeni informatorji in pomočniki v odpravi dobili plačilo v gotovini ali v naravi, kot je navedeno v poročilu:

> Potrdilo:
>
> a) Splošno pravilo je, da vsak staroselski informator dobi plačilo 100 gvaranijev za vsakega pol dneva, ko je na razpolago meni, in občasno tudi kos domačega blaga zanj ali za družino.
> b) Snemanje legend je bilo plačano posebej.

---

7 »Ouva'ekue peteĩ kuñakarai ha'eño, ojekípo porã ha oguereko ejehe peteĩ pitóla. Che nantendéi, akyhyje voi ichugui... Kuñakarai ha'eño ouva'ekue. Herava'ekue kuñataĩ Esúnika mba'enimbo.« Intervju s Seberianom Benítezom Fleitasom, november 1993 (Decoud Larrosa 2000: 17).

8 »Dra Esúnika oguahẽ ramo guare Lagúna Pytãme. Ha oipota oñemoĩ chupe héra ka'aguyrã.« Intervju z Estefano Martínez de Benítez, avgust 1999 (Decoud Larrosa 2000: 33).

9 »1954pe ouva'ekue doytóra Esúnika, Paraguaýgui ouva'ekue aviõme.« Intervju z Gabinom Vero, brez datuma (Decoud Larrosa 2000: 37). Verjetno je priletela z vojaškim letalom.

10 Pismo Guillerma Tella Bertonija, predsednika Paragvajskega znanstvenega društva, doktorici Sušnik, št. 118/58. Asunción, 11. april 1958. Mapa Študijske odprave Etnografskega muzeja dr. Andrés Barbero. Arhiv MEAB.

c) Vsi predmeti, še posebej šamanske narave, namenjeni Etnografskemu muzeju, so bili plačani v blagu ali gotovini.
d) Staroselski vodnik, kapetan Ceferino Vargas, ki me je spremljal v Curuguaty, je dobil 2.500 gvaranijev, tkanine za oblačila za družino in občasno živež.
e) Po vsem obiskanem območju so vsi vedeli, paragvajsko prebivalstvo pa je priznalo, da je bilo »prvič, da se niso okoristili s staroselci«.[11]

Druga etapa te študijske odprave je trajala od 30. avgusta do septembra 1958. Branislava Sušnik je predsedniku fundacije La Piedad pisala, »da Etnografski muzej načrtuje nadaljevanje študijske odprave, ki je bila prekinjena pred enim mesecem. Nadaljevali bomo začetno načrtovano pot z edino razliko, da bomo najprej sledili območju brega reke Paraná (od Capt. Meza do Pto. Eirene) s ciljem arheološkega raziskovanja.«[12] O tej drugi etapi ni veliko podatkov.

V arhivu Etnografskega muzeja je shranjeno poročilo o prvi etapi, kjer je natančno popisano vse, kar je Branislava Sušnik zbrala in kar je zapisano v njenih terenskih zvezkih. Iz poročila razberemo:

> Etnografska zbirka: Pridobila je 427 predmetov, med katerimi je 123 predmetov šamanske narave, ki so bili še posebej pomembni, ker je pri vsakem šamanskem predmetu dobila tudi ustrezno legendo; »ïvïrape« [yvyrape], ki so ga naredili Čiripajci v obliki miniature, ker ga ni bilo mogoče prevažati v naravni velikosti. Od zbranih predmetov je treba izpostaviti 14 predmetov, ki pripadajo Gvajakijcem. Izstopa vzorec tkanin.[13]

Poleg tega je prinesla 218 posnetkov najpomembnejših legend in mitov, 600 fotografij in risb mitičnih živali in sakralnih predmetov, ki so jih izdelali pripadniki ljudstva Čiripa, ter, kot pravi sama, natančne, intenzivne in popolne študije različnih vidikov življenja Čiripajcev.

Znanih je le nekaj publikacij s podatki te odprave, npr. *Poročilo o dejavnostih Etnografskega muzeja 1956–1958* (Sušnik 1959: 1–11), kjer so navedeni predmeti, ki jih je pridobila v drugi etapi odprave: 38 predmetov materialne kulture, 62 predmetov šamanske in obredne kulture, 18 predmetov družbene kulture in 20 različnih predmetov. Druga publikacija je Katalog pridobljenih predmetov pri Gvajakijcih in Čiripajcih (Sušnik 1962).

Podatke s terenskega dela med Čiripajci je uporabila tudi v svojih delih *Paragvajska etnografija* (Sušnik 1962a), v *Vodiču po*

---

11 Splošno poročilo. 2. študijska odprava (področje Čiripa Gvarani). Mapa: Študijske odprave Etnografskega muzeja dr. Andrés Barbero. Arhiv MEAB.

12 Pismo dr. B. Sušnik predsedniku fundacije La Piedad, dr. Juanu Bogginu. Asunción, 8. julij 1958. Arhiv MEAB.

13 Splošno poročilo 2. študijske odprave (področje Čiripa Gvarani). Mapa: Študijske odprave Etnografskega muzeja dr. Andrés Barbero. Arhiv MEAB.

Etnografskem muzeju Andrés Barbero (Sušnik 1968/1969) in knjigah iz zbirke *Staroselska ljudstva Paragvaja* (1982, 1983, 1984–1985).

Prav gotovo je Branislava Sušnik zapustila spise o teh raziskavah, kajti v osebni dokumentaciji in intervjuju leta 1958, ki ga je dala rojaku Tinetu Debeljaku, je trdila, da je pripravila »knjigo« (original) o Čiripa-Gvaranijcih iz Paragvaja. Knjiga bi morala biti objavljena v Argentini, saj ji v pismu prijateljica zaželi, »da bi požela občudovanje ob objavi tvoje knjige o Gvaranijcih skupaj s tvojimi slovenskimi prijatelji«.[14] Novembra 1959 je predavala v Slovenski kulturni akciji v Buenos Airesu. Domnevamo, da je takrat odnesla s seboj original, da bi ga ta ustanova objavila. Drug podatek o tem delu je bil najden na seznamu publikacij, ki ga je sama uredila in kjer najdemo članek o Čiripajcih v slovenščini, »Družbena organizacija med Chiripá Guaranijci«, ki naj bi bil leta 1960 objavljen v reviji *Vrednote* letnik 15, vendar te številke nikoli niso našli. Še leta 1960 je v pismu Debeljaku omenila »da naj bi imela knjiga o Gvaranijcih bolj osebni pečat, kar je razumljivo. Si pa drznem dodati, da bi bilo zelo težko pisati s hladno znanstveno jasnostjo.«[15]

ŠTUDIJSKA ODPRAVA MED AČE-GVAJAKIJCE (1960)

Leta 1960 se je Branislava Sušnik odpravila na novo študijsko odpravo, tokrat med skupine Gvajakijcev (Ače). Že leta 1958 je bilo na podlagi njenih načrtov in poročil znano, da namerava obiskati skupine Gvajakijcev, ki so se gibali na območju Čiripajcev.

Tega leta je odšla na tri študijska potovanja, prvega v Tavaí med februarjem in marcem, drugega aprila v Villarrico in tretjega v Arroyo Morotī[16] med oktobrom in novembrom. Arhiv Etnografskega muzeja ne hrani posameznih poročil za ta potovanja, obstaja pa zapis fundacije La Piedad za leto 1959, kjer je navedeno, da je »pripravila drugo odpravo med Gvajakijce ali More, ki pa jo je prestavljala zaradi zunanjih okoliščin«[17] – v zvezi z veliko študentsko stavko leta 1959, ki jo je Stroessnerjev režim zatrl.

---

14 Pismo Elvire Montero doktorici Sušnik. Mapa osebnega arhiva dr. Sušnik, 4. november 1959. Asunción: Arhiv MEAB.

15 Pismo B. Sušnik Tinetu Debeljaku, 24. april 1960. Asunción: Arhiv MEAB.

16 Povzeto poročilo o dejavnostih Etnografskega muzeja dr. Andrés Barbero v letu 1960, 18. februar 1960. Mapa: Načrti dela in letna poročila Etnografskega muzeja dr. Andrés Barbero 1956–1980. Arhiv MEAB.

17 Poročilo predsedniku fundacije La Piedad, prof. dr. Juanu Bogginu, februar 1960. Arhiv MEAB.

Med prvim potovanjem jo je do Avaíja spremljal mladi Vicente González, asistent v Etnografskem muzeju, ki ji je pomagal pri prevozu prtljage. Od tam je odšla do Tavaíja, kjer je delala s tremi informatorji, »moškimi, starimi med 16 in 20 let, že 3 leta ujetniki, kar pomeni, da adolescenco preživljajo v gozdu. Eden od njih govori samo svoj jezik.« Sredi marca je prišla v Enramadito, kjer je delala »s 4 moškimi, starimi približno 18 let, in z 1 moškim, starim 25 let s 4 leti ujetništva; vsi zelo odmaknjeni od okolja ... Vsi navedeni Gvajakijci pripadajo skupnosti Čiripa, sorodni Gvajakijcem iz Avaíja, vendar različni od skupnosti, ki se giblje po Yvyturusúju.«[18]

V tem poročilu je natančno navedla način dela:

> a) 3 Gvajakijci, vsak po 4 ure.
> b) Za ta namen je vodji Gvajakijcev plačala 100 gvaranijev za vsake 4 ure, staroselcu pa 50 gvaranijev, poleg daril v obliki oblek. Za vse vsote denarja, plačanega s tem namenom, obstajajo potrdila o plačilu.
> c) Večkrat si je morala pomagati s tolmačem, delno gvaraniziranem Gvajakijcem, iz iste skupine informatorjev.

Kot rezultat tega potovanja je nastal »etnolingvistični slovarček z izrazi, ki se nanašajo na življenje Gvajakijcev«.[19] Vključuje izraze za živali, drevesa, nabiranje medu, ogenj in vodo, naravne pojave, prehranjevanje, bolezni, spolno življenje, življenjski cikel, sorodstvo in druge. Ohranjenih je tudi 69 fotografij, posnetki pesmi, loki in puščice ter en *tembetá* (labialni disk), izdelan iz opičje kosti.

Ob tej priložnosti ni mogla intervjuvati nobene Gvajakijke, zato se je morala v Villarrico vrniti nekaj tednov kasneje, kajti León Cadogan ji je obljubil, da bo 10. aprila v to mesto pripeljal 5 žensk. Branislava Sušnik je menila, da je »ta intervju nujno potreben, da bi lahko dopolnila osnutek kratkega slovarja z izrazi za dejavnosti, ki jih opravljajo ženske ljudstva Gvajaki«.[20]

Med drugim potovanjem je izvedla etnolingvistično raziskavo »v Villarrici, kjer sta bila dva gvajakijska informatorja, ki ju je g. León Cadogan pripeljal iz Enramadite na podlagi ukaza občinske vlade Villarrice«.[21] Ni pa pripeljal nobene ženske z opravičilom, da »tiste ženske ne bi služile mojim znanstvenim namenom«.

---

18 Poročilo o kratki preliminarni študiji o Gvajakijcih. 24. 2. 1960–22. 3. 1960. Mapa: Študijske odprave Etnografskega muzeja dr. Andrés Barbero. Arhiv MEAB.

19 Prav tam.

20 Prav tam.

21 Pismo/poročilo B. Sušnik o drugi etapi predsedniku fundacije La Piedad, prof. dr. Juanu Bogginu, 25. april 1960. Mapa: Študijske odprave Etnografskega muzeja dr. Andrés Barbero. Arhiv MEAB.

Branislava Sušnik je z omenjenima informatorjema delala dva tedna. Kljub težavam ji je uspelo pridobiti veliko gradiva, vendar z eno nevšečnostjo:

> ... vse temelji na nekaj posameznikih. Po mojem skromnem mnenju lahko ima v takšnih okoliščinah razmeroma trdno vrednost le etnolingvistični vidik. Ostali, povsem etnografski ali mitološki podatki so le 'spomini' ali »posebni primeri« informatorjev, kajti vse do danes ni nihče sobival z Gvajakijci v njihovem gozdnem habitatu. Gvajakijci, ki so se preselili iz gozdov in se naselili v hiši g. Perrere (Pereire), so spretno prikrivali svoj gozdni izvor.[22]

V poročilu so natančno navedene delovne ure in financiranje:

> Stroške teh dveh tednov je v celoti kril Etnografski muzej. Moje delo je trajalo od 7. ure zjutraj do 8. ure zvečer. Vodjem Gvajakijcev in samim staroselcem je bilo izplačano 5000 (pet tisoč) gvaranijev, vključno s 1000 (tisoč) gvaraniji za hrano. Potrdilo o plačilu je podpisal g. Cadogan kot zastopnik »gospodarjev in staroselcev«. Stroški za magnetni trak, darila za staroselce, moje bivanje (brez hrane), potovanja itd. so znašali 6000 (šest tisoč) gvaranijev, tako da je od skupnega zneska 15.000 gvaranijev, ki sem ga prejela, ostalo 4000 (štiri tisoč) gvaranijev, ki jih tu prilagam.[23]

Za tretje potovanje imamo le datum vrnitve, 12. november, in datum v enem od njenih zvezkov, 21. oktober. Podatkov o datumu odhoda nismo našli in tako ne vemo, koliko časa je bila na poti. Ob tej priložnosti je v taboru Arroyo Morotí (San Juan Nepomuceno) preučila skupine Ače-Gvajaki, ki so se leto prej preselili iz gozdov. Tudi tokrat sta jo spremljala León Cadogan in Manuel de Jesús Pereira.[24]

V poročilu o tem potovanju, ki je bilo poslano predsedniku fundacije La Piedad, je Branislava Sušnik navedla, da je zbrala predmete materialne kulture ljudstva Ače-Katu ter pridobila obsežne fotografske dokumente vsakodnevnega življenja in nekaj posnetkov različnih pesmi. Poleg tega je zbrala »etnografske podatke in precej obširno besedišče s slovničnimi elementi in funkcijami v treh različnih načinih govora ter opravila študijo primitivne mentalitete prek jezika in predvsem z vsakodnevnimi klepeti v šotoru«.[25]

---

22 Prav tam.

23 Prav tam.

24 Manuel de Jesús Pereira je bil kmet iz območja San Juana Nepomucena, znan po tem, da je dajal zatočišče Ačejcem, ki so bežali pred preganjanjem in pokoli. Ministrstvo za obrambo ga je imenovalo za podčastnika in naselje Ačejcev poimenovalo *Campamento Beato Roque González de Santacruz*. V resnici je bil nekdanji lastnik sužnjev, ki je Ačejce, ki so prihajali, uporabil za stik z drugimi, ki so bili še v gozdu (prim. Sušnik in Chase-Sardi 1995: 277–78; Melià, Miraglia in Münzel 1973: 42–4).

25 Pismo/poročilo dr. Sušnik o poti v tabor Arroyo Morotí predsedniku fundacije La Piedad, prof. dr. Juanu Bogginu. 15. november 1960. Mapa: Študijske odprave Etnografskega muzeja dr. Andrés Barbero. Arhiv MEAB.

Publikacije, ki so nastale na podlagi teh potovanj, so različne. Prva je bila *Gvajakijske študije. 1. del. Glosar* (Sušnik 1960).[26] Napisala je splošni uvod z razlago, kako je delala z informatorji Ače iz Tavaíja in Enramadite:

> ... na ta način je bil sestavljen pričujoči Glosar (*Fraseario*), ki ima značaj preliminarnega dela. Takšen Glosar ima v danih okoliščinah nekaj negativnih vidikov, gre za retrospektivni pregled skupnostne realnosti, kajti informatorji niso več v svojem okolju, kar pomeni, da se »gvajakijski govorec« prelevi v »tolmača« svojega »prejšnjega življenja«, »življenja nas, Ačejcev« (Sušnik 1960).

Rezultate raziskav, ki so potekale med Ačejci v Arroyo Morotī, je objavila še v delih *Gvajakijske študije, 2. del: Slovnica in besedišče* (Sušnik 1961) in *Gvajakijske študije: Fonetični in tematski sistem* in kot *Besedišče Ače* ter kot *Besedišče Ače-Gvajaki. Nadaljevanje. 3. del (črke K –T)* (Sušnik 1974). V uvodu prvega pravi:

> Slučajnostne razlike, ko pričujočo študijo primerjamo z *Glosarjem* (*Fraseario*), temeljijo na vzrokih in okoliščinah, omenjenih že v uvodu *Glosarja* (na podlagi govorov manjšega števila prilagojenih Gvajakijcev). Bolj kompaktna skupina (35 Ače-Katu), ki živi v skupnosti, in manjši vpliv novega okolja na prišleke sta omogočila bolj homogeno in torej bolj poglobljeno raziskavo (Sušnik 1961).

Katalog predmetov, pridobljenih pri Gvajakijcih in Čiripajcih (Sušnik 1962a), je natančen popis etnografskih predmetov, pridobljenih med Ačejci, njihove rabe in njihovih oblik. Poleg tega so našteti posnetki in fotografije, ki jih je naredila med potovanjem. *Vodič po Etnografskem muzeju Andrés Barbero: Paragvajska etnografija* (Sušnik 1968/1969) opisuje pridobljene predmete na teh študijskih potovanjih. V zbirki *Prvotna ljudstva Paragvaja: materialna kultura* (Sušnik 1982); *Življenjski ciklus in družbena struktura* (Sušnik 1983) in *Pristop k verovanjem staroselcev* (Sušnik 1984/1985) je uporabila etnografske podatke, pridobljene na potovanjih med Ačejci.

ZAKLJUČEK

Obe študijski odpravi pričata o tem, da je Branislava Sušnik za svoja potovanja do potankosti načrtovala vsako podrobnost. Njen namen je bil

---

26 Zapisniki in letni proračuni fundacije La Piedad. 1957–1981. Fundacija La Piedad. Poročilo za leto 1961. Predsednik prof. dr. Juan Boggino. Februar 1962. Arhiv MEAB.

preučiti mnogotere vidike v življenju staroselskih ljudstev. Gre za pionirska dela v paragvajski antropologiji. Več kot 60 let je minilo od teh znanstvenih odprav v oddaljene kraje, kamor se je sama podala ženska, ki sta jo gnala prizadevanje in skrb za znanost. Zavedala se je, da je to zadnja priložnost za pridobitev podatkov, kot trdi dr. Juan Boggino, »o staroselskem Paragvaju in ta priložnost na srečo sovpada s prisotnostjo v naših krajih izredne raziskovalke, profesorice Branke Sušnik«.[27]

Kot dopolnitev k sintezi terenskega dela med ljudstvi Čiripa in Ače povzemava njene besede iz intervjuja, v katerem se je z rojakom dr. Tinetom Debeljakom pogovarjala o bivanju med staroselci:

> Pridobiti zaupanje šamanov ni enostavno, med zadnjim terenskim delom sem se npr. morala pridružiti šamanovemu postu in sem bila dva dni brez hrane in vode, nato pa sem poskusila njegovo narkotično pijačo. Šlo je za preizkus, ali imam resne namene. Kasneje, ko so mi šamani razlagali obred ptice človeka, sem jim težko sledila, saj mi je brnelo v glavi. Še bolj naporen je bil obred poimenovanja novorojenih otrok. Šaman mora s pomočjo magičnega obreda uganiti, katera od duš umrlih prednikov se je naselila v novorojenčku. Tega obreda sem se lahko udeležila šele potem, ko so mi vsilili tudi novo ime. Ime, ki so mi ga dali, v gvaranskem jeziku pomeni Roža boga Tupá. Ne glede na to, ali verjamem v te stvari ali ne, je bila slovesnost zelo čustvena. Ko spoznaš njihova verovanja, ko živiš nekaj časa z njimi in čutiš, kako šamani resno iščejo »mojo novo dušo med mrtvimi Gvaranijci«, se raziskovalec zave krvne vezi, ki ga povezuje v prijateljstvu s plemenom, ki tujcu podari celo dušo enega svojih prednikov (Debeljak 1958).

LITERATURA IN VIRI

Archivo del Museo Etnográfico Dr. Andrés Barbero (MEAB) (Arhiv Etnografskega muzeja dr. Andrés Barbero), Asunción, Paragvaj.

Debeljak, Tine 1958 'Srečanje z raziskovalko indijanskih plemen dr. Branko Sušnikovo.' *Meddobje* 4 (4): 319–323.

Decoud Larrosa, Reinaldo 2000 *Ava Guarani Ayvu: Narraciones de los Ava Guaraní de los Departamentos de Ka'aguasú y Alto Paraná. Volumen 2 de Ava Guarani Ayvu*. Proyecto Kuatiañe'ẽ. Asunción: Universidad Evangélica del Paraguay.

Melià, Bartomeu, Luigi Miraglia, Mark in Christine Münzel 1973 *La agonía de los Aché-Guayakís: Historia y cantos*. Asunción: Centro de Estudios Antropológicos, Universidad Católica »Nuestra Señora de la Asunción«.

27 Zapisniki in letni proračuni fundacije La Piedad. 1957–1981. Fundacija La Piedad. Poročilo za leto 1961. Predsednik prof. dr. Juan Boggino. Februar 1962. Arhiv MEAB.

Sušnik, Branislava 1957 'Plan de la Misión de Estudio al Alto Paraná (Área Guarani--Paranense).' 9. 12. 1957. Asunción: Arhiv MEAB.

Sušnik, Branislava 1959 'Informe sobre las Actividades del Museo (1956–1958).' *Boletín de la Sociedad Científica del Paraguay y del Museo Etnográfico,* zvezek III, Misc. I. Asunción: SCP in MEAB.

Sušnik, Branislava 1960 'Estudios Guayaki. Parte 1ª. Fraseario.' *Boletín de la Sociedad Científica del Paraguay y del Museo Etnográfico* 4 (5): 1–158.

Sušnik, Branislava 1961 'Estudios Guayaki. Parte 2ª. Gramática y Vocabulario 'A-J'.' *Boletín de la Sociedad Científica del Paraguay y del Museo Etnográfico* 5 (6): 1–217.

Sušnik, Branislava 1962a 'Catálogo de los objetos recogidos entre los Guayakíes y los Chiripas.' *Boletín de la Sociedad Científica del Paraguay y del Museo Etnográfico* 4 (3): 69–104.

Sušnik, Branislava 1962b *Manuales del Museo Etnográfico II: Apuntes de Etnografía paraguaya Parte 1ª*. Asunción: MEAB.

Sušnik, Branislava 1968/1969 *Guía del Museo Etnográfico Andrés Barbero. Etnografía Paraguaya*, 1. izdaja (11. ponatis 1989). Asunción: MEAB.

Sušnik, Branislava 1974 'Estudios Guayakí. Sistema Fonético y Temático y Vocabulario Aĉe, y Vocabulario Aĉe - Guayakí. Continuación. Parte 3ra. (Letras K - T).' *Boletín de la Sociedad Científica del Paraguay y del Museo Etnográfico* 6 (3).

Sušnik, Branislava 1982 *Los Indios del Paraguay IV: Cultura Material.* Asunción: MEAB.

Sušnik, Branislava 1983 *Los Indios del Paraguay V: Ciclo vital y estructura social*. Asunción: MEAB.

Sušnik, Branislava 1984–1985 *Los Indios del Paraguay VI: Aproximación a las creencias de los indígenas*. Asunción: MEAB.

Sušnik, Branislava y Miguel Chase-Sardi 1995 *Los indios del Paraguay.* Madrid, Mapfre.

Universidad Evangélica del Paraguay 2000 'Ava Guarani Ayvu: Narraciones de los Ava Guarani de los departamentos de Ka'aguasu y Alto Paraná.' Tomo 1. Proyecto kuatiañe'ẽ. Asunción: Universidad Evangélica del Paraguay.

POVZETEK

Med letoma 1957 in 1960 je dr. Branislava Sušnik kot direktorica Etnografskega muzeja dr. Andrés Barbero v Asunciónu organizirala in izvedla več terenskih odprav med Čiripa Gvaranijce (Ava-Gvaranijce) in Ače-Gvajakijce. Med prvim potovanjem v dveh etapah leta 1958 je pridobila predmete materialne, obredne in šamanske kulture, 600 fotografij Ava-Gvaranijcev in posnetke mitov. Zapisov s terenskega dela te raziskave je malo, o Ava-Gvaranijcih je objavljen samo kratek popis pridobljenega materiala v *Vodiču po muzeju* (*Guía del Museo*). Leta 1960 je Branislava Sušnik izvedla pripravljalno terensko delo med Ačejci, ki so se šele pred kratkim priselili iz gozdov. To so bili posamezni moški, ujetniki ali najemniški delavci na posestvih na območju Guairá. Kasneje je med njimi izvedla tudi etnolingvistično raziskavo. Novembra 1960 je natančno opisala svojo pot v eno izmed vasi Ačejcev v kraju Arroyo Morotí, kjer je zbrala predmete, naredila veliko fotografij in posnetkov ter dopolnila besedišče in analizo jezika ače. Terensko delo ženske raziskovalke med paragvajskimi staroselskimi ljudstvi je bilo pionirsko, tako v Chacu kot v Vzhodni

regiji, in to v zelo težkih časih v zgodovini paragvajske antropologije. Izčrpen pregled njenih načrtov in programov priča o njenih težavah, o organizaciji in rezultatih, čeprav ostajajo odprta vprašanja glede tega, kaj je bilo objavljeno o Ava-Gvaranijcih. Namen tega prispevka je prikazati organizacijo in izvedbo teh terenskih odprav.

Ključne besede: antropologija Paragvaja, Ava-Gvarani, Ače, Branislava Sušnik

ABSTRACT: DR. BRANISLAVA SUŠNIK'S FIELD EXPEDITIONS TO THE PEOPLES OF CHIRIPÁ-GUARANÍ (AVÁ-GUARANÍ) AND ACHÉ-GUAYAKÍ (ACHÉ) IN THE EASTERN REGION OF PARAGUAY (1958–60)

Between 1957 and 1960 Branislava Sušnik, the director of the Ethnographic Museum Dr. Andrés Barbero in Asunción, organized and conducted several field trips among the Chiripá-Guaraní (Avá-Guaraní) and the Aché-Guayakí (Aché). The expedition to the first group was done in two phases during 1958, when she collected material objects, shamanic ceremonial items, 600 pictures from the Avá-Guaraní and recordings of myths. The notes she left from this field research are few and they are not traceable among her multiple papers; only a short description of the material culture of the Ava Guarani was printed in the publication *Guía del Museo*. In the 1960s, she conducted preliminary research among the Aché who were recently contacted at the time, some were captive individuals, while others were already working in ranches in the region of Guairá. Later she did an ethnolinguistic study among them. In November 1960, she described her last trip to an Ache camp in Arroyo Morotí where she collected multiple objects, photo-documents and recordings. She also completed a vocabulary and linguistic analysis of the Ache language. As a woman, she was a pioneer conducting field research among the indigenous peoples of Paraguay in the eastern and western regions of the country during difficult times in the history of Paraguay's anthropological endeavors. A comprehensive revision of her plans and programs reveal her challenges, organization and results; although questions remain about her unpublished work on the Ava Guarani. This article shows her organization and how her field trips were conducted.

Key words: Anthropology on Paraguay, Avá Guaraní, Aché, Branislava Sušnik

RESUMEN: LOS VIAJES DE CAMPO DE LA DRA. BRANISLAVA SUŠNIK ENTRE LOS CHIRIPÁ-GUARANÍ (AVÁ-GUARANÍ) Y A LOS ACHÉ-GUAYAKÍ (ACHÉ) DE LA REGIÓN ORIENTAL DEL PARAGUAY (1958–1960)

Entre 1957 y 1960 la Dra. Branislava Sušnik, directora del Museo Etnográfico Dr. Andrés Barbero de Asunción, organizó y realizó varios viajes de campo entre los chiripá-guaraní (avá-guaraní) y los aché-guayakí (aché). El primer viaje tuvo dos etapas, durante el año 1958. En la expedición recogió objetos de la cultura material, chamánicos ceremoniales, 600 fotos de los avá-guaraní y grabaciones de los mitos. Los apuntes o trabajos de campo de esta investigación son pocos, no se encuentran entre sus múltiples papeles, y solo se ha publicado sobre los ava-guaraní una reseña del material recolectado en la Guía del Museo. En el año 1960 hizo un trabajo preliminar entre los aché, recién salidos del monte, entre algunos hombres cautivos o trabajadores de establecimientos de la zona del Guairá. Luego realizó un estudio etnolingüístico de los mismos. En noviembre de 1960 detalló su último viaje a un campamento aché en Arroyo Morotí, donde recogió gran cantidad de objetos, material foto documental, grabaciones y completó el vocabulario y análisis de la lengua aché. Los trabajos de campo de una mujer entre los pueblos indígenas del Paraguay

fueron pioneros, tanto en el Chaco como en la Región Oriental, en tiempos muy difíciles de la historia de la antropología en el Paraguay. Una revisión exhaustiva de sus planes y programas nos muestran sus dificultades y su organización y resultados, aunque quedan incógnitas en cuanto a lo publicado sobre los avá-guaraní. Este trabajo pretende mostrar la organización y realización de estos viajes de campo.

Palabras clave: antropología del Paraguay, avá-guaraní, aché, viajes de campo, Branislava Sušnik

O AVTORICAH

Adelina Pusineri je direktorica Etnografskega muzeja dr. Andrés Barbero v Asunciónu, Paragvaj. Je diplomirana zgodovinarka. Objavila je številne članke o socialni zgodovini in antropologiji Paragvaja.
Elektronski naslov: rosapusi@hotmail.com

Mag. Raquel Zalazar je namestnica direktorice Etnografskega muzeja Andrés Barbero v Asunciónu, Paragvaj. Opravila je magistrski študij iz socialne antropologije, diplomirala pa iz zgodovine. Je predavateljica na študijskem programu zgodovine na Filozofski fakulteti Nacionalne univerze v Asunciónu. Objavila je več člankov o socialni zgodovini in antropologiji Paragvaja.
Elektronski naslov: rechauri@hotmail.com

Branislava Sušnik ter vloga in pomen ženske v paragvajskem nacionalističnem diskurzu do konca vojaške diktature Alfreda Stroessnerja

Marija Uršula Geršak

Vendar pa mora žena vedno živeti za neki cilj ...
(iz pisma Branislave Sušnik sestri[1])

UVOD

V Paragvaju je z nastopom demokracije v devetdesetih letih prejšnjega stoletja zgodovinopisje začelo razvijati nove in različne pristope pri obravnavanju in interpretaciji paragvajske zgodovine, ki se je prej posvečala predvsem oblikovanju države naroda po razglasitvi neodvisnosti od španske krone (1811) in dvema vojnama: vojni trojne koalicije

1 Vsi prevodi so avtoričini.

(tudi paragvajska vojna ali velika vojna,1864–1870) in vojni za pokrajino Chaco (1932–1935).

Prva je potekala med Paragvajem ter zavezniško koalicijo Argentine, Brazilije in Urugvaja. Gre za obdobje po bojih za neodvisnost od španske krone, ko se je formirala večina latinskoameriških držav, ki jih poznamo danes. Vendar pa je bilo celotno 19. stoletje v regiji v znamenju notranjih bojev, vojn med državami in vmešavanja zunanjih sil, ki so imele svoje interese, najprej Velike Britanije in Francije, nato pa Združenih držav Amerike. Tudi ta vojna je bila posledica zlasti britanskih interesov. Paragvaj je bil po vojni povsem opustošen, ostal je skoraj brez moškega prebivalstva in izgubil veliko ozemlja. Vojna in opustošenje sta močno vplivala na nadaljnji razvoj paragvajske družbe.

Druga vojna se je bila med Bolivijo in Paragvajem, takrat najrevnejšima deželama Južne Amerike, za nadzor nad ozemljem za poljedelstvo primernega severnega dela regije Chaco (območje, kjer je raziskovala Branislava Sušnik). Paragvaj je v tej vojni zmagal. Chaco, ki je bil (in delno še vedno je) redko poseljen in raziskan, leži v Argentini, Paragvaju, Boliviji in Braziliji. Do konca 19. stoletja je bilo to nepoznano območje in dom številnih staroselskih etničnih skupin (Pusineri in Zalazar 2014: 60–1), kjer naj bi ležala bogata naftna nahajališča. Bolivija pa si je preko reke Paraguay želela zagotoviti izhod na morje, ki ga je izgubila v pacifiški vojni. Pravzaprav se v celotni paragvajski zgodovini politični konflikti porajajo zaradi lastništva zemlje, torej na podeželju (López 2016: 217).

To so trije najpomembnejši dogodki za prevladujoči paragvajski nacionalistični in konzervativni diskurz, ker jih je uporabljal za poenotenje prebivalcev in predvsem za svoje politične cilje.

Trditev Benedicta Andersona (1998), da so narodi zamišljene skupnosti, še kako drži za latinskoameriške narode, ki so po neodvisnosti nastali kot povsem umetne tvorbe. V Latinski Ameriki so države nastale pred narodi (Tomsich 2020: 53). Jakša povzema:

> Zamišljena skupnost je potemtakem množica posameznikov, katerih nacionalna zavest, občutek povezanosti in pripadnosti niso utemeljeni v izkustvu, temveč v veri/verjetju v skupni izvor, vrednote in cilje – torej v ideologiji. Če zgoraj zapisano povzamemo, lahko rečemo, da je zamišljena skupnost subjekt nacionalizma, nacionalizem pa ideologija zamišljene skupnosti (2009: 32–3).

V ta namen je tudi paragvajski nacionalizem proizvajal simbole, rituale, diskurze, prakse in heroje, da je legitimiral nov, republikanski režim.

> [N]i dvoma, da so narodi kulturna konstrukcija, rezultat skrbne selekcije, reinterpretacije ali reinvencije zgodovine, običajev in vrednot

določene človeške skupnosti, da bi ustvarili trdno in homogeno identiteto, ki bi lahko upravičila politični obstoj in ambicije držav (Makaran 2013: 44).

Za homogeno identiteto in povezovanje skupnosti je bilo treba najprej ustvariti mit o nastanku naroda, ki ga je paragvajski nacionalistični diskurz propagiral kot miroljubno mešanje (*mestizaje*) med staroselci in Španci (v manjši meri tudi drugimi Evropejci), kar je Branislava Sušnik ovrgla v svojih znanstvenih delih.

PARAGVAJSKI NACIONALISTIČNI DISKURZ IN VLOGA ŽENSKE

Literarna teoretičarka Gaya Makaran in zgodovinarka Barbara Potthast poudarjata, da je paragvajski nacionalistični diskurz veliko pozornost vedno posvečal vlogi ženske: »od zavojevane Gvaranijke do današnje Paragvajke« (Makaran 2013: 46). Med vojno trojne koalicije in po njej se vznesene podobe žensk kar vrstijo. Nekatere topike so skupne večini nacionalističnih diskurzov, med drugim: Mati, Učiteljica, Tovarišica in življenjska sopotnica, Devica in zvesta žena, utelešenje Domovine. Gre seveda za vlogo ženske, zaznamovane s svojo reproduktivnostjo in požrtvovalnostjo ter podrejeno moškemu. Vendar je velik simbolni pomen žensk za paragvajski nacionalistični diskurz večji kot v drugih latinskoameriških državah zaradi posebnih zgodovinskih okoliščin, diktatur, politične nestabilnosti in predvsem obeh vojn. Ženske so bile dejansko vitalnega pomena za povojno obnovo in obstoj države (Makaran 2013: 46–7).

Gaya Makaran izpostavi, da se nacionalistični diskurz okrepi med vojno trojne koalicije (1864–1870). Paragvaj vojne ni samo izgubil, dežela je bila popolnoma opustošena. Uničeno je bilo kmetijstvo, vasi, mesta. Glede števila smrtnih žrtev obstajajo različni podatki. Ocenjujejo, da je v Paragvaju pred vojno živelo okoli 500.000 ljudi, umrlo jih je okoli 50 %, večinoma moških, ne samo zaradi vojne, temveč tudi zaradi lakote in bolezni. Po vojni so večino prebivalstva tvorile ženske, otroci in starejši (Areces 2014: 193). Tako ni čudno, da je za nacionalistični diskurz ta vojna nov začetek paragvajskega naroda (Makaran 2013: 53). Kljub temu, da so bili Paragvajci v vojni, eni najdaljših in najbolj krvavih v Latinski Ameriki, poraženi in da so izgubili dobršen del ozemlja, je v Paragvaju 20. stoletja ta dobila razsežnosti prave »nacionalne epopeje« ter je bila dokaz patriotizma in poguma Paragvajk in Paragvajcev (Potthast 2006: 89).

Po vojni so ženske obnovile domovino. Zato se v tem obdobju razvije nov mit o »deželi žensk« in paragvajskem matriarhatu. Celo nacionalistični zgodovinarji pišejo o matriarhatu, ne samo po vojni, temveč v celotni zgodovini Paragvaja. Podoba ženske pa je samozadostna ženska, predana družini, domu in obnovi domovine, ki je ni strah nobenega dela. Gre za najbolj uveljavljeno podobo ženske v »nacionalnem imaginariju«, ki še danes živi (Makaran 2013: 58).

Vendar ženske niso imele dejanske moči ali politične oblasti. Številne so bile prisiljene zapustiti podeželje, kjer so tradicionalno pridelovale hrano, ker niso imele več domov, polja so bila uničena, ni bilo orodja. Emigrirale so v mesta, ki niso bila prilagojena, da bi sprejela tako veliko novih prebivalcev. Tako so številne ženske postale beračice, prostitutke ali slabo plačane delavke (Makaran 2013: 58).

Danes zgodovinarji ne zanikajo pomembne vloge žensk v vojni trojne koalicije in povojni obnovi države, opozarjajo pa tudi na tragedijo (ne heroizem), kajti predanost domovini je bila večkrat prisiljena. Številne ženske so bile tudi žrtve despotizma takratnega predsednika Francisca Solane López a.

Nacionalizem se razmahne v prvih desetletjih 20. stoletja, posebej po vojni z Bolivijo, med letoma 1936 in 1947. V tem obdobju se uveljavi kot uradna ideologija države, ki je prevladovala tudi v obdobju vojaške diktature Alfreda Stroessnerja (1954–1989).

V okviru novih pristopov do zgodovinopisja[2] se na drugačen način obravnavata tudi politični in družbeni pomen in vloga žensk. Rušijo se miti in stereotipi o ženskah, ki jih je skozi zgodovino oblikoval nacionalistični diskurz in jih zvedel le na junakinje ali žrtve, kot opozarja nemška zgodovinarka Barbara Potthast, se pravi, na pasivno vlogo, ki ne dopušča alternativnih interpretacij (2014: 317).

BRANISLAVA SUŠNIK TER MIT O MIROLJUBNEM MEŠANJU STAROSELCEV IN ŠPANCEV

V novejših zgodovinskih delih svoje mesto vedno najdejo tudi dela antropologinje Branislave Sušnik, zlasti *El Rol de los indígenas en la formación y en la vivencia del Paraguay* (*Vloga staroselcev pri nastanku in paragvajskemu načinu* življenja, 1983), *Los indios del Paraguay* (*Paragvajski Indijanci*, 1996), knjiga, ki jo je napisala skupaj z antropologom

2 Primer novejšega zgodovinopisja je delo *Historia del Paraguay* (Telesca 2014).

Miguelom Chase-Sardijem, in tri knjige *Una visión socio-antropológica del Paraguay* (*Socialnoantropološki pogled na Paragvaj*) 16. in 17. stoletja (izd. 1993), druga je posvečena 18. (izd. 1990/91) in tretja 19. stoletju (1992). Prva dela vsebujeta številne informacije o odnosih med spoloma in družinskih strukturah med staroselci, za ostale tri pa zgodovinar Telesca poudari, da gre za socialno zgodovino Paragvaja do vojne trojne koalicije in da se v teh delih odraža težnja Branislave Sušnik, da bi razumela proces socialnega in kulturnega oblikovanja Paragvaja. Ugotovi, da paragvajske zgodovine in družbe ne moremo razumeti, ne da bi brali njena omenjena dela (2022: 233–34).

Branislava Sušnik je v svojih raziskavah o paragvajskih staroselcih razbila prav mit o romantičnem procesu mešanja v obdobju konkviste in začetni fazi kolonizacije, ki je pripeljal do nastanka paragvajske države in identitete, kot ga je propagiral nacionalistični diskurz. Ta je izvor naroda, kot smo že poudarili, videl prav v biološkem mešanju Evropejcev (v večini Špancev) in Gvaranijcev, iz katerega se je porodil mestic, simbol Paragvaja. Tudi Marilin Rehnfeldt v tem zborniku omeni, da je izgradnja nacionalne identitete temeljila na idealiziranju pretekle kulture, mešanja in gvaranščine. Miroljuben značaj konkviste in »medrasne ljubezni« naj bi bila posebnost Paragvaja, za razliko od drugih latinskoameriških držav, kjer so konkvisto zaznamovala posilstva, represija in ropanje. Telesca poudari, da so v Paragvaju še do šestdesetih let prejšnjega stoletja verjeli v miroljubno konkvisto (2022: 239).

Ženska Gvarani je v nacionalističnem diskurzu mati naroda, utelešenje ameriške narave, eksotike in obilja, ki osvoji španskega vojaka, nosilca evropske civilizacije. Je mati nove rase. Paragvajski mestic je sad najboljšega od obeh: od očeta podeduje jezik, kulturo, zakone in zahodni racionalizem, od matere pa senzualnost in lepoto. Vendar, kot poudarja Gaya Makaran, je vloga staroselke kot matere naroda le simbolna. Mestic, nezakonski sin, se trudi doseči predvsem očetovo kulturo, sinonim civilizacije in napredka. Tako prikazuje odnos med gvaransko in paragvajsko kulturo nacionalistični diskurz, ki povzdiguje paragvajski staroselski izvor in dediščino, hkrati pa ju izrinja na družbeno obrobje (2013: 48, 50, 52–3).

> Torej, za [Branislavo] Sušnik rasno mešanje ni komplementarni pojav, temveč se porodi iz nasilja in prevlade mesticev v Asunciónu. Ni rezultat humanosti konkvistatorjev, temveč nuja, vse dokler ne prispejo v Paragvaj novi, evropski Španci (Telesca 2022: 240).

Barbara Potthast opisuje, da so imele staroselke pomembno, vendar pasivno vlogo za doseganje političnih zavezništev med različnimi družinami (eksogamija) (2014: 317; gl. tudi Makaran 2013: 51).

Več žensk, kot je imel moški, večja sta bila njegova prestiž in moč. Ob prihodu Špancev se je ta praksa nadaljevala. Ker so bili ti vojaško močnejši, so predvsem Gvaranijci želeli sklepati zavezništva s prišleki in so jim podarjali ženske, saj so tako dobili v družino zaveznika. V Paragvaju je bila ta praksa zelo razširjena, ker skoraj ni bilo »belih« žensk. Očetje so svoje izvenzakonske otroke, mestice, takrat celo priznali kot zakonske. Paragvaj je bil gospodarsko in upravno izoliran ter za špansko krono nepomemben, ker ni imel rudnikov dragih kamnov in morja. Tako so Evropejci prevzeli nekaj značilnosti načina življenja Gvaranijcev (poligamijo, poljedelstvo, hrano, oblačila ...). To dokazuje tudi razširjena raba gvaranščine, ki je poleg španščine uradni jezik in ga govori večina prebivalstva (gl. Markič, ta zbornik).

Ženske so bile pomembne tudi za gospodarstvo. V kulturi Gvaranijcev so se ukvarjale s poljedelstvom, moški pa z lovom in ribolovom. Skrbele so za hrano in dom ter izdelovale oblačila. Ko se je oblast zavojevalcev konsolidirala, pa so staroselke doživljale posilstva in ugrabitve ter so morale prisilno služiti v hišah novih gospodarjev. Moški so bili primorani zapuščati svoje skupnosti in delati za veleposestnike, na primer kot vojaki, vodniki in kasneje delavci na plantažah, kar je za ženske pomenilo še več dela (Potthast 2014: 318–19). Branislava Sušnik omenja tudi tako imenovane *rancheadas*, napade Špancev na staroselske vasi, da so si na silo zagotovili ženske, predvsem kot delovno silo, kar je bila celo splošna in legalna praksa (Makaran 2013: 51).

Branislava Sušnik v svojih znanstvenih delih razbije idealizirano predstavo o miroljubnem mešanju ter pokaže, da je bila ženska dejansko samska mati, zasužnjena, posiljena, zanikana.

MESTO BRANISLAVE SUŠNIK V PARAGVAJSKI DRUŽBI

Branislava Sušnik ni želela govoriti o sebi in svojem osebnem življenju. Dala je le nekaj intervjujev, in še te v pisni obliki. Tako obstajajo odprta vprašanja in nasprotujoči si podatki o njenem življenju in stališčih do problemov družbe, v kateri je živela, kar je pripomoglo k oblikovanju skoraj mitične podobe o njej, zlasti v omejenem krogu njenih sodelavk in sodelavcev v muzeju, prijateljic in prijateljev ter v slovenski povojni politični emigraciji v Argentini (Repič 2021: 21, gl. tudi Saksida, ta zbornik). Taka podoba o slovenski znanstvenici se je delno prenesla v poročanje paragvajskih in po njeni smrti tudi slovenskih medijev. Velikokrat je opisana kot neutrudljiva, delovna in požrtvovalna znanstvenica, ki se je vsemu odrekla za svoj cilj, celo svoji ženskosti

(gl. Rehnfeldt, ta zbornik). Kot primer naj navedemo intervju, ki ga je z njo imel dr. Tine Debeljak, pripadnik slovenske povojne politične emigracije v Argentini, v Buenos Airesu. V uvodu, ki odraža tudi avtorjev odnos do staroselskih ljudstev, zapiše:

> Poiskal sem jo v hotelu in šla sva v kavarno, kjer si je najprej prižgala cigareto kot strastna kadilka: je morda to že prilagoditev indijanskim primitivnim ženskam, ali moderni evropski civilizirani emancipiranki, ali pa je izraz njenega moškega nastopa, ki je karakterističen za njeno nenavadno odločnost, drznost in pogum (Debeljak 1958: 319).

To pomeni, da so si lahko moški intelektualci znanstvenico, kot je bila Branislava Sušnik, ena redkih etnologinj, ki je v 20. stoletju raziskovala na terenu med ameriškimi staroselci, razložili in sprejeli tako, da so ji pripisali »moške« lastnosti ali jo označili za »čudakinjo«, kot pojasnimo v nadaljevanju. Je pa zanimivo, da je bila podoba ženske, ki »se vede kot moški«, razširjena že med presenečenimi tujimi popotniki v Paragvaju po vojni trojne koalicije, ko je bila večina prebivalcev žensk (Potthast 2015: 158).

Seveda povzdigovanje paragvajskih žensk v nacionalističnem diskurzu ali Branislave Sušnik v določenih intelektualnih krogih ni pomenilo, da so imele kaj več pravic ali da so bile pripuščene k vzvodom odločanja. V tem zborniku o položaju Branislave Sušnik kot ženske deloma piše paragvajska antropologinja Marilin Rehnfeldt in pravi, da ji je bilo težko kot mladi ženski, tujki in izobraženi znanstvenici med skoraj samimi moškimi. Paragvaj ima zaradi specifičnega razvoja in geopolitičnih značilnosti nekatere posebnosti, ki mu še danes dajejo izrazito konzervativen in patriarhalen značaj. Ni nepomemben podatek, da so si ženske kljub poveličevanju v uradnih diskurzih volilno pravico izborile šele leta 1961, kot zadnje v Latinski Ameriki, in to v obdobju vojaške diktature generala Alfreda Stroessnerja, ene najdaljših in najkrutejših v regiji. To pa ne pomeni, da se ženske niso že prej borile za priznanje svojih pravic. V 20. stoletju so te poskuse zadušile vojna za Chaco, politična nestabilnost in diktatura. Zaradi vsega navedenega je Paragvaj večkrat ostal brez izobražencev – bodisi so izgubili življenje bodisi so bili primorani emigrirati.

Branislava Sušnik je skoraj vse življenje znanstveno delovala prav v času diktature in bila od nje odvisna, saj je potrebovala dovolilnice za odhod v Chaco in varstvo vojakov, ki so jo spremljali (gl. Rehnfeldt, ta zbornik), ker je bil militarizirana cona. V pismu materi stronistični[3] režim poimenuje »vojaška diktatura, trda in kruta« (pismo 8.

3 Obdobje diktature Alfreda Stroessnerja se v španščini imenuje *stronismo*. Izraz smo prenesli v slovenščino.

februarja 1958). Doda pa, da ima zaenkrat srečo, saj jo pustijo pri miru, in da se ukvarja le z znanostjo. Paradoks njenega zavračanja totalitarizmov je v tem, da je sobivala s stronističnim režimom, a je zbežala iz Jugoslavije prav zaradi jugoslovanskega avtoritarnega komunističnega režima. Zanimivo je, da je morala sprejeti paragvajsko državljanstvo, da je lahko postala direktorica muzeja Andrés Barbero: »Zahtevali pa so od mene, da se napravim paragvajska državljanka, ker brez tega bi ne mogla zasesti mesta kot direktorica muzeja« (pismo 8. februar 1958). Diktature seveda tudi javno ni smela obsoditi.

Podoba Branislave Sušnik je bila skladna s podobo ženske v nacionalističnem diskurzu. Po eni strani so jo označevali s krščanskimi vrednotami (požrtvovalna, skromna, delovna ...), po drugi pa je delovala na obrobju akademskega sveta. Patriarhalno obravnavo dokazuje tudi dejstvo, da so jo, ko je imela leta 1953 prvo predavanje v paragvajskem Ateneju »Izvor ameriškega človeka«, kjer so se zbirali intelektualci tistega časa, predvsem moški, poimenovali »čudakinja«. V pismu 8. februarja 1958 zapiše: »Nimam tukaj prijateljev, samo znance in obiskovalce, ki pridejo v muzej in k mojim predavanjem. Ljudje pravijo, da živim 'na svoj način'«. Po drugi strani pa lahko domnevamo, da ji je prav status »čudakinje« omogočal določeno avtonomijo, da so jo tudi v času diktature pustili pri miru. Kajti v času diktature so bili kritični glasovi utišani, mučeni ali pobiti. In dejstvo je, da je bilo njeno raziskovalno delovanje »subverzivno« (Tomsich 2020: 48), zato je morala biti zelo previdna. Pomagalo je, da je bila katoličanka in antikomunistka ter da jo je podpirala ena pomembnejših paragvajskih družin, družina zdravnika Andrésa Barbera (pred smrtjo je zasedal številne politične funkcije, bil je dekan fakultete in minister za gospodarstvo; sodeloval je pri ustanovitvi fundacije Paragvajskega znanstvenega društva (1921) ter Prirodoslovnega in etnografskega muzeja (1929), danes Etnografski muzej Andrés Barbero, ki ga je do svoje smrti vodila Branislava Sušnik ...) (Telesca 2022: 224), močno povezana s katoliško cerkvijo, ki je imela (in ima) v Paragvaju močan vpliv.

V nadaljevanju prispevka skušamo osvetliti, kakšen je bil osebni pogled Branislave Sušnik na paragvajsko družbo v petdesetih in šestdesetih letih prejšnjega stoletja, ko je prispela v Paragvaj (1951), predvsem na življenje v glavnem mestu Asunciónu in na ženske v paragvajski družbi, kajti o tem skorajda nimamo podatkov. Na podlagi pisem, namenjenih mami in sestri, lahko razberemo nekaj več informacij in opisov družbe, v kateri je živela, in žensk, ki niso staroselke. O slednjih je namreč izčrpno pisala v znanstvenih delih. Njen osebni pogled bomo postavili v soodnosnost z vlogo in pomenom ženske, ki ji ga je, zlasti v 20. stoletju, pripisoval paragvajski nacionalistični diskurz.

Z velikim pričakovanjem sem prebrala štirinajst pisem Branislave Sušnik,[4] povečini namenjenih sestri in mami, nekaj tudi filozofu dr. Tinetu Debeljaku, velikemu občudovalcu njenega dela (več Repič 2021). Pisma so napisana z roko ali na pisalni stroj. Večina jih je že poznanih in le v skromni meri odgovarjajo na odprta vprašanja o njenem življenju in delu – tudi zato, ker so odgovori na pisma, ki jih je prejela od doma, do katerih pa nimamo dostopa, zato nam pri njihovi interpretaciji manjka širši kontekst. Obstajajo še pisma, ki ostajajo neodprta.[5] Kot ugotavlja Tomsich, je bilo »življenje Branislave Sušnik polno protislovij in, kar je še pomembneje, pomnožijo se ob njeni recepciji, ko jih uporabljajo in instrumentalizirajo drugi« (2020: 46).

Iz osebnih pisem, ki so nam na voljo (zadnje iz leta 1975), je na splošno razvidno, da je bila Branislava Sušnik v veliki stiski, ker ni mogla finančno pomagati mami in sestri, ki sta po drugi svetovni vojni vsaj nekaj časa živeli v pomanjkanju, verjetno zato, ker je oče kolaboriral z italijanskimi medvojnimi okupacijskimi silami v Ljubljani in bil zato ubit, mati pa je izgubila pokojnino. Tako sestri in mami omenja finančno stisko in da živi iz dneva v dan, da je emigrantom še težje kot tistim, ki so ostali v domovini (nedatirano pismo in pismo 10. marec 1975).

Ob analizi pisem se pojavljajo tudi vprašanja, ali je pomembno najti vse odgovore ter ali imamo pravico brati in interpretirati osebna pisma – zlasti ker so pomembni tudi kontekst, občutja, razmere in nameni, ki jih je pišoča imela v času pisanja pisem, zaradi česar smo lahko pri interpretaciji enostranski.

Kot odgovor na pomisleke se zdi pomembno povzeti ugotovitev Francisca Tomsicha (2020: 65), ki opozori, da lahko pomanjkanje podatkov o življenjski poti Branislave Sušnik vodi v simplifikacijo razumevanja njenih del in manipuliranje z njenimi političnimi idejami.

---

4 Pisma mi je odstopil Etnografski muzej dr. Andrés Barbero v Asuncionu, ki je zasebna ustanova, last katoliške fundacije La Piedad, za kar se zahvaljujem zlasti direktorici muzeja Adelini Pusineri, etnologinji in profesorici dr. Mojci Terčelj pa za posredovanje pisem ter za številne informacije in nasvete. Branislava Sušnik je bila direktorica muzeja od leta 1951 do smrti leta 1996. Vso svojo dokumentacijo in raziskave je zapustila muzeju.
Že po oddaji tega članka je Slovenski etnografski muzej prejel novo dokumentacijo, ki se delno nanaša na Branislavo Sušnik, med katero so tudi njena pisma materi in sestri. Čeprav jih pri pisanju prispevka nismo mogli upoštevati, smo dve krajši, še neobjavljeni pismi, vključili med slikovno gradivo tega zbornika.

5 Neodprta ostajajo pisma, ki jih je Branislavi Sušnik pisala sestra in jih znanstvenica v določenem trenutku ni več odpirala. Vodstvo muzeja se je odločilo, da jih ne bo posredovalo javnosti in raziskovalcem njenega dela. Direktorica muzeja zagotavlja, da je bila takšna želja Branislave Sušnik.

PISMA SESTRI IN MATERI: ŽENSKE V GLAVNEM MESTU ASUNCIÓNU

Za opis paragvajskih žensk v Asunciónu, kjer je od leta 1951 živela tudi Branislava Sušnik, se opiramo predvsem na pismo, za katero sklepamo, da je odgovor na sestrino zanimanje, kakšno je življenje v Paragvaju. Opis življenja žensk povežemo s paragvajskim nacionalističnim diskurzom o ženski, kot ga v članku *La imagen de la mujer en el discurso nacionalista paraguayo* (*Podoba ženske v paragvajskem nacionalističnem diskurzu*, 2013) analizira Gaya Makaran, ki smo ga v veliki meri že analizirali v prvem delu članka, saj je naša hipoteza, da Branislava Sušnik s svojim opisom poruši v tistih letih (in deloma še danes) prevladujoči nacionalistični diskurz o vlogi in pomenu žensk (ne zgolj staroselk).

Pismo ni datirano, poslano je tik pred novoletnim časom, ker na koncu vošči za praznike. Sklepamo, da je bilo napisano kmalu po njenem prihodu v Paragvaj – verjetno pred nastopom diktature, ker je ne omenja, opisuje pa takratne razmere, ki so značilne za Paragvaj po vojni trojne koalicije, vojni za Chaco in državljanski vojni (1947), ko je bila država popolnoma opustošena. Izžareva veliko osamljenost, pomanjkanje (tudi finančno), občutek nerazumljenosti in domotožje. Drugo pismo, iz katerega navajamo odlomke, pa je napisano že v času diktature, 8. februarja 1958. Naj opozorimo, da pisem nismo prepisali v celoti, vsekakor pa večji del. Kako besedo, ki je morda napačno zapisana, smo zaradi lažjega razumevanja napisali v pravilni obliki. Podajamo opis življenja žensk v glavnem mestu Asunciónu.

> [T]e bo gotovo zanimalo, kakšno je življenje ženske v Paragvaju. Pa začnimo z mestnimi. Bogata dekleta se redko poročijo iz ljubezni, zato pa so tukaj poštene že prave bele vrane, saj na eni strani živi z možem, na drugi strani pa ohrani svojega revnega ljubimca. Da pozabi na svojo notranjo razdvojenost, hodi iz plesa na ples, pije whisky in igra karte čisto ponorelo, samo da bi pozabila, pozabila, da živi v svetu, ki je izven štirih sten. [...] Revna dekleta pa so tukaj tako nemoralne javno, kolikor so bogate nemoralne skrivno. Tu se dogodijo primeri, da si moški kar na cesti vzame dekle in kar tam opravita nečistost, zlasti je to običajno v predmestju, in iti ob tej uri po takih ulicah je za vsako žensko nevarno. To je sedaj v Paragvaju malo boljše, ali v drugi deželi, v Kolumbiji na primer, so bili ti škandali vsaki dan, kar na sredi glavnega trga. Tako bogate kot revne pa so tu navajene na razna opojna in omamljiva sredstva, kot kokain, opij itd.; to je res strašna rak rana v tej deželi, zlasti ob meji z Bolivijo, kjer pridelujejo kokain in ga izvažajo; tam ti cel [dan] samo »mastikao« koko. Degeneracija je naravna v takih razmerah in otroci se rode tako oslabeli, da redko kateri Paragvajec doživi nad 40 let starosti. Sedaj v poletju, ko imamo tu vročino nad 40 stopinj, je zanimivo iti na ulico ko se zmrači; kar na tratoar ti

> sredi mesta postavijo stole, sede, pijejo mate (neke vrste čaj) al pivo ali »caño«, kot naša slivovka (in to v tej vročini), in klepetajo, radio šumi kot v peklu, in smehi čisto živalski. Tako da je treba hoditi sredi ceste, če hočeš priti domov. Tako sede do 12 ure in se malo ohladijo, ker tu ponoči se temperatura zniža precej. V bolj ne tako sredinskih ulicah pa vidiš pare pred vsakimi vrati hiše in pod vsakim drevesom, ki je ob cesti. Prostitucija je tu kar javna in ni nobene prepovedi proti njej. Delati se nobeni mestni ženski ne ljubi, in so tako umazane kot sami cigani Bosanski, pa čeprav imajo en liter perfema na sebi in eno kilo pinture na »žnajbljih«. Oblek imajo precej, saj kradejo kot srake in obenem ni treba dosti blaga za obleko tukaj, ker je tako izrezana, da včasih ne vem, če je to obleka ali kopalna obleka. (Nedatirano pismo)

Zgoraj navedeni odlomek med drugim prikazuje samohranilke z več otroki in njihovo revščino v glavnem mestu. Omenili smo že obe vojni, v katerih so ženske odigrale pomembno vlogo, ko so na različne načine podpirale vojake na fronti, zlasti po vojni trojne koalicije pa so obnovile gospodarstvo in družbo. Razmerje med ženskami in moškimi je bilo v povprečju štiri proti ena (na nekaterih območjih tudi dvajset proti ena). Vojna trojne koalicije »ni uničila zgolj politično-ekonomskih struktur paragvajske republike, temveč je povsem spremenila socialno in kulturno življenje«, ki je sredi 19. stoletja šele začelo vznikati (Potthast 2014: 324–25). Posledice so čutili tudi v 20. stoletju, kljub temu da sta visoki in srednji razred na začetku 20. stoletja doživela napredek na vseh področjih: ustanavljali so tovarne in sindikate, izboljšalo se je izobraževanje žensk, nastalo je feministično gibanje (2014: 329). Vojna za Chaco je bila v tridesetih letih vzrok za ponovno krepitev nacionalizma. Pripadnice elite so zbirale denar, ženske na podeželju pa obdelovale zemljo in zagotavljale hrano. Delovale so tudi kot medicinske sestre ter nudile še druge oblike pomoči. Za razliko od vojne trojne koalicije je bilo njihovo delo prvič tudi javno prepoznano in odlikovano. Toda avtoritativna ustava iz leta 1940 je zatrla politično dejavnost žensk, tako da so številne emigrirale. Dokončni zaključek boja za enakopravnost pa sta prinesla državljanska vojna leta 1947 in diktatorski stronistični režim, ki ji je sledil (2014: 328).

Že pred vojno trojne koalicije je bila v mestih na čelu več kot polovice gospodinjstev ženska, medtem ko je na podeželju prevladoval par (Potthast 2014: 328). Kasneje, po množičnem preseljevanju v mesta zlasti v 20. stoletju, so delale kot gospodinje ali v neformalnem gospodarstvu, kar razberemo iz odlomka pisma. Mesta niso bila prilagojena za tako množično priseljevanje. Po vojni so bila namreč polja uničena, veliko je bilo nevarnih živali, v mestih pa veliko zavzetih hiš, zato je bilo veliko žensk primoranih spati na cesti in beračiti, druge

so se prostituirale. Številne so imele več otrok različnih očetov (2014: 325). Branislava Sušnik takole opisuje razmere:

> Na Rdečem križu je tudi ženska bolnica; veliko sama vidim, kaj se tam godi in nekoliko mi sestre pripovedujejo; zgodi se, da ima mati po štiri otroke, pa vsakega od drugega očeta, ali pa za očeta sploh ne vedo; tudi je pogosto, da ima 12 letno staro dekletce že sina, in kar je še slabše, celo umobolne zapuščene reve imajo otroke (nedatirano pismo).

Pismo verno prikazuje stvarnost v glavnem mestu Paragvaja, ki je zelo drugačna od stvarnosti žensk, kot jo je slikal nacionalistični diskurz.

> Ko leta 1951 [Branislava Sušnik] prispe v Paragvaj, dežela preživlja najtemačnejše obdobje svoje zgodovine, ki jo zaznamujejo anarhija, državljanska vojna in opustošenje kot posledica genocidnih vojn, različnih oblik imperializma, prevzemov oblasti in predhodnih državljanskih vojn (Tomsich 2020: 49).

Posledica zgoraj opisanih družbenopolitičnih razmer je bila tudi omejeno kulturno, intelektualno in znanstveno življenje. Branislava Sušnik v istem pismu omenja neizobraženost žensk, ki niso deležne niti verske vzgoje. V Paragvaju dolgo ni bilo ustanov, ki bi poučevale ženske. Zanimivo je opažanje, ki ga navede na koncu prvega odstavka, da gre za »zaostale južnoameriške dežele«.

> Preprosta dekleta imajo samo dva razreda ljudske šole, so neuke, in tudi njih verska vzgoja je zanemarjena, in celo se ne da napraviti ničesar z njimi v verskem smislu ... Ker je malo duhovnikov, je to še slabše. Tako se pogosto zgodi, da gre prostitutka v cerkev molit, da dobi »zaslužek« za tisto noč. To je mogoče in umljivo le v zaostalih južnoameriških deželah.

In nadaljuje:

> ...da resnično žena tu v Paragvaju nima nobenega spoštovanja in jo smatrajo le ali za delovno živince ali za zabavo, pa naj bo to v salonu ali na cesti. Kar se tiče intelektualk, je pa precej bridko. Edine prave intelektualke so zdravnice; [...] Sta tu dve znani pesnici in pisateljici, ki pa seveda tako malo zaslužita s tem pesnikovanjem, da morata opravljati še drugo delo: sta namreč »pobirateljici davkov«. To je na splošno slika vseh intelektualcev, tudi moških; podnevi se bavijo s trgovino, da si zaslužijo za življenje, ponoči pa ...znanost (nedatirano pismo).

V tem zborniku Marilin Rehnfeldt navaja, da je bilo sredi 20. stoletja le 0,1 % žensk z univerzitetno izobrazbo, kar je vplivalo tudi na delo in položaj Branislave Sušnik. Doda, da je veliko diletantov ter da številni izobraženi raje delajo na estancijah in se ukvarjajo z živinorejo, gozdarstvom ali prekupčevanjem. Tudi učiteljice morajo opravljati po dve službi.

> [...] in se seveda za učiteljstvo ne brigajo, čeprav je v tej deželi nad polovico ljudi nepismenih. Plača učiteljice je komaj tolikšna, da bi si na mesec lahko plačala kako »luknjo« za stanovanje ali jedla beli kruh in meso pol meseca; za ostale dni pa ji že za hrano primanjkuje.

V prvi polovici 20. stoletja se začnejo odpirati predvsem tobačne, živilske in tekstilne tovarne, v katerih kot delovna sila prevladujejo ženske (Potthast 2014: 329). Delavke v tovarnah, ki jih je bilo malo, so bile slabo plačane. To opiše tudi Branislava Sušnik v pismu: »[...] zadnje čase [so] malo bolj [plačane], a se jih tretira zelo slabo, celo s palico ali pa z 'ljubinkanjem'«.

Nato omeni še ženske, ki raznovrstno blago nosijo v Argentino in ga tam prodajajo (dnevne migrantke) ali pa na ulicah Asuncióna na improviziranih stojnicah prodajajo osvežilne pijače, obkrožene s »kopico otrok«. Tradicionalno so se ženske ukvarjale tudi s trgovino.

> Druge žene in dekleta pa kramarijo; gredo preko reke Pilcamayo v Argentino in od tam »šverzajo« moko, blago itd. In te potovke menda največ zaslužijo. ...Pa ne smeš misliti, da imajo zato kakšna posebna »stojala« ali pa moderno pripremo; o to ti kar iz škafa zajamejo vsakemu sproti in zraven prodajajo kako meso pečeno kar na ognju sredi pločnika (nedatirano pismo).

Glede na opis paragvajske družbe v pismu je nova realnost šokantna, drugačna, deželo označi za zaostalo in revno. Vendar je njen opis zvesta slika opustošenega Paragvaja po vojaških konfliktih. Njen pogled na žensko je protisloven, po eni strani krščansko konzervativen in moralističen. V istem pismu namreč svetuje sestri, ki se je znašla (domnevamo) v veliki stiski, ker se je želela poročiti, vendar se ni izšlo po njenih željah, kajti v drugem nedatiranem pismu Branislava Sušnik pravi, da so sestrinega zaročenca zaprli in domnevno ubili. Do sestre je, lahko bi rekli, kruta in odločna. Razloži ji, da je v begunstvu veliko huje kot doma, kjer si med prijatelji in družino. V drugem pismu, ki tudi ni datirano, pa jo tolaži in ji svetuje, naj bo krščansko požrtvovalna:

> [...] Ti imaš pred seboj tako lahko vzvišen, svetniški cilj, samo malo pomisli in mi boš dala prav. Sredi ljudi med katerimi živiš, si lahko živa luč, živa baklja poštenosti, resnice, lepega zgleda. Neki arabski pregovor pravi: če ne moreš biti zvezda na nebu, bodi svetilka na zemlji! Ti si poleg mame lahko svetniška hči. Ali si kdaj pomislila na to,

da si lahko svetnica. Morda se boš sedaj smejala. Pa ne bi bilo prav! Svetnik je tisti, ki zna trpljenje prenašati mirno, veselo, svetnik je tisti, ki zna sredi pokvarjenega sveta ohraniti se čist in brezmadežen; svetnik je tisti, ki se zna sredi ošabnega, predrznega in krutega okolja, ohraniti ponižen, skromen in krotek. Svetniško dekle pa ono, ki zna materi obrisati mučeniške solze.

Doda:

Dekleta in ženske, ki se ne poročimo, moramo to vedeti; in tiste, ki jadikujejo samo zaradi tega, ker nimajo »sreče« v ljubezni in v zakonu, so nepotrebne na svetu in res ne vem, zakaj te jadikujoče »babnice« sploh žive. Prepričana sem, da je v tebi prava kranjska kri poštenosti in žrtvovanja, vere in upanja.

V tem pismu govori o žrtvovanju in svetništvu ter o tem, da srečo dosežemo šele v večnosti.

Vendar pa mora žena vedno živeti za neki cilj, za nekaj kar da našemu življenju vrednost; jaz sem si pač izbrala že v mladih letih znanost, in kljub vsem neprilikam se borim in borim in se bom borila, dokler bo v meni zadnji dih življenja.

Iz pisma mestoma veje despektiven ton, obtožujoč v luči tega, da je sama kot mlada ženska, samska znanstvenica, naletela na zanikanje in trpela prekarnost. V pismih večkrat zapiše, da ji ne plačajo (ne more pošiljati denarja domov), da dela kot mula ter da v Paragvaju ni ne razumevanja ne zanimanja za znanost.

Takšnega odnosa pa nima do staroselcev. Vse življenje je posvetila njihovemu proučevanju. Sama je rekla, da se med staroselci najbolje počuti. »Odkrito povem, da jaz skoraj sem rajši med Indijanci kot pa med Paragvajci in tudi veliko bolj varno je« (nedatirano pismo). V pismu 8. februarja 1958 pa govori o tem, da se ne more vživeti v paragvajsko družbo (zlasti ker sedaj vlada diktatura), da slabo zasluži in da je osamljena. Ob tem doda: »Samo kadar grem na ekspedicijo med Indijance, se počutim bolje, bolj zadovoljno, pozabim na ves svet ...«

Opis razmer v Paragvaju v tistem času je povsem v nasprotju s podobo ženske, ki jo je ukoreninil uradni nacionalistični diskurz. Lahko ugotovimo, da v pismu sestri razbija podobo ženske, ki jo je ustvaril, ter opozarja na njeno marginalizacijo, revščino in samohranilstvo, kar so politični diskurzi ob povzdigovanju pomembne vloge paragvajskih žensk v zgodovini, zlasti v vojnah in povojnih obdobjih, zamolčali. Oriše tudi značilnosti paragvajske družbe in vloge ženske, ki ima korenine v kolonialnem obdobju in staroselskih skupnostih (poligamija, ženska je poljedelka, ekonomska podpornica družine, vendar brez pravic itd.).

V začetku 20. stoletja se je zaradi vojn in opustošenja, pomanjkanja semen in orodja za obdelovanje polj, zaradi koncentracije zemlje v rokah veleposestnikov in sramežljivo porajajoče se industrije v mestih stopnjevalo preseljevanje v mesta, ki pa niso bila urejena in pripravljena na migracije. Številni tam niso našli zaposlitve, ženske so opravljale predvsem neformalna dela. Imele so malo možnosti za izobraževanje, za delo so bile slabo plačane, in vse to opisuje tudi Branislava Sušnik. Nenazadnje je kot znanstvenica doživljala delno podobno usodo. V pismu materi z dne 8. februarja 1958 zapiše: »Znanost je tukaj še v povojih in moja plača je v primerjavi z visokim mestom [direktorice muzeja] skoraj smešno nizka. Ni vse zlato, kar se sveti.« V pismu iz leta 1975 zapiše podobno in se materi opraviči, »da ne more pomagati kot bi želela«:

> Že 30 let samo garam in garam. Zaslužim da živim; znanstveno delo tukaj ni plačano, ker se dežela šele razvija kulturno. Bog je priča: samo delam in živim čisto samotarsko. Če se ime Sušnik po meni omenjuje v internacijonalni antropološki znanosti, je to vse, brez dobička. Ne pozabite, da jaz živim v tujini, v težki tujini, kjer mi nihče ne iztegne dobro roko; če jaz zbolim – in sem že večkrat in nevarno –, tukaj nimam nobene socijalne podpore in tudi ne pokojnine. Nič!

ZAKLJUČEK

Zgodovina Paragvaja je zgodovina izolirane države, številnih uničujočih vojn in politične nestabilnosti, z močnim vplivom katoliške cerkve in konzervativne nacionalistične stranke. To je dežela velikih družbenih neenakosti, ki so prisotne še danes: 1 % lastnikov ima v rokah 77 % zemlje, 36 % ljudi živi v revščini (Makaran 2013: 64) ter, kot poudari Barbara Potthast, nacionalistični diskurz zanemarja ekonomske in socialne probleme žensk, njihovo vlogo pa uporablja le za politične namene.

V prispevku smo skušali pokazati, da Branislava Sušnik s tem, ko v pismih sestri opiše realnost ženske v paragvajskem glavnem mestu, opiše njeno popolno marginalizacijo, obenem pa razgradi prevladujoči konzervativni nacionalistični diskurz ter razbije njegov mit o vlogi in pomenu ženske v paragvajski družbi.

Pisma so ji omogočala, da izrazi kritično mnenje o prostoru in času, v katerem je živela (mestoma moralistično, do sestre pokroviteljsko, morda vzvišeno in krivično), saj je v času diktature morala zelo paziti, kaj je rekla. Telesca opozori, da v 35 letih stronistične diktature ni bila dovoljena akademska razprava, pravzaprav nobena

razprava. Branislava Sušnik skoraj ni imela sogovornika, ni imela možnosti razpravljati na primer z zgodovinarji, ki pa je tudi niso brali (Telesca 2022: 246). Da je pridobila dovoljenje za delo na terenu med staroselci, se je morala podrediti diktatorski oblasti, vedoč, da njeno delo preizprašuje »resnice« uradnega nacionalističnega diskurza, kot smo pokazali na primeru »miroljubnega« mešanja med Evropejci in Gvaranijci.

Pisma vsaj delno razkrivajo njena osebna stališča, večkrat protislovna. Do sestre je pokroviteljska in moralistična. Prav tako obsoja življenje žensk v glavnem mestu (ne vemo, s kakšnim namenom), po drugi strani pa govori o tem, da se je ona borila za svoj cilj biti znanstvenica in da se mora vsaka ženska boriti za neki cilj. Vsekakor tudi dejstvo, da opisuje prav težko življenje žensk v glavnem mestu, govori o njenem zanimanju za položaj žensk v paragvajski družbi.

Lahko se vrnemo k podobi Branislave Sušnik, ki ima tudi mitsko razsežnost. Prikazuje se kot požrtvovalna, predana zgolj svojemu delu, sicer ne družini, zato pa je »čudakinja«, tujka, ki je ustvarjala v revščini in zanikanju svoje ženskosti v Paragvaju (podoba krščanske ženske požrtvovalnosti), kjer ob njenih začetkih v petdesetih letih prejšnjega stoletja ni bilo posluha za znanost, kaj šele za žensko – znanstvenico.

Kljub njenemu nedvomno pomembnemu raziskovanju in ugotovitvah tudi na področju (socialne) zgodovine uradno nacionalno zgodovinopisje njenih raziskav ni upoštevalo, ker je bila ženska, tujka in antropologinja (gl. Rehnfeldt, ta zbornik). Predvsem pa je delovala v celotnem obdobju diktature Alfreda Stroessnerja (1954–1989), ko je bila akademska razprava tako rekoč prepovedana, številni intelektualci so emigrirali, režim pa je imel uradnega zgodovinopisca, Juana E. O'Learyja (Telesca 2022: 235).

Vsekakor je bila obeležitev 100. obletnice njenega rojstva (2020) v Sloveniji, kot so poudarjali številni, simbolna vrnitev na začetek, a tudi izhodišče za demitifikacijo njene podobe, da bi lahko bolj kritično analizirali in (s)poznali njeno znanstveno delo.

LITERATURA IN VIRI

Anderson, Benedict 1998 *Zamišljene skupnosti: O izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: SH Zavod za založniško dejavnost (Zbirka Studia humanitatis).

Areces, Nidia R. 2014 'De la Independencia a la Guerra de la Triple Alianza (1811–1870).' V: *Historia del Paraguay*. Ignacio Telesca, ur. Asunción: Taurus. Str: 149–97.

Arhiv MEAB (Museo Etnográfico Andrés Barbero). Mapa: Osebna pisma Branislave Sušnik.

Jakša, Urban 2009 'Izumljene tradicije zamišljenih skupnosti.' *Ustroj* 1(7): 32–7.

López H., Miguel 2019 'Susnik, científica en los años 50.' *Correo Semanal, Última Hora,* 7. 12. 2019. Vir: https://www.ultimahora.com/susnik-cientifica-los-anos-50-n2858714.html.

Makaran, Gaya 2013 'La imagen de la mujer en el discurso nacionalista paraguayo.' *Latinoamérica: Revista de Estudios Latinoamericanos* 57: 43–75. Vir: https://www.redalyc.org/articulo.oa?id=64029378003

Makaran, Gaya 2014 *Paraguay: el nacionalismo y sus mitos*. México: Universidad Nacional Autónoma de México, Centro de Investigaciones sobre América Latina y el Caribe.

Potthast, Bárbara 2006 'Algo más que heroínas: Varias roles y memorias feministas de la Guerra de la Triple Alianza.' *Diálogos, DHI/PPH/UEM* 10(1): 89–104. Vir: https://www.redalyc.org/pdf/3055/305526864009.pdf

Potthast, Bárbara 2014 'La mujer en la historia del Paraguay.' V: *Historia del Paraguay*. Ignacio Telesca, ur. Asunción: Taurus. Str. 317–36.

Potthast, Bárbara 2015 'Mujeres cabeza de hogar y relaciones de género en Paraguay, siglo XIX y XX.' V: *Interpelaciones desde perspectivas Iberoamericanas a través de los casos de Argentina, Brasil, Costa Rica, España, Paraguay y Uruguay*. Mónica Ghirardi in Ana Silvia Volpi Scott, ur. São Leopoldo: Oikos Editora. Str. 157–92.

Pregelj, Barbara in Francisco Tomsich, ur. 2020 *Bivališča Branislave Sušnik: Dokumenti, besedila, podobe, pričevanja/Moradas de Branislava Susnik: Documentos, textos, imágenes, testimonios*. Medvode: Malinc.

Pusineri, Adelina in Raquel Zalazar 2014 'El periodo prehispánico.' V: *Historia del Paraguay*. Ignacio Telesca, ur. Asunción: Taurus. Str. 49-62.

Repič, Jaka 2021 'Podobe o Branislavi Sušnik med Slovenci v Argentini: Migracija, življenje v Paragvaju in povezave z domovino.' *Dve domovini* 53: 11–26.

Telesca, Ignacio, ur. 2014 *Historia del Paraguay*. Asunción: Taurus.

Telesca, Ignacio 2022 'El concepto de mestizaje en la obra de Branislava Susnik.' *Res Gesta* 46: 219–47. Vir: https://erevistas.uca.edu.ar/index.php/RGES/article/view/4231.

Tomsich, Francisco 2020 'Raztrgani življenjepis, dialektičen življenjepis: Protislovja Branislave Sušnik.' V: *Bivališča Branislave Sušnik: Dokumenti, besedila, podobe, pričevanja/Moradas de Branislava Susnik: Documentos, textos, imágenes, testimonios*. Francisco Tomsich in Barbara Pregelj, ur. Medvode: Malinc. Str. 45–71.

POVZETEK

V prispevku na podlagi dostopnih pisem, ki jih je Branislava Sušnik pisala sestri in mami, skušamo osvetliti njen osebni pogled na paragvajsko družbo in življenje v glavnem mestu Asunciónu od petdesetih let prejšnjega stoletja dalje, ko je prispela v Paragvaj. O njenem osebnem življenju in stališčih o družbi, v kateri je živela, pogledih na uveljavljen nacionalistični diskurz in o njenem odnosu do diktatorskega režima generala Alfreda Stroessnerja namreč vemo zelo malo. Čeprav razpolagamo le z nekaj pismi, skušamo povezati njene osebne poglede z družbenopolitičnimi razmerami časa, v katerem so bila napisana. Predvsem pa se posvečamo vprašanju, ali v pismih obstaja povezava z miti o značilnostih in vlogi žensk, ki se skrivajo za podobo paragvajske ženske, kakršno je uveljavil nacionalistični diskurz, kot sta v svojih raziskavah analizirali literarna teoretičarka Gaya Makaran in zgodovinarka Barbara Potthast. Prav tako nas zanima, ali Branislava Sušnik posredno razbija nacionalistični mit o vlogi in položaju žensk v Paragvaju.

Ključne besede: Branislava Sušnik, Paragvaj, pisma, nacionalistični diskurz, podoba ženske

SUMMARY: BRANISLAVA SUŠNIK AND THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF WOMEN IN PARAGUAYAN NATIONALIST DISCOURSE UNTIL THE END OF ALFREDO STROESSNER'S MILITARY DICTATORSHIP

This paper attempts to shed light on Branislava Sušnik's personal views on Paraguayan society and life in Asunción on the basis of the letters she wrote to her sister and mother. Sušnik arrived in Paraguay in the 1950s and we know very little about her personal life or her views on the society in which she lived, her opinions on the nationalist discourse of the time or her attitude towards General Alfredo Stroessner's dictatorial regime. Although only a few letters are at our disposal, we try to relate her personal views to the socio-political conditions of the time in which they were written. Above all, we focus on the question of whether there is anything in the letters on the myths of the characteristics and the role of women in society, hidden behind the image of the Paraguayan woman established in the nationalist discourse, which has been analysed by literary theorist Gaya Makaran and historian Bárbara Potthast. We are also interested in whether Sušnik indirectly repudiates the nationalist myth and the restrictions it placed on the role and position of women in Paraguay.

Keywords: Branislava Sušnik, Paraguay, letters, nationalist discourse, image of a woman

RESUMEN: BRANISLAVA SUŠNIK, EL PAPEL Y LA IMPORTANCIA DE LA MUJER EN EL DISCURSO NACIONALISTA PARAGUAYO HASTA EL FINAL DE LA DICTADURA MILITAR DE ALFREDO STROESSNER

A partir de las cartas disponibles que Branislava Sušnik escribió a su hermana y a su madre, este trabajo intenta arrojar luz sobre su visión personal de la sociedad paraguaya y de la vida en la capital, Asunción, a partir de la década de 1950, cuando llegó a Paraguay. Sabemos muy poco sobre su vida personal y su visión de la sociedad en la que vivió, sus opiniones sobre el discurso nacionalista establecido y su actitud hacia el régimen dictatorial del general Alfredo Stroessner. Aunque sólo disponemos de unas pocas cartas, hemos intentado relacionar sus opiniones personales con las condiciones sociopolíticas de la época en que fueron escritas. Sobre todo, nos interesa saber si las cartas tienen alguna relación con los mitos sobre las características y el papel de la mujer,

ocultos detrás de la imagen de la mujer paraguaya promovida por el discurso nacionalista, tal como analizan en sus investigaciones la teórica literaria Gaya Makaran y la historiadora Bárbara Potthast. También nos interesa saber si Branislava Susnik desmiente (in)directamente el mito nacionalista sobre el papel y la posición de la mujer en Paraguay.

Palabras clave: Branislava Sušnik, Paraguay, cartas, discurso nacionalista, imagen de la mujer

O AVTORICI

Marija Uršula Geršak je lektorica za španski jezik na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Njena področja zanimanja in raziskovanja so predvsem latinskoameriški roman, zlasti diktatorialni roman, obdobje diktatur v Južni Ameriki, obdobje španske tranzicije po smrti generala Franca in obdobje hladne vojne v Latinski Ameriki in Vzhodni Evropi. Ukvarja se tudi s prevajanjem in tolmačenjem, zadnja leta predvsem z etično razsežnostjo teh poklicev.
Elektronski naslov: ursa.gersak@ff.uni-lj.si

Branislava Sušnik in slovenske Šolske sestre sv. Frančiška Kristusa Kralja v Argentini in Paragvaju

Irene Mislej

Šolske sestre sv. Frančiška so v Argentino prvič prispele julija 1931, pred več kot 90 leti. Prva skupina je štela pet sester, do leta 1937 pa jih je prispelo skupaj 41, večinoma Slovenk in nekaj Hrvatic. Pobudo, da pridejo v »dežele reke La Plata« (Argentina, Urugvaj in Paragvaj), kot je ena od njih poimenovala svoje misijonsko in delovno območje, je dal hrvaški frančiškan, pater Leonard Ruškovič, ki se je dolgo trudil, da bi pri svojem delu dobil pomoč verske duhovne oskrbe tako imenovane jugoslovanske skupnosti v Argentini. Hrvati imajo v Argentini dolgo zgodovino (prvi, predvsem Dalmatinci, so naselili številna kmetijska področja, bili pa so tudi mornarji). Okoli leta 1880 so prišle tudi nekatere manjše skupine Slovencev in se naselile v argentinskih provincah Entre Ríosu (ob meji z Urugvajem) in Formosi (na meji s Paragvajem). V dvajsetih letih prejšnjega stoletja pa so začele prihajati velike skupine iz Primorja, torej z ozemelj, ki jih je Italija zasedla po prvi svetovni

vojni. Bežali so pred gospodarsko stisko in predvsem pred fašizmom, ki jim je odvzel pravico do maternega jezika in kulture. Ta skupnost je bila v dvajsetih in tridesetih letih prejšnjega stoletja v polnem razmahu. Čeprav je imela središče v četrti La Paternal v Buenos Airesu, se je kmalu razširila po celotnem argentinskem ozemlju. Pater Rušković si je red šolskih sester za pomoč izbral zaradi njihove učiteljske poklicanosti. Nekatere so bile tudi medicinske sestre. Vse pa so izkazovale veliko misijonsko vnemo, ki so jo že prej dokazale v domovini.

Leta 1933 so sestre že delovale na območju, ki nas še posebej zanima, na meji Argentine s Paragvajem. Najprej so v mestu Formosa odprle šolo *Santa Isabel de Hungría* (*Sveta Elizabeta Ogrska*) (v zadnjih letih omogoča tudi univerzitetni študij) in nato sočasno z ustanovitvijo internata za staroselska dekleta še šolo Santa Clara v misijonu San Francisco de Asís (Frančiška Asiškega) v Laishiju (70 km od mesta Formosa), med ljudstvom Toba Kom. Frančiškanski misijon je imel dolgo zgodovino, saj je argentinski predsednik Julio Argentino Roca njegovo ustanovitev dovolil že leta 1900. V tistem času je bilo središče pozornosti namenjeno izobraževanju staroselskih otrok, za kar so bile šolske sestre najbolje usposobljene.

Prva sestra, ki je vodila skupino v Laishiju, je bila sestra Lidija Godina s slovenskega Krasa, ki je skoraj vse svoje življenje preživela v misijonu. Najprej je v misijonu delovala v letih 1934–1958 (misijon je leta 1950 prenehal veljati za misijon in postal običajno naselje). Po enem letu dela v porodnišnici v Formosi se je vrnila v Laishi, kjer je ostala do leta 1966. Nato je začela poučevati v osnovni šoli v kraju Las Lomitas, prav tako v provinci Formosa, kasneje se je preselila v Urugvaj, svoja zadnja leta pa je preživela v Slovenski vasi v Lanusu v južnem Buenos Airesu. Značilnosti njenega dela so lastne vsem njenim sopotnicam, ki so pogosto menjavale kraje dela in odgovornosti. Dr. Branislava Sušnik je šolsko sestro Lidijo Godina spoznala ob prihodu v Laishi leta 1947. Istega leta je spoznala tudi sestro Bojano Gornik, ki je bila med letoma 1937 in 1939 učiteljica staroselskih otrok, nato pa je odšla v Buenos Aires poučevat na šolo za otroke Slovencev, vendar se je kasneje vrnila v Formoso.

Misijon je imel sladkorno tovarno, ki je delovala do leta 1946. Mleli so tudi koruzo, predvsem ženske pa so iz pridelanega tobaka izdelovale cigare in prodajale trsni med. Izdelke so odpremljali iz rečnega pristanišča, zgrajenega leta 1905 iz za to območje značilnega lesa dreves kebračo in urundaj.

V tistih letih je red šolskih sester v Argentini razširil območje delovanja. Vključili so še druge izobraževalne in zdravstvene ustanove ter se razširili v Paragvaj in Urugvaj. Danes nadaljujejo delo v dveh

provincah, San José (Argentina in Urugvaj) in Asunción (Paragvaj). Prvi sestri, ki sta po tej širitvi delovanja prispeli v Paragvaj, sta bili Anita Ketiš in Odilija Zalaznik. Slednjo sem osebno spoznala v Slovenski vasi v Lanúsu). Po njej se imenuje ulica nasproti šole, v kateri je poučevala in jo nato dolgo vodila. Aniti Ketiš in Odiliji Zalaznik so v Paragvaj sledile še druge šolske sestre. Leta 1937 je ena izmed njih, Ada Prijatelj, po poklicu medicinska sestra, delala z dr. Andrésom Barberom v porodnišnici klinike Rdečega križa v Asunciónu. Prva ustanova, ki so jo sestre vodile v paragvajski prestolnici, je bil internat za dekleta Santa Inés.

Junija 1936, le eno leto po koncu strašne vojne med Bolivijo in Paragvajem, so šolske sestre prišle v misijon San José Estero v pokrajini Severni Chaco (departma Boqueron, Zahodna regija), ki so ga vodili menihi oblati. Med njimi je bila tudi Serafina Černe, ki se je rodila v vasici na Vipavskem. Bila je avtorica prvih knjig, napisanih v jeziku ljudstva Čulupi, med katerimi je živela dolga leta.

Okoli leta 1990, ko sem nameravala napisati prispevek o delu šolskega reda v Južni Ameriki (prava novost za slovensko publicistiko tistega časa), sem stopila v stik s sestro Kristino Levec, ki je delala kot profesorica psihologije, pedagogike, angleščine in francoščine na šoli *Santa Isabel de Hungría* v Formosi. Takrat je bila stara 82 let. Poslala mi je številne podatke in fotografije, gradivo pa je vsebovalo tudi poročilo s seznamom sester iz prve skupine, njihovimi biografijami in podrobnim opisom del, ki so jih opravljale. Ko sem ji poslala članek, ki je leta 1991, ob 60. obletnici prihoda prvih sester, izšel v reviji Rodna gruda, ga je prevedla v španščino, nato pa so ga objavili v biltenu Pokrajinskega kulturnega doma. Sestra Kristina Levec je skupaj z drugimi kolegicami prišla po drugi svetovni vojni in je poznala dr. Branislavo Sušnik.

Branislava Sušnik je s sestrami frančiškankami stopila v stik že v Sloveniji, še posebej pa takrat, ko se je v Rimu pripravljala na odhod na svojo končno destinacijo in je z njimi bivala v redovni hiši. V Buenos Airesu je ponovno navezala stik z njimi in nekaj časa celo bivala v internatu za univerzitetne študentke v Rosariu. V Pokrajinskem kulturnem domu v San Lorenzu, v provinci Santa Fe, je prejela vse informacije, ki jih je potrebovala za naslednji korak: začetek svojega znanstvenega dela v misijonu Laishi. Sestre so bile njene prijateljice tako na začetku njene kariere kot tudi med bivanjem v Paragvaju; z njimi je lahko govorila v maternem jeziku ter obujala številne skupne kulturne običaje. V Rimu je spoznala lazarista patra Ladislava Lenčka iz reda svetega Vincencija Pavelskega, ki je bil glavni urednik misijonske revije. Oba sta skoraj istočasno odpotovala v Argentino. V tej reviji je Branislava

Sušnik v zgodnjih petdesetih letih objavila dve besedili v slovenščini – eno o svojem prvem terenskem delu med staroselci Lengva in drugo, na Lenčkovo izrecno prošnjo, pa o pogojih za misijonsko delo v Paragvaju. V slednjem je podala izčrpen opis dela različnih krščanskih misijonov v Paragvaju (torej vseh veroizpovedi). A prve vtise o območju, na katerem je kasneje delovala vse svoje življenje, najdemo v pismu, ki ga je iz Laishija poslala svoji sestri Dragojli Sušnik.

> Indijanke so tako plašne in boječe (kadar žive daleč proč na kampu), da se takoj poskrijejo; če so same, te gledajo in še z očmi ne trenejo; če jih kaj vprašaš, se ti pa smeje, namesto da bi govorila. Če jim kaj daš, je boljše, da položiš kar na tla, Indijanec se bo naredil, kot da mu ni nič za podarjeni tobak, ampak kadar hrbet obrneš, pa s pravo strastjo zagrabi zanj. Če jim kaj govoriš, se tako narede, kot da nič ne slišijo in vendar poslušajo. Med seboj pa malo govore, in če si kar z znamenji pokažejo, tako leni so, da se jim še ust ne ljubi odpreti. Ženske na kampu govore le toba (indijanski jezik tukaj); v začetku sem imela s tem jezikom velike težave in sem jaz menda večkrat zinila pravcate neumnosti, saj so se Indijanci na ves glas smejali. Eno ženo sem vprašala, če je mož dober z njo (se reče hogorajk), žena pa me je pogledala grdo kot kakšna coprnica, seveda, pri njih se to ne sme vprašati, ker pomeni, da se jaz 'zanimam' za njenega moža! Navihani so pa in brihtni! Ko sem hodila okoli nabirat besede njihovega jezika, sem jih hotela malo pridobiti, pa sem sem in tja dala kakšno cigareto ali tobak (tu indijanske žene rade žvečijo tobak!), kmalu so se tako privadile, zlasti ena stara žena, da je ta odprla usta le, kadar sem ji dala cigareto. Nikoli ne bom pozabila to staro Indijanko, kajti ko sem hotela vedeti vse pridevnike v tobskem jeziku, me je to stalo kar celih 14 cigaret. Šmentana muha! Pa reci, če niso res drage indijanske besede.
> Mlada Indijanka, ki je že bila v misijonskem zavodu pri sestrah, je hotela pa gažete (kruh) za otroka; tako sem morala indijanske glagole plačati z gažetami! Samostalnike sem nabirala pri dveh mladih indijanskih deklicah in seveda so prodale svoj samostalnik z bonbonom! Ker sem se istočasno hotela priučiti guarani (drug indijanski jezik), sem večkrat šla k neki napol beli, napol indijanski paragvajski družini, in za vsako besedo je bilo treba pokazati, kako se plete desno in levo pletje. Očenaš v jeziku toba sem spravila skupaj s tem, da sem imela 1 uro v naročju umazanega indijanskega otroka. Tako vidiš malo, kako je prav zoprna ta reč, nabirati slovar med Indijanci. Drugič kaj več in kaj bolj resnega o njih.

Prav šolske sestre so stopile v stik z dr. Andrésom Barberom in mu povedale o mladi slovenski znanstvenici, ki je že delala med staroselci, in tako se je dr. Branislavi Sušnik ponudila življenjska priložnost ... Mnogo let kasneje je z raziskovalko v daljnem Paragvaju tudi mene povezala prav ena od redovnih sester – sestra Tadeja Mozetič, ki je bila skupaj s še eno sodelavko zadnja slovenska misijonarka v Paragvaju. V

Ljubljani je bila sestra Tadeja Mozetič moja učenka španščine, in ko je odhajala na svojo misijo, sem jo prosila, naj obišče Branislavo Sušnik in ji pove o moji raziskavi o slovenski emigraciji po svetu. In tako je bilo. Med enim od obiskov, za božič, sta v paragvajski vročini skupaj preživeli popoldne ob potici in petju slovenskih narodnih pesmi, ki govorijo o snegu ... Doktorica je dodala le en stavek k pismu, ki mi ga je kar na licu mesta napisala Tadeja Mozetič. Preprosto je napisala, naj jo obiščem v Paragvaju, da sem dobrodošla.

Sestra Tadeja Mozetič, ki je bila po poklicu medicinska sestra, je dolga leta delala med prebivalci misijona San Leonardo v paragvajskem Chacu. Le bolezen jo je pripeljala nazaj v domovino, žal že počiva na redovnem pokopališču v Repnjah. Pisma, ki mi jih je pošiljala (mnoga izmed njih v španščini), so govorila o naporih in bolečinah ter o ogromnem notranjem veselju ob udejanjanju svoje poklicanosti. Spominjam se je z ljubeznijo in hvaležnostjo.

Sestre, ki so delale v stiku s staroselskimi kulturami, so morale uporabljati strokovne metode za učenje jezikov, razumevanje psihologije prebivalcev in prilagajanje okolju ter običajem ... Ti so bili precej drugačni od slovenskih, ne le v staroselskih misijonih, temveč tudi v vaseh in celo v velikih mestih. Vendar pa so bile na podeželju težave še kako resnične. Gradivo, ki mi ga je poslala sestra Kristina Levec, je vsebovalo jedrnat opis preselitve prvih sester v misijon San José Estero, ki je resnično poučen:

> Morale so opraviti resnično dolgo pot po celotni pokrajini paragvajskega Chaca. Najprej potovanje s parnikom iz Asuncióna do Puerto Casado, nato 100 km čez Chaco, od vzhoda proti zahodu v razpadajočem vagonu brez stekel in senčil, ki se je ustavljal na vsakem kilometru, da bi pobral ali odložil potnike oziroma tovor. Potem noč na balah bombaža v skladišču, nato pa spuščanje po Chacu, od severovzhoda do jugovzhoda po 300 kilometrov dolgi vijugasti poti v starem tovornjaku (še vojna zapuščina). Spati so morale na prostem, pod neznanim zvezdnatim nebom, ob bližnjih glasovih zveri, ustavljenih le s kresovi, varovane od kakšnega vojaka in bratov oblátov ter zibajoče se v nezaželjeni glasbi komarjev, s človeškimi okostji v bližini in ostanki polomljene vojne opreme. Bilo je pet sester, med njimi Serafina Černe, ki je kasneje napisala prvo knjigo v jeziku Čulupi.

Seveda vtisi niso bili vedno tako dramatični. Sestra Kristina Levec se v enem izmed pisem spominja, kako je leta 1954, ko se je letalo, ki jo je pripeljalo iz Asuncióna v Formoso (kakšna razlika v primerjavi s prejšnjo pripovedjo!), približevalo, videla deželo, polno zelenih gozdov s cvetovi intenzivno rdeče barve ... »Sredi te tropske in vroče lepote sem

začela svoje novo življenje.« Tako šolske sestre kot Branislava Sušnik so bile pogumne ženske, ki so se zavedale svoje poklicanosti in bile popolnoma predane svojemu delu. Prav je, da se jih spominjamo.

POVZETEK

Misijon Laishi je bil ustanovljen leta 1900 po odločitvi predsednika Argentine, generala Julia A. Roca, in sicer 64 km južno od mesta Formose, v pokrajini Chaco na mejnem področju s Paragvajem. Posvečen je bil sv. Frančišku Asiškemu in poglavarju Laishiju iz ljudstva Toba Kom. V misijonu so se ukvarjali s sladkornim trsom, koruzo, tobakom ipd. Kmalu po prihodu v Argentino so v misijonu delovale slovenske šolske sestre. Prve so prispele leta 1931, dve leti pozneje so že bile v mestu Formosa, kjer so ustanovile šolo sv. Izabele. V misijonu so vodile zavod za dekleta ter zgradile cerkev in samostan. Misijon Laishi predstavlja v življenju dr. Branislave Sušnik prvo stopnjo v preučevanju staroselskih kultur. Misijonarke so namreč odhajale tudi v druge indijanske misijone (sicer pa so delovale v številnih šolah, tudi v slovenski šoli v Buenos Airesu, La Paternal). Na paragvajski strani Chaca, v misijonu San Lorenzo Esteros, je sestra Serafina Černe napisala prve knjige v jeziku ljudstva Čulupi. Na argentinski strani, v misijonu San Leonardo, pa je dvajset let delovala zadnja slovenska misijonarka, sestra Tadeja (umrla je v Repnjah 2019), ki je vzpostavila stik z Branislavo Sušnik in tako omogočila, da sem predstavila njeno življenje v Ljubljani na razstavi v letu 1992. Misijonsko delo je seveda pomenilo učenje indijanskih jezikov in zbliževanje z njihovimi kulturami. V publikacijah slovenske misijonske organizacije je dr. Branislava Sušnik objavila svoja prva poročila s terena. Slovenske šolske sestre so jo tudi povezale z dr. Andresom Barbero in tako omogočile, da se je preselila v Asuncion, kjer je delovala do smrti.

Ključne besede: misijon Laishi, Chaco, slovenske šolske sestre, misijonsko delo, Branislava Sušnik

ABSTRACT: BRANISLAVA SUŠNIK AND SLOVENIAN SCHOOL SISTERS OF ST. FRANCIS OF CHRIST THE KING IN ARGENTINA AND PARAGUAY

The Laishi Mission was established in 1900, based on a decision of the President of Argentina, General Julio A. Roca, 64 kms south of the city of Formosa, in an area bordering on Paraguay in the Chaco region. It was dedicated to St. Francis of Assisi and Laishi, tribal chief of the Toba Qom people. Sugar cane, corn, tobacco, etc. were grown on the mission's plantations. Slovenian school nurses worked in the mission shortly after arriving in Argentina. The first sisters arrived in 1931, and two years later founded the School of St. Isabel in the city of Formosa. They ran a girls' institution and built a church and a monastery at the mission. The Laishi Mission constitutes the first stage in Dr. Branislava Sušnik's study of Native American indigenous cultures. This is because missionaries were also sent to other Indian missions (but otherwise worked in various schools, including the Slovenian school in Buenos Aires, La Paternal). In Paraguayan Chaco, in the Mission of San Lorenzo Esteros, Sister Serafina Černe wrote the first books in the language of the Chulupi people. The last Slovenian missionary, Sister Tadeja (she died in the Slovenian village of Repnje in 2019), worked in Argentinian Chaco, in the Mission of San Leonardo, for twenty years. She initiated contact with Branislava Sušnik, thus enabling the author of this article to present the scientist's life in Ljubljana in an exhibition in 1992. As a matter of course, missionary work involved learning Native American languages and familiarising oneself with indigenous cultures. Dr. Branislava Sušnik published her first field reports in the Slovenian missionary organization's publications. Slovenian school sisters also put her in touch with Dr. A. Barbero, thus enabling her to move to Asunción where she worked until her death.

Keywords: Mission Laishi, Chaco, Slovenian school sisters, missionary work, Branislava Sušnik

RESUMEN: LA DRA. BRANISLAVA SUŠNIK Y LAS HERMANAS EDUCACIONISTAS ESLOVENAS EN ARGENTINA Y EN EL PARAGUAY

La misión Laishí entre los indígenas toba qom fue establecida por el presidente de la Republica Argentina, el gral. Julio A. Roca, en 1900, a 64 km al sur de la ciudad de Formosa, en la región del Chaco y en el territorio limítrofe con el Paraguay. Lleva el nombre de San Francisco de Asís y del cacique Laishí. En el marco de la misión se ocupaban del cultivo de la caña de azúcar, maíz y tabaco. A poco de llegar al país desde Yugoslavia, las Hnas. Educacionistas Franciscanas fundaron la escuela de Sta. Isabel en Formosa y, dentro de la misión, establecieron un asilo para muchachas, una iglesia y un convento. La misión Laishí representa en la vida de la Dra. Sušnik su primer paso hacia la investigación de los pueblos indígenas. Desde su casa matriz en San Lorenzo, prov. de Santa Fe, las misioneras se dirigían hacia diversos destinos: tanto a escuelas (entre ellas a la que crearon para los eslovenos en La Paternal, Buenos Aires) como a misiones entre los indígenas. En el Paraguay, en la misión San Lorenzo Esteros, la hna. Serafina Černe escribió las primeras obras en el idioma chulupí, en la misión San Leonardo trabajó la hna. Tadea Mozetič, quien fuera la última misionera eslovena en esta zona; ella fue también quien estableció contacto con la Dra. Branislava Sušnik, haciendo así posible la presentación de la investigadora en la muestra realizada en Ljubljana en 1992. La labor misionera suponía para las hermanas el aprendizaje de los idiomas autóctonos. En las publicaciones eslovenas en este campo aparecieron los primeros textos de la Dra. Branislava Sušnik. Fueron también las misioneras las que la pusieron en contacto con el Dr. Andrés Barbero, contribuyendo al traslado de la investigadora a Asunción, donde vivió hasta su fallecimiento.

Palabras clave: misión Laishí, Chaco, hermanas educacionistas eslovenas, trabajo misionero, Branislava Sušnik

O AVTORICI

Dr. Maria Irene Mislej je upokojena muzejska svetnica, bivša direktorica Pilonove galerije v Ajdovščini in raziskovalka slovenskega izseljenstva od leta 1981, najprej v okviru Znanstvenega inštituta Filozofske Fakultete v Ljubljani. Je plodna publicistka in prevajalka.
Elektronski naslov: irenemislej@gmail.com

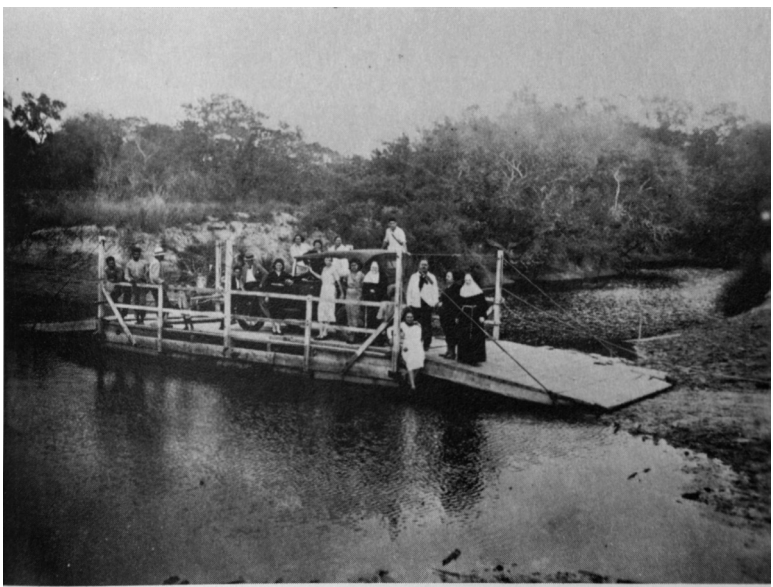

Pot v Laishi, preko vode in prerije v misijone

Pot v Laishi. Šolske sestre sv. Frančiška Kristusa Kralja so v pokrajini Laishi (Argentina) vodile misijon med staroselci Toba. Arhiv: Provincialna hiša, Šolske sestre sv. Frančiška Kristusa Kralja, Ljubljana.
© Slovenski etnografski muzej

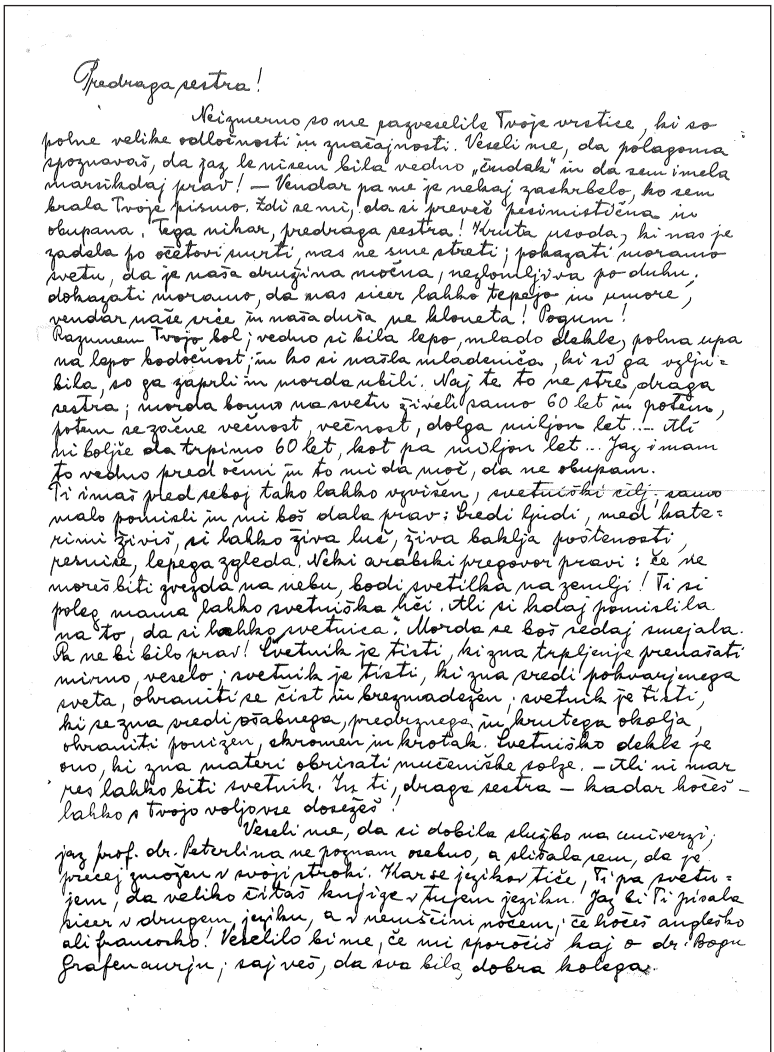

Predraga sestra!

Neizmerno so me razveselile Tvoje vrstice, ki so polne velike odločnosti in značajnosti. Veseli me, da polagoma spoznavaš, da jaz le nisem bila vedno „čudak" in da sem imela marsikdaj prav! — Vendar pa me je nekaj zaskrbelo, ko sem brala Tvoje pismo. Zdi se mi, da si preveč pesimistična in obupana. Tega nikar, predraga sestra! Kruta usoda, ki nas je zadela po očetovi smrti, nas ne sme streti; pokazati moramo svetu, da je naša družina močna, nezlomljiva po duhu, dokazati moramo, da nas sicer lahko tepejo in umore, vendar naše srče in naša duša ne kloneta! Pogum!
Razumem Tvojo bol; vedno si bila lepo, mlado dekle, polna upa na lepo bodočnost; in ko si našla mladeniča, ki si ga vzljubila, so ga zaprli in morda ubili. Naj te to ne stre, draga sestra; morda bomo na svetu živeli samo 60 let in potem, potem se začne večnost, večnost, dolga miljon let... Ali ni boljše da trpimo 60 let, kot pa miljon let... Jaz imam to vedno pred očmi in to mi da moč, da ne obupam.
Ti imaš pred seboj tako lahko vzvišen, svetniški cilj, samo malo pomisli in mi boš dala prav: Sredi ljudi, med katerimi živiš, si lahko živa luč, živa baklja poštenosti, resnice, lepega zgleda. Neki arabski pregovor pravi: Če ne moreš biti zvezda na nebu, bodi svetilka na zemlji! Ti si poleg mama lahko svetniška hči. Ali si kdaj pomislila na to, da si lahko svetnica. Morda se boš sedaj smejala. Pa ne bi bilo prav! Svetnik je tisti, ki zna trpljenje prenašati mirno, veselo; svetnik je tisti, ki zna sredi pokvarjenega sveta, ohraniti se čist in brezmadežen; svetnik je tisti, ki se zna sredi ošabnega, predrznega in krutega okolja, ohraniti ponizen, skromen in krotak. Svetniško dekle je ono, ki zna materi obrisati mučeniške solze. — Ali ni mar res lahko biti svetnik. In ti, draga sestra — kadar hočeš — lahko s Tvojo voljo vse dosežeš!
Veseli me, da si dobila službo na univerzi; jaz prof. dr. Peterlina ne poznam osebno, a slišala sem, da je precej zmožen v svoji stroki. Kar se jezikov tiče, Ti pa svetujem, da veliko čitaš knjige v tujem jeziku. Jaz bi Ti pisala sicer v drugem jeziku, a v nemščini nočem, če hočeš angleško ali francosko! Veselilo bi me, če mi sporočiš kaj o dr. Bogu Grafenauerju; saj veš, da sva bila dobra kolega.

Pismo Branislave Sušnik sestri, nedatirano.
© Museo Etnográfico Dr. Andrés Barbero/Slovenski etnografski muzej

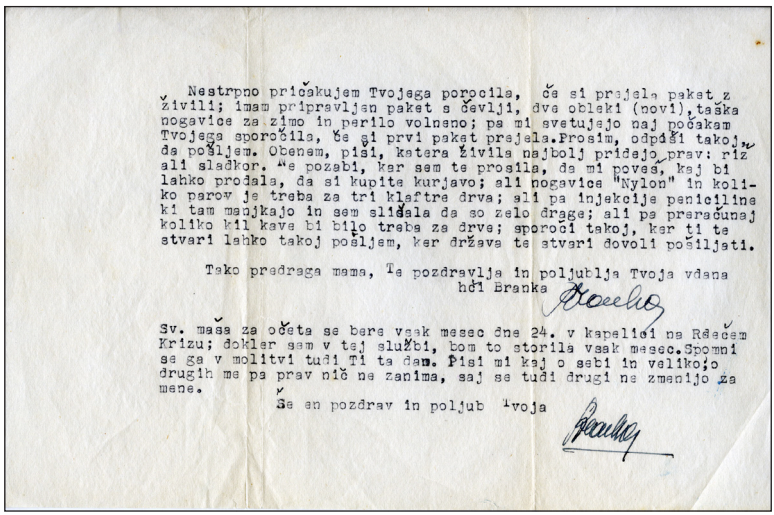

Nestrpno pričakujem Tvojega poročila, če si prejela paket z živili; imam pripravljen paket s čevlji, dva obleki (novi), taška nogavice za zimo in perilo volneno; pa mi svetujejo naj počakam Tvojega sporočila, če si prvi paket prejela. Prosim, odpiši takoj, da pošljem. Obenem, piši, katera živila najbolj pridejo prav: riž ali sladkor. Me pozabi, kar sem ti prosila, da mi poveš, kaj bi lahko prodala, da si kupite kurjavo; ali nogavice "Nylon" in koliko parov je treba za tri kleftre drva; ali pa injekcije penicilina ki tam manjkajo in sem slišala da so zelo drage; ali pa preračunaj koliko kil kave bi bilo treba za drva; sporoči takoj, kar ti te stvari lahko takoj pošljem, kar država te stvari dovoli pošiljati.

Tako predraga mama, Te pozdravlja in poljublja Tvoja vdana
hči Branka

Sv. maša za očeta se bere vsak mesec dne 24. v kapelici na Rdečem Križu; dokler sem v tej službi, bom to storila vsak mesec. Spomni se ga v molitvi tudi Ti ta dan. Piši mi kaj o sebi in velikojo drugih me pa prav nič ne zanima, saj se tudi drugi ne zmenijo za mene.

Še en pozdrav in poljub Tvoja

Pismo Branislave Sušnik mami, nedatirano.
© Slovenski etnografski muzej/Museo Etnográfico Dr. Andrés Barbero

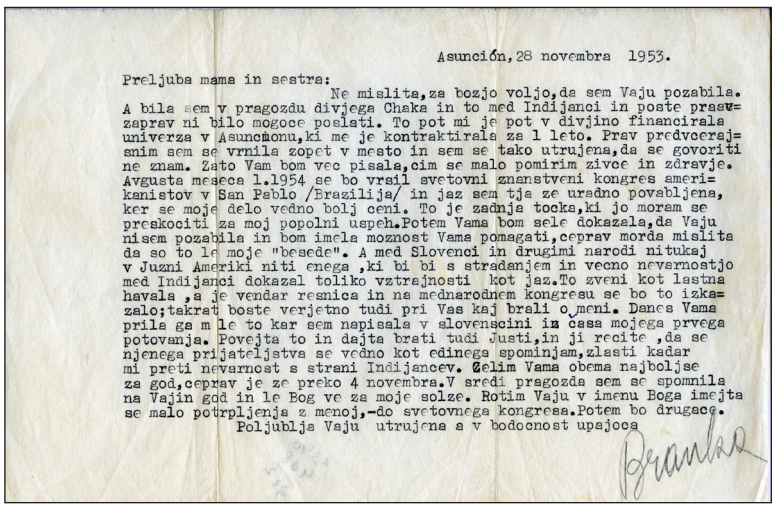

Asunción, 28 novembra 1953.

Preljuba mama in sestra:

Ne mislite, za božjo voljo, da sem Vaju pozabila. A bila sem v pragozdu divjega Chaka in to med Indijanci in poste prave= zaprav ni bilo mogoce poslati. To pot mi je pot v divjino financirala univerza v Asuncionu, ki me je kontraktirala za 1 leto. Prav predvceraj= snim sem se vrnila zopet v mesto in sem se tako utrujena, da se govoriti ne znam. Zato Vam bom vec pisala, cim se malo pomirim zivce in zdravje. Avgusta meseca 1.1954 se bo vrsil svetovni znanstveni kongres ameri= kanistov v San Pablo /Brazilija/ in jaz sem tja ze uradno povabljena, ker se moje delo vedno bolj ceni. To je zadnja tocka, ki jo moram se preskociti za moj popolni uspeh. Potem Vama bom sele dokazala, da Vaju nisem pozabila in bom imela moznost Vama pomagati, ceprav morda mislita da so to le moje "besede". A med Slovenci in drugimi narodi nitukaj v Juzni Ameriki niti enega, ki bi bi s stradanjem in vecno nevarnostjo med Indijanci dokazal toliko vztrajnosti kot jaz. To zveni kot lastna havala, a je vendar resnica in na mednarodnem kongresu se bo to izka= zalo; takrat boste verjetno tudi pri Vas kaj brali o meni. Danes Vama prila ga m le to kar sem napisala v slovenscini iz casa mojega prvega potovanja. Povejta to in dajta brati tudi Justi, in ji recite, da se njenega prijateljstva se vedno kot edinega spominjam, zlasti kadar mi preti nevarnost s strani Indijancev. Želim Vama obema najboljse za god, ceprav je ze preko 4 novembra. V sredi pragozda sem se spomnila na Vajin god in le Bog ve za moje solze. Rotim Vaju v imenu Boga imejta se malo potrpljenja z menoj, -do svetovnega kongresa. Potem bo drugace.

Poljublja Vaju utrujena a v bodocnost upajoca

Pismo Branislave Sušnik mami in sestri, 1953
© Slovenski etnografski muzej/Museo Etnográfico Dr. Andrés Barbero

Posvet staroselk Sanapana, Severni Chaco, 1962.
© Museo Etnográfico Dr. Andrés Barbero/Slovenski etnografski muzej

Sanapana so eni najboljših gavčev Gran Chaca, Severni Chaco, 1962.
© Museo Etnográfico Dr. Andrés Barbero/Slovenski etnografski muzej

Ženske so v gozdu nabrale manioko, Alto Paraná, 1958, fotografija: Branislava Sušnik.
© Museo Etnográfico Dr. Andrés Barbero/Slovenski etnografski muzej

Sekača ljudstva Išir (Čamakoko) z vozom, Alto Paragvaj, 1956.
© Museo Etnográfico Dr. Andrés Barbero/Slovenski etnografski muzej

Branislava Sušnik s staroselkama Išir (Čamakoko), Alto Paragvaj, 1956.
© Museo Etnográfico Dr. Andrés Barbero/Slovenski etnografski muzej

III
Razmišljanja o antropoloških raziskavah paragvajskih staroselskih ljudstev

Branislava Sušnik med paragvajskimi staroselci

Aleksandra Saksida

UVOD

Branislava Sušnik se je ob koncu druge svetovne vojne iz takratne Jugoslavije izselila v Južno Ameriko, najprej v Argentino, nato pa v Paragvaj, kjer je kar petinštirideset let predano raziskovala kulturne in zgodovinske razmere, ki so zaznamovale paragvajsko družbo in oblikovale nacionalno identiteto Paragvaja. Za raziskovalno delo so jo Paragvajci tudi nagradili. Ob sprejetju najvišjega priznanja Paragvaja, nacionalne znanstvene nagrade leta 1992, je po zapisu Irene Mislej (1998: 280) med drugim izjavila, da tudi ob tehnološkem razvoju »ne bi smeli pozabiti na humanistične vrednote v človeški skupnosti«. Za svoje ustvarjalne prispevke k oblikovanju paragvajske identitete je bila leta 1996 posthumno nagrajena še z najvišjim nacionalnim redom za zasluge Gran Oficial v Paragvaju.

Mlada slovenska intelektualka je v novo državo prišla z znanjem več jezikov, s temeljitim poznavanjem zgodovine in arheologije ter nekaj splošnega znanja o etnografiji, ki ga je izpopolnila najprej v Argentini, nato v Paragvaju. Možnosti za delo ni bilo veliko, a ji je več srečnih naključij v življenju, kot je bilo srečanje s humanistom Andrésom Barbero, odprlo možnosti za znanstveno delo, terensko raziskovanje in intelektualni razvoj. V tem pa je našla tudi svoj mir. S svojim delom je izstopala iz povprečja takratnih paragvajskih intelektualcev. Dogodki med drugo svetovno vojno in begunstvo so pustili močan pečat v njenem zasebnem življenju. Živela je samotarsko in razvila močne obrambne mehanizme v komunikaciji z ljudmi. Z izjemno voljo do študija se je toliko bolj posvetila znanstvenemu raziskovanju širokega spektra problematik: etnolingvistike, antropologije in arheologije. Življenje in delo slovenske raziskovalke sta oblikovala tako evropski kot ameriški strokovni svet. S svojimi deli je simbolno povezala dve celini, dve državi, Slovenijo in Paragvaj, ter tako postavila temelje za znanstveno sodelovanje raziskovalcev obeh držav. Po besedah zgodovinarke in njene dolgoletne sodelavke Adeline Pusineri (2015: 128) je Branislava Sušnik v Paragvaju intelektualno zaživela: »Lahko rečem, da je imela dve življenji, dve smrti, dva svetova, dve ločeni obdobji, evropsko in ameriško, na koncu pa paragvajsko.«

TERENSKE RAZISKAVE IN ZNANSTVENO DELO

Kot je zapisal paragvajski antropolog in njen prijatelj Miguel Chase-Sardi (1996), je znanstvenica vse terenske raziskave načrtovala vnaprej, vse pa je delala zelo hitro. Etnologinja Maja Rijavec (2000: 51–4) je ena izmed redkih raziskovalk iz Slovenije, ki je pregledala njeno dokumentacijo v muzeju v Asunciónu. Ugotovila je, da je Branislava Sušnik delala podrobne terenske zapiske. V majhne zvezke je na vsakem potovanju zapisovala vse splošne podatke, informatorje, podrobnosti, lingvistične podatke (besede, izgovarjavo, pomen v španščini), citate avtorjev, ki so se ukvarjali z določeno tematiko, in bibliografijo. Etnografske podatke si je zapisovala po točkah, liste papirja, na katere je zapisovala etnozgodovinske podatke, pa je spela s sponko, oštevilčila in razvrstila po etničnih skupinah. Podatke na teh listih je potem uporabila pri pisanju knjig. Vsakokrat, ko se je vrnila s terena, je podrobno popisala vse predmete, ki jih je prinesla s seboj, ter zapisala, kje jih je dobila in od kod izvirajo.

Kot ugotavlja Maja Rijavec, je metode raziskovanja razdelila na tri stopnje, in sicer na neposredno opazovanje, ki je vir vprašanj,

posredno opazovanje, ki poteka na podlagi vprašanj, in prek informatorjev. Informatorje je opredelila kot »splošne, izbrane in naključne«. Intervjuje pa je razvrstila v usmerjene, proste ali tematske pogovore in v komentarje o dogodkih; pisala je namreč neke vrste dnevnike. Govorila je o tehnikah pristopa in jih opredelila kot »odprte ali neposredne; geneološke; avtobiografije; tehnike lokalnih šeg in navad oziroma lokalnih tradicij; tehnike sociolingvistične domene«. Maja Rijavec še pravi, da je od študentov zahtevala, naj »odkrijejo izvor in raziščejo razvoj določenega problema oziroma kulturne prvine, se vrnejo na začetek, v preteklost in mu sledijo do aktualne oblike; vedno je bilo pomembno preštudirati proces od kod, kam, do kam« (2000: 45–7).

Branislava Sušnik, izjemno sposobna in drzna ženska z močnim in odločnim značajem, je dokazala, da je mogoče s trdno voljo veliko doseči tudi v moškem svetu, in to v državi, ki jo je zaznamoval diktatorski režim. S pridobitvijo državljanskih pravic je postala prva antropologinja v Paragvaju, ki je raziskovala med staroselci na težko dostopnih območjih države, v sušnem Chacu in vlažnih subtropskih gozdovih. Za tisti čas je bil njen terenski raziskovalni pristop zelo sodoben. Njena glavna metoda raziskovanja je bila opazovanje z udeležbo, ki je temeljilo na večmesečnem življenju in delu v staroselski skupnosti. Kamorkoli je šla, ni bila zgolj opazovalka, ampak je skušala vzpostaviti osebno komunikacijo z ljudmi, se vključiti v njihov način življenja in se z njimi pogovarjati. S sodelovanjem v skupnosti je laže ločila med tem, kaj ljudje govorijo, in tem, kaj delajo. Zbirala je podatke o materialni, družbeni in duhovni kulturi ter spoznavala simbolne strukture njihove kulture in njihov pomen. V avtohtonem okolju je raziskovala domorodne jezike ter besedne in miselne vzorce. Tako je spoznavala tudi njihove poglede na življenje in navade. Vedno pa je z ljudmi najprej vzpostavila odnos zaupanja in spoštovanja, tudi zato so jo staroselci dobro sprejeli. Prav zaradi svojega odnosa do staroselcev ji je uspelo spoznati nekatere njihove svete skrivnosti, občutljive podrobnosti o obredih, torej prikazati skrivno življenje drugega.

Branislava Sušnik je spoznala, da jezik za staroselska ljudstva ni le preprosto orodje za ustno sporazumevanje, ampak predpostavlja tudi določeno družbeno vedenje, ki je nujno za sožitje v skupnosti. Za Branislavo Sušnik so pogovori ter vključevanje v delo in obredno življenje med domorodnimi skupnostmi univerzalne možnosti, s katerimi se lahko približamo človeku. Po njenem mnenju je treba proučevane ljudi, ki razkrivajo svoja življenja, obravnavati pravično in prijazno, zato se jim je vedno približala s spoštovanjem in etično odgovornostjo. Kot navaja Carlos Peris (2014: 51), je to tudi njen napotek vsem generacijam raziskovalcev, zgodovinarjev in antropologov, ki odhajajo na teren.

V svojih prvih raziskavah, v petdesetih letih 20. stoletja, je veliko pozornosti namenila tradicionalni totemski družbeni ureditvi, kozmologiji in mitologiji, pozneje, v šestdesetih letih, pa njihovi družbeni in miselni preobrazbi. Branislava Sušnik je govorila o medsebojnem vplivanju kultur in večkrat poudarila, da je mentalna struktura ključna za ohranitev kulturnih prvin v skupnosti ali pri posamezniku: »... vedno moraš razumeti mentalne procese, da lahko sploh razumeš neko kulturo« (Rijavec 2000: 47). Prepričana je bila, da lahko mentalne procese, razmišljanje drugega, razumemo le s poznavanjem jezika. Podrobno je raziskovala medsebojno vplivanje, odnos med jezikom in psihosocialno strukturo plemen iz treh različnih jezikovnih družin, ki so živela na območju Chaca (Sušnik 1998: 11–4). V delih večkrat poudarja, da je mentalna struktura, miselni svet ljudi, ključen za ohranitev kulture v skupnosti ali pri posamezniku, da sta mišljenje in čustvovanje tesno povezana z življenjem, delovanjem in vedenjem ljudi. To je značilno tudi za jezikoslovne in antropološke študije strukturalizma, ki so se razvile v istem času, ko je znanstvenica začela svoje raziskovalno delo. To potrdi z analizo jezikovne kulture lingvističnih družin gvajkuru, maskoj in zamuko (Sušnik 1998: 207–32). Svojo metodo etnolingvistične analize je izoblikovala na terenu. Odkrila je namreč, da se te družine razlikujejo po posebnih duševnih značilnostih svojih članov. Za skupnosti, ki govorijo gvajkuru, je značilno, da z govorjenjem pokažejo svoje vedenje, za tiste, ki govorijo maskoj, govoriti pomeni opisati dejanje, za člane Čamakoko in Ajoreo, ki govorijo zamuko, pa je govoriti enako kot opredeliti se, pokazati, kdo si. Miselne strukture za dejanja ali gibanje so tudi v jeziku zamuko oblikovane z razmeroma pomembnimi in zahtevnimi besedami, ki določajo pomen. Vendar pa obstaja odkrita želja po denominativni, indikativni in izjavni klasifikaciji, še ugotavlja Branislava Sušnik, torej po določanju besedne vrste v stavku, oblike glagola in vrste stavka. Za te govorce so značilne verbalna komunikativnost, odprtost in ekspresivnost. Slog govora narekujejo okoliščine sporočanja, uporabljajo pa vse od običajnih besed do preprostega govora in klepetanja, to pa je tudi vzorec tradicionalnega vedenja staroselcev. Avtohtoni prebivalci sicer pripadajo petim jezikovnim družinam: gvarani, maskoj, matako, zamuko in gvajkuru. Za razvrščanje avtohtonih etničnih skupin uradna politika in statistika Paragvaja uporabljata merilo jezikovnih družin, ki sta ga predlagala Miguel Chase-Sardi in Branislava Sušnik.

Svoje znanstveno delo je Branislava Sušnik sprva utemeljevala na načelih dunajske kulturnozgodovinske šole difuzionizma, torej teorije kulturnih plasti ali krogov. Pozneje je upoštevala tudi širša metodološka izhodišča evropskih teoretičnih razlag, na primer strukturalizem.

Po letu 1956 je sledila tudi sodobnim tokovom ameriške kulturne antropologije. Kljub novim metodologijam, se je vedno vračala k difuzionizmu, ki je upošteval tudi zgodovinsko razlago. V svojih delih je Sušnik poudarjala koncept »adaptivnega dinamizma«, prilagodljive socialne dinamike. Gre za nenehne družbene spremembe z uvajanjem novih kulturnih elementov ter s tem za prilagajanje posameznika različnim situacijam. Ob tem je ugotovila, da so zunanji vplivi in notranje prilagoditve neločljivo povezani. Tako ji je uspelo bogato kulturno in družbeno raznolikost Chaca sistematično opredeliti in definirati. Hkrati je opozorila, da ima vsa ta pestrost korenine že v prazgodovini, torej na spremembe skozi čas. Koncept adaptivnega dinamizma, odprtost do sprejemanja novih kulturnih elementov in spreminjanja odnosov v družbi, je v novi obliki sicer aktualen še danes.

Branislava Sušnik človeka razume kot dejavnega subjekta sprememb. Govori o vplivu »psihomentalnega značaja« človeka na kulturo in obratno, o vplivu kulture na njegov duševni in duhovni razvoj, kar priča o poznavanju ameriške kulturnoantropološke šole Franza Boasa in njegovih učencev, tako imenovanih osebnostnih študij oziroma *personality studies,* študij kulture v povezavi z osebnostjo in psihologijo. Pomembno vlogo pripiše tudi zunanjim dejavnikom, gospodarskim razmeram, demografiji in ekologiji. Ugotavlja, da se s prilagajanjem družbe na nove kulturne razmere spreminjata tudi jezik in proces mišljenja (Chase-Sardi 1996). Jezik je zanjo »nosilec človeške kulture« (Debeljak 1975: 300). Zanima jo skozi prizmo govornega izražanja domorodnih ljudstev, njihovega načina posredovanja idej, vsakdanjega človekovega vedenja, mitologije, mentalitete ter miselnih predstav o sebi in družbi. Njene razlage predstavnega sveta (miselnosti) in načina življenja staroselcev so izhajale iz lingvističnih analiz. Prepričana je bila, da z znanjem novega jezika deloma osvojimo tudi nov način razmišljanja. Zagovarjala je tezo, da se je s študijem jezika mogoče vživeti v sočloveka ter bolje razumeti njegovo kulturo in družbo. V svojih študijah je pokazala na tesno soodvisnost jezika, kulture in družbe ter na to, da je naše razumevanje stvarnosti omejeno in določeno z jezikom. Branislava Sušnik (1998: 207–8) pojasni, da je proces poimenovanja stvari lingvistični dejavnik, ki se prepleta s »psihomentalno strukturo« določene etnične skupine. Šele ko ga je ta duševno in umsko sprejela, so se začele družbene in kulturne spremembe. Trdila je, da so »jezikovni, kulturni in družbeni elementi vedno med seboj povezani in šele skupaj določajo etnično skupino«. Pojasni tudi, da imajo vse staroselske skupine svoj tradicionalni kulturni značaj, ki je kulturno podedovan, in prav ta določa njihovo družbeno in kulturno življenje (Mislej 1998: 277). Ob tem poudarja,

da so materialna, socialna in duhovna kultura med seboj povezane in jih ni dobro preostro ločevati, saj je celotna kultura proizvod duha. V tem sledi stališčem predstavnikov difuzionizma, etnologov Oswalda Menghina in Wilhelma Schmidta.

Misliti, govoriti, delati – to so po njenih besedah trije elementi, ki nas pripeljejo k bistvu človeka kot naravnega in ustvarjalnega bitja. Človek namreč svoje družbeno okolje vzpostavlja tudi z besedami. Besede pomenijo in zahtevajo določeno vedenje, način obnašanja v družbi, ki je pomemben za sobivanje v skupnosti. Branislava Sušnik še nakaže, da sta za uspešno življenje v skupnosti potrebna izmenjava idej in sporočil ter sodelovanje. Podobno kot francoski antropolog Claude Lévi-Strauss trdi, da niso pomembne stvari, materialno, ampak odnosi med ljudmi. Sorodstveni sistemi in socialno življenje družine, tabu in totemizem, sistem verovanj in praks, struktura mita, to so teme, ki sta jih oba raziskovala. Slovenska znanstvenica pa se je lotila tudi do takrat v znanosti malo obdelanih tematik, kot so čustva v povezavi s simboli in etičnimi zakoni družbe. Z identiteto kolektivnega je povezala vrednote, ideale in prakse skupnosti. Branislava Sušnik ugotavlja, da so staroselci svoje vrednote pojasnjevali z mitološkimi zgodbami, ob »mitičnem pojmovanju, da sta človek in žival prijatelja« (1959: 199), da sodelujeta in si pomagata. Nadaljuje, da je žival je za staroselca »bistvena življenjska vrednota« in pomembno bitje v središču mitičnega življenja. Je tudi simbol družbene ureditve in predstavnega sveta. Ob tem še pojasni, da sta solidarnost in sožitje za staroselca temeljni vrednoti, ki pomagata pri izogibanju nesrečam in bolečim sporom v skupnosti. V družbi, kjer vlada solidarnost, je kolektivna zavest močnejša od individualne. Da se posameznik čuti povezanega z družbo, so potrebne vezi. Antropologinja nam pokaže, da ljudi ne povezujejo samo skupna prepričanja, verovanja in obredi, ampak tudi delitev dela v skupnosti. Skozi to delitev se posameznik zave, da je odvisen od družbe in njenih pravil. Ta določajo pravice in dolžnosti članov skupnosti. V svojih terenskih raziskavah je Branislava Sušnik proučevala tudi moralno odgovornost posameznika v skupnosti, kaj pomeni dobro in kaj slabo vedenje, kakšni občutki so povezani s kršenjem pravil in kakšne so posledice.

Po njenih ugotovitvah identiteta staroselcev temelji na treh stebrih; to so govor, jezik in zemlja. Dobro življenje zagotavljajo kolektivna lastnina, sobivanje z naravo, družbena odgovornost in konsenz v skupnosti. V tem pogledu se približuje najsodobnejšim postrazvojnim teorijam dobrega življenja ali *buen vivir*. Koncept *buen vivir* govori o blaginji in sobivanju v harmoniji z drugimi ljudmi ter med ljudmi in naravo. Pri tem je pomembna povezanost kolektiva in posameznika v

skupnosti. To pa so tudi pomembne vrednote staroselcev. Pri *buen vivir* gre za vizijo o alternativni prihodnosti, ki poziva k novi etiki, k ekološko uravnoteženemu življenju ob spoštovanju kulture in demokratizacije družbe. Začela se je razvijati sredi 20. stoletja. Njen vodilni zagovornik je urugvajski raziskovalec in ekolog Eduardo Gudynas (2011: 441–7). To idejo lahko razumemo tudi kot kritiko razvoja, ki zahteva nenehno pospeševanje gospodarske rasti, in kot opozorilo, da imajo trenutni razvojni modeli svoje meje. Gudynas pojasnjuje, da je *buen vivir* filozofija, ki se hitro širi po južnoameriških državah,[1] v zadnjih letih pa se uveljavlja tudi v Evropi. V Španiji npr. govorijo o bolj humanem kapitalizmu, o pravičnejši preureditvi gospodarskih odnosov.

Ko je bila Branislava Sušnik na odpravah v Chacu v Paragvaju, je tam živelo dvajset tisoč staroselcev. Med njimi so bila ljudstva, ki še niso imela stikov z belci. Zapiše, da lahko pri skoraj vseh »najdemo kako primitivno vejo, ki se vedno upira direktnemu stiku z belim okrožjem, to so tako imenovane gozdne tolderije« (1953b: 116–7). Besedo *tolderija* uporabi za preprosto staroselsko naselje.

Tudi sicer so antropologi, v tistem času zlasti iz zahodne Evrope in Severne Amerike, raziskovali predvsem na območju Andov in Amazonije, manj pogosto pa v Chacu. Med študijskimi potovanji je Branislava Sušnik najprej poiskala stik s šamani. Kot je pojasnila, so ji pri terenskem delu pogosto odpirali razumevanje v miselni svet staroselskih skupnosti. Zanjo so bili ti »magi« posredniki med skupnostjo in nadnaravnimi silami. Pomagali so ji razumeti »versko in mitološko vsebino« kozmološke razlage avtohtonih prebivalcev, kar jo je predvsem zanimalo. Najprej pa si je morala pridobiti njihovo zaupanje, zato se je preizkusila tudi v šamanskem postu. Udeležila se je obreda, med katerim so ji med »pogovorom« z umrlimi gvaranijskimi predniki poiskali novo identiteto. Dali so ji ime *»Flor del dios Tupa«* ali roža najvišjega boga stvarnika Tupã. Kot je povedala, je bil obred zelo ganljiv (Debeljak 1975: 301).

Ob vrnitvi v Asunción se je analize zbranega gradiva lotila z velikim študijskim nemirom in spoštovanjem, saj je pisala o tematikah, ki so bile za staroselce »svete«, torej sakralnega značaja. Za paragvajske in druge latinskoameriške raziskovalce so strokovna dela Branislave Sušnik postala temeljno antropološko in etnolingvistično gradivo. Njene podrobne analize so neizčrpen vir podatkov o staroselskih jezikih, mitih, zgodovini in kulturah tega območja. Za številne znanstvenike je slovenska znanstvenica pionirka v raziskovanju življenja staroselcev

1 Koncept *buen vivir*, *vida buena* ali podobno so v zadnjem obdobju nekatere južnoameriške države vključile v ustavo, npr. Ekvador leta 2008, Bolivija leta 2009 itd.

številnih etničnih skupin Paragvaja, zlasti njegovega zahodnega dela, Chaca. S svojim delom se je postavila ob bok svetovno priznanim etnologom in antropologom svojega časa, kot sta Alfred Métraux in Julian H. Steward. V več objavljenih prispevkih zasledimo podatek, da je njeno najpomembnejše delo prav razprava o hitrih kulturnih spremembah med Čamakoki (Sušnik 1969).

Nekateri raziskovalci, med njimi Jorge Eremites de Oliveira (2007: 96), trdijo, da je pri raziskovanju etničnih skupin v Paragvaju »presegla avtorje«, ki so do takrat pisali o prvotnih prebivalcih, saj je proučevala zgodovinske vire ter sledila stikom ameriških ljudstev in posledično procesom etničnega združevanja in razseljevanja prebivalstva, etnogenezi ter spremembam v vsakdanjem življenju. Pripišejo ji tudi neprecenljivo vlogo pri ohranjanju ogroženih vernakularnih jezikov. Drugi poudarjajo, da je bil njen znanstveni slog težko razumljiv in z akademskega vidika neobičajen. Kdo so bili vzorniki Branislave Sušnik in iz katere literature je črpala znanje, veliko povedo knjige, ki so ostale v njeni pisarni, nekakšna osebna knjižnica. Maja Rijavec (2000: 75) je ugotovila, da je imela predvsem zgodovinske in sociološke knjige, pa tudi strokovna dela o izobraževanju in muzejskem delu. Na policah je imela tudi literaturo o filozofiji razumevanja in mišljenja, o duhovnosti, knjige o etnobotaniki in različnih etnoloških temah, od teoretičnih do praktičnih priročnikov. Po računih, ki jih je hranila, vidimo, da je kupovala tudi knjige s področja antropologije, arheologije in religije. Tudi slovenske strokovne literature je bilo precej, saj jo je od leta 1991 redno prejemala iz Slovenije, v zameno pa je pošiljala svoja dela.

STAROSELCI ČAMAKOKO

Na severu Paragvaja, v kraju Bahía Negra, je pri staroselcih Čamakoko slovenska znanstvenica prvič raziskovala leta 1956, nato še leta 1968. Po vrnitvi s štirimesečnega terena je leta 1957 nastalo delo *Miti in legende Čamakokov*, hkrati pa je muzej obogatila z novim etnografskim gradivom in arheološkimi najdbami, ki jih je prinesla v Asunción. Na tem terenu je s snemalnikom Minifon posnela trideset mitoloških zapisov o nastanku sveta in formacij totemskih klanov staroselske skupnosti Enkset. Kot pričevalka zgodovinskega trenutka je posnela tudi ogromno zbirko pomembnih in skoraj edinstvenih dokumentarnih fotografij. Na več fotografijah je bila tudi sama, saj je pri fotografiranju uporabila samosprožilec. V državi, kjer je bilo še sredi 20. stoletja pisne in materialne zapuščine prvotnih prebivalcev malo, je Branislavi

Sušnik uspelo ujeti podobe in ohraniti zapise številnih pripovedi ljudi o vsakdanjem življenju in verovanju staroselcev, ter vse to znanstveno razložiti, kar jo uvršča med pomembne raziskovalce ameriških kultur. V njenih zapisih o preteklosti, ohranjeni v ustnem izročilu, tako lahko spoznavamo avtohtono misel, na fotografijah pa posebne trenutke v njihovi zgodovini. V njenih delih lahko odkrivamo tudi ostanke staroselskih kultur, ki jim grozi izumrtje.

Na tem območju, kjer so imeli avtohtoni prebivalci najintenzivnejše stike z nacionalnim prebivalstvom, je Branislava Sušnik proučevala, kako se je ljudstvo Čamakokov prilagodilo novemu kulturnemu okolju. Ko govori o konceptu nenehnega prilagajanja stvarnosti, izpostavlja tudi spreminjanje identitete. Identiteta je po njenih besedah mentalno stanje in je povezana z interakcijo ljudi, z neposrednim doživljanjem drugega.

Ko se je desetletje po prvem terenu, leta 1968, k njim vrnila, je naletela na veliko sprememb. Zaradi vpliva delovanja severnoameriških misijonarjev se je bistveno spremenil tradicionalni način življenja staroselcev Čamakoko. V naselju je bilo veliko težav zaradi slabega zdravja ljudi, zdravil pa niso imeli. Koncept in funkcija starodavnega nomadskega lovca ter njegov način življenja sta začela postopoma izginjati. Takratni glavni informator Branislave Sušnik, šaman Aita, se je spreobrnil v krščanstvo, postal pomožni protestantski duhovnik in se naselil v severnoameriškem misijonu »*New Tribes Mission*« (Terčelj, Pusineri 2007).

Leta 1969 je Branislava Sušnik napisala delo *Čamakoki, kulturne spremembe* (*Chamacocos I. Cambio cultural*), ki ga je poslala v oceno tudi Niku Kuretu, svojemu nekdanjemu gimnazijskemu profesorju v Ljubljani. Ta je v recenziji knjige leta 1974 o njenem delu o staroselcih Čamakoko zapisal, da gre za »napeto branje, ki razkriva njeno globoko poznavanje življenja in psihe Čamakoko« (Kuret 1974: 252). Tudi sama je razmišljala, da je besedilo o Čamakokih njeno do tedaj »najboljše delo z ogromno novimi izsledki« (Debeljak 1958: 323). V pismu Debeljaku je leta 1975 o svojih študijah zapisala: »V svojih znanstvenih delih stremim prav za tem, da bi mogla z etično odgovornostjo približati te probleme – s primeri iz življenja indijanskih skupin – vsem tistim intelektualcem, ki spoštujejo človeka v njegovem celotnem bitju in žitju« (Debeljak 1975: 302). Konec leta 1989 je Branislava Sušnik spet odšla v najsevernejše naselje ob reki Paragvaj, Bahía Negra, na zadnje terensko potovanje, da bi prevzela arheološki material. S sodelavko in tajnico muzeja Adelino Pusineri sta takrat obiskali skupnost Čamakoko.

Čeprav so Čamakoki pri svojem delu uporabljali preprosto tehnologijo, so imeli zapleteno dualno družbeno zgradbo, za lovske

skupnosti zelo neobičajne patrilinearne totemske klane, iniciacijske rituale in s tem povezane mitološke zgodbe. Totemistična zavest Čamakokov se je ohranila v iniciacijskem obredu ali obredu prehoda iz enega obdobja v drugo, ki prinaša nov status, pravice in dolžnosti. Iniciacija pomeni tudi prelom s preteklostjo in vabilo v prihodnost, vnovično rojstvo. Iniciacijski obred je temelj mita, preizkus poguma, dokaz moškosti in utrjevanje identitete. Takrat mladi vstopijo v družbo odraslih. Mlade Čamakoke so torej z iniciacijskim obredom uvedli v veliko mistično skrivnost o pramateri boginji Ešnuwarti in svetem poboju duhov anabsoro ter jim pojasnili pomen kazni, usodne »palice ravnotežja«, ki jo nosi zli polbog Nemur. Ta simbolizira kaznovanje kolektivnega zla, družbenih in moralnih kršitev znotraj skupnosti. Ohranili so še nekatera totemska družbena pravila in obredne predpise mitoloških prednikov. Starejši so mlade seznanili tudi z moralnim pomenom tabujev in pravili družbe (Sušnik 1959: 199).

Branislavo Sušnik, ki je lahko celo vstopila v iniciacijske obrede moških, so Čamakoki vključili v svojo totemsko kulturo. Pojasnili so ji, da je njen totemski prednik mravljinčar. Totem je ime skupnosti in posameznika, je klasifikacijska koda, ki opredeli vlogo in odgovornost članov, hkrati pa je simbol za enotnost klana. Socialni klani so povezani s totemizmom. Ime praviloma dobijo po živali in njenih značilnostih, po katerih se ravnajo in se z njimi simbolno identificirajo.

Branislava Sušnik ritual razume kot obliko komunikacije s svetim. Ob obredih se lahko udeleženci vsakokrat srečajo s svetim časom, kot so ga poznali že njihovi predniki. Čas ima različno intenziteto, kroži in se obnavlja z miti, ki jih ljudje vključijo v obrede. Obredi, tako Mircea Eliade (1987: 68–70), urejajo razmerje med svetim in posvetnim. Ljudi spomnijo na pravice in dolžnosti, ki jim jih družba podeli. Človek kot svobodno bitje živi v določenem okolju s specifičnim podnebjem in letnimi časi ter v družbenem okolju, ki mu postavlja okvir z vsemi pravicami, navadami, obveznostmi in prepovedmi. In zakaj se ljudje zatekajo k obredom? Francoski sociolog in filozof Jean Cazeneuve (1986: 32–3) razmišlja, da je bil človek preplašen, ker je samega sebe doživljal kot skrivnost, morda razklan med željo in pravili, po drugi strani pa ga je vznemirjala skušnjava, da bi bil močnejši od pravil. Norveški antropolog Thomas Hylland Eriksen (2001: 216) pa pojasnjuje, da je za sodobno antropologijo eden izmed prevladujočih pogledov na ritual ta, da legitimizira moč in je zato pomembno orodje ideologije, hkrati pa sodelujočim omogoča globoko čustveno izkušnjo. Skozi rituale lahko ljudje razmišljajo tudi o svoji družbi in lastni vlogi v njej.

Branislavo Sušnik je zanimalo osnovno vprašanje identitete: kaj pomeni biti Čamakoko kot posameznik in kot član skupnosti. Ugotavlja, da je za Čamakoke »znati se zabavati enako pomembno kot vedeti, kako živeti« (1995: 11). Med Čamakoki je zbrala več kot 120 mitov in legend, ki so jih pripovedovali starejši in mlajši, čistokrvni in mešani člani rodu Čamakoko. Uresničitev besed in posledično izbira dejanj ter ustrezno vedenje so pomembne vrednote Čamakokov, pravi Branislava Sušnik. Proučevala je njihovo etiko in logiko vsakdanjega življenja ter njihovo povezanost z naravnim in nadnaravnim okoljem. Zanimal jo je tudi odgovor prvotnih prebivalcev, kako preživeti v svetu, ki ga zaznamuje razkorak med naravo in kulturo. Miti so pomemben del življenja staroselcev. Skozi mite pojasni »eksistencialni strah« Čamakokov, da ne bodo preživeli kot pleme, če ne bodo solidarni ter če pri tem ne bodo krepili skupnih vrednot, spoštovali običajev in besede prednikov (1984–1985: 70–1). Še v petdesetih letih 20. stoletja so predvsem starejši pogosto svarili, da bo pleme doletela nesreča, če člani ne bodo spoštovali pravil in skupnih zavez.

V tradicionalni družbi Čamakokov je imel šaman pomembno vlogo. Bil je močna osebnost, ki je združevala (povezovala) kolektivne in individualne vrednote skupnosti. Šaman je imel magične sposobnosti, lahko je obvaroval skupnost pred nesrečo, ozdravljal bolezni in prispeval k dobri letini. Branislava Sušnik je opazila, da se prebivalci Chaca dobro »zavedajo svoje odvisnosti od narave in tudi dejstva, da lahko preživijo le, če ohranijo ravnovesje z gospodarji narave« (1984–1985: 116–7). Ko je narava s svojimi darovi zagotavljala preživetje, so se ljudje dobro počutili. Verjeli pa so, da obstajajo tudi nepredvidljive in maščevalne sile, pred katerimi so se počutili nemočne. Prav v tem mentalnem kontekstu je imel šaman pomembno vlogo, pravi Branislava Sušnik. Bojevati se je moral proti zlim duhovom, ki so prinašali nesreče in bolezni. V skupnosti so vsi pričakovali, da bodo šamani s svojo močjo obvladali zle sile in ljudem zagotovili blaginjo. Čamakoki so šamane razvrstili v več razredov, odvisno od tega, kako dobro so se sporazumevali z nadnaravnimi bitji in silami (1984–1985: 122–6).

Ko je Branislava Sušnik Čamakoke drugič obiskala v kraju Puerto Diana, niso več poznali kategorije velikega šamana, ki je imel magične moči in je lahko komuniciral z dušami mrtvih šamanov. Prav tako niso več poslušali nasvetov »ptičev pomočnikov« in zvoka gore v njihovi notranjosti. Zgodila se je še ena sprememba sveta, svet Čamakokov je postal podoben svetu belega človeka. Z utišanjem šamanov *konsaxa,* iskalcev duš, in pomanjkanjem spodbud, da bi se mladi odločili za šamana, je ta lik počasi začel izgubljati zaupanje

Čamakokov. Imeli so jih za lažnivce. Znanstvenica je opazila naraščanje nezaupanja v šamane, razkroj stare strukture družbe in vzporedno smešenje mitičnega obreda anabsoro, ki je imel religiozni značaj (1995: 217–8).

V značilnostih, ki jih Branislava Sušnik navaja za šamane pri Čamakokih, najdemo podobnosti in stične točke pri vseh kulturah: šamani vidijo nevidno, znajo se sporazumevati z duhovi in vzpostaviti stik z nezemeljskim svetom, sposobni so prepoznati zlo in se proti njemu bojevati. Ljudem prinašajo sporočila mrtvih duš in jim s tem približujejo svet mrtvih, zmanjšujejo razdalje med sanjami, domišljijo in resničnim svetom ter posredujejo med ljudmi in nadnaravnimi bitji. Z raziskovanjem šamanizma pri Čamakokih je Branislava Sušnik prišla do podobnega sklepa kot njej sodobni avtorji, ki so trdili, da je jedro šamanizma tehnika transa, spremenjenega stanja zavesti, v katerem šaman vzpostavi stik z drugimi svetovi. Eden izmed vodilnih raziskovalcev šamanizma druge polovice 20. stoletja, Mircea Eliade, ta religiozni fenomen opredeli kot tehniko ekstaze in pojasnjuje, da šaman usmerja versko življenje v skupnosti in varuje človekovo dušo. »Šaman je velik poznavalec človekove duše, samo on jo vidi, pozna njeno obliko in usodo« (1964: 8). Slovenski etnolog in kulturni antropolog Zmago Šmitek, ki povzema ameriškega kliničnega psihologa Richarda Nolla, pravi, da je »bistvo šamanizma kultivacija vizije« (2011: 204). Ugotavlja še, da šamani doživljajo svoje seanse z občutki, da letijo po zraku in v oblakih premagujejo svoje nasprotnike, da duše umrlih vodijo na oni svet, se pogovarjajo z dušami prednikov oziroma se vzpenjajo ali spuščajo po »svetovnem drevesu«, ki lahko predstavlja bodisi Rimsko cesto ali vertikalo sveta (*axis mundi*). Slovenski filozof in sociolog Igor Škamperle pojasni, da šaman v celoti nadzira izkušnjo ekstaze, pogosto ima poudarjen smisel za razumevanje, samodisciplino in telesni nadzor, ki ga spremljata odgovornost in namen akcije oziroma doživete izkušnje v korist skupnosti. V obredu vedno izgubi svojo podobo jaza in doživi drugačno stanje bivanja. Poseben status šamanu podeli skupnost in mu s tem prizna izjemne, magične sposobnosti. »Njegova naloga je skrb za zdravje, uspešen lov in z njim povezano preživetje kolektiva, upravljanje z duhovi, ognjem in obramba pred uroki. Toda šamani so le izbrani posamezniki.« (2006: 16) Duhovna svoboda šamanu omogoči, da se giblje do ostrih robov in pogleduje čeznje, v nebo ali podzemlje, kjer pridobi moč tamkajšnjih duhov, pravi Škamperle in doda, da ga upravljanje duhov, dostop do izjemnih moči, ki pripadajo duhovom, dela za izbranega, a hkrati šibkega in ranljivega.

Branislava Sušnik je prav zaradi lastne izkušnje ob srečanju z novim okoljem dobro razumela, kakšne stiske so doživljali staroselci po stalni naselitvi belcev. Tudi sama je bila priča številnim spremembam v načinu življenja staroselcev. Kljub emocionalni povezanosti z domovino kot prostorom, kjer je preživela mladost, se je morala prilagoditi novemu prostoru, ljudem in odnosom. Proces lastne resocializacije je doživljala z veliko bolečino. Trde vojaške diktature paragvajskega predsednika Alfreda Stroessnerja osebno ni sprejemala in se nikoli ni povsem družbeno socializirala. Vključila se je v različne vloge novega družbenega okolja, se z novo kulturo ves čas dodobra seznanjala in nazadnje ostala v državi na drugi celini, ob tem pa je ves čas hrepenela po domu. Paragvaj je bil zanjo nova izkušnja in bilo se ji je težko prilagoditi. »V meni je prevladovala tendenca k družbeni marginalizaciji« (Mislej 1998: 276). Počutila se je kot izjema, kot tujka; živela je na svoj način, delala in živela je za znanost. Večkrat je poudarila, da se je najbolje počutila med staroselci.

V njeni življenjski zgodbi in procesu resocializacije imajo pomembno vlogo njeno terensko delo in njeni metodološki pristopi v stikih z informatorji. Da je kljub brezbrižnosti uradnih ustanov v prvih letih terenskega raziskovanja zdržala, ji je pomagalo privzgojeno uporništvo proti vsemu, kar je »moraš in ne smeš« (Debeljak 1958: 300).

V vsakem obdobju človeškega življenja neizogibno prihaja do novega usklajevanja človeka z družbo, ugotavlja Stane Južnič (1989: 59–60). To opredeli kot resocializacijo ali ponovno socializacijo, ki jo razume tudi kot usklajevanje z drugo družbo ali kulturo, v katero človek ni bil rojen. Za sociologinjo in raziskovalko migracij Marino Lukšič Hacin procesi resocializacije potekajo pod »tihim« pritiskom okolja, ki posameznika »vsrka« in preoblikuje. Poudarja, da ti »procesi niso rezultat racionalne odločitve posameznika, ampak produkt vsiljenih, neštetokrat nezavednih procesov, v katere je posameznik ujet« (1995: 102–5). Po njenih ugotovitvah se akulturacija pokriva »s specifičnimi resocializacijskimi procesi na nivoju posameznika, do katerih pride ob kulturnem stiku pa tudi npr. ob selitvah posameznika iz ene kulture v drugo«. Akulturacijski vidik je tako po njenem mnenju ena od pojavnih oblik resocializacijskih procesov. Akulturacijski procesi so v vse bolj povezanem in med seboj odvisnem svetu prej pravilo kot izjema, kot pojasnjuje Stane Južnič, ki meni, da je »akulturiran tisti posameznik, ki je sprejel tuje vrednote in tuje kulturne vzorce«. To se je najbolj pokazalo pri koloniziranih ali drugače podrejenih ljudstvih, zato Južnič akulturacijo razume tudi kot vrsto ponovne socializacije. Kot še

pojasnjuje, družba in kultura sicer »posameznika oblikujeta v skladu s stanjem družbenih odnosov in kulturnih norm v njej« (1989: 71–2).

Paragvajski staroselci so bili ob začetku španskega osvajalskega pohoda znani kot živahni bojevniki, iskalci boljše zemlje in lovci. A jim v teh vlogah ni uspelo preživeti, čeprav so verjeli, da jim lahko pomagajo šamani s svojimi obredi. Čamakoki so začeli doživljati velike spremembe v obdobju evangelizacije. S prihodom belcev med prvotne prebivalce so se po ugotovitvah Branislave Sušnik pospešili procesi akulturacije (1998: 230–1). Posledice procesa akulturacije so se najbolj pokazale v izginjanju jezikov staroselskih ljudstev in verovanj ter spremembah v organizaciji družbe. Začeli so izginjati tradicionalni koncepti življenja v skupnosti ter družbene in duhovne vrednote. Zanje delo ni bil več le lov, ampak so se prilagodili novim vrstam in načinu dela, ki so ga uveljavili belci. Branislava Sušnik še pojasni, da so staroselci zaradi vpliva krščanstva začeli spreminjati tudi svoja verovanja in sistem vrednot (1984–1985: 73). Čeprav je vera Čamakokov nekoliko podobna zemljepisno in kulturno bližnjim ljudstvom Ajoreo, Nivakle in Kaduve, se po svoji zapletenosti in edinstvenosti razlikuje od verovanj drugih staroselcev v Chacu. Ameriški profesor zgodovine religij Lawrence E. Sullivan (2002: 255–6) pojasnjuje, da je jedro njihovega verskega premišljevanja razlika med smrtjo in življenjem. Njihov ontološki sistem temelji na nasprotjih, npr. življenje in smrt, močan in šibek, zlo in dobro, to pa je tudi temelj sistema moči in tabujev. Razlaganje pomena smrti in življenja, simbolični prenos pogleda na svet, ki ga pripišejo naravni, družbeni, moralni in verski izkušnji, pripelje do mitologije.

Ko se je Branislava Sušnik drugič vrnila med Čamakoke, je ugotovila, da so mladi pod vplivom evangeličanov glavne obrede zamenjali s preprostim klovnovstvom in da se stari miti spreminjajo v folkloro. Tako so ohranili nekaj starega in se hkrati prilagodili novemu. S tem so zadostili etnocentrični usmeritvi ter upravičili nove družbene in kulturne vzorce svojega vedenja. Starejši niso več želeli učiti mlajših, s tem pa so utišali družbeno in versko vlogo velike pramatere Ešnuwarte in moralni pomen tabujev. Preživeli so le nekateri spomini o izgubljenih obredih in mladina je stare običaje pojasnjevala z novimi besedami iz Biblije. Njihova vera in obredi so se zlili s krščanskimi.

Branislava Sušnik je opazila proces kolektivne izgube spomina, spretno in preprosto prilagoditev Čamakokov. Številne stare legende, ki so bile sestavni del učenja o družbi in njeni morali, so izgubile svoj pomen. Ostale so le še dober razlog za zabavo v deževnem obdobju ali v dnevih brez dela. Mladi so o običajih svojih dedov govorili prezirljivo. Za njihovo preživetje je postalo pomembno le to, da prevzamejo enake običaje, kot jih imajo beli tujci, hkrati pa tudi božjo besedo tujcev.

Otroci, ki so se rodili pokristjanjenim Čamakokom, so bili kulturno še bolj oddaljeni od starega psihomentalnega vzorca o preživetju potomstva klana. Če je kdo od starejših spoštoval kak star običaj, npr. tabu do mesa, so mladi uporabili staro značilnost Čamakokov, to je učinkovito igro posmehljivih in provokativnih besed. Po besedah Branislave Sušnik tako na ustih otrok ni manjkalo slabšalnih besed, ko so se pogovarjali s starši. Mladi so večkrat javno pokazali, da ne odobravajo starih legend, in so se jim pogosto posmehovali. A tudi starejši so pozabili na tradicijo. Ker niso več imeli izkušenj, starih institucij in družbenih mehanizmov, ki so bili temelj njihovega življenja, so začeli opuščati prenašanje mitološke tradicije. Namesto tega so nastajale zabavne zgodbe, drugačne od resničnosti, ki so ponujale prostor individualnim interpretacijam. Prepričani so bili, da so stare stvari negativne ter da jih sodobna civilizacija in evangelij obsojata. Med njimi so kraja hrane, lenarjenje, veliki obredi in zabave, prošnje mitičnemu gorskemu bitju *Xoxit*, da jim nameni dobro usodo ali ugoden izid tekmovanja za ugled v skupnosti. Zaradi izgube spomina in sprejemanja druge kulture so se tudi starejši izneverili izvirni tradiciji. Starih družbenih mehanizmov, ki bi prenašali mitološko tradicijo, ni bilo več. S tem pa ni bilo nikogar, ki bi ljudem pokazal, kako naj živijo in se vedejo.

Branislava Sušnik ugotavlja, da so »civilizirani« in pokristjanjeni Čamakoki postali prilagodljivi, prevzeli so uporabno moralo. Sodobni Čamakoko po njenih ugotovitvah ni več preračunljiv bojevitež, ampak se kaže kot miren in tih. Staro tradicijo so upoštevali le pri delitvi na klane. Ohranili so tudi tradicionalno nasprotje Čamakokov med upornimi mladimi in nezaupljivimi starejšimi. Zvest odsev tega nasprotja so tudi številni tabuji o hrani, ki so bremenili mlade. Da bi preprečili lakoto, so imeli starejši in poročeni moški z enim ali dvema otrokoma monopol nad mesom. Lakota je bila temeljna težava Čamakokov, ki je narekovala poroke med starejšimi moškimi in mladimi dekleti, in sicer na podlagi klanovske delitve. Poročni sistem je omogočil tudi izogibanje nenehnim spopadom, krepitev zavezništva in prerazdelitev bogastva. Branislava Sušnik je pri tej opredelitvi vzorca porok med mladimi in starejšimi sledila nemško-brazilskemu etnologu Herbertu Baldusu. Zaradi večnega nasprotja in želje po preživetju so se uporne skupine mladih odcepile in ustvarile svoje skupnosti, ki pa so z manjšimi spremembami prevzele enak nabor prepričanj in verovanj (Sušnik 1995: 10–5).

Branislava Sušnik se glede posameznih vprašanj v življenju staroselcev, npr. porok, ni strinjala s paragvajskim antropologom Leónom Cadoganom. Zanj je »paragvajska folklora« slikovit amalgam, v katerem se staroselska tradicija v intimnem zlitju z evropsko ohranja skoraj nedotaknjena (Sušnik in Chase-Sardi 1995: 297–308).

Adelina Pusineri (1997) se spominja, da je Branislava Sušnik delala brez urnika in počitka. Neprestano je brala in pisala ter vsako leto napisala najmanj eno knjigo in več člankov. Njene podrobne analize so tudi neizčrpen vir podatkov o staroselskih jezikih in zgodovini tega območja. Z antropološkimi raziskavami ali študijami človeka, kot je definirala antropologijo, je pokazala, da je mogoč tudi drugačen svet. Ukvarjala se je z veliko podrobnostmi iz življenja staroselcev, da bi lahko tako razumeli celostno sliko družbe. Ti zapisi niso pomembni le za spoznavanje drugih, ampak tudi samega sebe. Tako lahko odkrijemo, kaj imamo skupnega z drugimi, v čem smo drugačni in zakaj, kakšne posebnosti označujejo človeka in kaj govorijo o nas. Razmišljanje o drugih kulturah in razumevanje drugačnih vrednot pa lahko spodbudi tudi spoštljivejši in strpnejši odnos do ljudi in človekove individualnosti. O svojem življenju Branislava Sušnik ni rada govorila, razkrila je le tisto, kar je sama želela povedati, o njeni znanstveni poti zdaj pripovedujejo njena dela.

LITERATURA IN VIRI

Cazeneuve, Jean 1986 *Sociologija obreda*. Ljubljana: Studia Humanitatis. Škuc. Filozofska fakulteta.

Chase-Sardi, Miguel 1996 'Branislava Susnik y sus obras'. *Suplemento Antropológico, Universita Católica - Revista del Centro de Estudios Antropológicos* 31 (1–2): 443–68.

Debeljak, Tine 1958 '*Srečanje z raziskovalko indijanskih plemen*'. Buenos Aires: *Meddobje* 4 (4): 319–24.

Debeljak, Tine 1975 *Dr. Branislava Sušnik*. Zbornik Svobodna Slovenija.

Eliade, Mircea 1964 *Shamanism: Archaic Techniques of Ecstasy*. Princeton: University Press.

Eremites de Oliveira, Jorge 2007 'Os primeiros passos em direção a uma arqueologia pantaneira: De Max Schmidt e Branka Susnik a outras interpretações sobre os povos indígenas nas terras baixas do Pantanal'. Revista de Arqueologia 20: 83–115. Dostopno na: https://revista.sabnet.org/index.php/sab/article/view/230/411 (pregledano 15. 7. 2021).

Eriksen, Thomas Hylland 2001 *Small Places, Large Issues*. 2nd Edition. London: Pluto Press.

Gudynas, Eduardo 2011 'Buen Vivir: Today's Tomorrow'. *Development* 54 (4): 441–47.

Južnič, Stane 1989 *Politična kultura*. Maribor: Založba Obzorja.

Kuret, Niko 1974 'Knjižna poročila in ocene, Branislava Susnik, Chamacocos I, Cambio cultural, 1969'. *Traditiones* 3: 252.

Lévi-Strauss, Claude 1976 *Structural anthropology*. Volume 2. Chicago: The University of Chicago Press.

Lukšič-Hacin, Marina 1995 *Ko tujina postane dom.* Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče Ljubljana.

Mislej, Irene 1993 'Branislava Sušnik Una visión socio-antropológica del Paraguay del s. XVIII, XIX, XVI–XVII'. *Etnolog* 3: 705–8.

Mislej, Irene 1998 '*Dr. Branislava Sušnik* (1920–1996), Slovenska znanstvenica v tropskem Paragvaju'. *Traditiones* 27: 275–81.

Peña Gill, Julio Eduardo 1991 'Drugi o nas (Slovencih)–Paragvaj, Branka Sušnik'. *Rodna gruda* 11.

Peris, Carlos 2014 *Branislava Susnik, La antropologa del Paraguay.* Asuncíon: El lector.

Pusineri, Adelina 1997 'Dra. Branka Susnik, Vida y Obra'. Konferenca v Slovenskem etnografskem muzeju.

Pusineri, Adelina 2015 'Dra. Branislava Susnik, Vida y Obra'. V: *Pensamiento Crítico en el Paraguay.* Guillermo Ortega, ur. Asunción: BASE-IS. Str. 127–58. Dostopno na http://www.baseis.org.py/wp-content/uploads/2016/03/2015Dic_Pensamiento-critico-enel-Paraguay.pdf, pregledano 15. 7. 2021.

Rijavec, Maja 2000 'Dr. Branislava Sušnik – Slovenska znanstvenica v Paragvaju'. Diplomska naloga. Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo. Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

Sullivan, E. Lawrence, ur. 2002 *Native religions and Cultures of Central and South America: Anthropology of the sacred*. New York in London: The Continuum Publishing Company.

Sušnik, Branislava 1953 'Pogoji za misijone v Paraguaju'. Buenos Aires: Katoliški misijoni.

Sušnik, Branislava 1959 'Totemizem in šamanizem pri Čamakokih'. V: *Zgodovinski zbornik*. M. Marolt, ur. Buenos Aires: Slovenska kulturna akcija. Str. 198–209.

Sušnik, Branislava 1969 *Chamacocos 1. Cambio cultural.* Asuncíon: Museo etnografico Andrés Barbero.

Sušnik, Branislava 1984–1985 »*Los Aborigenes del Paraguay*«, *VI*: *Aproximacion a las creencias de los indigenas.* Asuncíon: Museo Etnografico Andrés Barbero.

Sušnik, Branislava 1998 *Tendencios psicosociales y verbomentales, Guaycuru-Maskoy-Zamuco.* Ensayo Analitico. Asuncíon: Museo etnografico Andrés Barbero.

Sušnik, Branislava in Miguel Chase-Sardi 1995 *Los Indios del Paraguay.* Madrid: Editorial Mapfre.

Škamperle, Igor in Marija Mojca Terčelj 2006 'Uvodna beseda.' *Poligrafi: revija za religiologijo, mitologijo in filozofijo* 11 (43/44): 7–40.

Šmitek, Zmago 2011 *Mitološko izročilo Slovencev: Svetinje preteklosti.* Ljubljana: Študentska založba.

Terčelj, Marija Mojca in Adelina Pusineri 2007 'Dra. Branislava Sušnik y su contribuición a la antropología paraguaya'. Evropski kongres CEISAL. Bruselj.

Žbontar, Matjaž 2010 Dokumentarni film *Šamanka Branka*. Fatamorgana in RTV Slovenija.

POVZETEK

V svojem prispevku predstavljam slovensko znanstvenico Branislavo Sušnik, ki sta jo oblikovala evropski in ameriški svet, predvsem skozi njene tekste, ki jih je pisala po vrnitvi z večmesečnih raziskav med paragvajskimi staroselci. Za številne znanstvenike je Branislava Sušnik pionirka v raziskovanju življenja staroselcev etničnih skupin v Paragvaju. S svojim delom se je postavila ob bok svetovno priznanim etnologom in antropologom svojega časa. Raziskovala je strukturo mita, sorodstvene sisteme in življenje družine, tabu in totemizem, sistem prepričanj, verovanj in praks. Oblikovala je lastno teoretično pot in utemeljila koncept »adaptivnega dinamizma«, ki poudarja predvsem spreminjanje družbe in stalno prilagajanje. Po njenih ugotovitvah identiteta staroselcev temelji na treh stebrih, ki so govor, jezik in zemlja. Dobro življenje zagotavljajo kolektivna lastnina, sobivanje z naravo, družbena odgovornost in konsenz v skupnosti. Za tisti čas sta bila njen pristop in metodologija raziskovanja zelo sodobna. Kamorkoli je šla, ni bila zgolj opazovalka, ampak je skušala vzpostaviti osebno komunikacijo z ljudmi, se vključiti v njihov način življenja in se z njimi pogovarjati. Vedno pa je z ljudmi najprej vzpostavila odnos zaupanja in spoštovanja, tudi zato so jo staroselci dobro sprejeli. Z razmišljanjem, s pogovori, z delom in življenjem pri domorodnih plemenih v vlažnih subtropskih gozdovih je pokazala, da so to univerzalne možnosti, s katerimi se lahko približaš človeku.

Ključne besede: Branislava Sušnik, evropski in ameriški svet, paragvajski staroselci, »adaptivni dinamizem«, metodologija

ABSTRACT: BRANISLAVA SUŠNIK AMONG PARAGUAYAN INDIGENOUS PEOPLES

The paper deals with Branislava Sušnik, mainly through her texts written after returning from months-long research among Paraguay's indigenous peoples. Many scientists consider Branislava Sušnik a pioneer in the exploration of the life of indigenous ethnic groups in Paraguay. Recognised for her scientific achievements, she ranks alongside world-renowned ethnologists and anthropologists of her day. She explored the structure of myth, kinship systems and family life, taboo and totemism, the system of beliefs, faiths and practices. She developed her own theoretical models and formulated the concept of "adaptive dynamism", which gives particular emphasis to the changing society and constant adaptation. According to her findings, the identity of indigenous people is based on the three pillars of speech, language and land. The conditions for a good life are collective property, coexistence with nature, social responsibility and community consensus. Branislava Sušnik's approach and research methodology were highly advanced for her time. Wherever she travelled, she was not merely an observer, but sought to establish personal communication with people, get involved in their way of life and talk to them. However, she always established a relationship of trust and respect first and was therefore invariably welcomed by the indigenous peoples. Through thinking, talking to, working and living amongst indigenous tribes in subtropical moist forests, she proved that these are universal possibilities for reaching out to humans.

Keywords: Branislava Sušnik, European and American worlds, Paraguayan indigenous peoples, "adaptive dynamism", methodology

RESUMEN: BRANISLAVA SUŠNIK ENTRE LOS INDÍGENAS PARAGUAYOS

En nuestra ponencia presentaremos a la científica eslovena Branislava Sušnik, formada por dos mundos, el europeo y el americano, sobre todo a través de sus textos, que redactaba al regresar de sus expediciones científicas de varios meses de duración entre los pueblos indígenas del Paraguay.

Para muchos científicos, Branislava Sušnik es pionera en la investigación de la vida de los grupos étnicos indígenas del Paraguay. Con su trabajo se situó a la par de los etnólogos y antropólogos mundialmente reconocidos de su tiempo. Investigaba la estructura del mito, los sistemas familiares y la vida de las familias, el tabú y el totemismo, el sistema de convicciones y las creencias y prácticas. Creó su propia vía teórica de investigación y fundó el concepto del «dinamismo de adaptación», que destaca el cambio en la sociedad y una permanente adaptación. Según sus constataciones, la identidad de los indígenas reposa sobre tres pilares: el habla, la lengua y la tierra. La propiedad colectiva, la convivencia con la naturaleza, la responsabilidad social y el consenso en la sociedad aseguran una buena vida. Para aquellos tiempos su enfoque y su metodología de investigación eran muy modernos. Adondequiera que iba, nunca era una mera observadora, sino que siempre trataba de entablar una comunicación personal con la gente, integrarse en la vida de la comunidad y hablar con la gente. Siempre creaba una relación de confianza y de respeto y, por esta razón, los indígenas la recibían muy bien. Reflexionando, conversando, trabajando y viviendo entre las tribus indígenas en los húmedos bosques subtropicales, demostró que estas son unas posibilidades universales con las que uno puede aproximarse a la gente.

Palabras clave: Branislava Sušnik, mundos europeo y americano, indígenas paraguayos, «dinamismo de adaptación», metodología

O AVTORICI

Mag. Aleksandra Saksida je zaposlena na RTV Slovenija kot urednica oddaj v Dnevnoinformativnem programu TV Slovenija. Na ISH, Institutum studiorum humanitatis, Fakulteti za podiplomski humanistični študij v Ljubljani je leta 2012 končala študij socialne antropologije. Magistrirala je z nalogo: *Antropologija Branislave Sušnik, Metoda dela in psihosocialne raziskave južnoameriških staroselcev*. Zdaj nadaljuje raziskovanje življenja in dela antropologinje Branislave Sušnik.
Elektronski naslov: ppakiz@siol.net

Branislava Sušnik in antropologija sprememb

Federico Bossert in Diego Villar

UVOD[1]

Lahko bi rekli, da so se raziskave Branislave Sušnik o problematiki sprememb v južnoameriških staroselskih skupnostih začele z njenimi prvimi etnografskimi izkušnjami leta 1950, ko se je po več kot dveh letih bivanja v Latinski Ameriki preselila v misijon Svetega Frančišča Asiškega v Laishiju v argentinski pokrajini Chaco, in sicer z namenom, da bi se posvetila raziskovanju jezika ljudstva Toba.

---

1 Članek je za to publikacijo razširjen in delno spremenjen. V prvotni obliki je bil objavljen v reviji *Revista Suplemento Antropológico. Homenaje a Branislava Susnik* (2020). Predstavljen je bil tudi v Ljubljani na kongresu *Dr. Branislava Sušnik in sodobniki – ambasadorji slovenske znanosti v Južni Ameriki*, Ljubljana, Cankarjev dom, 22. aprila 2021.

Ko se je posvetila prvim poskusom raziskovanja etnolingvistike v pokrajini Chaco, se je prvič srečala s procesi, ki jim je leta kasneje namenila obsežnejše prispevke: sedentarizacija nomadskih ljudstev, konfliktno srečanje med katoliško in staroselsko kozmovizijo, prevzemanje kmetijskih dejavnosti in plačanega dela ob opuščanju tradicionalnega lova in nabiralništva, spremembe v družbeni in politični organizaciji ter spremembe staroselskega jezika. Ta izkušnja se je izkazala za odločilno. Malo po dokončni selitvi v Paragvaj novembra 1951 je Branislava Sušnik iskala način, kako nadaljevati s temi preliminarnimi lingvističnimi raziskavami. Sprva ji je pomagal ruski geograf, antropolog, lingvist in vojak Juan Belaieff (1875–1957), ki je bival v Paragvaju in ji omogočil obisk ljudstva Maka v koloniji Fray Bartolomé de las Casas (v Chacu), kasneje pa je raziskovala s pomočjo kratkoročne pogodbe s Filozofsko fakulteto v Asunciónu, ki ji je poleti 1952[2] omogočila delovanje med ljudstvi Enlet, Enkset, Angajte in Sanapana. To je bil le uvod v obdobje terenskega dela, ki ga je izvedla med letoma 1956 in 1976, takrat že kot direktorica novoustanovljenega Etnografskega muzeja. Njeno zanimanje je skoraj neopazno zdrselo od lingvistike k etnografiji staroselskih skupnosti Išir, Ajoreo, Čiripa, Ače in Kvom-Lik.

Branislava Sušnik je kmalu uvidela, da bo delo v Paragvaju zajeten zalogaj: ne le, da je bilo treba raziskati številne staroselske skupnosti, temveč tudi njihov vpliv na nacionalno identiteto ter kulturo. Po neuresničenem ambicioznem projektu ustanovitve interdisciplinarnega inštituta, ki bi se posvečal tej obširni nalogi, je vse življenje namenila neutrudnemu znanstvenemu raziskovanju in produkciji. Tako se je na njeno pobudo novoustanovljeni Etnografski muzej spremenil v plodno založniško hišo. V prvem desetletju delovanja v muzeju je s svojimi deli zapolnila strani zaprašenega Biltena Znanstvenega društva *(Boletín de la Sociedad Científica)*, ki ga je kmalu razdelila po tematskih sklopih: »Etnolingvistika«, »Etnografija« in »Razno«. Od leta 1970 jo je nepretrgan tok del pripeljal do tega, da je začela izdajati lastne zbirke: *Manuales del Museo Andrés Barbero* (Priročniki muzeja Andrés Barbero), *Lenguas chaqueñas* (Jeziki pokrajine Chaco) in *Los aborígenes del Paraguay* (Prvotna ljudstva Paragvaja). Temu se je z leti pridružila še množica monografij, s katerimi se je interdisciplinarna paleta geografskih in etničnih študij bolj in bolj širila. Dolg seznam objav odslikava neusahljiv in tematsko raznolik vir, vse od striktno jezikoslovnih člankov in monografij prvega desetletja (1950) do etnografskih raziskav

2 Junija 1953 je Filozofski fakulteti poslala jezikoslovne študije štirih skupin iz Chaca (Potrdilo Filozofske fakultete v Asunciónu, 15. 6. 1953, Arhiv Etnografskega muzeja Andrés Barbero, v nadaljevanju Arhiv MEAB; Sušnik 1953; 1955).

pokrajine Chaco in zgodovine Gvaranijcev v šestdesetih letih, primerjalnih etnoloških esejev v osemdesetih ter obširnih zgodovinskih raziskav, ki se jim je posvečala ob koncu svojega življenja.

Na teh straneh se bomo posvetili pregledu delov tega obširnega opusa, kar nam bo služilo kot rdeča nit, ki nas bo vodila skozi lingvistična, etnografska in etnozgodovinska prizadevanja Branislave Sušnik: njen striktni empirizem, ki ji je omogočal razmislek in analizo fluidne in dinamične družbene tematike, zaznamovane s številnimi in nenehnimi procesi spreminjanja.

LINGVISTIKA NESTALNOSTI

Branislava Sušnik je že od vsega začetka odprla novo poglavje v monumentalnem projektu poglobljene etnolingvistične študije območja Severni Chaco, ki ga je razvijala na podlagi primerjalnih študij lingvističnih družin (Sušnik 1959a: 12; 1962: 1; 1962: i). Tako so se skoraj vse njene študije na podlagi terenskega dela osredotočale na jezike skupnosti Maka, Nivakle, Enlet, Sanapana, Čiripa, Ače, Kvom-Lik, Išir in Ajoreo. S tem je zaobjela pet jezikovnih družin te regije: matagvajo, enlet-enenlet, tupi-gvarani, gvajkuru in zamuko. V prvih dveh desetletjih, ki ju je preživela v Asunciónu, je objavila približno petnajst lingvističnih monografij, ki so vključevale fonološke in slovnične analize, besedišče in frazeme. Od leta 1971 je pod naslovom *Lenguas chaqueñas* (Jeziki pokrajine Chaco) urejala zbirko knjig, katerih namen je bil sistematizirati do takrat poznane podatke o leksiki, slovnici in fonetiki vsake posamezne jezikovne družine, »da bi lahko na podlagi tega nadaljevala s primerjalnim jezikoslovjem«.[3]

Teh prizadevanj ni lahko ovrednotiti. Po eni strani obstajajo mnenja, ki mejijo na hagiografijo in poveličujejo njen jezikovni posluh, ki je bil sposoben zaznati najmanjše nianse avtohtonih jezikov (Chase-Sardi 1996a: 2). Po drugi strani pa moramo priznati, da se z nekaj izjemami srž sodobnih študij ne napaja iz njenih lingvističnih del. Brez dvoma je tako zaradi njenega značilnega pristopa pri svojih delih, ki so

3 Zbirka ni bila dokončana. Prvi trije zvezki so bili posvečeni družini gvajkuru. Izdaje so večinoma vsebovale komentarje o besedišču in slovnici jezika mbaja (kaduveo) španskega misionarja, jezuita Joséja Sáncheza Labradorja iz 18. stoletja (Sušnik 1971c, 1971d, 1972a). Četrti zvezek, posvečen jezikovni družini zamuko, pomeni sistematizacijo njenih raziskovanj o ljudstvih Čamakoko in Ajoreo (Sušnik 1972b). Zadnji zvezek, ki temelji na potovanjih med ljudstvi Enlet in Sanapana, je bogata sinteza etnografije in lingvistične morfologije jezikovne družine lengva-maskoj (Sušnik 1977).

vedno stremela k preseganju zgolj morfološke analize jezika, zaradi česar jih je težko razvrstiti po sodobnih akademskih in strokovnih parametrih.[4] Izhajajoč iz predpostavke, da jezik nosi v sebi ključ do razumevanja načina mišljenja in osebnosti skupnosti, je edini cilj njene etnolingvistike razvozlati tesno povezanost med jezikom, kulturo in skupnostjo, skrito vezivno tkivo družbenega življenja skupnosti ter njihove kozmovizije, ki ga je poimenovala s terminom »jezikovno-miselni vzorci«. Posvetila se je obsežnim študijam analize slovnice, skladnje in leksike v jezikih Chaca kot kategorije zaznavanja, ravnanja in mišljenja.

V tej lingvistiki, tesno povezani z etnografijo, so fonološke ali slovnične analize v njenih delih pogosto združene z etnografskimi glosami ali zgodovinskimi pregledi brez kontinuitete. Od vsega začetka se je osredotočila na zapisovanje oblik diskurza, ki so po njenem razumevanju jasno predstavljale osnovne vzorce, kot so tradicionalne šamanske prakse ali mitologije. »Pripovedovalec mitoloških tradicij, naj bo šaman ali ne, je pravi 'govornik', tisti, ki tolmači povezavo 'govor–čutenje–dojemanje', to je tradicionalno eksistencialno nastajanje« (v Chase-Sardi 1996b). V svojem komparativnem delu o jezikih nivakle in maka se večkrat nanaša na mitologijo, razlaga jo kot sad »miselno-verbalnega koncepta« staroselcev, ki na privilegiran način predstavlja subtilno »psihološko pozornost«, šifrirano v določenih lingvističnih praksah. Tako poudari umevanje integritete, ki ga označuje končnica *-ih'i*, pogosta v jeziku maka za oris herojskih značajev, intenziteto, izraženo s končnico *-qí,* ki spreminja glagole, ki opisujejo mitsko delovanje živali v tradicionalnih šamanskih praksah ljudstva Nivakle, ter natančen pomen vzročnosti, izražene z določenimi končnicami v obeh jezikih, nanašajoč se na specifično okolje mitološkega delovanja (Sušnik 1959a: 17–25).

V uvodu v eno od poznejših del o jezikih Chaca je Branislava Sušnik kot teoretskega predhodnika svojega smelega etnolingvističnega projekta omenila smer, katere začetnika sta antropolog in lingvist Edward Sapir (1884–1939) iz ZDA in njegov učenec, lingvist Benjamin Lee Whorf (1891–1941), ki je predpostavljala neposredno povezavo med slovničnimi kategorijami jezika ter načini, kako govorci dojemajo svet (Sušnik 1987: 7–12). Ta genealogija je vsebovala tudi

---

4 Za izjeme gl. Manelis Klein 1978 ali Fabre 2014. Manelis Klein (1978: 347) izpostavlja nekaj edinstvenih značilnosti: pretiran poudarek na fonetiki, razvoj izrazov *sui generis* (»disjunktivni dispozicijski indeks«) ter zamenjava določenih pojmov (»tematska struktura« za morfologijo, »teme« za korenine). Po drugi strani pa je bila Branislava Sušnik, morda zaradi tehničnih omejitev pri tisku, primorana skovati vrsto novih fonetičnih simbolov, ki jih pogosto ni razložila. Skupaj z njenim namerno nejasnim slogom je ta pisava ustvarila nekaj najskrivnostnejših odlomkov v njenih delih.

poglede drugih očetov moderne etnologije in antropologije, kot so Claude Lévi-Strauss, Bronislaw Malinowski in Franz Boas. Ta veličasten rodovnik je bil verjetno skovan kasneje, saj se je njena jezikovna izobrazba v Evropi vrtela okoli mrtvih jezikov Bližnjega vzhoda in klinopisa. Tako vse kaže, da je Branislava Sušnik v glavnem med terenskim delom oblikovala lastne metode etnolingvistične analize, pri čemer je navdih črpala pri Johannu Gottfriedu Herderju in Wilhelmu von Humboldtu, ki sta prežemala njena leta študija na univerzi.

Je pa res, da njena dela niso stremela k izvlečku splošnih potez nekega skupinskega *ethosa,* da bi ga nato enostavno ponazorila z lingvističnimi primeri. Branislava Sušnik se je vedno oklepala strogega empirizma ter je svoje metode in cilje prilagajala opazovani realnosti. Od svojih prvih izkušenj na terenu je bila priča procesom spreminjanja, ki so jih utrpele kulture Chaca: ljudstvo Toba iz Laishija je živelo v katoliškem misijonu, ki jih je silil h kmečkemu delu, ljudstvo Enlet se je šolalo v anglikanskih šolah in je tavalo v iskanju dela na živinorejskih posestvih, ljudstvo Išir je bilo zdesetkano in je iskalo zaposlitev v lesarskih delavnicah, ljudstvo Ače pa so pomorili in zasužnjili veleposestniki in sosednja staroselska ljudstva. Branislava Sušnik se je tako namenila raziskati načine, kako so te družbene in ekonomske spremembe povzročale jezikovne mutacije. Pri Išir jih, ki so te spremembe imenovali »ukrotitev«, izstopajo lingvistične dimenzije. Če se ozremo na izraze, ki jih je desetletja prej dokumentiral italijanski antropolog, fotograf in slikar Guido Boggiani, je razvidno, da so to bile »besede od prej«, od takrat, ko »dedje še niso bili ljudje«, in da se je zdaj vse spremenilo, »zdaj obstaja samo en Chaco in ena sama govorjena beseda«. Na isti način so Ačejci iz Tavaíja, ki so zapustili gozd, razlikovali »prejšnji govor – mrmranje iz gozda« od »govora – kričanja iz ravnin« (Sušnik 1960).

Bolj kot lingvistika v pravem pomenu besede ali celo bolj kot etnolingvistične raziskave jezikov Chaca predstavljajo temelje obsežnega dolgoročnega projekta etnografije kulturnih sprememb. Ko je govorila o procesu, ki ga je poimenovala »lingvistična kriza«, ni stremela k rekonstrukciji jezikov ali preteklih oblik mišljenja, temveč k natančnim raziskavam prav teh procesov spreminjanja. Sčasoma se je »transkulturacija« spreminjala v eno glavnih tem njenih lingvističnih raziskav, podobno kot so kasneje procesi mešanja (*mestizaje*) zasedali glavno mesto v njenih zgodovinskih študijah (prim. Telesca 2008). To pa vendarle ni privedlo do opuščanja humboldtskih idealov: »govorno-miselna realnost« je bila še vedno glavni cilj, s to razliko, da jo je bilo treba preučiti skozi lingvistične spremembe in ne njim navkljub.

Verjetno najočitnejša taka sprememba je bila to, kar je Branislava Sušnik imenovala semantično in izrazoslovno »osiromašenje«: ne samo nadomestitev, upad in simplifikacija izrazov ali fonetičnih modulacij, temveč predvsem sprememba fragmentov »govorno-miselnih« vsebin, ki je pripeljala do »diahronih slovničnih vzorcev« in neujemanja med vsakodnevnim življenjem ter »referenčnimi« izrazi jezika. Tako je prišlo do tega, da besede »od prej« niti niso več odgovarjale konkretnim izkušnjam staroselcev niti niso izražale njihovega aktualnega pogleda na svet (Sušnik 1957b: 3; 1959b: 15). Vedno znova je našla jasne dokaze tega procesa pri samostalnikih za poimenovanje rastlin in živali ali v starem lovsko-nabiralniškem načinu, ki se je mladim pripadnikom ljudstva Išir, zaposlenim v tovarnah in na posestvih, zdel neznansko smešen. Glagoli, ki so jih uporabljali starejši ter so z veliko natančnostjo izražali določene dejavnosti, motivacijo, okoliščine, osebek in predmet, so predstavljali starodavno »glagolsko« dimenzijo, ki so jo takrat opuščali, tako da je počasi izginjala. V tovarnah in na posestvih se je jezik staroselcev »osiromašil« na enak način, kot se je poenostavljalo gospodarsko in družabno življenje; tam, je zapisala, se enostavno »dela«, »je« in »ubije« – danes en sam glagol interpretira vse te variante starega kulturnega kalupa.[5] Ena najpogostejših teženj lingvističnih sprememb je bilo progresivno »poimenovanje«, z drugimi besedami, semantično krčenje izrazov zaradi postopnega izginjanja njihovih evokativnih zmožnosti. Tako npr. *antawa* oziroma divji fižol ljudstvu Enlet ni več pomenil časa dozorevanja prehrambenega cikla, temveč samo in zgolj predmet: »Ni leksikalna postavka sama po sebi tisto, kar nakazuje na neravnovesje med besednim in miselnim zaradi akulturacije, temveč disociacija idej in praks, ki so bile značilne za preteklo dojemanje določene kulture« (Sušnik 1977: 6).

Branislava Sušnik je razumela, da mora biti »metafizična lastnost jezika-misli-kulture« raziskana v slovnični in skladenjski strukturi prej kot v besedišču, ki je vedno bolj izpostavljeno konjunkturi (Sušnik 1987: 11). Vendar je prav zaradi tega raziskovanje neologizmov in semantičnih transformacij ponujalo posreden dostop do teh »besedno-miselnih vzorcev«, saj je bilo v njih mogoče prepoznati kategorije, s katerimi vsaka skupina dojema, prevaja ali integrira nove izkušnje. Tako je posebno pozornost namenila besedam, ki so jih staroselci uporabljali

5 Napisala je, da so se za Išir je številne dejavnosti in okoliščine, povezane z izrazom »loviti«, stopile v izrazu »ubiti« (Sušnik 1957b: 14, 18); isti pojav je opazila med Enleti, ki so bili več desetletij zaposleni na deloviščih in živinorejskih farmah: številni glagoli, povezani z lovom, so se zreducirali na en sam glagol »slediti, iskati«, ki so ga nato uporabljali pri iskanju plačanega dela na farmah (Sušnik 1977: 6; 1987: 16).

za nedavno pridobljene materialne dobrine, v katerih je bilo mogoče zaznati spremembe »besedno-miselnega vzorca, ki je klasificiral predmete« (Sušnik 1959a: 14). Te leksikalne mutacije so prav tako sledile toku poimenovanj: neologizmi niso več opredeljevali predmetov po njihovih pripadajočih aktivnih lastnostih. Če so starejši pripadniki ljudstva Išir iz Puerto Diana uporabljali različne izraze za predmete, ki jih je uporabljal beli človek, so njihovi potomci uporabljali le en izraz.

Na ta način Branislava Sušnik svoj pristop k »lingvistični akulturaciji« etničnih skupin v Chacu opisuje kot nekaj podobnega mitu z obrnjenim izvorom, ki prehaja iz tekočega v stagnacijo: prehod od bujnega, konkretnega, fleksibilnega, prilagodljivega jezika in misli, pozornega na nianse in kontekste, k jeziku in misli, ki sta vse bolj abstraktna in uniformna; ali z njenimi besedami, prehod od »glagolskih lastnosti« k »substantivizaciji« (Sušnik 1957b: 6; 1958a: 4). Po njenem mnenju so bili jeziki staroselcev, tako kot svetovi, ki so jih sestavljali, dinamični, pozorni na kontekstualne spremembe, bolj partikularni kot homogenizirani, bolj glagolski kot samostalniški in tuji našemu strogemu pojmovanju vzročnosti, saj so ustrezali univerzumu, napolnjenemu z »vitalno močjo«, ki se najbolje izraža v mitologijah in šamanskih kozmologijah. Naš svet, ki ga sestavljajo »fiksne objektivnosti«, je statičen, razčlenjen in utilitaren. Tu je prisotno kritično in celo pesimistično dojemanje homogenizacije in instrumentalizma zahodnega pogleda na svet, ki ga bomo v njenem delu še velikokrat našli (Sušnik 1959a: 15).[6]

V tem smislu lingvistične študije Branislave Sušnik ponujajo raziskovanje konkretnih mehanizmov kolonizacije domorodnih družb – zlasti učinkov dela v industrijskih ali živinorejskih enklavah na družbeno organizacijo in etnične identitete, saj je staroselska mladina predvsem tam spreminjala »besedno-mentalne vzorce« in opuščala svetovni nazor starejših: »Mladi so se prilagodili 'utilitarno in ustrezno z okoliščinami', sodelovali so v novem 'delu za dobiček' in zapustili realnost starega okoljsko-življenjskega besedišča« (citirano v Chase-Sardi 1996b).

Empirizem je ni vodil le k zanimanju za procese jezikovnega preoblikovanja, temveč se je iz istih razlogov osredotočila tudi na to, kar je Ferdinand de Saussure imenoval »govor«, tj. spreminjajoče se, heterogene in konkretne diskurze vsakdanjega življenja. Med Iširji je

---

6 Ta vizija se nanaša na nasprotje, ki ga je postavil Whorf (1956), med zahodnimi jeziki (ki v skladu z načeli Newtonove fizike modelirajo objektivni, enodimenzionalni prostor z jasno delitvijo časa na preteklost, sedanjost in prihodnost) in jeziki, ki se odzivajo na drugačna načela (več dimenzij, neposrednost, brezčasnost ali krožnost).

npr. razlikovala različne »sloge« govora, vsak s svojimi značilnostmi ali kodi, od slovničnega purizma obrednih formul do igrivih diskurzov v lesnih obratih. Kmalu so se zaradi osredotočenosti na govor kot predmet preučevanja njene metode beleženja približale etnografskemu raziskovanju in ne strogi slovnični analizi. Po eni strani si je prizadevala za beleženje različnih komunikacijskih situacij, od spontanih vaških pogovorov do slovesnih mitskih pripovedi šamanov (Sušnik 1957b: 21–2), po drugi strani pa je preučevanje govora nujno pomenilo analitično upoštevanje kontekstov rabe upovedovanja – vključno s kontekstom lingvističnega intervjuja: tako je opazila, da so Nivaklejci izpuščali nekatera določila, ko so govorili z belci, zlasti s tistimi, ki jih je zanimal njihov jezik. Med enim od obiskov pri Ačejcih leta 1960, ko se je soočila z nezmožnostjo izvajanja običajnih jezikovnih raziskav, je zasnovala novo metodo dokumentiranja, ki jo je uporabljala na vseh naslednjih potovanjih in je temeljila na dobesednem transkribiranju dolgih spontanih govorov s pomočjo posnetkov: »Odločila sem se natančno zapisovati stavke, kot jih izražajo Gvajakijci,« je pojasnila, »in se izogibati vsakemu vnaprej pripravljenemu vprašalniku, da ne bi zmedla njihovega staroselskega načina konceptualizacije.«[7] To beleženje jezika v rabi, njegovih skladenjskih struktur in izraznih idiomov je postalo njena običajna metoda raziskovanja: »edina,« je izjavila, »ki nam omogoča, da pridobimo, kolikor je mogoče, istovetne etnografske podatke in izrazno-govorni habitus« (Sušnik 1960: ii; prim. Sušnik 1987: 7).

Lahko bi torej rekli, da je Branislava Sušnik v svojih jezikoslovnih raziskavah uvedla isto topografsko metodo, ki jo je pozneje uporabila v svojih etnoloških in zgodovinskih študijah. Tako kot njihova zgodovina in kultura so bili tudi jeziki staroselskih skupin vezani na dogodke, spremembe in variacije: namesto da bi te posebnosti abstrahirala, je bila njena naloga, da jih podrobno pregleda in poskuša zbrati razpršene delce zapletenega mehanizma, da bi sestavila način, kako ti jeziki gradijo – in prenehajo graditi – določen pogled na svet in kolektivno subjektiviteto. Objava »glosarjev frazemov«, verjetno najtrajnejši vidik njenega jezikoslovnega dela, je najbolj dodelan primer tega ideala.[8]

---

7 Branislava Sušnik, *Informe sobre un breve estudio preliminar de los guayakíes*, 1960. Arhiv MEAB.

8 Branislava Sušnik je pojasnila, da glosar frazemov »poskuša zajeti življenjska dejstva, kot jih pripovedujejo sami [avtohtoni] prebivalci« (1962: 214). Brezkompromisna dobesednost njenih prevodov v španščino – med vrsticami prepisov – je poskušala zvesto reproducirati te načine pripovedovanja in razmišljanja (Sušnik 1960: iv). Gl. npr. prevod stavka iz jezika ače: »grmeti zaprto, divja svinja, ki se bori; grmeti-z-močnim-pokom: kajman grmi-ko se spušča; ptica Dz boriti se: grmeti-spuščati se«.

Nekatera dela, ki jih je Branislava Sušnik objavila o jezikih Ače, Kvom-Lik in Enlet, so daleč od preudarnega tehnicizma strokovnega jezikoslovja, v resnici pa so zelo bogate avtoetnografije, polne jezikovnih, etnografskih in zgodovinskih opomb, katerih teme zajemajo najrazličnejše vidike družbenega življenja: kozmovizijo, lov in nabiralništvo, hrano, delo na posestvih, praznike, bivališča, telesni okras, življenjski cikel, sorodstvo, bolezen, smrt in šamanizem (Sušnik 1960, 1962, 1977). Kombinacija jezikoslovne obravnave in etnografskega opisa se je v celoti izrazila v publikaciji iz leta 1977 o govornih skupinah Enlet-Enenlet, ki jo je Manelis Klein (1978: 347) označil za »eno najboljših etnografij jezikovne komunikacije katerega od ameriških jezikov«. Poleg tega je bila to zadnja večja lingvistična monografija, ki jo je objavila Branislava Sušnik, saj se je v šestdesetih letih 20. stoletja začela osredotočati na etnozgodovinske raziskave, v naslednjem desetletju pa so strogo lingvistične študije korak za korakom izginjale iz njene agende.

IŠIRJI ALI ETNOGRAFIJA SPREMEMB

Branislava Sušnik je opravila dve večji potovanji k skupnosti Išir (ali Čamakoko) v departmaju Alto Paraguay. Med prvim, med avgustom 1956 in januarjem 1957, je obiskala več naselij skupnosti Ebitoso na bregovih reke med Puerto Guaraní in Puerto Diana. Tam je preučevala šamanizem, mitologijo in versko življenje skupnosti ter bila priča obsežnemu in zapletenemu obredu anabsoro, ki je tudi iniciacijski obred mladih moških. Smela je celo vstopiti v *tobich*, hišo iniciatorjev, ki je oddaljena od vasi in je ženskam strogo prepovedana. Po vrnitvi je leta 1957 objavila dva zvezka *Estudios Chamacoco* (Študije o Čamakokih), v katerih je temeljito preučila mite, obrede in družbeno ureditev te skupine.

Drugič je regijo obiskala več kot desetletje pozneje, med novembrom 1968 in januarjem 1969, ter se nastanila v Puerto. Tam je analizirala spremembe, ki so se zgodile do takrat. Glavni rezultat tega potovanja je bila knjiga *Chamacocos 1. Cambio cultural* (Čamakoki 1 – Kulturne spremembe). To je nedvomno najbolj etnografska knjiga Branislave Sušnik (1969). Knjiga temelji na najdaljšem bivanju v isti vasi, vzpostavlja najbolj otipljiv odnos z ljudmi, najbolje prikazuje intersubjektivnost, lastno antropološkemu raziskovanju, in daje največjo analitično vlogo staroselcem kot posameznim akterjem. Začne se z dolgima razmišljanjema njenih sogovornikov, Alejandra Gaone in

Pedra Osune. Naslednje strani so polne osebnih omemb poglavarjev Wiwíja, Lárija, Antonia, Xuriéja in Manéka, šamana Aite, »legendarnega Básebügüja«, »ironičnega Albina«, »starega Pánfila«, »Ebidosa Boggianija« in celo slavnega »kapitana Pinturasa«. Tako kot je njena etnografija Iširjev vzpostavila mitološki in estetski kanon za potomce, so tudi te ugledne osebnosti, kot so Aita, Básebügü in Pinturas, ovekovečene kot neizogibne reference in jih vedno znova citirajo v literaturi o tej skupini (Cordeu 1994, 1999; Richard 2008).

Njena prva etnografija o Iširjih je bila klasična študija, ki je razkrila široke obrise bogate in skrivnostne mitologije, raznovrstnih obredov in sociološke arhitekture osupljive kompleksnosti. Podatki, zbrani na tem pionirskem potovanju, so odražali izjemno organizacijsko edinstvenost te skupine, ki je spominjala na zapleteno sociološko mehaniko skupin He v Amazoniji in jih jasno razlikovala od drugih avtohtonih prebivalcev Chaca. Z vzpostavitvijo moške prevlade in gerontokratske oblasti nad prvobitno močjo žensk je iniciacijski obred zakodiral plemensko skrivnost v besedo boginje Eshnuwerte in kodificiral moralna pravila, ki so bila podlaga za pravilno delovanje sveta. Vsebina mita je bila ezoterično razodetje: Predniki so živeli skupaj z duhovi *anábsoro*, organiziranimi v matriarhalne klane, dokler ni neki dogodek prekinil rajskega sobivanja, moški pa so se uprli in jih pobili; s tem je bila izražena tradicionalna družbenost, ki temelji na polovicah, na klanih po očetovski liniji, starostnih razredih in institucionalnem primatu moškega; hkrati pa je bila nakazana zlovešča možnost kozmičnih kataklizem, če bi moški prekršili plemenske vzorce.

Monografija se začne z mračnimi zapisi o Nemuru, mitološkem liku, ki naj bi iztrebil Iširje in ki so ga z obredi poskušali ciklično zadržati. Gre za nazoren zapis o napredovanju kulturnih sprememb, ki jih je prinesla kolonizacija. »Nihče in nič več ne more ustaviti Nemurja,« so govorili staroselci (Sušnik 1957c: 1). Ko se je Branislava Sušnik deset let pozneje vrnila v regijo, se je soočila z radikalno preobrazbo tega znanega, analiziranega scenarija, po katerem se ji je tožilo. Tako je glavna tema njene druge etnografije ljudstva Išir, kar je jasno razvidno že iz naslova, postala družbena sprememba. Tudi tu se je besedilo začelo z razkrivajočim odlomkom:

> Ko so Čamakoki prvič videli letalo, jim je to priklicalo mitsko krilato in antropofagično bitje Anörxyt; ko so se navadili, da leti nad njihovo »obalo«, je bilo letalo že »hodeča železna škatla«; ko so ga lahko opazovali od blizu, je letalo že »imelo oči, obraz« (*ylys*); in ko je letalo postalo običajno severnjaško prevozno sredstvo, je bila španska beseda »letalo« (*avión*) dokončno uvedena v čamakoški besednjak« (Sušnik 1969: 9).

Tu prepoznamo teme, ki so postale prevladujoče v njeni jezikovni etnografiji: transformacije, prilagodljivost in dinamične mutacije kulturnih sistemov. To, kar nam Branislava Sušnik ponuja v tem delu, je skratka jasen rentgenski posnetek kritičnega trenutka v obstoju Iširjev. Knjiga dokumentira potek življenja v gozdu na bregovih reke Paragvaj, dvoumnosti mestizacije, postopno vključevanje v regionalni trg dela, napredovanje nacionalističnega aparata in evangeličansko misijonarsko pridobivanje sledilcev. Na bolj subjektivni ravni razkriva tudi čudenje etnografinje nad hitrostjo in globino sprememb.[9]

Branislava Sušnik je ugotovila, da so se preobrazbe prepletale v vseh slojih družbenega življenja in da je bila ta preobrazba skorajda uničujoča. Mladi so nosili nogometne drese, mreže solidarnosti, vzajemnosti in redistribucije, ki so nekoč oblikovale razširjene družine, so se omejile na jedrno družino, lokalna merila lastništva in posedovanja so se preoblikovala, avtoriteta kasikov (*caciques*, poglavarji) je bila razdrobljena, staro formalno prijateljstvo med klani se je spremenilo v dobre odnose z gospodarji, stare igre med bratovščinami, temelječimi na očetovski liniji, ki so nekoč prenašale in socializirale stereotipno vedenje (preudarnost mravljinčarja, pogum jaguarja, stroga spolna delitev znanja), so bile vsebinsko izpraznjene in jih je nadomestila generična ideja evangelijskega »bratstva« ali »klap«, ki so iskale le pobeg in zabavo.

Ko so staroselci delali kot delavci, sekači, perice ali dninarji v krajih, kot so Puerto Diana, Bahía Negra in Puerto Esperanza, sta začasno (*enganche*) in priložnostno delo (*changa*) prenehala biti dopolnilni dejavnosti lovu in nabiranju ter postala pravo gonilo preživetja. Ženske so opustile nabiralništvo in izdelovale »rokodelske izdelke« za trgovino, moški pa so se »zakreditirali« ter bili ciklično in neizprosno razočarani ob epilogu vsake nove delovne avanture. V tem propadajočem gospodarstvu je Branislava Sušnik zaznala stičišče med jezikom iširin sodobno leksiko, uporabo datumov, številk ali enot za težo ali merjenje v španščini, kombinacijo številk v jeziku gvarani (*nota, nota grand«, nota cabezante*) in regionalno razširjenost domačih merskih enot, kot je prerez debla drevesa kebračo. Medtem ko je v skupnostnem gospodarstvu začel prevladovati denar, je Iširje obvladovala »psihoza pridobivanja stvari«, ki je nadomestila starodavno ljubezen do lova in bojevanja. Ob tej zagnanosti za pridobivanje tehnologije belcev je Branislava Sušnik obžalovala »gospodarstvo, ki temelji na želji«: »Danes 'delo' in 'dobiček' obvladujeta vso življenjsko mentalno pozornost Čamakokov« (Sušnik 1969: 93).

9 S tem je začela vrsto raziskav, posvečenih posledicam družbenih sprememb med Iširji (gl. Cordeu 1989 ali Blaser 2010).

Ideološka korelacija tega procesa je bila »kolektivna amnezija« med starimi Iširji in »prilagodljiva reinterpretacijska težnja« med mladimi, ki so se začeli zgledovati po kreolih ali evangeličanskih misijonarjih ter se posmehovati starejšim zaradi njihove navezanosti na stare mite in obrede. Tako se je »blagovna znamka«, ki je avtohtone prebivalce tradicionalno povezovala s klanskimi predniki, s kolektivnimi obredi in skupinsko solidarnostjo, atomizirala v individualistično onomastiko, ki je ljudi označevala po priimkih: Balbuena, Barra, Flores. V smislu klasične afrikanistične antropologije je bila na lastne oči priča prehodu od »osebe« k »posamezniku«: »Če uporabim besede starega Pánfila, sta jaz in moj klanski položaj« postala »jaz sem, jaz hočem, jaz zmagujem« (Sušnik 1969: 118).

Po mnenju Branislave Sušnik bo to nelagodje v kulturi prej ali slej našlo izraz v zavesti staroselcev in tako se bo razširila retorika industrijskega kapitalizma (»vir dela«, »dobiček«, »račun«, »kredit«), nacionalizma (»domovina Čamakokov«) in evangelizma (»bratstvo«, »bližnji«, »vera«). Zgodovinski bič sovražnikov ljudstev Kaduveo in Ajoreo, legendarni vodja, kavdiljo Básebügü, je bil zdaj »predsednik«, rodovniški klani »ekipe«, ptice slabega znamenja »telegrafske ptice«, šamani so zdravili »na kredit« in se s pomožnimi duhovi pogovarjali prek »nevidnega radia«. Za nove generacije so bili miti »čista laž«, »čamakoško klovnovstvo« in »neumni triki«, nekdaj impozantni mitološki liki pa so postali figure nekje med patetiko in posmehom. Šamani so »samo trobili svoje«, ne da bi jim uspelo pomagati pacientom, včasih zato, ker so mladi prezirali plemensko znanje in niso upoštevali predpisanega postopka, včasih pa je bil razlog za neuspeh še bolj zaskrbljujoč. Bolezni, kot je tuberkuloza, so pomenile »družbeno-kulturno in konceptualno spremembo«, pravi »biološki simptom akulturacije«, proti kateri staroselski modreci niso mogli storiti veliko in so trdili, da so se duhovi »razjezili«. Nato so starešine napovedale konec *kónsaxov*, velikih šamanov, ki niso mogli več komunicirati s pomožnimi duhovi: »Ne znajo več sanjati,« so pojasnili in povedali, da jih je Eshnuwerta zapustila, ko je »krščanski bog prinesel novo besedo« (Sušnik 1969: 10–1, 201–4, 212–13).[10]

Hkrati se med vrsticami prve in druge etnografije ljudstva Išir pojavljajo nekatera osebna stališča Branislave Sušnik o kulturnih spremembah – prvič, nekakšen estetski in celo moralni konservativizem, saj je bila pri ocenjevanju družbenih sprememb praviloma bolj ortodoksna in

10 Bistvo dela je bilo izginotje velikega letnega obrednega cikla (Sušnik 1969: 204). Vendar je treba povedati, da so isti cikel v osemdesetih letih preučevali tudi poznejši etnografi (gl. Escobar 2014; Cordeu 1999; Richard 2008).

puristična od samih staroselcev, njeno branje stvarnosti pa je bilo pogosto fatalistično in mračno; tako ni skrivala razočaranja, da je šaman Aita, eden njenih glavnih sogovornikov leta 1956, zdaj urejen in odgovoren evangeličanski diakon, ki ga zanima le pogovor o Svetem pismu. Morda manj opazna, a očitna značilnost je bil njen odpor do specifičnih sprememb, ki jih je prinesla protestantska etika. Kot da bi posnemala stran ali dve Maxa Webra, ponudi namige na tesno povezavo med novo utilitaristično moralo – ki jo je nedvoumno opisala kot »komercialistično« – in nezadržnim širjenjem evangelizacije med Išir ji (in prebivalci Chaca nasploh), ki so se leta 1968 zdeli ujeti v »zaostren materializem« in niso govorili o ničemer drugem kot o »zaslugah«, ki jih imajo pri Bogu, »vrednosti« njegove besede in »odgovornosti« do svojih »bratov«.

GRAN CHACO: ETNOLOGIJA TRANSFORMACIJ

Tako kot je Branislava Sušnik gladko prešla iz jezikoslovja v etnografijo, je od izida *El indio colonial del Paraguay: el guaraní colonial* (Kolonialni Indijanec: Gvarani v kolonialnem obdobju) leta 1965 do svojih zadnjih knjig v devetdesetih letih 20. stoletja etnografske in jezikoslovne razprave vse bolj dopolnjevala z zgodovinskimi. V desetih letih po drugi etnografiji ljudstva Išir je objavila še en temeljni antropološki mejnik, *Los aborígenes del Paraguay, I: Etnología del Chaco Boreal y su periferia* (Prvotna ljudstva Paragvaja, I: Etnologija Severnega Chaca in okolice) (1978). K tem programskim vizijam se je v poznejših delih vedno znova vračala.[11] Njen cilj ni bil nič manj kot v celoti obnoviti etnični zemljevid, na katerega so naleteli španski raziskovalci, ki so v 16. in 17. stoletju prišli v Paragvaj v iskanju bajeslovnega El Dorada. Takšen pristop je bil drzen v državi, ki je v običajnem zgodovinskem diskurzu svojo nacionalno identiteto utemeljevala na romantizirani predstavi o mešanici španskih kolonizatorjev in sveta Gvaranijcev. V teh študijah o etnologiji Chaca je Branislava Sušnik prvič izpostavila alternativno možnost staroselske zgodovine Paragvaja, v kateri je Chaco v središču dogajanja, njegovo staroselsko prebivalstvo pa ni več stranski, sekundarni ali celo nevidni akter, temveč je prav tako protagonist zgodovine kot Gvaranijci ali celo konkvistadorji.

Poleg tega historiografskega odklona je delo antropološko pomembno še v drugem smislu. Raziskovanje Branislave Sušnik v tej

11 Del argumenta je bil omenjen v Sušnik 1971a, 1971c in nadalje razvit v Sušnik 1981.

knjigi je imelo veliko širši primerjalni obseg kot njene prejšnje etnografske študije. Pretočnost družbenega tkiva, ki jo je v svojih jezikoslovnih in etnografskih delih obravnavala na mikroskopski ravni, je zdaj opazovala v regionalni zgodovinski mreži, sestavljeni iz neštetih niti, ter zasledovala v preobrazbah in kontinuitetah zelo dolgega trajanja. Predvsem pa je na novo odprla staro mapo staroselske etnonimije. Velika raznolikost etničnih oziroma narodnih poimenovanj v virih iz Chaca je opazovalce že zgodaj spravljala v zadrego; tako je jezuit Joaquín Camaño že v 18. stoletju ugotavljal:

> Zgodi se tudi, da isto ljudstvo stari Španci poimenujejo z enim imenom, sodobnejši pa z drugim; ali da ga tisti iz ene pokrajine imenujejo z enim imenom, tisti iz druge pa z drugim; ali da ga mejna ljudstva, ki ga poznajo, poimenujejo vsak v svojem jeziku; zgodovinar ali geograf, ki se v teh deželah ne znajde najbolje, zbere vsa ta imena in pod vsakim šteje drugo ljudstvo (1955 [1778]: 116–17).

Problem je bil predmet dolgih razprav. Še v štiridesetih letih 20. stoletja je ugledni etnolog Alfred Métraux objavil obsežne sezname poimenovanj, ki so skušali osvetliti magmo etničnih imen in jezikovnih družin (1946: 214–45). Branislava Sušnik je to tradicijo nadaljevala; v njenem eksplicitno primerjalnem diagramu namreč najdemo zametek še enega dolgoletnega projekta: zgodovinskega razumevanja teh skupinskih imen, organiziranih v etnonimskih fazah, plasteh ali slojih, ki še vedno navdihuje številne sodobne študije.[12]

V pokrajini, ki jo je opisala, so spremembe imen predstavljale različne dileme. Prvič, obstajale so generične kategorije, ki so zajemale različne avtohtone skupine: skupine, ki so govorile različne jezike, in celo skupine, ki so govorile jezike, pripadajoče različnim jezikovnim družinam. Tako se je izraz *tapuy* v različnih obdobjih nanašal na skupine Gvarani, Čikitano ali Zamuko, izraz *enimagá* pa na skupine Lengva ali Maka. Drugič, obstajali so avtonimi ali endonimi in eksonimi, omalovažujoča, pohvalna ali kolektivna imena, ki izhajajo iz toponimov in imen poglavarjev.[13] Poleg tega so bile te kategorije filtrirane skozi oči različnih posrednikov: staroselskih sosedov, tolmačev jezika, vodnikov, misijonarjev, raziskovalcev, vojakov in javnih uslužbencev. Tako so generična imena domačinom dali Španci (npr. Gvajkuru za vse nomadske staroselce v Alto Paraguayu, Frentoni (*Frentones*, Čelasti)

12 Gl. razvoj teh vizij Branislave Sušnik v Combès 2009; 2010; 2012; Richard 2008; 2011; Villar, Córdoba in Combès 2009; Martínez 2018.

13 Branislava Sušnik je namreč med prvimi zapisala imena Nivakle, Išir, Kvom-Lik in Ačé, ki so sčasoma postala 'uradna imena' teh skupin.

za vse, ki so si spredaj postrigli lase, Lengva (*Lengua*, Jeziki) za tiste, ki so nosili okraske za ustnice, ali Orehoni (*Orejones*, Uhati) za tiste, ki so nosili okraske za ušesa). Lahko so jih povzeli po samih staroselcih (Toba izhaja iz jezika gvarani – *tova-ja*, kar pomeni spredaj, sprednji del stvari, svak ali podobno, ali Timbu, ime ki v jeziku gvarani označuje skupino, ki ima običaj prebadanja ustnic). Končno je mogoče opaziti veliko semantično raznolikost pri prevajanju: tako je bilo mogoče večino etnonimov iz Chaca prevesti kot »ljudje«, pa tudi kot »jeziki«, »čelasti«, »uhati«, »sužnji«, »psi«, »tisti iz gozda«, »tisti z reke«, »tisti od tam«, »garjavi«, »divjaki«, »tisti« ali preprosto »drugi« (Braunstein 2008; Richard 2008). Tako ni bilo »pravih« ali »izvirnih« imen, temveč le rezultat spleta naključnih verig zavezništev, sovražnosti, nesporazumov, prevodov, deformacij in interpretacij.

Branislava Sušnik se je odločno spoprijela s tem prepletom poimenovanj ter ustvarila nekakšno stratigrafijo, ki ji je omogočila oceniti, kako so se sčasoma različne plasti poimenovanj zamenjale, artikulirale ali prekrile. Ta metoda nam omogoča razumeti, da so Vehosi (*Vejoces*) v misijonarski fazi postali Mataki v sodobnem obdobju ali današnji Viči (*Wichí*); da je ljudstvo Lengva postalo Sanapana in danes Enlet; ali da so jezuitski Čelasti (*Frentones*) postali kolonialni Gvajkurujci ali Agiloti (*Aguilotes*), pa tudi sodobni Tobi in sedanji Kvom. Ne gre torej za to, da bi pojasnili stopnjo verodostojnosti tega ali onega imena, temveč za razumevanje, kako so ti različni poimenovalni vzorci delovali v določenih zgodovinskih razmerah. Tako ni mogoče razumeti prehoda od Čelastih k Tobom – ali kasneje od Tobom h Kvomom – brez upoštevanja odnosov med temi skupinami na eni strani in po drugi strani odnosov s sosednjimi skupnostmi različnih jezikovnih družin (Tobi in Pilagaji, Tobi in Nivaklejci) ali povezave med temi avtohtonimi ljudstvi in zunanjimi dejavniki: španskimi misijonarji, portugalskimi trgovci s sužnji, paragvajsko vojsko, argentinskimi žandarji, evropskimi naravoslovci, antropologi, agronomi, državnimi uradniki in današnjimi promotorji razvoja.[14]

Druga prečna značilnost primerjalne etnologije Branislave Sušnik je njen poseben pristop k multikulturnosti. Ker je imela Paragvaj

14 Richard (2011: 205) jasno opozarja na metodološke posledice. Problem ni omejen zgolj na jezikovno objektivnost – kot da bi si anglikanci po desetletjih dela z Lengvajci paragvajskega Chaca izostrili sluh in spoznali, da živijo z ljudstvom Enlet. Prav tako ne gre za etično pravico vsake skupine, da si izbere ime. Mutacije imen ne pomenijo heglovske in moralne evolucije od eksonimov k avtonimom, od slabšalnih imen k spoštljivim ali od lažnih imen k pravim, saj bi to predpostavljalo iluzorni, nespremenljivi staroselski subjekt, vedno identičen samemu sebi, ki spreminja imena kot oblačila ali kože, prehaja skozi džunglo dvoumnih poimenovanj, dokler se končno ne emancipira s samoimenovanjem.

za *axis mundi,* ji je uspelo napisati avtentično zgodovino staroselcev v nenehnem vrenju, v kateri mestizacija, zavezništva, izmenjave, kulturne sposojenke in večjezičnost niso bili naključje, okoliščina ali faza, produkt domnevnega »vstopa v zgodovino« zaradi kolonizacije, ampak prej notranji pogoj medetničnega scenarija. Analitično tehniko, ki jo je uporabila Branislava Sušnik, je težko povzeti, saj je vključevala ročno sestavljanje nekakšne sestavljanke, ki razpade, če potegnemo iz nje samo en delček. Z drugimi besedami, avtohtoni Paragvaj je bilo treba razumeti kot organsko celoto. Zlasti Gran Chaco je predstavila kot velik zemljevid, ki ga je bilo mogoče brati s kateregakoli konca: z juga z Mokovijci, s severa z Zamuki, z zahoda s Tonokoteji in z vzhoda s Čani. Če bi se regiji približali z zahoda, bi opazovalec ugotovil, da Lule in Vilela uničujejo tabore Tonokotejev, da bi jih nato na vzhodu pritisnilo napredovanje Gvajkurujcev, na katere so z juga pritiskali Pampidi, ti pa so potiskali na sever Matako-Matagvaje in na severovzhod Zamuke – njihov vzpon pa so prekinili Čikitani z bolivijskih ravnic. Razumevanje enega člena v verigi je pomenilo hkratno obravnavo vseh drugih. Abiponov ni bilo mogoče razumeti brez Čarujcev, Čarujcev brez Gvaranijcev, Gvaranijcev brez Kaduvejcev, Kaduvejcev brez Gvanov in Gvanov brez Iširjev, ki pa si jih – kot vemo od Branislave Sušnik – ni bilo mogoče predstavljati brez njihovega meglenega odnosa s skupnostjo He iz južne Amazonije. Poleg tega vseh teh kulturnih stikov ni bilo mogoče ločiti od odločilnega vpliva kolonialnih agentov, kot so zgovorno pokazala zavezništva med Španci in Gvaranijci proti Gvajkurujcem. V predavanju, ki ga je imela v zadnjih letih svojega življenja, je Branislava Sušnik panoramo, ki jo je preučevala tri desetletja, povzela z epigramatičnim izrazom: »Obstajajo migracije, obstajajo medplemenske združitve, obstajajo gibanja; to ni statična stvar, kot nam jo morda včasih predstavlja arheologija: vse je mobilnost.«[15]

Problem razlagalne drznosti Branislave Sušnik in edinstvenih metod, ki jih je skovala, da bi zajela nianse te stvarnosti v spremenljivih časovnih in prostorskih razmerah, ni majhen. Daleč od junaških časov prednikov te discipline z že profesionalizirano antropologijo, ki se je večinoma posvečala etnografskemu dokumentiranju in izdajanju monografij o posameznih ljudstvih, si je Branislava Sušnik drznila spremeniti analitični fokus z ambiciozno analizo, ki se je od »ljudstev« premaknila h konfederacijam, od posameznikov in skupin k omrežjem, od posameznega k regionalnemu. Zaničevala je omejujoči pogled in se ni bala sestaviti celote, ki je bila vedno več kot vsota njenih delov. Njena posebna primerjalna refleksija torej ni – ali pa ni samo – razmišljanje o etničnosti v

15 B. Sušnik, konferenca 6. avgusta 1991. Arhiv MEAB.

regionalnem smislu. Ne le zato, ker bi bilo neprimerno predlagati »zgodovino Gvaranijcev«, ki bi bila ločena od njihovih sporov z Mbaji, Agasejci in Kaduvejci, ali zgodovino Zamukov, ki ne bi upoštevala njihovega previdnega približevanja jezuitskim misijonom pri Čikitanih, ali zgodovino bojevnikov Čirigvanov, ki ne bi upoštevala njihove posebne simbioze s kmeti Čane – toda tudi zato, ker je šlo hkrati za izvedbo obsežnega intelektualnega projekta, ki ga je od začetka zastavila za svoj Etnografski muzej, in sicer obnoviti primerjalno dediščino klasikov, kot so Nordenskiöld, Schmidt in Métraux; obnoviti Chaco in Paragvaj v mreži odnosov z Andi, s svetom Gvaranijcev, z aluvialno ravnico Pantanal na tromeji med Brazilijo, Bolivijo in Paragvajem, z bolivijsko provinco Chiquitania, s porečjem reke La Plate in celo z Amazonijo. Ta strateška poteza ni le decentralizirala Gvaranijce s paradigmatskega položaja paragvajskosti, temveč je z združitvijo prispevkov arheologije, jezikoslovja, mitologije in sociologije predlagala tudi povezovalno perspektivo, ki je današnji Paragvaj postavila v središče etnične mreže, ki pojasnjuje – in jo pojasnjujejo – sosednje regije, kar je bil interpretacijski preobrat, ki je poleg tega razblinil stari koncept »kulturnega območja«. Ta vrtoglava širitev razlagalnega loka je dosegla vrhunec v nekaterih njenih poznejših pomembnih delih, v katerih se ni obotavljala obravnavati južnoameriških nižin kot enotne organske celote (gl. zlasti Sušnik 1994).

ANTROPOLOGIJA BRANISLAVE SUŠNIK

Narediti osnutek obsežnega dela Branislave Sušnik je komaj kaj manj jalovo kot iskati teoretsko središče ali vodilno idejo, ki bi osvetlila vsako od njenih neštetih razvejanosti. Vendar pa majhen vzorec, ki smo ga tu pregledali, morda omogoča, da uzremo nekaj tematskih in metodoloških stalnic.

Branislava Sušnik je kmalu po prevzemu vodenja muzeja obračunala z etnološko tradicijo, ki je prevladovala med njenim univerzitetnim izobraževanjem na območju z močnim nemškim vplivom: s kulturnozgodovinsko šolo, osredotočeno na prepoznavanje »kulturnih krogov« in tokov s širokim vplivom, ter z enciklopedičnimi argumenti očeta Wilhelma Schmidta v prizadevanju za utopični primitivni monoteizem.[16] V članku, ki je ostal neobjavljen, je temeljito

16 Branislava Sušnik je večkrat omenila, da se je učila pri Wilhelmu Schmidtu, učitelju avstrijske veje kulturnozgodovinske šole in ustanovitelju prestižnega inštituta Anthropos (Mislej 1993: 266; Tavčar 1992: 177).

prevetrila Schmidtove hipoteze o »južnoameriškem protokulturnem krogu«. Med njenimi ugovori je bila tudi maksima, ki je vodila njeno prihodnje raziskovanje: srž antropologije, temelj vseh njenih konstrukcij, mora biti »izkušnja« človeka, zato mora biti njeno glavno metodološko orodje neposredno raziskovanje na terenu. Tako je že na začetku svoje kariere predmet južnoameriške etnologije opredelila kot »življenjske manifestacije ljudstev« in zagovarjala metode, ki so se odpovedale vsakršnim teoretičnim predpostavkam. Takšna je bila, kot je večkrat izjavila, etnografska zapuščina, ki ji je namenila svoj muzej, utelešena v tistih, ki jih je imenovala »junaki paragvajske znanosti«: Max Schmidt, Egon Schaden, Curt Nimuendajú, Erland Nordenskiöld in Alfred Métraux.[17]

Prisotnost Branislave Sušnik na paragvajskem antropološkem prizorišču sredi 20. stoletja je bila vse prej kot običajna. Sama je komentirala: »Podala sem se na petmesečno potovanje med pripadnike ljudstva Lengua, kar je v izključno moškem intelektualnem okolju, ki je takrat prevladovalo v Paragvaju, pomenilo prav toliko kot dodatna diploma« (Debeljak 1958). Od obdobja med svetovnima vojnama so nekatere ženske dobile osrednje mesto na svetovnem antropološkem prizorišču in nekatere med njimi, kot je Branislava Sušnik, so dobile akademske položaje v muzejih in obrobnih inštitutih. Vendar se njihova etnografija, tako glede na prakso kot glede na raziskovane teme, ne uvršča zlahka v to gibanje. Prihod žensk v etnografijo je spodbudila možnost dostopa do ženskega univerzuma, ki je bil moškim raziskovalcem prepovedan, zato so dajale prednost temam, povezanim s to sfero – spolnosti, vzgoji otrok in prehrani (Schumaker 2008: 279–82); nasprotno pa so bili glavni sogovorniki Branislave Sušnik vedno moški, mnogi med njimi šamani, in skoraj vsa področja njenega raziskovanja so bila v skladu z najstrožjo klasično antropologijo.

Čeprav jo je vedno zanimalo preučevanje »mentalitet« ali svetovnih nazorov – kar se je nedvomno izražalo v njeni strasti do šamanskih mitologij –, jo je njen neusmiljeni empirizem kmalu odvrnil od preprostega mitografskega pristopa ter skrbne rekonstrukcije jezikov in religij. Dejstva so pokazala, da so ti pojavi fluidne, dinamične realnosti v nenehnem spreminjanju in vzajemnem vplivanju ter da je nujno odražati to zapleteno prepletanje svetovnonazorskih struktur, zakodiranih v jeziku in nepredvidljivih zgodovinskih kontekstih, kar jo je prisililo, da je pojem humboldtovskega *Volkgeista* opredelila tako:

---

17 B. Sušnik, 'La Etnología de Sudamérica desde la teoría de los ciclos culturales hasta el año 1956' (Etnologija Južne Amerike od teorije kulturnih ciklov do leta 1956) (neobjavljen rokopis), 1957, Arhiv MEAB.

»Ni duše ljudstva, so pa etnopsihične težnje v ljudstvu, ki so ga sposobne predstaviti, ustvariti trajno podobo« (povzeto po Mislej 1993: 266). Antropološko tematiko, ki jo je navsezadnje zanimala in ki ji je sledila v svojih etnoloških in zgodovinskih spisih, so pričarali tako klasično sušnikovski izrazi, kot so »izkustveni procesi«, »eksistencialne razsežnosti« in »psihokulturni kompleks«. Analitično osredotočanje na »izkušnje« je pomenilo, da je treba upoštevati vse okoliščine, ki jih pogojujejo, ne glede na to, kako prozaične so, in pri tem dati prednost preučevanju procesov sprememb.

Kot je bilo prikazano v etnografiji Iširjev, je bila analiza njihovih kulturnih sprememb sestavljena iz ugotavljanja postopnih neskladij, prilagoditev ali prilagajanj med »psihomentalno« resničnostjo in konkretnimi izkušnjami. Odnos iste skupine z misijoni je dober, nenavadno shematičen primer tovrstne interakcije. Branislava Sušnik pojasnjuje, da so se misijoni najprej prilagodili mentaliteti lovcev in nabiralcev. Ko je napredovanje kolonizacije pogojevalo tradicionalno preživetje, so ponujali priložnost za »delo« in zagotavljali dobrine, ki so postale zaželene ali potrebne; nato, ko so se težave pri ohranjanju starega načina preživetja povečale in so staroselci začeli stalno živeti v misijonih, je ustaljeno življenje spodkopalo družbeno dinamiko in postopoma preoblikovalo to mentaliteto, opredelitev političnega prestiža in družbenega nadzora. Posledica tega je bil zgoraj opisan generacijski konflikt, v katerem so nove generacije diskvalificirale tradicionalno življenje in izpodbijale stare oblike oblasti. To neskladje se je pokazalo v »verski dezorientaciji«, ki se je izražala z »umikom« najpomembnejših mitoloških likov izgnanstvo boginje Eshnuwerte na Mlečno cesto in njihovo jezno vrnitvijo med epidemijami ali kolektivnimi nesrečami, ki so jih razlagali kot kazen za opustitev tradicionalnega življenja. V tej shemi so kulturne spremembe vedno izhajale iz konkretnih in posebnih različic »življenja«, zato jih ni bilo mogoče zreducirati na splošno shemo. Na neizprosno »akulturacijo« se ne odzove niti vsiljevanje »zahodnih vzorcev«: »ob tem integracijskem procesu, ki vključuje izbiro, zavračanje in reinterpretacijo, se bo vsaka etnična skupina odzvala na svoj način« (povzeto po Escobar 1988: 113–14).

Razen nekaj manjših izjem so raziskave Branislave Sušnike brez vrednostnih sodb, sama pa je ostala zunaj projektov aplikativne antropologije, ki so jih od Barbadoške deklaracije (1971)[18] izvajali v

18 Barbadoške deklaracije so vrsta dokumentov, izdanih na treh srečanjih antropologov in drugih strokovnjakov, ki so se zbrali na otoku Barbados (1971, 1977 in 1992) ter razpravljali o položaju staroselskih ljudstev v Latinski Ameriki in na Karibih. V dokumentih se zavzemajo za pravice staroselcev, prepoznavo njihovih kultur in ohranjanje

Paragvaju.[19] Kljub temu so njeni etnografski spisi, kot smo videli, polni razkrivajočih analiz dveh glavnih kolonizacijskih procesov, ki so ju utrpele avtohtone družbe: njihovo vključevanje kot delavcev v industrijo in njihovo naseljevanje v verske misijone. V mnogih primerih pa so v njenih spisih zabeležene krivice in celo zločini kolonizacije. Tako je zapisala, da so Kvom-Lik belega človeka s posestev videli kot »človeka 'goljufive besede', 'slabe besede', zasmehovalca običajev, 'tistega, ki daje hrano, a ne plača'«; da Iširji, ki so bili zaposleni kot dninarji, niso prejeli polovice plače, določene za mladoletne delavce, in so bili v skladiščnih obratih prevarani, ali da so skupino iz Puerto Guaraní »nasilno naselili belci, ki so za delo najeli Čamakoke s severa in jim niso dovolili zapustiti kraja, na kar opozarjajo številni grobovi staroselcev, ki so bili zaradi tega ubiti« (Sušnik 1968: 16; 1962: 80).

Branislava Sušnik je svoje etnografske raziskave izvajala v medetnični pokrajini, kjer se zaradi prepričljivih dokazov o procesih stikov in mestizacije ni bilo mogoče sklicevati na pojme, kot je »primitivna miselnost«, ali postavljati nepremostljive pregrade med avtohtonim in pretežno mešanim kmečkim prebivalstvom. Te izkušnje niso bile le povod za njeno vztrajno historiografsko zanimanje za prepletanje zgodovine avtohtonega prebivalstva in nacionalne zgodovine, temveč tudi za nekatere neuspešne raziskovalne projekte o paragvajskem podeželskem prebivalstvu.[20] Tako je leta 1964 neuspešno poskušala zagnati t. i. »program Caazapa-Yuty«, s katerim je želela oblikovati multidisciplinarno skupino za raziskovanje paragvajske »kreolske kulture«, vključno s filmskim snemanjem kmečkega življenja. Čeprav nobeden od teh projektov ni bil uspešen, je ta tema postala ena od osrednjih tem njenih zgodovinskih

---

identitete, pomembno pa so vplivali tudi na vladne politike. Prva deklaracija obsoja izkoriščanje, diskriminacijo in odvzem zemlje, druga pa antropologe in druge raziskovalce poziva, naj delujejo kot zavezniki staroselcev in ne zgolj kot opazovalci (*op. urednikov*).

19 Branislava Sušnik je bila nezaupljiva do »indigenističnih« prizadevanj, ki so bila po njenem mnenju dobronamerna, vendar na splošno kontraproduktivna. Menila je, da mora učinkovita pomoč staroselcem temeljiti na nepristranskih študijah, ki znanstveno ugotavljajo njihove težave in možne rešitve: »Vsak antropolog je hkrati iskren indigenist, ki morda uporabi nekaj visokoletečih in praznih besed, govori pa na podlagi dejstev in študijskega napora« (pismo B. Sušnik G. T. Bertoniju, 1956, Arhiv MEAB).

20 Med arheološkimi raziskavami v Yaguarónu, Tobatiju in Paraguaríju je opravila več etnografskih raziskav med paragvajskimi kmeti; leta 1966 je v muzeju organizirala dokumentarni oddelek *El mestizo actual en el Paraguay* (Današnji mestici v Paragvaju), ponudila tečaj, posebej namenjen usposabljanju etnografov za obravnavo tem, kot so družinska struktura pri kmetih, struktura skupnosti pridelovalcev rastline mate ter zavedni in nezavedni modeli paragvajskosti, in poslala nekaj svojih študentov, da bi izvedli male raziskovalne projekte v Caaguasúju (B. Sušnik, *Cursillo de antropología social* (Tečaj socialne antropologije), 1966; *Memoria de las actividades del Museo Andrés Barbero durante el año 1966* (Poročilo o dejavnostih muzeja Andrés Barbero v letu 1966), Arhiv MEAB).

študij – kronana s tremi zvezki knjige *Una visión socio-antropológica del Paraguay* (Družbeno-antropološki pogled na Paragvaj) (Sušnik 1991, 1992, 1993), ki je med drugim splošna zgodovina mestizacije v tej državi.

Na stotine njenih etnografskih fotografij lahko beremo kot zanesljiv izraz istih interesov in metodoloških zapovedi. Zdi se, da je Branislava Sušnik, ki je tako kot njeno suhoparno pisanje, tudi fotografijo sprva sprejela z enakim namenom kot fonografsko snemanje: kot tehniko za zanesljivo zapisovanje informacij, ki jih je bilo pozneje mogoče arhivirati, razvrstiti in uporabiti v znanstvenih raziskavah. Ena njenih prvih skrbi kot direktorice muzeja je bila organizacija fotografskega arhiva, ohranjanje obstoječih zbirk – večino jih je zapustil Max Schmidt – in obnova njegovih katalogov. Z vsakega potovanja ni prinesla le ogromnega bogastva lastnih slik, temveč je zbrala tudi vse druge slike paragvajskih staroselskih družb, ki jih je bilo mogoče dobiti, na različnih nosilcih, od originalnih negativov do preprostih fotokopij iz knjig. Vse so bile zabeležene v katalogih; ti so nadaljevali kataloge, ki jih je sestavil Schmidt, vanje pa je zapisal kraj in datum nastanka fotografije, ime in izvor upodobljenih ljudi ter včasih kratek opis prizora. Po potovanju k Ačejcem v Arroyo Morotí leta 1960 se je Branislava Sušnik sama lotila svojega starega projekta fotografskega arhiva, ki je bil namenjen izključno raziskovanju: odprla je drugi katalog za lastne fotografije, sestavljen iz obsežnih indeksnih kartic, na katere je zapisovala vse vrste podatkov, ki skupaj tvorijo svojevrsten vizualni vodnik po vsaki obiskani skupini.

Po drugi strani sta strogi etnografski empirizem in posledično zanimanje za procese spreminjanja preprečila, da bi se v podobah odražala kakršnakoli sled romantike ali eksotike. Tako so bile njene fotografije posvečene čim bolj zvestemu prikazovanju najpreprostejših vidikov življenja v skupnostih, v katere se je v dobi, zaslepljeni s simbolnimi konstelacijami strukturalizma, spuščalo le malo etnografov. Tako je kljub fascinaciji z ritualnimi pripomočki in šamanizmom že od prvega potovanja na svojih posnetkih beležila prizore vsakdanjega življenja v hibridnih paragvajskih pristaniščih – staroselske sekače z vozom, dninarja Iširja, ki nakupuje v trgovini v Puerto Guaraní – in z enakim zanimanjem zajela tako pisane obrede Iširjev kot nogometno tekmo med Enleti. Večkrat je v galeriji muzeja pripravila celo manjše razstave nekaterih od teh slik, da bi, kot je dejala, »počlovečila preprosto zbirko predmetov«, »ponazorila fazo transkulturacije« in predvsem pokazala, »da je človek in ne predmet tisti, ki je značilen za kulturo«.[21]

21 Branislava Sušnik, Memoria de los trabajos realizados en 1969 (Poročilo o opravljenem delu leta 1969). Arhiv MEAB.

Branislava Sušnik je svoja dela že od vsega začetka pisala v prozi, znani po zapletenosti, ki od bralca zahteva izjemno vztrajnost in ki jo je razlagala kot neposredno posledico svojega odločnega empirizma: »Osebno se imenujem 'neopozitivistična znanstvenica', saj zavračam vse, česar ni mogoče dokumentirati: moje knjige vsebujejo le zgoščene podatke« (Tavčar 1992: 178). Toda hkrati si je mogoče predstavljati, da so se vsaj nekatere značilnosti njenega argumentacijskega sloga odzivale na fluidnost predmeta njenega raziskovanja, v središču katerega so bile kulturne spremembe in mestizacija in ki ga je vedno pojasnjevala s kompleksnim prepletanjem odnosov. V svojih besedilih se pogosto zateka k staroselskim izrazom za avtohtone kategorije, katerih natančen pomen je pogosto izmuzljiv in neofitom celo nedostopen. Po drugi strani pa je značilen znak njenega pisanja zatekanje k zapletenim, aglutinativnim neologizmom, s katerimi je opredeljevala družbene skupine, regije in predvsem analitične pojme: *arawaquización sociobiológica interna* (notranja sociobiološka aravakizacija), *pueblo canoero-truequista-pirata* (piratsko menjalniško veslaško ljudstvo), *dimensión accional-comportamista* (akcionalno-komportamistična razsežnost), *salvajes protoneolíticos* (protoneolitični divjaki), *paleoamazónidos brasílidos* (brazilidski paleoamazonidi), *núcleo protopoblador de cazadores-pescadores-recolectores* (protopopulacijsko lovsko-ribiško-nabiralniško jedro), *endoculturación psicosocial* (psihosocialna endokulturacija) itd. Te izraze bi morda lahko razumeli kot zgolj formalne ovire, ki jih mora bralec odstraniti ali prevesti, da bi razkril sijajno vizijo, ki se skriva za nepreglednim in nenavadnim izrazom. Vendar pa nedavne študije korak za korakom razkrivajo, da je vsaj del tega terminološkega labirinta odziv na procese, ki jih je želela pojasniti: »Njeni nejasni, neposrečeni in neponovljivi neologizmi – 'socialno-periferna odvisnost', 'protopopulacijska veja' in 'pomanjševanje' – so se dotaknili boleče točke in so bili skovani prav zato, ker so bila razpoložljiva orodja antropologije malo ali nič uporabna za razumevanje nenehno spreminjajoče se panorame, ki se je upirala prizadevanjem sociolingvistične klasifikacije« (Combès 2012: 202).[22]

Menimo, da bi lahko nekaj podobnega rekli tudi o strukturi njenih del. Znano je, da se njena besedila izogibajo najosnovnejšim konvencijam antropološke in zgodovinske literature: praviloma se začnejo in končajo nenadoma, brez pravih uvodov ali zaključkov, ki bi olajšali branje; neredko se zgodi, da zadnji odstavek namesto običajne rekapitulacije zgolj doda kako manj pomembno dejstvo. Glavna prednost del

22 Navsezadnje, ugotavlja avtorica v študiji o Chiquitaniji, »so neologizmi Branislave Sušnik boljši od obupa ali poenostavljanja: naj se zdijo še tako obskurni, najbolj osvetljujejo etnično pokrajino chiquitanskega Babilona« (Combès 2012: 216).

Branislave Sušnik je bolj kot v osrednji tezi prav v tej kumulativni, neizčrpni strukturi, ki je nenehno derivativna in se upira poskusom sinteze. Skratka, to je primeren slog, ki nam pokaže, da preučevani labilni pojavi nikoli niso dovzetni za dokončne sklepe, da je »vse mobilnost« in da so zato vse raziskave v bistvu nedokončane.

LITERATURA IN VIRI

Blaser, Mario 2010 *Storytelling Globalization from the Chaco and Beyond*. Durham - London: Duke.

Braunstein, José 2006 'El signo del agua. Formas de clasificación étnica wichí.' V: *Definiciones étnicas, organización social y estrategias políticas en el Chaco y la Chiquitanía*. Isabelle Combès, ur. Santa Cruz de la Sierra: IFEA - SNV - El País. Str. 145–53.

Camaño Joaquín 1955 [1778] 'Noticias del Gran Chaco.' V: *Joaquín Camaño SJ y su »Noticia del Gran Chaco«*. Guillermo Furlong, ur. Buenos Aires: Librería del Plata. Str. 109–82.

Chase Sardi, Miguel 1996a 'El último reportaje (I).' *Correo Semanal*, Asunción, 8 de junio de 1996.

Chase Sardi, Miguel 1996b 'El último reportaje (II).' *Correo Semanal*, Asunción, 15 de junio de 1996.

Combès, Isabelle 2009 *Zamucos*. Cochabamba: ILAMIS.

Combès, Isabelle 2010 *Diccionario étnico. Santa Cruz la Vieja y su entorno en el siglo XVI*. Cochabamba: Itinerarios - ILAMIS.

Combès, Isabelle 2012 'Susnik y los gorgotoquis: Efervescencia étnica en la Chiquitania (Oriente boliviano).' *Indiana* 29: 201–20.

Cordeu, Edgardo J. 1989 'Los chamacocos o ishir del Chaco boreal: Algunos aspectos de un proceso de desestructuración étnica.' *Suplemento Antropológico* 49: 545–80.

Cordeu, Edgardo J. 1994 'La Saga de Basebuky: Sujeción intertribal, rencilla étnica y sumisión cognitiva de los ebidoso del Chaco Boreal.' *Suplemento Antropológico* 29 (1–2): 249–98.

Cordeu, Edgardo J. 1999 *Transfiguraciones simbólicas: Ciclo ritual de los indios Tomaráxo del Chaco Boreal*. Quito: Abya-Yala.

Debeljak, Tine 1958 'Srečanje z raziskovalko indijanskih plemen Dr. Branko Sušnikovo.' *Meddobje* 4 (4): 319–24.

Escobar, Ticio 1988 *Misión: Etnocidio*. Asunción: RP Ediciones.

Escobar, Ticio 2014 *La maldición de Nemur: Acerca del arte, el mito y el ritual de los indígenas Ishir del Gran Chaco paraguayo*. Los Polvorines: Universidad Nacional de General Sarmiento.

Fabre, Alain 2014 *Gramática de la lengua nivaclé*. Munich: LINCOM.

Manelis Klein, Harriet E. 1978 'A Susnik Mélange: Culture History, Linguistics, and Ethnography of Speaking.' *International Journal of American Linguistics* 44 (4): 345–50.

Martínez, Cecilia 2018 *Una etnohistoria de Chiquitos: Más allá del horizonte jesuítico*. Cochabamba: ILAMIS - Itinerarios.

Métraux, Alfred 1946 'Ethnography of the Chaco.' V: *Handbook of South American Indians, vol. 1.* Julian Steward, ur. Washington: Smithsonian Institution. Str. 197–370.

Mislej, Irene 1993 'Dr. Branislava Sušnik: Slovenska antropologinja v Paragvaju (Nedokončana zgodba).' *Slovenski Koledar* 40: 266–78.

Richard, Nicolás 2008 *Les chiens, les hommes et les étrangers furieux: Archéologie des identités indiennes dans le Chaco boréal*. Doktorska disertacija, École des Hautes Études en Sciences Sociales, París.

Richard, Nicolás 2011 'La querelle des noms. Strates et chaines ethnonymiques dans le chaco boreal.' *Journal de la Société des Américanistes* 97 (2): 201–30.

Schumaker, Lyn 2008 'Women in the Field in the Twentieth Century: Revolution, Involution, Devolution?' V: *A New History of Anthropology.* Henrika Kuklick, ur. Malden: Blackwell Publishing. Str. 277–92.

Susnik, Branislava 1953 *Las sílabas básicas en el Maccá. 1ra parte: Vocabulario fonético.*

Susnik, Branislava 1955 'Principios morfológicos de la lengua Mak'a.' *Estudios Pampeanos II*. Asunción.

Susnik, Branislava 1957a 'Actividades antropológicas en Paraguay.' *Runa* 8: 310–11.

Susnik, Branislava 1957b 'Estructura de la lengua chamacoco-ebitoso.' *Boletín de la Sociedad Científica del Paraguay y del Museum Dr. Andrés Barbero* 1, Etnolingüística 1: 1–166.

Susnik, Branislava 1957c 'Estudios Chamacoco: 1ra relación.' *Boletín de la Sociedad Científica del Paraguay y del Museum Dr. Andrés Barbero* 1, Etnografía 1: 1–153.

Susnik, Branislava 1958a 'Eeenthlït Appaiwa. Lengua-Maskoy. Estructura gramatical. Parte 1ra.' *Boletín de la Sociedad Científica del Paraguay y del Museum Dr. Andrés Barbero* 2, Etnolingüística 1: 1–186.

Susnik, Branislava 1958b 'El Museo Etnográfico y Arqueológico de Asunción.' *Boletín de Educación Paraguaya* 19-20: 46–56.

Susnik, Branislava 1959a 'Notas Complementarias al »Sistema de la Etnología« de Max Schmidt.' Manuales del Museo Andrés Barbero 1. Asunción: MEAB. Str. 129–217.

Susnik, Branislava 1959b 'Afinidades estructurales del verbo chulupí y mak'a.' *Boletín de la Sociedad Científica del Paraguay y del Museo Etnográfico* 3, Miscelánea 1: 12–80.

Susnik, Branislava 1960 'Estudios Guayakí. Parte 1ª. Fraseario.' *Boletín de la Sociedad Científica del Paraguay y del Museo Etnográfico* 4, Etnolingüística 5: 1–142.

Susnik, Branislava 1962 'Estudios Emok-Toba (Chaco). Parte I. Fraseario.' *Boletín de la Sociedad Científica del Paraguay y del Museo Etnográfico* 7, Etnolingüística 7: 1–214.

Susnik, Branislava 1965 *El Indio Colonial del Paraguay, tomo 1: El Guaraní Colonial*. Asunción: MEAB.

Susnik, Branislava 1968 *Chulupí: Esbozo gramatical analítico*. Asunción: MEAB.

Susnik, Branislava 1969 *Chamacocos I: Cambio Cultural*. Asunción: MEAB.

Susnik, Branislava 1971a 'Introducción.' *Lenguas Chaqueñas I: Familia Guaycurú*. Asunción: MEAB. Str. 1–18.

Susnik, Branislava 1971b *Los Patrones Estructurales de la Lengua Toba-Guaycurú.* (Lenguas Chaqueñas I-1. Familia Guaycurú.) Asunción: MEAB. Str. 19–102.

Susnik, Branislava 1971c 'Introducción y notas a J. Sánchez Labrador.' *Gramática Eyiguayegi-Mbayá, según el Manuscrito del P. José Sánchez Labrador, S. J., del Siglo XVIII* (Lenguas Chaqueñas I-2). Asunción: MEAB. Str. 1–14.

Susnik, Branislava 1971d *Gramática Eyiguayegi-Mbayá, según el Manuscrito del P. José Sánchez Labrador, S. J., del Siglo XVIII* (Lenguas Chaqueñas II-3). Asunción: MEAB. Str. 1–257.

Susnik, Branislava 1972a *Gramática y Vocabulario Eyiguayegi-Mbayá, según el Manuscrito del P. José Sánchez Labrador, S. J., del Siglo XVIII* (Lenguas Chaqueñas II-4). Asunción: MEAB. Str. 258–481.

Susnik, Branislava 1972b *Familia Zamuco: Chamacoco - Ayoweo* (Lenguas Chaqueñas IV). Asunción: MEAB.

Susnik, Branislava 1977 *Lengua-Maskoy. Su hablar - Su pensar - Su vivencia* (Lenguas Chaqueñas VI). Asunción: MEAB.

Susnik, Branislava 1978 *Etnología del Chaco Boreal y su periferia (siglos XVI y XVII)* (Los Aborígenes del Paraguay I). Asunción: Museo Etnográfico Andrés Barbero.

Susnik, Branislava 1981 *Etnohistoria de los Chaqueños (1650–1910)* (Los Aborígenes del Paraguay III). Asunción: Museo Etnográfico Andrés Barbero.

Susnik, Branislava 1987 *Lenguas Chaqueñas* (Los Aborígenes del Paraguay VII-1). Asunción: Museo Etnográfico Andrés Barbero.

Susnik, Branislava 1991 *Una visión socio-antropológica del Paraguay del Siglo XVIII*. Asunción: Museo Etnográfico Andrés Barbero.

Susnik, Branislava 1992 *Una visión socio-antropológica del Paraguay del Siglo XIX.* Asunción: Museo Etnográfico Andrés Barbero.

Susnik, Branislava 1993 *Una visión socio-antropológica del Paraguay. Siglos XVI-XVII*. Asunción: Museo Etnográfico Andrés Barbero.

Susnik, Branislava 1994 *Interpretación Etnocultural de la Complejidad Sudamericana Antigua. Tomo I: Formación y Dispersión Étnica*. Asunción: Museo Etnográfico Andrés Barbero.

Tavčar, Zora 1992 'Dr. Branka Sušnik, znanstvenica, Paragvaj.' *Mladika* 8: 177–85.

Telesca, Ignacio 2008 'El concepto de mestizaje en la obra de Branislava Susnik.' *Res Gesta* 46: 219–47.

Villar, Diego, Lorena Córdoba in Isabelle Combès 2009 *La reducción imposible: Las expediciones del padre Negrete a los pacaguaras (1795–1800)*. Cochabamba: Nómades - ILAMIS.

Whorf, Benjamin Lee 1957 *Language, Thought and Reality: Selected writings of Benjamin Lee Whorf*. Nueva York: MIT Press - Wiley & Sons.

POVZETEK

Članek prinaša pregled jezikoslovnih, etnografskih in zgodovinskih raziskav Branislave Sušnik v Paragvaju ter dokazuje, da lahko večino njenega dela razumemo kot daljnosežno multidisciplinarno raziskovanje družbenih sprememb pri staroselskih ljudstvih. Pokaže, kako je na vsakem področju, na katerem je delovala, s strogo empiričnim pristopom, ki se je izogibal disciplinarnim konvencijam in teoretičnim formulacijam, opredelila isto fluidno, dinamično družbeno materijo, ki so jo nenehno prečili jezikovni, izkustveni in zgodovinski vektorji. Pri kronološkem pregledu razvoja njenih raziskav najprej analiziramo njena dela na področju lingvistike, od prvih izkušenj v argentinskem Chacu do zbirk frazeologije, pri čemer poudarjamo njeno zanimanje za učinke začetnih kolonialnih stikov na staroselske jezike in vse večjo pozornost, ki jo je posvečala govoru. Nato primerjamo etnografski raziskavi, ki ju je Branislava Sušnik opravila pri ljudstvu Išir (1956–57 in 1968–69), in analiziramo tematski premik od poudarka na mitologiji in obrednem življenju v prvi raziskavi do lucidne in natančne analize družbenih sprememb v drugi. Tretji razdelek obravnava etnonimiko v njenih delih o zgodovinski etnologiji Chaca ter analizira njeno rekonstrukcijo regije kot dinamičnega področja, prepletenega s kulturnimi in jezikovnimi vplivi, ki niso določali le nominalnih poimenovanj, temveč tudi samo opredelitev družbenih enot. V zadnjem poglavju opredelimo metodološka orodja in osrednje koncepte antropologije Branislave Sušnik (vključno s fotografsko produkcijo), ki so namenjeni beleženju, dokumentiranju in analizi nenehno spreminjajočega se predmeta preučevanja.

Ključne besede: Branislava Sušnik, staroselska ljudstva, družbene spremembe, Gran Chaco

ABSTRACT: BRANISLAVA SUŠNIK AND THE ANTHROPOLOGY OF SOCIAL CHANGE

The article provides an overview of Branislava Sušnik's linguistic, ethnographic and historical studies in Paraguay, arguing that much of her work can be understood as a far-reaching, multidisciplinary investigation of social change in indigenous societies. It shows how, in each field, her strictly empiricist approach, averse to disciplinary conventions and theoretical formulations, led her to delineate the same fluid, dynamic social matter, permanently crossed by several linguistic, experiential and historical vectors. Following the chronological development of her research, we first analyse her linguistic productions from her first experiences in the Argentine Chaco to her interest in the effects of contact with the colonising front on indigenous languages, and the progressive attention she paid to the phenomena of speech. As for her ethnographic production, the two field studies Sušnik conducted among the Ishir (1956-57 and 1968-69) are contrasted, analysing the thematic drift between the emphasis on mythology and ritual life in the first and the lucid and meticulous study of social change in the second. A third section, devoted to her approach to changes in ethnonyms in the historical ethnology of the Chaco, analyses her reconstruction of the region as a dynamic field intertwined by perspectives, cultural and linguistic influences, that determined not only nominal denominations but also the very definition of social units. A final section identifies the methodological tools and central concepts of Sušnik's anthropology (including her photographic production), designed to record, document and analyse an ever-changing object of study.

Keywords: Branislava Sušnik, Indigenous Peoples, Social change, Gran Chaco

RESUMEN: BRANISLAVA SUŠNIK Y ANTROPOLOGÍA DEL CAMBIO SOCIAL

El artículo realiza un repaso general de los estudios lingüísticos, etnográficos e históricos llevados a cabo por Branislava Sušnik en el Paraguay, argumentando que buena parte de su obra puede ser comprendida como una investigación multidisciplinar de largo alcance sobre el problema del cambio social en las sociedades indígenas. Se muestra cómo, en cada campo, su aproximación estrictamente empirista, reacia a las convenciones disciplinares y formulaciones teóricas, la llevó a delinear una misma materia social fluida, dinámica, permanentemente entrecruzada por vectores lingüísticos, vivenciales e históricos. Siguiendo el desarrollo cronológico de sus investigaciones, se analizan en primer término sus producciones lingüísticas desde sus primeras experiencias en el Chaco argentino hasta la compilación de "frasearios", haciendo hincapié en su interés por los efectos del contacto con el frente colonizador sobre las lenguas indígenas, y en la progresiva atención que prestó a los fenómenos del habla. En cuanto a su producción etnográfica, se contrastan los dos estudios de campo que Sušnik realizó entre los ishir (1956-57 y 1968-69), analizando la deriva temática entre el énfasis en la mitología y la vida ritual del primero y el lúcido y minucioso estudio del cambio social desplegado en el segundo. Una tercera sección, dedicada al abordaje de la etnominia en sus investigaciones sobre la etnología histórica del Chaco, analiza su reconstrucción de la región como un campo dinámico entrecruzado por perspectivas, influencias culturales y lingüísticas, agentes de cambio que determinaban no sólo las denominaciones como la propia definición de las unidades sociales. Una última sección identifica las herramientas metodológicas y los conceptos centrales de la antropología de Sušnik (incluyendo en ella su producción fotográfica), concebidos para registrar, plasmar y analizar un objeto de estudio en permanente mutación.

Palabras clave: Branislava Sušnik, pueblos indígenas, cambio social, Gran Chaco

O AVTORJIH

Dr. Federico Bossert je antropolog in dela kot pridruženi raziskovalec na Nacionalnem svetu za tehnične in znanstvene raziskave (*Consejo Nacional de Investigaciones Científicas y Técnicas, CONICET*) v Argentini. Opravil je več etnografskih raziskovalnih potovanj v vznožje Andov in v pokrajino Chaco, kjer živijo skupine Čane, Čirigvano, Čoroti in Nivakle. Posveča se predvsem vprašanjem religije, družbene organizacije, procesom kolonizacije, kolektivnemu spominu, ohranjenem v ustnem izročilu, in etnozgodovini. Zadnja leta se posveča tudi študiju zgodovine ameriške antropologije.
Elektronski naslov: fbossert@gmail.com

Dr. Diego Villar je antropolog. Študij je končal na Univerzi v Buenos Airesu (*Universidad de Buenos Aires*), postdoktorski študij pa je opravil na Univerzi v Parizu (*Université de Paris X – Nanterre*). Specializiral se je za etnografijo, etnologijo in etnozgodovino Chaca in Amazonije, kot tudi za zgodovino ameriške misli. Poglavitno terensko delo je opravil med ljudstvom Čakobo (Pano) v bolivijski Amazoniji in med ljudstvom Čane (gvaranizirani Aravaki) v argentinskem delu Chaca.
Elektronski naslov: villardieg@gmail.com

Animizem, perspektivizem in večvrstna družba v zgodnjih raziskavah Branislave Sušnik[1]

Jaka Repič

UVOD

Branislava Sušnik, slovensko-paragvajska antropologinja, arheologinja, jezikoslovka in kulturna zgodovinarka, se je v Paragvaj preselila leta 1951 in v glavnem mestu Asunción prevzela vodenje Etnografskega muzeja dr. Andrés Barbero. Vodila ga je do svoje smrti leta 1996, njeno delo pa je obsegalo množico večmesečnih raziskovalnih odprav med staroselce na območju Paragvaja, veliko število znanstvenih objav in etnografskih poročil, muzejsko delo in predavanja na Filozofski

1 Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa »Etnološke raziskave kulturnih znanj, praks in oblik socialnosti« (P6–0187) na Univerzi v Ljubljani, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno in inovativno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna. Članek je sicer rezultat avtorjevega daljšega zanimanja za Slovence po svetu.

fakulteti Nacionalne univerze v Asunciónu. O življenju Branislave Sušnik je bilo od začetka devetdesetih let 20. stoletja napisanih že veliko besedil, tako v južnoameriškem znanstvenem tisku (npr. Peris 2014) kot v Sloveniji (Mislej 1993, 1998, 2007; Telban 1993; Rijavec 2000; Saksida 2012). Zakaj je torej Branislava Sušnik še relevantna za slovenski prostor in ponovno ali nadaljnjo obravnavo? Večina del, ki jo je približala slovenski strokovni in laični javnosti, opisuje predvsem njeno življenje, raziskovalne odprave in delo v muzeju. Nekateri prispevki prinašajo tudi analizo njenih znanstvenih besedil, raziskovalnih vprašanj in teoretskih pristopov (npr. Saksida 2012; Terčelj 2021; Repič 2021, 2022).

Članek ni toliko namenjen predstavitvi njene biografije, temveč bolj pojasnitvi povezavi političnih, osebnih in raziskovalnih kontekstov njenega življenja: begunstva, migracije v Argentino, vpetosti v novonastalo povojno slovensko skupnost v Argentini, odmika od te skupnosti in pogleda proti južnoameriškim staroselcem, ki jo je pripeljal do Paragvaja in znanstvenoraziskovalnega dela v tej državi. Kljub odmiku od povojne slovenske skupnosti v Argentini je bila vsa leta življenja v Paragvaju povezana z njo in je nanjo hote ali nehote vplivala. Članek opiše in povezuje obe področji: njeno begunsko in migracijsko izkušnjo ter nekatera zgodnja temeljna znanstvena vprašanja in razmišljanja, ki jih je razvila ob raziskovanju paragvajskih staroselskih skupnosti, in so lahko še vedno relevantna za sodobne antropološke raziskave in razprave.

V prvem delu tako osvetli njeno begunsko in migracijsko izkušnjo, torej izselitev iz Slovenije med drugo svetovno vojno, migracijo v Argentino leta 1947 in nadalje migracijo v Paragvaj leta 1951 (glej Repič 2021). V Paragvaju se je zaradi poglobljenega in natančnega terenskega raziskovalnega dela med paragvajskimi staroselskimi skupnostmi uveljavila kot znanstvenica na področjih jezikoslovja, antropologije in arheologije – dolgo je sicer ostajala na obrobju, danes pa jo imajo za eno glavnih paragvajskih antropologinj 20. stoletja. Poznavanje razlogov za emigracijo omogoči boljše razumevanje njene protikomunistične drže, ki jo je ohranjala vse življenje, povezave s katoliškimi misijoni (glej tudi Mislej, ta zbornik), njene ambivalentne povezave s slovensko diasporo v Argentini in odklonilen odnos do diktatorskih režimov, ki so bili med razlogi za zapiranje v znanost.

Drugi del članka opozori na povezave Branislave Sušnik s povojno slovensko skupnostjo v Argentini, s katero je delila podobno begunsko izkušnjo ter temeljna politična in ideološka izhodišča protikomunizma, a se je za razliko od te skupnosti, ki je ohranjala močno orientacijo proti domovini, tudi prek mitov o vrnitvi (glej Repič

2006, 2017), usmerila v južnoameriško družbeno stvarnost. Čeprav je Argentino zapustila po zgolj štirih letih in je nato vse življenje živela v Paragvaju, je ohranjala občasne stike s povojno slovensko skupnostjo v Argentini, npr. z obiski, dopisovanjem, predavanji, pa tudi z znanstvenimi objavami. V skupnosti so se tako izoblikovale podobe o Branislavi Sušnik, ki so jo imeli za eno svojih, torej »pregnanih« slovenskih znanstvenic. S slovensko skupnostjo v Argentini je imela sicer ambivalenten odnos, saj je bila ta zanjo preveč zaprta vase in v »slovenstvo«, medtem ko se je njej v Paragvaju odprl svet preučevanja staroselske, kolonialne in pokolonialne Južne Amerike.

V tretjem delu prispevek obravnava nekatera specifična znanstvena vprašanja v času zgodnjega antropološkega raziskovalnega dela. Ta so zanimiva vsaj z dveh vidikov. Prvi vidik zadeva razumevanje njenih raziskovalnih pristopov, predvsem zanimanja za družbene in kulturne spremembe, v času, ko so bile v antropologiji raziskave družbenokulturnih sprememb kot neposrednih posledic kolonializma, pokristjanjevanja in modernizacije še vedno redke. Drugi vidik zadeva njeno zgodnje zanimanje za ontološko stvarnost staroselcev oziroma, kot je temu rekla, vprašanje, »kaj pomeni biti človek«. To zanimanje je sledilo eni temeljnih skrbi južnoameriških staroselcev, ki svojo stvarnost utemeljujejo skozi bivanje v okolju, v katerem vzpostavljajo odnose s pripadniki drugih skupin, pa tudi z neljudmi, npr. z živalmi in duhovi. Vzpostavljanje teh odnosov in sobivanje sta nujna za razlikovanje *mi : drugi* in s tem za utemeljevanje lastne človeškosti.

BRANISLAVA SUŠNIK: VOJNA, BEGUNSTVO IN MIGRACIJA V JUŽNO AMERIKO

Življenje Branislave Sušnik so, kot ugotavljajo različni avtorji (npr. Mislej 1993, Peris 2014), temeljno zaznamovali druga svetovna vojna, begunstvo iz Slovenije ter migracija v Argentino. Začetki njenega znanstvenega zanimanja na področjih jezikoslovja, zgodovine, arheologije in antropologije segajo v izobraževanje na Filozofski fakulteti in Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani, na Dunaju in v Rimu (glej Debeljak 1958; Mislej 1998; Rijavec 2000; Saksida 2012), med drugimi sta nanjo vplivala gimnazijski profesor in kasneje eden vidnejših slovenskih etnologov Niko Kuret ter teolog in etnolog Lambert Ehrlich,[2]

2 Lambert Ehrlich je bil teolog, etnolog in politik ter profesor na Teološki fakulteti v Ljubljani. Na področju etnologije in antropologije je pisal o razvoju etnologije kot ve-

ki jo je navdušil nad dunajsko kulturnozgodovinsko šolo ter teorijo kulturnih krogov jezikoslovca in etnologa Wilhelma Schmidta. Močan vpliv na njeno življenjsko pot ter s tem na možnosti znanstvenoraziskovalnega in muzejskega dela pa so imeli tudi družbenopolitični dejavniki, predvsem druga svetovna vojna, ki jo je kot študentka doživela v svojih dvajsetih letih, ko je, skupaj s tisočimi drugimi povojnimi begunci, nazadnje pobegnila iz domovine v Avstrijo. Odšla je v Rim, kjer se je povezala s frančiškanskim redom šolskih sester (Peris 2014: 24), leta 1947 pa se je preselila v Argentino.

Razlogi za njeno begunstvo po drugi svetovni vojni so bili politični, med vojno je bila njena družina vpeta v ideološki boj, kar jo je zaznamovalo, da je vse življenje ohranjala protikomunistično držo. Ta drža je izhajala celo iz osebne travme. Že na začetku vojne je odporniško gibanje namreč ubilo njenega očeta:

> Njen oče, Jože Sušnik, vodja žandarmerijske postaje v Devici Mariji v Polju, je padel med prvimi žrtvami komunističnih morilcev. Že 18. avgusta 1941 ga je, vpričo hčerke, ustrelil Albin Grajzer. Po Grajzerju […] se še danes imenuje cesta v Vevčah (Mizerit 2018: 3).

Tine Debeljak je celo zapisal, da je njen oče »padel kot prva žrtev revolucije v Sloveniji« (1976a: 300).[3] Poleg tega razloži, da je bil njen oče ubit kot poveljnik žandarmerijske postaje v Devici Mariji v Polju:

> [Ta] vas [je bila] leglo slovenskega komunizma, kajti tam je živel tik pred drugo vojno Edvard Kardelj, ki se je tam oženil z domačinko Pepco Mačkovo in kjer so se shajali tudi drugi vodilni komunisti iz ljubljanske okolice. Ko so začeli komunisti svojo revolucijo, je razumljivo z njihovega stališča, da so najprej »likvidirali« vodje prav te žandarmerijske postaje, ki je največ vedela o voditeljih revolucije (Debeljak 1976a: 299).

Ne le slovenski tisk v diaspori,[4] tudi drugi avtorji trdijo, da je Branislava Sušnik vse življenje nasprotovala komunizmu in drugim

---

de (npr. Ehrlich 1929), pa tudi o izvoru verovanj med avstralskimi staroselci (Ehrlich 1922). Kot enega vidnejših protikomunistov in zagovornikov kolaboracije z Italijani so ga ubili 26. maja 1942.

3 Poudarek, da naj bi bil Jože Sušnik prva žrtev revolucije, se večkrat pojavi v slovenskem tisku v povojni diaspori (prim. Debeljak 1976b: 2; *Meddobje* 2009: 225; *Svobodna Slovenija* 7. 10. 2010: 1).

4 Povojno diasporo v Argentini so po letu 1947 oblikovali begunci, ki so po drugi svetovni vojni zbežali v Avstrijo ali Italijo, kasneje pa se preselili v Argentino (glej Žigon 2001; Repič 2006; Molek 2019).

avtokratskim režimom, tudi peronizmu v Argentini[5] (Peris 2014: 23). Večkrat je trdila, da sta bili prav vojna in komunistična revolucija v Jugoslaviji razlog za njeno izselitev iz domovine (glej Debeljak 1976a; prim. Peris 2014: 21–23). Globalne politične spremembe po drugi svetovni vojni so jo torej pripeljale v Južno Ameriko. Tine Debeljak je po pogovorih z Branislavo Sušnik zapisal:

> Vzhod, za katerega se je z velikim študijem pripravljala v Rimu, se je zaprl, odprl pa Zahod. Namesto med azijske Indijce in Kitajce, kamor je bila namenjena in si pripravljala jezikovno znanje, jo je usoda pripeljala med južno ameriške Indijance v Paragvaj (Debeljak 1976a: 300).

V Argentini ni ostala dolgo, le med letoma 1947 in 1951. V tem času se je sicer povezala s Filozofsko fakulteto Univerze v Buenos Airesu in z Etnografskim muzejem Univerze v La Plati (glej Mislej 2007: 573; Peris 2014: 32), a se je namesto v akademskem svetu s pomočjo slovenskih šolskih sester najprej preizkusila v misijonarskem delu, in sicer med ljudstvom Toba v misijonu Laishi Formosa v pokrajini Chaco na meji med Argentino in Paragvajem. Tam je opravila tudi prve terenske etnografske raziskave (Mizerit 2018: 40).

Leto, ki ga je preživela v misijonu, ji je omogočilo dve izhodišči za nadaljnje antropološko raziskovalno delo v Paragvaju. Prvo izhodišče je bila izkušnja življenja med ljudstvom Toba, ki ji je omogočila spoznavanje jezika in njihovega načina življenja, drugo izhodišče pa je bilo slučajno: spoznala je zdravnika Andrésa Barbera, ki je že leta 1929 ustanovil Etnografski muzej Andrés Barbero v Asunciónu. Tega je do svoje smrti leta 1950 vodil nemški etnolog in amerikanist Max Schmidt. Po njegovi smrti je Barbero ravnateljsko mesto ponudil Branislavi Sušnik, ki ga je prevzela po selitvi v Paragvaj leta 1951, muzej pa je sčasoma postal ena osrednjih paragvajskih etnoloških, antropoloških in kulturnozgodovinskih institucij. Poleg raziskovalnih odprav in dela v muzeju je poučevala na Nacionalni univerzi v Asunciónu, kjer je vodila katedro za južnoameriško arheologijo in antropologijo (glej Mislej 1998: 279).

V Paragvaj je Branislava Sušnik prišla v času slabih političnih razmer, ki so bile posledica preteklih vojn. Maja 1954 pa je Alfredo Stroessner izvedel državni udar in uvedel vojaško diktaturo, ki se je obdržala vse do njegovega izgona leta 1989 (to je t. i. obdobje stronizma). Kljub zavračanju avtokratskih režimov je s tem dobro shajala,

---

5 Juan Domingo Perón je pohod na oblast v Argentini začel s sodelovanjem v vojaškem državnem udaru leta 1943, nato pa je še trikrat zmagal na volitvah (1946, 1952 in 1973). Po drugi izvolitvi ga je leta 1955 odstavil in izgnal prav ponovni vojaški udar.

tudi zato, ker se je izrazito zapirala zgolj v znanstveno delovanje. Raziskovalne odprave je pogosto izvajala pod okriljem vojske oziroma z njeno finančno pomočjo, Debeljak pa celo omeni aplikativno vrednost njenih raziskav za paragvajsko politiko.

> V prvih letih (1951–1952) [so ji] res zasebne ustanove omogočile znanstveno raziskovanje indijanskega jezika in življenja, šele nato pa najprej – ministrstvo vojske, kar je razumljivo: hočejo poznati psiho svojih podložnikov (Debeljak 1976a: 300).

Paragvaj za Branislavo Sušnik ni bil le nova država bivanja, postal je njena nova domovina, v kateri je pridobila državljanstvo in se za vse življenje posvetila raziskovanju staroselskih ljudstev, njihovih jezikov, mitologij, miselnih svetov, verskih predstav, materialne kulture in zgodovine kolonializma, tam pa se je uveljavila tudi v svetu znanosti (Peris 2014: 21). Paragvaj je bil za Branislavo Sušnik tudi odličen »družbenokulturni laboratorij«:

> Moje strokovno zanimanje je res veljalo študiju azijskih jezikov, toda vojna me je vrgla na ameriška tla, kjer še odmeva zvok kakih 240 različnih indijanskih jezikov. [...] V Paragvaju živi še 13 različnih plemen – lepa okoliščina za etnološka raziskovanja (Sušnik, v Debeljak 1958: 320).

Kljub težkim izkušnjam med vojno ter izkušnji begunstva in migracije v Južno Ameriko je navsezadnje v Paragvaju našla raziskovalno avtonomijo in znanstveno svobodo:

> Ko sem trpela v Ajdovščini v komunistični ječi, [...] pač nisem niti sanjala o tej svoji novi življenjski poti, katero ljubim in katera je vredna vsake osebne odpovedi in žrtve (Sušnik, v Debeljak 1976a: 303).

Migracijska izkušnja, naklonjenost katolicizmu in protiavtokratska, zlasti protikomunistična drža so se kasneje občasno odražali tudi v njenih znanstvenih delih, v katerih je obravnavala družbeni položaj staroselcev v Paragvaju. V članku »Pogoji za misijone v Paragvaju« je bila kritična do vpliva protestantskih misijonov in negativnega ter pokroviteljskega odnosa do staroselcev. Izrazila je tudi odklonilen odnos do vsega, kar spominja na komunizem:

> Med temi Indijanci »proletarci«, ki se tako smilijo socialističnim »debeluharjem«, ni več poglavarjev niti čarovnikov [...] V pristaniščih se udejstvujejo salezijanci, naravno je, da je njihova prva skrb namenjena belcem, a še ti se kažejo precej odporni pod vplivom raznih delavskih »izmov« (Sušnik 1954a: 16, poudarek avtorja).

Do raziskovalnega delovanja v Paragvaju in uveljavitve v novi domovini kot znanstvenice na področju antropologije in jezikov ter kulturne zgodovine staroselskih ljudstev jo je pripeljala nenavadna pot vojne, begunstva, pa tudi povezav s slovenskimi izseljenci in novonastalo slovensko skupnostjo v Argentini. Povezave s slovensko povojno diasporo in podobe, ki so se v diaspori oblikovale o njej, njenem raziskovalnem delu in ne nazadnje o antropologiji, obravnava naslednje poglavje.

POVEZAVE S SLOVENSKO DIASPORO V ARGENTINI TER PODOBE O BRANISLAVI SUŠNIK IN NJENEM RAZISKOVALNEM DELU

Življenjsko pot Branislave Sušnik so močno zaznamovale povezave s slovenskimi šolskimi sestrami (glej Mislej, ta zbornik), pomembne pa so bile tudi povezave s povojno slovensko skupnostjo v Argentini. Ideološki okvir nastajajoče, a zelo zaprte skupnosti, ki se je upirala integraciji in se oblikovala v prepričanju po skorajšnji vrnitvi v domovino, je razumela kot omejevalen, saj je svoje zanimanje preusmerila v južnoameriška staroselska ljudstva.

Kljub distanci do slovenske diaspore v Argentini je Branislava Sušnik ohranjala stike z nekaterimi posamezniki, na primer s slikarko Baro Remec in zelo vplivnim pesnikom in pisateljem Tinetom Debeljakom. V Buenos Airesu je imela nekaj predavanj ter svoja zgodnja dela objavila v slovenščini, kar je bilo pomembno tudi za kasnejšo dostopnost njenih del v slovenskem prostoru (npr. Sušnik 1953; 1954a; 1954b; 1959; 2018). Dala je nekaj intervjujev, v tisku diaspore[6] pa so pisali tudi o njenem življenju in delu med staroselci (npr. Debeljak 1958; 1976a; Mizerit 2018) ter poročali o njenih knjigah, dosežkih in priznanjih (Debeljak 1976b; 1983). Najzaslužnejši za oblikovanje podobe o Branislavi Sušnik je bil Tine Debeljak, ki je z njo večkrat komuniciral osebno ali prek pisem, kasneje pa so o njej pisali še Tone Mizerit, Mirko Vasle in drugi. Mirko Vasle jo je v knjigi o slovenskih znanstvenikih umestil v poglavje Slovenski znanstveniki v Argentini (2013: 277–78). To kaže, da so jo v diaspori v Argentini zaradi sorodne

6 Tisk v slovenski povojni skupnosti v Argentini je bil izjemno bogat in je zajemal redne publikacije Društva Slovencev oziroma Zedinjene Slovenije (npr. tedenski časopis Svobodna Slovenija), pastoralni tisk, zbornike, leposlovne izdaje in revije (npr. Meddobje, ki ga izdaja Slovenska kulturna akcija) (glej Rot 1992; 1994; Švent 1994; Repič 2006).

begunske izkušnje pogosto imeli za »svojo«. O Branislavi Sušnik se je izoblikovala podoba »raziskovalke indijanskih plemen« (Debeljak 1958), zato so jo primerjali tudi s Friderikom Barago, Janezom Benigarjem, Rajkom Ložarjem, Baro Remec in drugimi vidnimi osebami v izseljenstvu.[7] Portret škofa Friderike Barage je imela Branislava Sušnik v pisarni, saj ji je bil velik zgled. Debeljak je v pogovoru z Branislavo Sušnik o njej zapisal naslednje primerjave:

> [...] Ali ni direktna nadaljevateljica Slovenca Ivana Benigarja, ki je pred leti (1950) umrl v Argentini kmalu po našem prihodu sem, in je bil poliglot, jezikoslovec, in celo tako tesno povezan z indijanskimi plemeni, da si je svojo družico izbral iz njih in se naselil za stalno med njimi (1958: 319).

Poudaril je tudi dejstvo, da je »izseljenska« znanstvenica:

> [...] Ste že druga znanstvenica iz slovenske emigracije, ki zavzema tako mesto. Ko bi bil tukaj še dr. Ložar, ki je nekaj let ravnatelj muzeja v Manitowocu (ZDA), bi vajino kramljanje bilo še posebno zanimivo (Debeljak 1958: 319; prim. Debeljak 1976a: 303).

Posebej eksplicitno pa jo je povezal s povojno diasporo v Argentini:

> [...] In končno lahko ob teh primerjavah omenjamo tudi delo argentinske slikarke Bare Remec, ki tudi že dve desetletji redno obiskuje Indijance v Bariločah na jugu Argentine kakor tudi v Tilkari na severu, kjer kot amaterka išče ostanke starih indijanskih predmetov, kot umetnica pa z intuitivno vživljenostjo oblikuje njih pokrajino, njih življenje in njih mitologijo. [...] Tako sta se dve slovenski ženi-emigrantki srečali kot znanstvenica in umetnica na istem ustvarjalnem področju v tesnem stiku z južnoameriškimi indijanskimi plemeni (Debeljak 1976a: 303).

Debeljak je opozarjal, da v domovini javnost in stroka ne poznata znanstvenih del Branislave Sušnik. »Gotovo je dr. Branka Sušnik med slovenskimi ženami v svetu – in v emigraciji po l. 1945 še posebej – dosegla najvišje znanstveno priznanje za svoje delo,

---

7 Škof Friderik Baraga je bil misijonar med severnoameriškimi ljudstvi Očipva in Otava, kjer je zbral veliko etnografskega in jezikoslovnega gradiva (glej Šmitek 1986). Rajko Ložar je bil etnolog in med drugo svetovno vojno ravnatelj Slovenskega etnografskega muzeja. Po vojni je zbežal v ZDA (glej Slavec Gradišnik 2005). Janez (Ivan) Benigar se je naselil med Mapuči v Argentini, o katerih je napisal več znanstvenih besedil. Bara Remec je bila ena vidnejših likovnih umetnic v slovenski povojni skupnosti v Argentini (glej Toplak 2021; Repič 2023).

pa je gotovo najmanj znana svojim slovenskim rojakom v svetu« (1976a: 299). Podobno trdi Mizerit, ki je zapisal, da jo je slovenska javnost spoznala šele po osamosvojitvi, saj je bila pred tem »zamolčana« (2018: 39). Gotovo je bila slabo poznana, tudi zaradi nedostopnosti njenih del, ki jih je večino objavila v španščini. Trditev o zamolčanosti Branislave Sušnik tako lahko razumemo tudi v ideološkem okviru diaspore, kar so povzeli tudi nekateri slovenski avtorji, ki so pisali o njej:

> Dr. Branislava Sušnik je sodila v skupino t. i. zamolčanih izseljenskih znanstvenikov oziroma znanstvenic, čeprav se sama ni nikoli politično kompromitirala. Ožigosalo jo je že to, da se je po drugi svetovni vojni izselila iz Slovenije (Čeplak Mencin 1997: 461).

V nasprotju z diasporo, ki je bila ideološko usmerjena predvsem proti domovini, je Branislava Sušnik svoje zanimanje usmerila v možnosti za raziskovanje južnoameriških staroselskih ljudstev, predvsem na ozemlju Paragvaja. Tinetu Debeljaku je takole napisala v pismu, ko ji je poslal revijo Meddobje v slovenščini:

> [V]sebina je zanimiva, vendar me je presenetila skoraj izključno literarna vsebina in še ta skromna in pravzaprav izven sedanje resničnosti slovenskega begunskega življenja. [...] Če smo primorani živeti v ameriškem okolju, moramo tega poznati in ne zapreti se v svojo »bajto«; kadar se tuje življenje pozna, se svoje še veliko bolj ceni. [...] ponovno prosim, Vas in Vaše sodelavce, da med slovenskimi intelektualci podpirate zanimanje za ameriško kulturo, socialno in praktično žitje; ne mislim to iz znanstvenega stališča, temveč iz kulturnega: v slovenski kulturi niti preje niti sedaj ni ničesar napisanega o hispanski Ameriki; mislim, da bi begunski Slovenci lahko nadomestili ta primanjkljaj ... (Pismo dr. Tinetu Debeljaku leta 1964;[8] glej tudi Geršak 2020).

Sama se je torej izrazito usmerila v znanost in preučevanje staroselskih ljudstev, njihovih jezikov, zgodovine in kulturnih značilnosti. Naslednje poglavje tako obravnava nekatera specifična znanstvena vprašanja, vezana predvsem na ontološko stvarnost staroselskih ljudstev, večvrstno družbo ter na razumevanje družbenokulturnih sprememb med staroselci, ki so posledica kolonializma in modernizacijskih procesov.

---

8 Osebna korespondenca. Arhiv MEAB. Na pismo me je opozorila Urša Geršak.

»BITI ČLOVEK« V VEČVRSTNI DRUŽBI: TEMELJNA ANTROPOLOŠKA ZANIMANJA IN PRISTOPI

V zgodnjem raziskovalnem obdobju v petdesetih in šestdesetih letih 20. stoletja se je Branislava Sušnik posvečala predvsem etnolingvističnim in antropološkim raziskavam jezikov, mitoloških tradicij in sodobnega življenja staroselskih ljudstev Toba, Lengua, Maka, Čamakoko, Gvarani in Ače Gvajaki. Od poznih šestdesetih let pa se je bolj posvečala kulturni zgodovini paragvajskih staroselskih ljudstev, njihovim kolonialnim stikom, migracijskim premikom zaradi kolonialnih pritiskov in religioznim, družbenim ter kulturnim spremembam (Saksida 2012: 43–4; Peris 2014: 30).[9] »Pokazala je na tri kulturna jedra na obrobju Gran Chaca in na glavne migracijske poti proti središču južnoameriške celine, katerih motiv je bil vedno demografski pritisk« (Saksida 2012: 50). Pri tem je sledila dunajski kulturnozgodovinski šoli z izrazito difuzionističnim pristopom, ki pa jo je nadgradila s preučevanjem prilagajanja ljudstev na nove ekološke, družbenopolitične in druge kolonialne okoliščine, ki so vodile do družbenih in kulturnih sprememb (prim. Saksida 2012: 43–4). Zanimalo jo je, kako so se staroselska ljudstva kulturno prilagajala novim razmeram v času kolonializma in v pokolonialnem obdobju, npr. zaradi odvzema zemlje, preganjanja, zaposlovanja na posestvih evropskih priseljencev itd. Za južni Chaco navaja:

> Ta prva kolonizacijska okolica je delno prisilila ondotne Indijance, da so se ali izselili ali pa približali belcem; »na pomoč« so priskočili beli koloni sami in začeli Indijance vabiti k sebi zaradi poceni delovne moči. Od leta 1940 dalje se opaža isto prizadevanje tudi bolj severno v Čaku. [...] Postopoma pa že gotovo preneha biti Indijanec gospodar svoje zemlje (Sušnik 1954a: 13).

Toda njeno zgodnje temeljno zanimanje je zadevalo vprašanje, kaj staroselcem pomeni »biti človek« (glej tudi Mislej 1998), oziroma, kako utemeljujejo in vzpostavljajo svojo človečnost.

> Izmed 230 južnoameriških plemen več kot dve tretjini plemen same sebe imenuje »mi/ljudje«, ena tretjina pa drugim odreka pravi človeški »mi« (Sušnik 2018: 55).

---

9 Napisala je preko 80 znanstvenih in strokovnih knjig, člankov, poročil (glej Mislej 1998: 277; Peris 2014: 11; podroben pregled glej v Rehnfeldt, ta zbornik).

Odgovor je med staroselci iskala v jezikih, mitologijah, animističnih praksah in totemističnih odnosih. Animizem (in totemizem) je obravnavala kot strukturo družbe, niz pravil in razmerij, prehajanja med individualnim in kolektivnim ter kot način, kako so v skupnem družbenem okolju medsebojno vzpostavljena človeška in nečloveška bitja. Vprašanje »biti človek« jo je verjetno zanimalo tudi v luči izkušenj vojne in begunstva, saj je večkrat izjavila, da išče humanizem, ki se je med vojno izgubil, našla pa ga je prav med staroselci: »Tu ljudstvo še ni popolnoma izgubilo humanizma in vere, čeprav tudi tu sem prodira potrošniška civilizacija s svojim vsiljenim razčlovečenjem« (Debeljak 1976a: 303).

Raziskovanje utemeljevanja človeškosti med paragvajskimi staroselci pa je zanimivo tudi v luči sodobnih antropoloških razprav o animizmu, odnosu ljudje : neljudje in dvojici narava : kultura (npr. Descola 2013; Viveiros de Castro 1998). Bila je sicer izrazito terenska raziskovalka, prav zaradi svojih dolgotrajnih raziskovalnih odprav (glej Rijavec 2000: 49) se je uveljavila v takrat izrazito moškem svetu znanosti.[10] Med terenskim delom se je večinoma zanašala na pričevanja šamanov, ki so ji kot najboljši poznavalci mitologije, verovanjskih praks in kulture lastnih skupnosti odpirali pogled v svet mitologije in s tem v miselni svet staroselskih ljudstev:

> Študijska potovanja med Indijanci običajno sama opravljam. Bivam pol leta sredi kakšnega plemena in najprej poiščem stik predvsem s šamani, kajti le ti magi, kot posredovalci med skupnostjo in nenaravnimi silami, poznajo celotno versko in mitološko vsebino svojega plemena, kar me predvsem zanima. [...] [Š]tudij šamanskih ceremonij in halucinacij [je] morda najboljše napotilo v poznavanje resnične osebnosti primitivne skupnosti (Sušnik, v Debeljak 1959: 321–22; 1998: 47).

Animizem

Branislava Sušnik trdi, da je »biti človek« temeljna skrb bivanja staroselskih skupnosti. Bivanje pa ne zajema le družbenega okolja sebi enakih ljudi, marveč vključuje tudi druge ljudi in neljudi: ptice, zveri, pa tudi gozdne demone, ki npr. »iščejo oslabele duše bolnikov« (Sušnik 1998: 51). Južnoameriški staroselci svojo »človeškost« utemeljujejo tako, da obredno vzpostavljajo odnose z drugimi bitji, s tem pa utemeljujejo tudi razlikovanje do njih. V članku *Primitivec kot človek*

10 Etnolog León Cadogan je njena poročila označil za »niz bedarij« (glej Rehnfeldt, ta zbornik).

Branislava Sušnik poda zanimiv primer:[11]

> Paragvajski mestici si pripravijo žganje. Čez eno uro odmeva po pragozdu glas »še knimbae«, »jaz sem človek« in pokazal ti bom, da sem bolj in več človek kakor ti. Začne se gozdni obred »noževanje«, da izpričajo svoje »človeštvo« – veliki upor človeka proti enoličnosti in enakovrednosti, ki hoče dokazati svoj »jaz«, čeprav v kruti dionizijski obliki (2018: 51).

Z zgornjim opisom pokaže, da staroselsko ontološko stvarnost, torej »biti človek«, delijo tudi mestici, potomci staroselcev in evropskih priseljencev. Mitološko mešanje in prisvajanje drugih mitoloških tradicij pokaže tudi z naslednjim primerom:

> Stara guaranijska mitologija se je, sicer nekoliko izmaličena, tudi še ohranila med Paragvajci v Chacu; mitološko bitje, neki skrivnostni vampir, ki pije kri, se je pod vplivom modernega »fantazma« brazilijanskega »palomero« spremenil v današnji paragvajski *Pompero*, pol človek in pol žival (skupek ptiča in kače), ki kroži po zemlji zlasti ob opoldanskih in polnočnih urah. Indijanci Lengua so temu opisu paragvajskega Pompera priredili svojega »asamčik Kiljikhuma«, ki naj bi prav tako stalno hodil po zemlji, približujoč se indijanskim tolderijam zlasti ob času slabega vremena (Sušnik 1954b: 176).

Pojasni tudi, da je staroselska ontologija utemeljena na razlikovanju do drugih bitij in »uporu« proti »enoličnosti« oziroma uporu proti nerazlikovanju med bitji. Opisani ritual manifestira in utrjuje razlikovanje med enoličnimi bitji, saj je prav upor dosegel utemeljevanje »biti človek«. Takole nadaljuje:

> Tudi Gvaranijci pripravijo fermentirano pijačo iz divjega medu in začnejo s svojim sakralnim plesom, katerega ritmično gibanje je podobno nekako dvojnemu trikotniku. Od časa do časa glavni šaman, gospodar magije, ekstatično zakliče »človek« in »ljudje«. Tudi oni se uprejo enoličnemu strahožitju [...] Čakovski Indijanci, Angaite in Sanapana [...] v času sakralnih ceremonij ob novi luni frenetično tekmujejo, kdo od skupine mož bo zdržal celonočni napor ritmičnega gibanja teles. Kdor dalje zdrži, je resnični človek in bo imel ta naslov, dokler se ob novi luni nekdo izpriča kot še »bolj človek«, zmagovalec teh skupinskih obredov, čuti in živi svoj »jaz« sredi »mi, ki smo« (Sušnik 2018: 51–2).

---

11 Članek je izšel leta 2018 v reviji *Meddobje/Entresiglo*, ki jo izdaja Slovenska kulturna akcija. Izvorno gre za predavanje na kulturnem večeru Slovenske kulturne akcije 10. novembra 1959.

Biti človek torej ni samoumevno dejstvo, ampak je za utemeljevanje človeškosti potrebna obredna dejavnost, skozi katero se v družbi, ki vključuje ljudi in neljudi, razlikuje (upira proti enoličnosti) in dokazuje biti človek. Skrb za »človeškost« je Branislava Sušnik pri Gvaranijcih našla tudi v jeziku in specifičnih pravilih socialne organizacije:

> Gvaranijski zaimek »mi«, »izključno mi«, izključi vsakega, ki ne pripada kategoriji »brat in svak«. Zato isti Indijanci poznajo še drug zaimek za »mi«: »mi vsi«, ñande, kjer so vključeni vsi vaški sorodniki in prebivalci [...] Za primitivca je človek človeku samo v tem čudnem dvojinskem načelu res socialni človek (2018: 54).

Takšno razumevanje razmerij med »ljudmi« in »neljudmi« je blizu Descolajevemu razumevanju animizma, ki se od tradicionalnega bistveno razlikuje v relacijski ontologiji in socialnosti z neljudmi. Klasično razumevanje animizma je izhajalo iz koncepta vere v duhove ali »nadnaravna« bitja, kar naj bi služilo pojasnjevanju dogodkov in vzrokov (npr. nesreč, bolezni ...). Ta teorija je vsebovala dualistično podstat samoumevne ločenosti na naravo in kulturo, pa tudi na »naravno« in »nadnaravno«. Philippe Descola je bil eden od avtorjev, ki so zavrnili tak samoumevni dualizem, saj je neločljivo povezan z zahodnim naturalizmom, ki ločuje med kulturnim svetom ljudi in naravnim svetom neljudi. »Nadnaravno je iznajdba naturalizma« (Descola 2013: 82), saj ne more prav nič pomeniti nekomu, ki ne sprejema zahodne ideje »narave«. V delu *Onstran narave in kulture* (*Beyond Nature and Culture*) avtor razpravlja o ontološkem statusu živih bitij v različnih družbah (torej kako ta bitja vidijo sebe in druge). Za ta namen uvede štiri različne ontološke koncepte: animizem, totemizem, naturalizem in analogizem. Temeljna značilnost animizma po Descolaju ni vera v »nadnaravna« bitja, temveč relacijska ontologija, po kateri imajo vsa bitja enako notranjost (dušo in socialnost), a različno zunanjost (telesnost). Njihove »človeškosti« ne določajo biološke značilnosti, temveč njihova socialnost (2013: 11). Ljudje, pri katerih Descola ugotavlja animizem kot ontološki koncept, neljudem (živalim, rastlinam, duhovom ...) pripisujejo, da sami sebe vidijo kot ljudi zaradi podobne notranjosti in moči delovanja.

»Preslepitev« oziroma perspektivizem

»Človeškost« se utemeljuje in dokazuje še skozi dva temeljna principa, ki ju Branislava Sušnik imenuje »preslepljevanje« in »sila«. Prvi princip je podoben konceptu perspektivizma, ki je sicer znana praksa v šamanizmu in ga je v sodobne antropološke razprave pripeljal Eduardo

Viveiros de Castro na podlagi številnih etnografskih opažanj, predvsem v Amazoniji, ki kažejo, da

> ... se način, kako ljudje dojemajo živali in druge subjektivitete, ki naseljujejo ta svet – bogove, duhove, mrtve, prebivalce drugih kozmičnih ravni, meteorološke pojave, rastline, občasno celo predmete in artefakte –, močno razlikuje od načina, kako ta bitja vidijo ljudi in sebe (1998: 470).

Viveiros de Castro z uvedbo perspektivizma nekoliko razširi Descolajev animizem. V vsakdanjem življenju ljudje sebe vidijo kot ljudi, živali kot živali, duhove pa kot duhove ... Neljudje (npr. živali) pa sebe vidijo kot ljudi, človeka pa prepoznajo kot živali (kot plen ali plenilce) ali kot duhove. »Živali so ljudje ali sebe vidijo kot osebe« (1998: 470). Takšna relacijska ontologija in perspektivizem predpostavljata dvoje: a) človeškost (notranjost, duša, socialnost, moč delovanja ali tvornost) ni ekskluzivna le za ljudi, temveč jo posedujejo tudi druga bitja; in b) transformativnost (sposobnost preobrazbe). Pri takšni preobrazbi moramo izhajati iz predpostavke, da po razumevanju ameriških staroselcev ni telesnost tista, ki določa človeka. Zato pri preobrazbi ne gre za fizično preobrazbo, ampak za to, da neko bitje (npr. jaguar, ki se ima za človeka) človeka (ki ga sicer ima za žival – plen) prepozna kot človeka jaguarja (glej Viveiros de Castro 1998). Človek ni le človek, lahko je tudi več-kot-človek, kar pa je nevarno in je lastnost šamanov, ki so sposobni preslepiti druga bitja oziroma doseči preobrazbo:

> Kaduvejci in Čamakokovci se trudijo, kako bi ugrabili tako imenovanega »zaščitnega ptiča«. Prenašajo post, samotrpinčenje, samo z eno željo: da bi imeli privid mitičnega ptiča. Kdor to doseže, hodi po indijanski vasi, razglaša in oznanja: »jaz in moj ptič«, »jaz, ki sem« (Sušnik 2018: 52).

Južnoameriška kozmologija je namreč močno transformativna. Skozi preobrazbe se oblikuje in utemeljuje človeškost v odnosu do drugih bitij. To kaže naslednji dogodek, ki ga je zabeležila Branislava Sušnik:

> Blizu paragvajsko-brazilske meje sem nekoč srečala enega Mbi-a Gvaranijca, ki je sam hodil po gozdu. Bežal je. Kmalu nato sem srečala skupino njegovih so-plemenjakov. Sledili so mu. Tudi ti niso odgovarjali na moja vprašanja. Po treh tednih sem se ustavila v njihovi vasi. Ker so me medtem že ceremonialno priznali za njihovega plemenskega člana, so mi razložili beg omenjenega Indijanca. »Začaral je našo koruzno njivo.« Bežeči Gvaranijec je imel videnjsko

> sposobnost. Bil je »jaz« v skupini in ta mu je priznala to z naslovom »naš oče«. Vendar, ko je suša uničila letino, je skupina iskala krivca. Kriv more biti samo tisti, ki ima večjo moč. Pobegli Indijanec je bil obsojen na ognjeno smrt. In tako je tudi umrl (2018: 52).

V tem opisu bega in kasneje usmrtitve šamana med Mbaja Gvaranijci Branislava Sušnik razkriva prakse, ki zajemajo razlago »naravnih« dogodkov in dejanj, ki povrnejo in utrjujejo normalnost, torej ravnotežni odnos med ljudmi in neljudmi. Suša, ki je prizadela koruzno njivo, za omenjeno skupnost ni bila posledica naravnih vremenskih dogodkov, ampak posledica šamanovega delovanja. Da gre za šamana, je jasno, ker je imel videnjsko sposobnost in sposobnost preobrazbe v ptiča, s tem pa je bil več-kot-človek, imel je večjo moč kot drugi in bil je nevaren:

> Stari šaman mi je po obredu razlagal: V pradavnini sta bila človek in žival enako vredna. Potem je človek zmagal. Zmagal je, ker je poznal skrivnost preslepovanja. To je običajni človek, »-avá«. Vendar ptiča človek ne preslepi. Samo tisti, ki je »bolj človek«, lahko doseže ptiča. Malo je takih. Toda ta »bolj človek« se lahko spremeni v ptiča z velikim kljunom, ki se hrani s ptičjim mesom. Kadar se tako »ava-etá« spremeni v ornitófaga, ptičežerca, že ni več človek, ker je »preveč-človek«. Ubije se ga. Ti Gvaranijci so bili prepričani, da so branili svoj »oré«, svoj »mi«, svojo človeškost, svojo običajnost (2018: 52).

Viveiros de Castro moč šamanov, ki so kadarkoli sposobni preobrazbe, razloži s srečanjem med človekom in bitjem, ki ga človek sprva vidi le kot žival ali osebo, nato pa se mu razkrije kot duh ali mrtva oseba in ogovori človeka. S tem ko se človek prepozna za ogovorjenega, se samodejno razčloveči in spremeni v objekt plena.

> Ta srečanja so lahko smrtno nevarna za človeka, ki se zaradi premoči nečloveške subjektivnosti prelevi na njegovo stran in se spremeni v bitje iste vrste kot govorec: mrtveca, duha ali žival. [...] Samo šamani, ki so po definiciji večnaravna bitja, so vedno sposobni prehajati med različnimi perspektivami, klicati živalske subjektivitete in duhove in biti klicani kot »ti«, ne da bi izgubili svoj položaj človeškega subjekta (1998: 483).

V pradavnini sta bila »človek in žival kot 'brat in bratranec' [in] si izmenjavala 'kožo'. Tudi dušo sta si lahko izmenjala, 'metempsihoza'« (Sušnik 2018: 59). A do tega menjavanja lahko pride samo enkrat v življenju. Potem je človek postal človek tako, da je premagal živali. Sedaj navadni človek nima moči »metamorfoze«, to ima

le »preveč-človek«, šaman, ki pa je lahko nevaren. Z ubojem šamana v zgoraj opisanem primeru tega niso »kaznovali« za sušo, ampak so branili svojo »človeškost«.

Sila oziroma moč delovanja v večvrstni relacijski družbi

Vzpostavljanje odnosov med ljudmi in drugimi bitji ter sobivanje sta nujna za razlikovanje »mi : drugi« in s tem za utemeljevanje lastne človeškosti. To poteka s pomočjo ritualov in magičnih praks, s katerimi staroselci po eni strani razlagajo dogodke, predvsem pa so te prakse namenjene utemeljevanju »biti človek«, torej povrnitve v normalnost ter ravnotežne odnose med ljudmi in drugimi bitji. V ta relacijski svet animizma Branislava Sušnik vpelje tudi koncept sile (delovanja ali tvornosti), kajti prav sila je način vzpostavljanja medsebojnih in medosebnih odnosov in vzajemnega delovanja, posredno pa se skozi to pojavi tudi nuja po utemeljevanju »človeškosti«.

V članku *Verovanje Indijancev Lengva* Branislava Sušnik omenja dva emska koncepta: »*hangak*« in »*kiljikhama*«. Koncept »*hangak*« so nekateri prevajali kot »duša«, kar pa Branislava Sušnik zavrača, češ da nosi evropske in krščanske konotacije. Namesto tega ga opredeli kot »neki ‹quid›, neko posebno silo ali aktivno lastnost, ki deluje in ki nikdar ni pasivna« (1954b: 170). Ta koncept omenja v specifičnih emskih oblikah, pri ljudstvu Lengva se kaže kot trojček kontinuitetne, intenzivne in obnoviteljske sile:

> Življenje, ali »*igjinnacte innegjik*«, ima trojni značaj: kontinuitetna, intenzivna ali obnoviteljska sila; posamezni »quid« obstoječega stvarstva vedno pripada eni od zgoraj imenovanih skupin (1954b: 170).

Sila ni le človeška lastnost, posedujejo jo tudi živali, rastline, stvari, duhovi .... A človek ima posebno vlogo, le človeška sila ima vse tri lastnosti: ena človeka spremlja od rojstva do smrti, ena živi tudi po smrti, ena pa pomeni spoj z naravo (Sušnik 1954a, 1954b; Saksida 2012b: 63).

> V tem življenjskem krogu omenjenih treh principov pa vendarle »*eenclit*« ali človek igra najbolj važno vlogo, kajti njegov quid ali delujoča lastnost je *ing—hangak*, ki dejansko vsebuje v sebi vse tri omenjene osnovne sile; etimološko izraz sam naznači to: *hangko—hatsnankok—heje—hangak*; kar resnično je, kar ostane, kar se obnovi. Ta *ing—hangak* ali vitalni princip ali biblijski »dih življenja« je lasten samo človeku, ne pa ostalim bitjem ali stvarem, ki posedujejo samo eno izmed njega sestavljajočih sil. V tem animističnem krogu

> celotnega stvarstva zavzema torej človeški hangak najbolj važno mesto in je zato tesno soudeležen pri »življenju« po pojmovanju Indijancev, tako da istočasno dotik hangaka z ostalimi silami vedno povzroči neko posebno razmerje, ki more biti v večini slučajev za človeka nevarno ... (1954b: 170–1).

V razlagi »animističnega kroga«, ki predstavlja neke vrste relacijsko ontologijo povezav različnih bitij (pa tudi preobrazb ter preslepljevanja med njimi), je Branislava Sušnik sprva nekoliko zadržana do totemizma: »... [M]ed južnoameriškimi Indijanci (se) običajno ni razvil oni tipični totemizem kot pri mnogih severnoameriških Indijancih« (1954b: 173). A tega, kot klasifikacijski sistem odnosov, kasneje razvije predvsem na podlagi raziskav med Čamakoki (Sušnik 1959, 1969, 1970; razpravo o totemizmu, kot ga razume Branislava Sušnik, glej v Terčelj, ta zbornik). Animizem in totemizem razume kot družbeno strukturo, niz pravil, prepovedi, praks, odnosov in načinov, kako so medsebojno vzpostavljena človeška in nečloveška bitja v skupnem okolju.

> [T]iger in jaguar vedno (ponazarjata) načelo intenzivnosti; pes – sila kontinuitetnosti in v tem oziru je zanimivo pripomniti, da je med Indijanci Lengua prepovedano ubiti psa; mnogi iz mlade generacije Indijancev pripovedujejo, da je v psu »ženska sila ali ženski duh«, kar se s splošnim pojmovanjem indijanske etike sklada, kajti ženska predstavlja načelno *kontinuiteto*, [...] obnoviteljno ali obroditeljno silo [...] in logična posledica tega pojma je materinska linija kot socialno—družinski red med Indijanci (Sušnik 1954b: 172–73).

Sile same po sebi niso dobre ali slabe, imajo pa lahko takšne posledice. Zato Branislava Sušnik zavrača enostavno prevajanje koncepta »*kiljikhama*« v jeziku lengva s (krščanskim) hudičem. »*Kiljikhama*« je zanjo sila s slabim namenom, nekaj, kar lahko povzroči zlo posledico za človeka (1954b: 173). Bitij in sil, ki delujejo v animističnem krogu, ne moremo enačiti z evropsko predstavo o dobrih ali zlih duhovih, saj sila ni zlo samo po sebi. Škodljiva je, ker poruši ravnovesja z drugimi bitji:

> Jaksok-duhovi ali sile [...] napravijo *moosije* (slabo), kar je bilo prej *taasije* (dobro). Po tem animističnem konceptu življenja mora med raznimi silami vladati neko določeno razmerje; vsaka sprememba tega razmerja je sama po sebi slaba in človeku škodljiva (1954b: 173).

Škodljiva je, če je »razjarjena«, npr. zaradi slabega delovanja ljudi. To silo je treba pomiriti, kar lahko naredi šaman, »ki pozna skrivnost animističnega sorazmerja in ve za protiprincip« (Sušnik 1954b:

175). Preventivno pa se lahko morebitno slabo delovanje teh sil zaradi nehotenega izzivanja ali »greha« pomiri tudi v obredih prehoda,

> [v] posebnih očiščevanjih zlasti takrat, kadar fant pride v dobo »guainka« in dekle v »janmaana«, kajti predno se tako uvedeta v najvišji sklop z življenjskim obkrogom, imajo Indijanci za primerno, da se očistijo in zagotove, da v tem času niso z ničemer izzivali kakih za človeški hangak negativnih sil (1954b: 175).

ZAKLJUČEK

Članek skozi tri vidike predstavi migracijski kontekst in raziskovalno delo Branislave Sušnik. V prvem delu obravnava njeno migracijo iz Slovenije in Jugoslavije, ki je močno zaznamovala nadaljnjo življenjsko pot in znanstveno delo. Več avtorjev namreč omenja njene izkušnje med vojno, ki segajo od izgube očeta in zapora zaradi poskusa bega čez državno mejo do begunstva po vojni. Članek pokaže, da sta begunska izkušnja in splet okoliščin Branislavi Sušnik omogočila uveljavitev v novi domovini. Pokaže tudi na ambivalentnost odnosov s slovensko skupnostjo v Argentini, ki ji je očitala zaprtost in usmerjenost proti domovini, medtem ko je sama osebni in raziskovalni pogled usmerila proti »ameriški kulturi, socialnemu in praktičnemu življu«. Pri tem so jo v diaspori imeli »za svojo«, o njej, njenem življenju in delu pa so oblikovali specifične podobe in vedenja. Ta so temeljila na osebnih povezavah, npr. z Baro Remec, Tinetom Debeljakom in drugimi, na občasnih predavanjih ali obiskih, na objavah znanstvenih člankov v zelo bogatem slovenskem tisku v Argentini in na poročilih o njenih dosežkih. Te podobe so, četudi se je Branislava Sušnik izogibala političnemu udejstvovanju, ohranile jasne politično ideološke značilnosti, kot so protikomunizem, opozarjanje na njeno zamolčanost v domovini in ponos na slovenske »izseljenske znanstvenike«.

V nadaljevanju članek predstavi nekatera temeljna znanstvena vprašanja, ki se jih je lotevala v prvem desetletju raziskovalnega dela. Z zanimanjem za ontološko stvarnost staroselcev oziroma vprašanje, »kaj pomeni biti človek«, je opredelila svoje zgodnje pristope, ki so jo vodili do poglobljenih terenskih etnografskih raziskav, raziskav jezika, mitov, obredov, družbenega življenja ter razumevanja družbenokulturnih sprememb v času kolonializma in sodobnega Paragvaja. V razpravah se je oprla predvsem na etnografsko gradivo, s katerim pokaže razumevanje staroselskih ljudstev kot večvrstnih, vključujočih različna bitja, in globoko transformativnih družb.

V tem delu članek izpostavi tri koncepte, s katerimi je pojasnila »animistični krog«: sam animizem kot epistemološki in ontološki model, pri čemer se delno naslanja na klasični animizem, a vključuje tudi značilnosti relacijske ontologije, torej odnosov med ljudmi in drugimi bitji. Naslednji koncept je preslepitev, ki ga v nedavnih antropoloških razpravah poznamo kot perspektivizem. Opisala ga je na več primerih, ko se šamani obredno preobrazijo v drugo bitje (npr. ptiča), ali v primerih branjenja človeškosti na način, da so usmrtili šamana (več-kot-človek), ki je bil kriv za sušo. Pojasnjuje, da je ravno moč preslepitve omogočila vzpostavitev človeškosti v nasprotju z živalmi. Tretji koncept je sila kot princip delovanja ali tvornosti, ki je ne posedujejo le ljudje, ampak tudi druga bitja. Sila je tisti vitalni princip, ki ruši ravnovesja ali obnavlja stvarnost, obenem pa je način vzpostavljanja odnosov med bitji, ki poseljujejo neposredno življenjsko okolje (torej medsebojnih, medčloveških in medvrstnih odnosov).

Članek pokaže tudi na kontinuiteto relevantnosti znanstvenih del in etnografskega gradiva Branislave Sušnik, saj se nekateri principi razumevanja animizma in drugih ontoloških režimov pojavljajo tudi v sodobnih antropoloških razpravah, npr. v t. i. »novem animizmu« (Descola 2013). Njeni etnografski opisi ter razprave o preobrazbah med bitji in delovanju različnih bitij so torej lahko zanimivi tako v razumevanju truda po razlikovanju »mi : drugi« in s tem utemeljevanju lastne »človeškosti« kot tudi v luči sodobnih razprav o animizmu, perspektivizmu in večvrstni družbi.

LITERATURA IN VIRI

Čeplak Mencin, Ralf 1997 'In memoriam: Dr. Branislava Sušnik 1920–1996.' *Etnolog* 7: 461–63.

Debeljak, Tine 1958 'Srečanje z raziskovalko indijanskih plemen dr. Branko Sušnikovo.' *Meddobje* 4 (4): 319–24 (ponatis leta 2018 v: *Meddobje = Entresiglos* 52 (1–4): 43–50.

Debeljak, Tine 1976a 'Dr. Branislava Sušnik: Raziskovalka indijanskih plemen.' V: *Zbornik Svobodne Slovenije 1973–1975: V tridesetem letu našega zdomstva, 1945–1975*. Miloš Stare, ur. Buenos Aires: Svobodna Slovenija. Str. 299–305.

Debeljak, Tine 1976b 'Med knjigami in revijami.' *Zbornik Svobodne Slovenije 1973–1975. Svobodna Slovenija = Eslovenia libre* 29/46 (18. 11. 1976, 2).

Debeljak, Tine 1983 'Tri knjige dr. Branislave Sušnik: Med knjigami in revijami.' *Svobodna Slovenija = Eslovenia libre* 42 (40): 2.

Descola, Philippe 2013 *Beyond Nature and Culture.* Chicago: University of Chicago.

Ehrlich, Lambert 1922 *Origin of Australian Beliefs.* Dunaj: Anthropos.

Ehrlich, Lambert 1929 'Razvoj etnologije in njene metode v zadnjih desetletjih.' *Etnolog* 3: 114–52.

Geršak, Urša 2020 'Skica nekih razmišljanj = Bosquejo de unos pensamientos.' V: *Bivališča Branislave Sušnik: dokumenti, besedila, podobe, pričevanja.* Francisco Tomsich in Barbara Pregelj, ur. Ljubljana: Malinc. Str. 35–41.

Kuret, Niko 1974 'Branislava Sušnik, Chamacocos, I. Cambio cultural. Museo Etnografico »Andrés Barbero«, Asunción (Paraguay) 1969, 246 str., in Branislava Sušnik, Chamacocos, II. Diccionario etnografico, Museo Etnografico »Andrés Barbero«, Asunción (Paraguay) 1970, 202 str. Ocena knjig.' *Traditiones* 3: 252.

Mislej, Irene 1993 'Dr. Branislava Sušnik, slovenska antropologinja v Paragvaju: Nedokončana zgodba.' *Slovenski koledar: Koledar za Slovence po svetu* 40: 266–71.

Mislej, Irene 1998 'Dr. Branislava Sušnik (1920–1996): Slovenska znanstvenica v tropskem Paragvaju.' *Traditiones* 27: 275–81.

Mislej, Irene 2007 'Branislava Sušnik (1920–1996): Antropologinja, raziskovalka južnoameriških Indijancev, dobitnica najpomembnejših paragvajskih priznanj za znanstveno delo.' V: *Pozabljena polovica: Portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem*. Alenka Šelih, Milica Antić Gaber, Alenka Puhar, Tanja Rener, Rapa Šuklje in Marta Verginella, ur. Ljubljana: Tuma, SAZU. Str. 572–76.

Mizerit, Tone 2009 '(Pre)živeti v dveh svetovih. Vabljeno uvodno predavanje na 9. vseslovenskem srečanju v prostorih Državnega zbora Republike Slovenije, 2. julij 2009.' *Meddobje = Entresiglos* 43 (1–4): 93–9.

Mizerit, Tone 2018 'Branka Sušnik.' *Meddobje = Entresiglos* 52 (1–4): 38–42.

Molek, Nadia 2019 *Biti Slovenec v Argentini: Kompleksnost identitetnih procesov argentinskih Slovencev.* Ljubljana: Založba ZRC.

Peris, Carlos 2014 *Branislava Susnik: La antropóloga del Paraguay.* Asunción: El Lector.

Pusineri, Adelina 2015 'Dra. Branislava Susnik: Vida y obra.' *Pensamiento crítico en el Paraguay: Memoria del Ciclo del Conversatorios.* Asunción: BASE-IS. Str. 127–58. Vir: http://www.portalguarani.com/965_branislava_susnik/30930_dra_branislava_susnik_vida_y_obra__por_adelina_pusineripensamiento_critico_en_el_paraguay__ano_2015.html, pregledano 15. 7. 2020.

Repič, Jaka 2006 *»Po sledovih korenin«: Transnacionalne migracije med Argentino in Evropo.* Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

Repič, Jaka 2017 'Jugoslavija z druge strani: Ritualizacija spominov na jugoslovansko komunistično revolucijo med Slovenci v Argentini.' V: *Države praznujejo : državni prazniki in skupnosti na območju bivše Jugoslavije.* Božidar Jezernik in Ingrid Slavec Gradišnik, ur. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. Str. 255–70.

Repič, Jaka 2021 'Podobe Branislave Sušnik med Slovenci v Argentini: Migracija, življenje v Paragvaju in povezave z domovino.' *Dve domovini/Two Homelands* 53: 11–26.

Repič, Jaka 2022 'Branislava Sušnik kot raziskovalka staroselskih ljudstev v Paragvaju: Refleksija njenega življenja in temeljnih antropoloških vprašanj.' V:

Prepletenost svetov: Zgodovine in refleksije zunajevropskih raziskav v Sloveniji. Sarah Lunaček, Tina Palaić in Maja Veselič, ur. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. Str. 183–206.

Repič, Jaka 2023 'Violence, Exile, and Homeland in Visual Arts in the Slovenian Diaspora in Argentina.' *Arts* 12: 93. https://doi.org/10.3390/arts12030093.

Rot, Andrej 1992 'Slovenski tisk v Argentini po drugi svetovni vojni.' *Dve domovini* 2–3: 209–35.

Rijavec, Maja 2000 'Dr. Branislava Sušnik – Slovenska znanstvenica v Paragvaju.' Diplomska naloga. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

Saksida, Aleksandra 2012 'Antropologija Branislave Sušnik.' *Monitor* 14 (2): 33–69.

Slavec Gradišnik, Ingrid, ur. 2005 *Pretrgane korenine: Sledi življenja in dela Rajka Ložarja*. Ljubljana: ZRC SAZU.

Sušnik, Branislava 1953 'Med Indijanci Lengua.' *Misijonski zbornik*. Ladislav Lenček, ur. Buenos Aires: Katoliški misijoni (Slovenska misijonska zveza). Str. 143–52.

Sušnik, Branislava 1954a 'Pogoji za misijone v Paraguaju.' *Katoliški misijoni* (Buenos Aires), marec, april, maj, junij.

Sušnik, Branislava 1954b 'Verovanje indijancev Lengua.' *Vrednote (Los Valores).* Buenos Aires: Slovenska kulturna akcija. Str. 169–77.

Sušnik, Branislava 1959 'Totemizem in šamanizem pri Čamakokih.' *Zgodovinski zbornik*. Marijan Marolt, ur. Buenos Aires: Slovenska kulturna akcija. Str. 198–209.

Sušnik, Branislava 1969 *Chamacocos, I. Cambio cultural.* Asunción: Museo Etnografico Andrés Barbero.

Sušnik, Branislava 1970 *Chamacocos, II. Diccionario etnografico.* Asunción: Museo Etnografico Andrés Barbero.

Sušnik, Branislava 2018 'Primitivec kot človek: Predavanje dr. Branke Sušnik na 15. Kulturnem večeru Slovenske kulturne akcije, 10. novembra 1959.' *Meddobje = Entresiglos* 52 (1–4): 51–61.

Šmitek, Zmago 1986 *Klic daljnih svetov.* Ljubljana: Borec.

Šmitek, Zmago 1995 *Srečevanja z drugačnostjo: Slovenska izkustva eksotike*. Radovljica: Didakta.

Švent, Rozina 1994 'Štiridesetletnica delovanja SKA.' *Dve domovini / Two Homelands* 5: 179–82.

Telban, Blaž 1993 '»Bicho Raro« paragvajskih ravnic ali srečanje z dr. Branislavo Sušnik.' *Etnolog* 3: 205–14.

Terčelj, Marija Mojca in Adelina Pusineri 2007 'Dra. Branislava Sušnik y su contribución a la antropología paraguaya: Expectativa y desafío para futuras relaciones científicas entre Eslovenia y Paraguay.' V: *Europa Balcánica y los países de la cuenca del Mar negro – MERCOSUR: Procesos de transición, concertación e integración y sus impactos sobre la cooperación económica, política y cultural*. Slobodan S. Pajović, ur. Beograd: Univerza Megatrend, CEISAL. Str. 339–48.

Terčelj, Mojca 2021 'Zamolčana znanstvenica: Doprinos dr. Branislave Sušnik k raziskovanju staroselskih kultur Paragvaja.' *Dve domovini/Two Homelands* 53: 27–44.

Toplak, Kristina 2021 'Med ustvarjalnostjo in migracijami: Biografski portret umetnice in begunke Bare Remec.' *Dve domovini/Two Homelands* 53: 45–61.

Vasle, Mirko 2013 *Científicos eslovenos a través del tiempo.* Buenos Aires: Editorial Baraga del Centro Misional Baraga.

Viveiros de Castro, Eduardo 1998 'Cosmological Deixis and Amerindian Perspectivism.' *The Journal of the Royal Anthropological Institute* 4 (3): 469–88.

Žigon, Zvone 2001 *Iz spomina v prihodnost: Slovenska politična emigracija v Argentini.* Ljubljana: ZRC SAZU.

POVZETEK

Prispevek opiše in povezuje tri vidike življenja Branislave Sušnik, in sicer njeno begunsko in migrantsko izkušnjo, povezave s slovensko diasporo v Argentini ter nekatera njena temeljna znanstvena vprašanja in raziskovalne pristope med staroselci v Paragvaju. V prvem delu osvetli razloge za emigracijo in zavračanje diktatorskih sistemov, predvsem komunizma v Jugoslaviji, in pokaže na splet okoliščin, ki so jo preko Avstrije, Italije in Argentine pripeljale do Paragvaja, kjer se je uveljavila kot referenčna znanstvenica na področju antropologije, arheologije, etnolingvistike in kulturne zgodovine staroselskih ljudstev. V nadaljevanju pojasni povezave s slovensko diasporo v Argentini, s katero je imela občasne in ambivalentne odnose. Zadnji del prinaša refleksijo zgodnjih znanstvenih konceptov in raziskovalnih vprašanj, ki so lahko še vedno relevantna za sodobne antropološke razprave o animizmu, večvrstni družbi in dualizmu narava : kultura.

Ključne besede: Branislava Sušnik, slovenska diaspora, Argentina, animizem, perspektivizem, večvrstna družba

ABSTRACT: ANIMISM, PERSPECTIVISM, AND THE MULTISPECIES SOCIETY IN BRANISLAVA SUŠNIK'S EARLY STUDIES

The chapter describes and connects three aspects of Branislava Sušnik's life, namely her refugee and migration experience, her relations with the Slovenian diaspora in Argentina, and some of her basic scientific questions and research approaches among the indigenous peoples in Paraguay. The first part of the article explains the reasons for her emigration and her rejection of dictatorships, especially communism in Yugoslavia. It sheds light on the migration contexs that led her to Paraguay, where she established herself as a prominent scholar in the fields of anthropology, archaeology, ethnolinguistics and cultural history of indigenous peoples. It explains her sporadic and ambivalent relations with the Slovenian diaspora. The last part of the chapter analyses her early scientific concepts and research questions that may still be relevant to the contemporary anthropological debates on animism, multispecies society and the dualism of nature and culture.

Key words: Branislava Sušnik, Slovenian diaspora, Argentina, animism, perspectivism, multispecies society

RESUMEN: ANIMISMO, PERSPECTIVISMO Y SOCIEDAD MULTIESPECIE EN LAS PRIMERAS INVESTIGACIONES DE BRANISLAVA SUŠNIK

Este artículo describe y entrelaza tres aspectos de la vida de Branislava Sušnik: su experiencia como refugiada y migrante, sus vínculos con la diáspora eslovena en Argentina, y algunos de sus principales cuestionamientos científicos y enfoques de investigación entre los pueblos indígenas de Paraguay. La primera parte ilumina las razones de su emigración y su rechazo a los sistemas dictatoriales, especialmente al comunismo en Yugoslavia, y muestra el conjunto de circunstancias que la llevaron, a través de Austria, Italia y Argentina, hasta Paraguay, donde se consolidó como una científica de referencia en los campos de la antropología, arqueología, etnolingüística e historia cultural de los pueblos indígenas. A continuación, se explican sus relaciones, ocasionales y ambivalentes, con la diáspora eslovena en Argentina. La última parte ofrece una reflexión sobre los conceptos científicos y las preguntas de investigación iniciales: animismo, sociedad multiespecie y el dualismo naturaleza : cultura que podrían seguir siendo relevantes para los debates antropológicos contemporáneos.

Palabras clave: Branislava Sušnik, diáspora eslovena, Argentina, animismo, perspectivismo, sociedad multiespecie

O AVTORJU

Dr. Jaka Repič je izredni profesor za socialno in kulturno antropologijo na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo predava metodološke predmete ter predmete, ki zadevajo urbano antropologijo, antropologijo nasilja, migracije ter etnologijo Avstralije in Oceanije. Raziskovalno se ukvarja s transnacionalnimi migracijami, slovensko diasporo v Argentini, antropologijo umetnosti, od nedavnega pa tudi z vprašanjem množičnih grobišč. Izdal je dve samostojni monografiji (*»Po sledovih korenin«: Transnacionalne migracije med Argentino in Evropo*, *Urbanizacija in vzpostavljanje etničnih skupnosti v Port Moresbyju, Papua Nova Gvineja*), redno objavlja v znanstvenih revijah, uredil pa je tudi več zbornikov (npr. *Moving Places: Relations, Return and Belonging*, Berghahn books, 2016).
Elektronski naslov: jaka.repic@ff.uni-lj.si

Totemizem včeraj in danes: odnos »človek–žival« v luči družbene identitete in sodobnih okoljskih vprašanj

Marija Mojca Terčelj

UVOD

»*Vsa totemska tradicija tega plemena je zasnovana na mitičnem pojmovanju o enakosti in tovarištvu med človekom in živaljo*« (Sušnik 1959: 199).

V času, ko so se strokovna mnenja kresala okoli definicije totemizma, torej sredi 20. stoletja, si je takrat še neznana ženska z antropološke »province« nadela vojaške hlače, obula škornje in se decembra 1956 podala na terensko delo v Severni Chaco. V lokalni skupnosti Ebitoso etnične skupine Išir ali Čamakoko[1] na območju Puerta Diane je

1 Izvorno: Išïr oziroma *Išür* (zapis Sušnik 1959: 200) ali *Ishir* (španski zapis), hispanizirano *Chamacoco,* je etnična skupina, ki se je na območju paragvajskega Chaca naselila konec

zapisala bogato ustno izročilo[2] in spoznavala totemsko družbeno ureditev. Ime ji je bilo Branislava Sušnik, bila je slovenska emigrantka, ki se je po koncu druge svetovne vojne zatekla v Argentino, nato pa leta 1951 v Paragvaju prevzela delo kustosinje in ravnateljice Etnografskega muzeja Andrés Barbero ter predavateljice na Katedri za antropologijo Oddelka za zgodovino Državne univerze v Asuncionu (UNA: *Universidad Nacional de Asunción*). Bila je ena tistih Slovenk, ki jim je uspelo uveljaviti svoj znanstveni potencial zunaj domovine.

Vstop na staroselsko raziskovalno področje amerikanistike sta ji omogočila dva južnoameriška akademika: prof. dr. José Imbelloni, starosta argentinske antropologije, ki ji je ponudil mesto kustosinje v Etnografskem muzeju Univerze v La Plati, le nekaj let po tem pa paragvajski zdravnik in filantrop, dr. Andrés Barbero, ki jo je povabil v Asunción. Njegovemu povabilu se je leta 1951 odzvala.[3] V dobrih štirih desetletjih muzejskega, znanstveno-raziskovalnega in pedagoškega dela v Paragvaju je objavila 81 del v obliki znanstvenih in strokovnih člankov, knjig, katalogov, poročil in učbenikov (Rehnfeldt 2018: 60; Terčelj 2021a). Izvedla je 15 terenskih odprav: pet etnolingvističnih, šest antropoloških in štiri arheološke, ki so trajale od nekaj tednov do pol leta.

Poleti 1956/57 je opravila prvo večmesečno terensko raziskavo v skupnosti Ebitoso-Išir (Čamakoko). Na podlagi analize njenih del *Estudios Chamacoco* (Sušnik 1957), *Chamacocos I. Cambio Cultural* (Sušnik 1995 [1969]), članka o šamanizmu in totemizmu v tisku slovenske diaspore (Sušnik 1959) in nekaterih njenih kulturno-zgodovinskih študij (1993, 1998) predstavim prispevek te slovenske raziskovalke k razlagi totemizma in ga primerjam z dognanji drugih teoretikov njenega časa, zlasti Clauda Lévi-Straussa. Preučevanje čamakoške mitologije in razlaga totemske družbene ureditve sta bila prvo antropološko delo Branislave Sušnik v Paragvaju, saj se je pred tem ukvarjala izključno z etnolingvističnimi študijami. Srečanje s totemskimi lovskimi skupnostmi ji je odprlo nove perspektive in strokovne izzive. Po letu 1959 se s teorijo totemizma *explicite* ni več ukvarjala,

---

17. stoletja (najverjetneje z območja med porečjem Amazonke in Orinoka). Deli se v tri rodove: Tomaraji (*Tumarha/Tomârxa*), Soršijci (*Xsoršio/Xorio*) in Ebitosi (*Ebitoso*) (Sušnik 1959: 198).

2 30 mitov v zvezi s stvarjenjem sveta, živalskim in rastlinskim svetom in popisom obredja anabsorno in pramatere Ešmuwarte.

3 Leta 1949 je iz neznanih razlogov pustila službo v pomembni argentinski instituciji in kot prostovoljka odšla na skrajni sever Argentine, v misijon Laishi, da bi tam preučevala jezik Toba. Misijon Laishi so vodile slovenske šolske sestre (Šolske sestre sv. Frančiška Kristusa Kralja), pri katerih je stanovala že v času podiplomskega šolanja v Rimu.

večino kasnejšega raziskovalnega dela je vendarle posvetila problematiki odnosa *človek–narava* v staroselskih kozmologijah: *človek–žival*; *šaman–žival*, *mitske živali*, *človek–rastlina*, *izvor semen*[4] itd.

Odnos *človek–narava* je bil v prvi polovici 20. stoletja ena najosnovnejših raziskovalnih paradigem kulturne antropologije. Ameriški kulturni antropologi so v tistem času skušali razložiti, kaj je v določeni družbi privzgojeno, torej kulturno pridobljeno, in kaj človeku prirojeno ali naravno. Branislava Sušnik je k tej problematiki pristopila drugače: na podlagi metodoloških izhodišč dunajske kulturnozgodovinske šole, lingvistike in religiologije je osnovne kognitivne procese razlagala z nenehnim časovnim spreminjanjem in čustvenimi odzivi na te spremembe. Na podlagi terenskih izkušenj je te odnose zelo natančno razložila.

Odnos *človek–narava* v zadnjih desetletjih spet postaja aktualna raziskovalna tema. Zaradi pereče okoljske krize, drastičnih klimatskih sprememb ter vse globlje krize medčloveških odnosov in vrednot se je raziskovalno torišče z akademskega študijskega polja premaknilo k aplikativnim ciljem okoljskih politik. Teoretsko preizpraševanje o temeljnem razkoraku med pospešenim tehnološkim razvojem in osnovno človekovo etiko metodologijo sodobnih humanističnih ved vrača k izvirnim razmislekom, kaj človek sploh je, kako razmišlja in deluje ter kakšen je njegov odnos do drugih bitij tega planeta, torej do narave.

Zato v zadnjem delu svojega prispevka razmišljam o morebitnih novih epistemoloških iztočnicah, ki bi lahko prispevale k enovitosti bodoče znanosti in splošnega človekovega »razvoja«, seveda v skladu z naravo in tradicionalnimi izročili. Vodi me namreč načelo, da tradicija nekega prostora in/ali skupnosti ne pomeni nujno zavore za duhovni in materialni razvoj, ampak njegovo na novo oblikovano, kreativno iztočnico.

TOTEMIZEM V KLASIČNIH ANTROPOLOŠKIH RAZLAGAH

Totemizem je kompleksen sistem predstav, verovanj in družbenih praks. Zahteva dosledno izvajanje predpisanih nekrvnih »sorodstvenih« odnosov med posameznimi klani etnične skupine ter določa pravila obnašanja, prepovedi (tabuje) in sankcije v primeru njihovega kršenja. Prvotne etnološke in antropološke definicije ga opredeljujejo

4 Misión de Estudios (area chiripá–guaraní). Informe general. 29. 5. 1958. Mapa Študijske odprave Etnografskega muzeja Andres Barbero, str. 1–2. Arhiv MEAB.

kot verovanje v poseben odnos med določeno družbeno skupino (klanom) ali posameznikom na eni strani in posameznim ali vrsto naravnih bitij (živali, rastlin, kamnin) na drugi. V tem razmerju žival, rastlina ali predmet (bodisi posameznik ali vrsta) nastopajo kot »mitološki« ali »sorodstveni prednik«, »zaščitnik« ali »emblem« družbene skupine ali posameznika. Zato med kontrahentoma pride do vzpostavitve posebnih pravil obnašanja.

Prvo znanstveno razlago totemizma je podal škotski etnolog John Ferguson McLennan v razpravi o živalskih in rastlinskih verovanjih in obredih (1869).[5] Ta članek je močno vplival na razvoj zgodovine religij v Veliki Britaniji in po vsem svetu. V njem je avtor povezal družbene fenomene in zgodnje oblike religij. McLennan je bil prvi raziskovalec, ki je besedo *totemizem* uporabil v strokovnem jeziku.[6] Ta se je kot *terminus technicus* hitro udomačila v besednjaku humanistične in družboslovne literature.

Totemizem, ki se, kot pravi Claude Lévi-Strauss, »izmika vsakemu poskusu absolutne definicije« (1994: 58), je bil ena najbolj priljubljenih raziskovalnih tem antropologije druge polovice 19. in prve polovice 20. stoletja. Antropologi so ga dolgo razlagali kot »primitivno« obliko religije. Prelomnico v njegovem raziskovanju pomeni delo v štirih zvezkih britanskega antropologa Jamesa Georga Frazerja *Totemizem in eksogamija* (1910), ki totemizem pojmuje kot družbeni sistem. Le nekaj let po izidu tega monumentalnega dela je mednarodna revija *Anthropos*[7] odprla redno rubriko o totemizmu, ki je imela v vsaki naslednji številki posebno mesto vse do druge svetovne vojne. V njej so svoje teoretske prispevke objavljali svetovno priznani avtorji: Alexander Goldenweiser, Arnold Van Gennep, Emile Durkheim, James George Frazer, Sigmund Freud idr.

Čeprav so omenjeni avtorji totemizem napačno razlagali kot neodvisni »fenomen« ali »religiozno institucijo«, njihova dela še danes veljajo za temelj razlag odnosa človek–žival v prvobitnih družbah.

---

5 V prvem delu *Totems and Totemism* John McLennan piše o značilnostih ameriškega, avstralskega in osrednjeazijskega totemizma. V drugem delu z naslovom *Totem-Gods among the Ancients* opisuje stara grška in keltska izročila (McLennan 1869).

6 V prvem delu razprave omeni, da je besedo *totem* prevzel od ameriških staroselcev in da je njen ekvivalent avstralski izraz *kobong* (prijatelj, zaščitnik). Seveda je obe besedi posplošil kar na vse ameriške in avstralske staroselske jezike. Beseda *totem* namreč izhaja iz algonkinskega jezika očipva (*Ojibwa*). Po prevodu francoskih misijonarjev naj bi besedna zveza *ototeman* pomenila (približno) »on je moj sorodnik« (Lévi-Strauss 1994: 70).

7 *Anthropos* (*Internationale Zeitschrift für Völker und Sprachenkunde / International Review of Anthropology and Linguistics*) je mednarodna znanstvena revija, ki objavlja članke s področja antropologije, etnologije in lingvistike. Leta 1906 jo je v okviru dunajske kulturno-zgodovinske šole ustanovil avstrijski etnolog in duhovnik dr. Wilhelm Schmidt.

Britanski antropolog Edmund Leach (1982: 49) je klasične teorije totemizma razdelil v dve skupini: univerzalistične in partikularistične. Prve naj bi trdile, da so totemska verovanja in izvajanja prežitki »infantilne mentalitete«, ki je bila v zgodovini značilna za celotno človeštvo (evolucionizem *par excellance*). Druge so se sklicevale na funkcionalistično interpretacijo kulture, ki je poudarjala, da je človek tistim živalskim in rastlinskim vrstam, ki imajo uporabno vrednost, pripisoval poseben simbolni pomen, zaznamovan z močnim čustvenim nabojem. Obe teoriji sta že davno ovrženi.

Claude Lévi-Strauss v svoji študiji *Totemizem danes* (1994: 58) med drugim polemizira z Georgeom Frazerjem. Čeprav naj bi Frazer totemizem zgrešeno razlagal kot »nepoznavanje biološkega očetovstva«, mu Lévi-Strauss prizna, da je k stroki nepogrešljivo dodal posebno vsebinsko informacijo in vplival na kasnejše znanstvene teorije, in sicer s tezo, da je totemizem v prvi vrsti družbeni sistem!

Naj k temu dodam še delo francoskega sociologa Emila Durkheima o elementarnih oblikah religije oziroma totemskih sistemih avstralskih staroselcev (1982 [1912]), ki je izšlo dve leti po izidu Frazerjeve knjige. Durkheim totemizem razlaga kot eno od elementarnih religij in zato kot družbeno institucijo. V poglavju Elementarna verovanja analizira različne vidike totema, med drugim totem kot ime in kot emblem. Durkheimove razlage staroselskih pojmovanj »svetega« in »profanega« so sredi prejšnjega stoletja močno vplivale na evropsko religiologijo, npr. na delo romunsko-francoskega avtorja Mircea Eliadeja (prim. 1963).

In če se vrnem k Frazerjevi študiji totemizma in eksogamije, se je na njegove razlage odzval tudi ameriški antropolog Alexander Goldenweiser, ki je zanikal hipoteze o tridelni povezavi: »*klanska organizacija – pripisovanje živalskih in rastlinskih imen ali emblemov posameznim klanom – verovanje v sorodstvo med klanom in njegovim totemom*« (Goldenweiser 1913). Po tej Goldenweiserjevi objavi se je zanimanje za totemizem v ameriški kulturni antropologiji močno skrčilo.

TOTEMIZEM V LUČI NOVIH EPISTEMOLOŠKIH SMERNIC DRUGE POLOVICE 20. STOLETJA: CLAUDE LÉVI-STRAUSS

V začetku šestdesetih let je prišlo do radikalnega epistemološkega preobrata na področju humanističnih in družboslovnih ved. Te so k problematiki totemizma pristopile z novimi metodološkimi prijemi

semiotike in strukturalizma. Totemizem so razumele in razložile zlasti kot kognitivni model oziroma klasifikacijski sistem logične misli, kompatibilen z ureditvijo kateregakoli družbenega fenomena oziroma miselne vsebine. Tako je po Claude Lévi-Straussu totemizem le metoda za asimiliranje različnih vsebin:

> ... pojmi in verovanja totemskega tipa zaslužijo našo pozornost predvsem zato, ker za družbe, ki so jih razvile ali usvojile, predstavljajo kode, ki jim v obliki konceptualnih sistemov zagotavljajo konvertibilnost sporočil, ki pripadajo vsaki ravni, tudi če so medsebojno tako oddaljene, kot tiste, ki na videz izhajajo bodisi izključno iz kulture bodisi iz družbe, se pravi iz odnosov, ki jih ljudje vzdržujejo med seboj, ali pa iz tehničnih in ekonomskih pojavnih oblik, za katere bi lahko menili, da prej zadevajo odnose človeka z naravo (Lévi-Strauss 2004: 103).

Totemski sistemi ali »totemski operatorji« so zgolj kode, ki omogočajo prenos miselnih sporočil. So sistemi označevanja in razvrščanja ter kot taki posebna oblika klasificiranja, ki se od drugih sistemov ločijo le po tem, da uporabljajo živalsko in rastlinsko nomenklaturo. V tem je namreč vsa posebnost totemizma, ki je, kot pravi Strauss, »zavedla mnoge avtorje«, da so vzrok totemskih odnosov iskali v vsebinski povezavi narave in družbe. Magično religiozna dejanja in obredi, pravila in tabuji, verovanje v sorodstveno ali prijateljsko zvezo in podobnost s totemom ter vsi emocionalni elementi, ki spremljajo totemske predstave, imajo po Straussovem mnenju le sekundarni značaj. Zato jih avtor označi za »totemsko iluzijo«. Totemizem je torej stvar intelekta. Od tu Lévi-Straussov znameniti stavek: »Naravnih vrst človek ni izbral zato, ker so 'dobre za hrano', ampak zato, ker so 'dobre za mišljenje'« (Lévi-Strauss 1979: 117).

V lovsko plemenskih družbah je bila žival najpogosteje uporabljen simbol: bodisi v mitologiji in obredih bodisi v nomenklaturi družbene ureditve in drugih klasifikacijskih sistemih. Totem je torej simbol. Vez med njim in človekom je metaforična in ne temelji na neposrednem odnosu.[8] Če člani dveh klanov trdijo, da predstavljajo dve živalski vrsti, s tem ne poudarjajo svoje animalnosti oziroma živalskega sorodstva, ampak družbeno različnost oziroma svojo identiteto. Bistvo totemskega poimenovanja, emblematizma, simboliziranja, pa tudi prepovedi in pravil, ki ta proces spremljajo, je v družbenem diferenciranju in identificiranju.

---

8 Totemska žival in rastlina sta včasih označeni celo z imenom, ki se razlikuje od imena resnične živali/rastline, tako da v zavesti staroselcev imena klanov ne izzovejo vedno zoološke ali botanične asociacije.

Da pa lahko naravne vrste simbolizirajo identiteto družbenih skupin, jih logična misel najprej semantično »osiromaši« oziroma transformira, in sicer v mitologiji. S tem pride do tistih diferencialnih elementov, ki lahko predstavljajo družbeno strukturo. Totemizem oblikujeta dva analogna logična sistema: sistem razlik med družbenimi skupinami in sistem razlik med naravnimi vrstami. Bistvena povezava med njima ne temelji na podobnosti med družbenimi skupinami in naravnimi vrstami, ampak na podobnosti med obema sistemoma razlik. Gre torej za medsebojno podobnost razlik in ne podobnosti. Če preprosto ponazorim: *totem* označuje oziroma želi poudariti predvsem to, da se moj klan na podoben način razlikuje od tvojega, kakor se npr. živalska vrsta medveda loči od vrste orla, kuščarja, želve, čebele ipd.

Nedovršeno nalogo strukturalizma: diahrono analizo logičnih miselnih struktur, ki se spreminjajo skozi družbenozgodovinske procese, in analizo čustvenih odzivov, ki jo je Claude Lévi-Strauss predlagal bodočim generacijam antropologov in filozofov, je slovenska znanstvenica Branislava Sušnik izvedla že nekaj let pred njegovimi objavami, žal pa njena dela nikoli niso dosegla evropskih učbenikov.

BRANISLAVA SUŠNIK IN NJEN PRISPEVEK K RAZLAGI TOTEMIZMA LOVSKIH SKUPNOSTI CHACA

Branislava Sušnik se je z razlagami totemizma najverjetneje seznanila že v Ljubljani: v okviru rednega študijskega programa zgodovine in prazgodovine na Filozofski fakulteti ljubljanske univerze (1938–1942) in fakultativnega univerzitetnega seminarja pri profesorju Lambertu Ehrlichu.[9] Etnološke teme so jo takrat zanimale zaradi povezave s primerjalnim jezikoslovjem in religiologijo. Zato je na podiplomskem izpopolnjevanju v Rimu (*Università degli Studi di Roma*) izbrala študij orientalistike.[10] Druga svetovna vojna in z njo povezana težka

9 V *curriculum vitae* Branislava Sušnik zapiše, da je na Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani obiskovala fakultativni predmet (*curso libre*) Biblični jeziki in kulture (*Lenguas y Culturas Bíblicas*). Domnevam, da je kot zavzeta študentka prazgodovine poslušala, vsaj občasno, tudi predavanja iz etnologije in primerjalnega veroslovja, ki jih je imel prof. Lambert Ehrlich za vse ljubljanske študente v zgradbi univerze. Dr. Ehrlich se je po študiju teologije izpopolnjeval v primerjalnem veroslovju v Parizu in kulturni antropologiji na Oxfordu, kjer je preučeval verovanja avstralskih staroselcev. Osnovna vsebina njegovih predavanj in raziskovanj je krščanska vera v primerjavi z drugimi verstvi. O naboru njegovih predmetov na Teološki fakulteti UL v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja glej Juhant (2022: 91–100).

10 Potrdilo podiplomskega izpopolnjevanja na *Università degli Studi di Roma* o obiskovanju študija iz orientalistike. 25. marec 1943. Mapa osebni dokumenti in spričevala. Arhiv MEAB.

življenjska izkušnja sta ji strokovne načrte drastično spremenili. Študij maloazijskih in altajskih jezikov in kultur, ki se mu je posvetila v Rimu, je v Argentini nadomestila s študijem jezikov in kultur ameriških staroselcev. Domnevam, da se je šele v času službovanja na Univerzi v La Plati intenzivno poglobila v študij južnoameriških etnoloških in lingvističnih problematik.[11]

V svojih zgodnjih delih je totemizem razumela kot družbeno institucijo, ki temelji na ideologiji simbolne enakosti oziroma »mitičnega tovarištva med človekom in živaljo« (Sušnik 1959: 199). Ker jo je v prvi vrsti zanimalo, kako se v procesu družbenozgodovinskih sprememb preoblikuje človekova misel in kako se človek na te spremembe čustveno odziva, je načrtno izvedla dve zaporedni terenski raziskavi v isti totemski skupnosti Ebitoso (Išir), celo z istimi sogovorniki in enako tematiko, v časovnem razmiku dvanajstih let: prvo poleti 1956/1957, drugo 1968/1969.[12]

Naj najprej izpostavim ugotovitve njene prve raziskave med Čamakoki, v kateri je bistvo totemizma označila z naslednjimi besedami:

> Vsa totemska tradicija tega plemena je zasnovana na mitičnem pojmovanju o enakosti in tovarištvu med človekom in živaljo. Pragozdni lovec čuti in preizkuša v svoji borbi za življenjski obstanek, da je odvisen od pogojev naravnega okrožja; žival je za njega bistvena življenjska vrednota, osredno bitje v mitičnem žitju in predmetni izraz čustvenega izživljanja. Veliki mitični lovec Doxora je tovariš tigra. ... Doxora in tiger se borita za svoj plen, eden z »znanjem«, drugi s »krepkostjo«; čeprav je zmaga skoraj vedno na strani lovca, vendar pomeni 'tovarištvo' medsebojni sporazum ... (1959: 199).

Kako pomemben spremljevalec človeka je žival, se kaže v sistematičnem klasificiranju (razvrščanju) družbene ureditve s pomočjo živalske nomenklature. Kot razlaga Branislava Sušnik, so bili Čamakoki razdeljeni v sedem totemskih klanov: totem medveda[13] (skupina Poširaxa), divje race (skupina Kutumarha), papagaja (skupina Tahoro), noja (Losüpik), opice (skupina Tümirha), krokarja (skupina Düčügmisir) in tigra (skupina Namoho). Ti so se nadalje delili na »aktivne« in

---

11 To je seveda le domneva, saj iz časa med letoma 1947 in 1949 ni nobenih pisnih dokumentov. Dejstvo pa je, da je na teren v Laishi prišla opremljena z določenim znanjem o lovskih jezikih in kulturah Chaca, ki ga prav gotovo ni pridobila med študijem v Evropi.

12 V šestdesetih letih 20. stoletja je bila ta metoda (*re-study*) zelo uveljavljena med ameriškimi kulturnimi antropologi. Branislava Sušnik je svoje terenske raziskave najpogosteje izvajala decembra, januarja in februarja, ko je na južni polobli poletje. Glej Mision de Estudios – Chamacoco 1956/1957 in Misión de Estudios – Chamacoco 1968/69. Mapa Študijske odprave Etnografskega muzeja Andres Barbero. Arhiv MEAB.

13 Gre za *kaguare* (gvar.) (šp. *oso melero*) ali mravljinčarja, ki spada v vrsto *Tamandua tetradactyla*.

»pasivne« klane. Trije totemski klani – medveda, divje race in opice – so predstavljali aktivno oziroma »močno« skupino ali »barvne bratrance«. Člani totemskih skupin so med seboj *išüt* ali »bratranci« (1959: 201). To socialno, ne krvno razmerje je za Čamakoke pomembnejše kot odnos do totemske živali, ki se imenuje »mlajši brat«.

O tem, da totemski sistem razvrščanja ureja družbene odnose, pričajo pravila sklepanja zakonskih zvez. Te so tudi sicer prepovedane med najožjimi krvnimi sorodniki prve in druge linije. Pri Čamakokih pa so poleg njih veljala tudi totemska pravila sklepanja zakonskih zvez. Med seboj so se lahko poročali le določeni klani. Pri tem so morali upoštevati načelo »močno – šibko«. Poročili so se lahko le člani aktivne in pasivne skupine ali obratno (divja raca – tiger, medved – noj, opica – papagaj), ne pa tudi člani dveh istoznačnih skupin.

Totemizem kot ena od oblik družbene ureditve ima ideološko razlago v mitologiji. Mit metaforično pojasni izvor in pravila totemske družbe:

> Boginja Ešnuwarta je sklenila zvezo s Čamakokom C*ürü.* Ko se je rodil sin, je sklicala celotno pleme in ga razdelila v osem totemskih skupin; dala jim je svojo »awoso«, svojo »besedo« ali socialno ustanovo, po kateri se Čamakoko imenuje tudi »išür« ali »zavezanec«; boginja sama je postala totemska »asit«, pramati vseh teh novih »zavezancev«. Vsak »išür« torej pripada določeni socialno-mitični skupnosti »pamonunu«, ki obsega tako človeka kot za vsak totem posebno določeno žival (Sušnik 1959: 199–200).

Svoje totemske ureditve pa Čamakoki niso le razlagali, mitološki izvor so tudi uprizarjali, in sicer v vsakoletnem tridnevnem novembrskem obredju. V njem so ciklično obnavljali prehod iz kaosa v kozmični in družbeni red. Aktivna ali močna polovica totemskih klanov medveda, divje race in opice se je borila proti različnim duhovnim silam in premagovala mitska bitja. Pasivna polovica papagaja, noja in tigra je zanje pripravljala puščice in sulice ter vodila »sveto stražo«. Totemska skupina krokarja v tej delitvi socialnih vlog ni bila udeležena, posvečala se je izključno šamanizmu, bila je nevtralna.

> Totemske skupnosti se dele v dvojnost »močnih« in »šibkih«, aktivnih in pasivnih; ta razlika se nanaša že na prvo in največje mitično udejstvovanje totemskih Čamakokov: sveti poboj demonskih Anabsonov in premirje s polbogom Nemurjem; vsaka totemska skupina je imela v tem poboju posebno vlogo, ki vedno spominja tudi na posebno značilnost odgovorne totemske živali iz pradobe človeško-živalskega enakoobličja; spomin na ta dogodek se obnavlja v vsakoletnem Anabsonskem obredu meseca novembra. Vsaka totemska skupina je imela prvotno tudi svojo posebno socialno pesem; sama boginja Eršnuwarta naj bi naučila to pesem aktivno polovico totemov, medtem

> ko naj bi se pasivna polovica naučila pesmi po magičnem šumenju nekega drevesa, »ešugula«, ki je v pradavnini vezalo zemljo in nebo (Sušnik 1959: 200).

V rezultatih te terenske raziskave zapiše: »Čamakoki so še do danes ohranili imena totemskih skupin, toda te ne predstavljajo več prvotne kulturno-socialne vrednote, kajti pleme izumira številčno in se življenjsko prilagoduje novemu kolonizacijskemu okrožju« (1959: 198). Razkroj totemske ureditve je bil zaradi prilagajanja novim ekonomskim in družbenim razmeram prisoten že sredi 20. stoletja, ko so začeli območje staroselske skupnosti Puerto Diana intenzivneje poseljevati paragvajski in brazilski veleposestniki. Pa vendar avtorica v tekstu poudari, da je bila totemska tradicija takrat »še živa v iniciacijskih obredih, mitološkem izročilu in v nekaterih družbenih pravilih« (1959: 198).

V metodoloških izhodiščih druge raziskave v skupnosti Ebitoso je leta 1968 podala hipotezo, da je pospešen akulturacijski proces, ki so ga bili Čamakoki deležni v zgodnjih šestdesetih letih 20. stoletja, najverjetneje vplival na njihovo družbeno ureditev, mitološke predstave in psihomentalno dojemanje sprememb ter na sam jezik, ki je, kot pravi, nosilec kulture. Po zaključku raziskave pa je ugotovila, da so hipoteze presegle vsa njena pričakovanja. Prišla je do presenetljivih izjav svojih sogovornikov, ki jih je izpostavila v uvodu knjige *Chamacocos I. Cambio cultural*. Šaman, ki ji je še leta 1956 razlagal totemsko mitologijo in družbena pravila, ji je le 12 let kasneje zatrjeval:

> Včasih, ko nismo še ničesar vedeli in smo bili navadne »lutke«, smo verjeli, da je vse skupaj resnica. ... Zdaj pa že poznamo pravega Boga. Samo on ima moč in mu sledimo. Pustili smo Anabsorna, on je navaden pajac ... (1995: 7).

Težko bi našli nazornejši primer osebne in družbene preobrazbe, kot je izpoved naslednjega sogovornika:

> Ko sem odrasel, so me sprejeli v družbo Čamakokov; družba odraslih mi je potem prepevala[14] vse, kar moram storiti v tej naši čamakokeriji;[15] potem smo začeli tudi mi peti in bili veseli in uživali smo to našo čamakokerijo; potem pa je prišlo nekaj drugega: prišlo

---

14 »Prepevati« je tu identično »pripovedovati«, tudi »učiti«, saj so Čamakoki vsa svoja kulturna izročila razlagali oziroma prenašali v peti obliki.

15 *Chamacoqueria* (čamakokerija) pomeni kulturno izročilo oziroma tradicionalni način življenja in mišljenja Čamakokov. *Cuartel de nuestra chamacoqueria*, kakor so se leta 1968 v španščini izrazili avtoričini sogovorniki, prevajam z »družba Čamakokov« oziroma »skupnost odraslih Čamakokov«. Izraz *cuartel*, ki sicer po špansko pomeni »vojašnica«, nakazuje na ostanke lovsko vojaške družbene ureditve.

> je sporočilo, naj se naše življenje spremeni, da nas reši v tem trenutku; pozneje smo se tega naučili in smo šli v skupnost, da bi bili kot bratje; pozorni smo in izpolnjujemo vse ukaze, ki so dani, da bi bili izpolnjeni, dokler v miru ne zapustimo domovine; ko sem jaz opustil tradicionalno izročilo Čamakokov, sem naredil kompromis, to bom priznal, svoje srce sem izročil našemu očetu, Gospodu Jezusu Kristusu; in vsi smo spremenjeni, bratje, ne samo jaz, vsi mi smo zdaj kot ... kot Paragvajci, ampak smo še vedno Čamakoko-Išyr; izpolnjujemo Božjo voljo, da bi lahko živeli v Diani za vse čase, dokler ne pride naš Odrešenik (1995: 7–8).

V prvem poglavju Sušnik nazorno prikaže, kako se v procesu družbeno-ekonomskih in tehničnih sprememb spreminjata tudi jezik in misel.

> Ko so Čamakoki prvič zagledali letalo, jih je to spominjalo na podobo mitskega ljudožerskega krilatega bitja Anorxyt (M3); ko so se ga navadili gledati, kako leti nad rečno obalo, je bilo letalo že »leteča železna škatla«, kot je tovornjak »hodeča železna škatla«; ko pa so ga začeli opazovati od blizu, je že »imelo oči, obraz«; in ko je postalo običajno sredstvo splošne prometne komunikacije v severnem Chacu, so špansko besedo »avión« dokončno sprejeli v svoj besednjak (1995: 9).

Razliko v sporočilnosti iste vsebine »prej in potem« avtorica poda tudi v naslednjem primeru. Skovikanje sove *aríkari* so totemski lovci razlagali kot napoved nesreče. Njeno oglašanje je vzbujalo strah, včasih tako močan, da je povzročil psihosomatske motnje. Kasneje so mlajše generacije, ki so še vedno čutile odpor do skovikanja, *aríkari* poimenovale »ptica telegrafistka«, tista, ki »prenaša sporočila z rečnih bregov daleč v gozd«. Na podoben način so zvok šamanskih piščali poimenovale »govorjenje po nevidnem radiu« (Sušnik 1995: 9–10).

Ključen razlog za hitre družbene, kognitivne in čustvene spremembe Sušnik vidi v opuščanju lova in zaposlovanju Čamakokov na paragvajskih posestvih. To dovolj nazorno izpostavi že v naslovu drugega poglavja Od lova k delu*;* od »iskanja hrane« k »imeti stvari« (1995: 52–111). V njem analizira in primerja družbene vrednote starejših in mlajših generacij ter ugotavlja, da so pri delitvi ulova namesto solidarnosti prišle v veljavo naslednje vrline: zaslužiti, imeti, posedovati. Lov za mlajše generacije ni več pomenil dela. Delati je zanje pomenilo služiti. Delo je označevalo tiste dejavnosti, ki so prinesle zaslužek.

> Odrasli moški nove generacije ne čutijo več resničnega pomena »zasledovanja, pohodov po divjini, iskanja hrane«; manjkajo jim izkušnje lova s tradicionalnim orožjem, gorjačo (kijem), sulico in

> puščicami. Nimajo več potrebe po lovu in socialne zavesti o solidarnosti, delitvi ulova, torej distribuciji; ne poznajo več tabujev glede na spolno in starostno skupino; ne čutijo več ciklične izkušnje tárog ali sezone suše in kaj pomeni pomanjkanje »debelih živali«. Človekova težnja, da bi bil priznan kot spreten lovec, se je izkrivila s pričakovanjem, da bo dosegel status ymatak ali »družbenega pomembneža«, s tiho pravico do udeležbe pri vseh vrstah mesa; ni več odločilnih dejavnikov za mentalno izkušnjo lovca v kompleksnem reprezentativnem in interpretativnem svetu živali. Vedenje lovca nima več eksistencialne motivacije. Uporaba puške je izpodrinila nekatere stare vrednote; Čamakokova pozornost se je včasih izražala v ideji ponow›osôro ali »spretnega strelca«, v orožju kot takem in v utripu osebe, ki ga je uporabljala (1995: 52).

Vzor dobrega lovca so bili trije mitski junaki: *Pörut*, *Nynéxute* in *Nynyšap*. *Pörut* ali lovec, ki se je spremenil v divjega prašiča, je imel dve bistveni lastnosti, prvič: bil je dober poznavalec lovnih terenov in dober stezosledec, ki je poznal vse skrivne brloge; in drugič: bil je dober strelec, tisti, ki »zna z orožjem«. Tak lovec je lahko šel lovit sam ali v paru, včasih je šla z njim tudi žena. Meso (pečeno ali suho) je vedno razdelil med skupnost. Čamakoški lovec je moral biti močan in mišičast. Vse te lastnosti so se odražale tudi v pojmovanju lepote. *Nagrág wytok* ali »lepotec« je bil tisti mož, ki je znal dobro loviti. Moškost in moč sta se merili s sposobnostjo vihtenja sekire ter obvladovanja lokov in puščic (Sušnik 1995: 87).

Pri novi generaciji je bila sposobnost »vihtenja sekire« še vedno ena glavnih vrlin, vendar je bilo to vihtenje usmerjeno v drugo dejavnost, v fizično delo dninarja, ki se udinja paragvajskim in brazilskim veleposestnikom. Čamakoki so pridno čistili pragozd, da bi lahko novi lastniki na tem območju redili govedo. Generacija iz šestdesetih se še ni zavedala izkoriščanja svojih novih gospodarjev ter ekoloških in kulturnih posledic, ki jih Čamakoki trpijo danes. Njihova osnovna vrednota je bila sposobnost težaškega fizičnega dela, kar se odraža v besedi *čiš›obiyo*, to je »zgrabi sekiro«, »poprimi za delo«, »poišči gospodarja« (Sušnik 1995: 52–4).

V času »čamakokerije« je izraz »gospodar« pomenil nevidno duhovno silo, ki je varovala kozmično in naravno ravnovesje prostora, omogočala preživetje Čamakokov in imela z njimi dogovor. Eden najpomembnejših je bil gospodar gozda, Nemur. Bil je varuh gozdnega rastja in živali, od katerih so bili Čamakoki eksistencialno odvisni. Zato je igral pomembno vlogo v mitologiji in lovskih obredih. Španski izraz *patrón* nikakor ni adekvaten predhodnim vsebinam, v novih ekonomskih razmerah pa prav tako pomeni nekoga, ki omogoča preživetje in od katerega so Čamakoki odvisni. A dninarsko delo največkrat

ni plačano v denarju (ki se takoj vrne v žep lastnika), ampak v delovnih oblačilih in živilih.

Tudi v svojih kasnejših kulturno-zgodovinskih tekstih se je Branislava Sušnik intenzivno posvečala analizi lovske miselnosti. Razložila je staroselski koncept »odprtega prostora« in »cikličnega časa«, osnovnih miselnih kategorij lovskih skupnosti Emok-Toba. Kot zapiše, »nomadski lovec vedno išče svoj *nēnağa* ali 'odprti prostor' (comp.: nā-/náa – razsežnost; -nák- / naga- hoditi čez planjave), ki je bistvenega pomena za njegovo gibanje in obstoj; ta je njegov življenjski prostor, ki ga obvladuje. Človek odprtega prostora deli oblast z *nēnağa*: *lïk*, prvotnim gospodarjem oziroma varuhom ravnic, ki ga Tobaji simbolno izražajo v podobi nojevega tropa« (1998: 24).

Lovec (*ñéptalik*) je stezosledec, tisti, ki se taktično bori za svoj plen (*ñépyak*). Pri tem je odvisen od moči lastnih mišic in znanja ter tehnik, kako izstreliti puščico in uloviti. Biti mora hraber, impulziven in tekmovalen. Ko žival s travnatih ravnic zavije v goščavo (ki je 'zaprta enota'), ga *habyák lïk*, gospodar oziroma varuh gozda, ki je lovčev nasprotnik, izzove na boj. Lovec zdaj postane agresiven tekmec svojemu plenu. Počuti se *šig>iyok lâwa*, kar pomeni sopotnik in hkrati nasprotnik živali. Pokazati mora spretnost in prekanjenost (Sušnik 1998: 25). Koncept boja torej temelji na opoziciji: sopotnik – nasprotnik. Kot pravi avtorica, Emok–Toba, podobno kot druge lovske skupine Chaca, poznajo tri letne čase, ki se ciklično ponavljajo:

- *kaktápiga* ali 'čas suhih živali': sušno obdobje, ki ni dobro za človeka, saj primanjkuje beljakovinske hrane;
- *kôtap* ali 'čas debelih živali': jesensko obdobje, primerno za lov na divje svinje, koatije in drugo divjad. Poleg tega je takrat veliko rastlinskih plodov in medu divjih čebel;
- *nômago* ali 'obdobje mraza' je čas, v katerem pihajo mrzli vetrovi z juga in primanjkuje živalske hrane. Uživanje beljakovin se skrči le na meso pasavca in rastlinsko moko.

TOTEMIZEM KOT IZTOČNICA ZA RAZMISLEK O NOVIH OKOLJSKIH IN RAZVOJNIH POLITIKAH

Tesen odnos z živaljo spremlja človeka skozi vso zgodovino. Prisoten je v različnih preživetvenih strategijah njegovega prilagajanja naravnemu okolju: od lovsko-nabiralniških do postmodernih urbanih *genres de vie*. Konkretni medvrstni odnosi pa se od kulture do kulture vendarle razlikujejo.

V tradicionalnih lovskih družbah je bila divja žival eksistencialna kategorija, hkrati pa tudi simbol. V poljedelskih družbah je ta odnos bolj deljen in odvisen od vloge, ki jo ima posamezna udomačena žival v kmetovem življenju. Poljedelcu žival ne nudi več osnovne prehrane; postane delovni sopotnik, s katerim je čustveno in komunikacijsko povezan. Kot poudarja slovenska etnologinja Inja Smerdel (2011: 131), so bila »goveda in med njimi še posebej voli stoletja, celih nekaj tisočletij človekovi sopotniki skozi delovni vsakdan ter so imeli tudi opazno vlogo v nekaterih prazničnih in religioznih praksah«. Odnos slovenskega kmeta do svojih delovnih sopotnikov – volov označi za nasprotje Descartovemu mehanicizmu, saj, kot pravi, ta bitja:

> nikakor niso bila samo moč orodij; samo žive »naprave«, ki so z menjavo ustreznih nastavkov opravljale več funkcij – podobno kakor njihov nadomestek traktor. Stroj se na primer ne ustavi pred skalo v zemlji, da bi tako preprečil poškodovanje pluga … in ne pripelje sam voza na kmetijo, ker natanko ve, kje je doma … Voli so bili nedvomno mnogo več. Je morda mogoče te kmetove delovne pomočnike in tovariše – živali, ki so omogočale preživetje – metaforično označiti kot »duše orodij«? (Smerdel 2009: 38–39).

Marsikateri kmečki gospodar je jokal, ko se je moral posloviti od svojega delovnega sopotnika. Pa vendar ne smemo pozabiti, da se je njuno »tovarištvo« spletlo šele, ko je človek s kruto kastracijo globoko posegel v naravo mladega bika in njegovo moškost za vedno »priklenil« na potrebe lastnega preživetja.

Če primerjamo tradicionalnega lovca in poljedelca, ugotovimo, da sta oba – kljub svojim neizprosnim posegom v naravo – razvila zelo spoštljiv, celo intimen, prijateljski odnos z živaljo. Delovni vol zagotovo ni prišel na gospodarjevo mizo, saj so se med njima spletle čustvene in komunikacijske vezi, »temelječe na medsebojnem zaupanju, spoštovanju, navezanosti, čustvenem okrilju in pomoči pri preživetju« (Smerdel 2022).

Tradicionalni staroselski lovec prav tako ni užival mesa svojega »mlajšega brata« (lastnega totema). Zanimivo je, da sta pri opisovanju odnosa *človek–žival* Sušnik in Smerdel uporabili presenetljivo podoben besednjak. Obe govorita o živalskem »tovarišu« in »sopotniku«. Obe poudarjata simbolno identifikacijo človeka z živaljo. Branislava Sušnik govori o »mitični enakosti« z divjadjo, Inja Smerdel o »istenju« ljudi in njihovih delovnih živali. Če se je bil lovec *Pörut* sposoben fizično in duševno transformirati v divjega prašiča, pa v »istenju« slovenskega kmeta ne gre za tako radikalno metamorfozo, gre bolj za metaforiko – danes bi rekli – medvrstne podobnosti (»garati kot vol«, »utrujen kot vol«, »bolj živ kot vol« ipd.).

Odnos *človek–žival* je, če pogledamo s kulturno-zgodovinskega zornega kota, vedno pomenil dvoznačno razmerje sodelovanja in nasprotovanja, identifikacije in razlikovanja. Kot poudarja Inja Smerdel: »Smrt je sicer večna spremljevalka razmerij med ljudmi in drugimi živalmi – najsi bo onimi, ki so jih lovili, najsi bo tistimi, ki so jih redili za hrano in za delo« (2022).

Pri nomadskem lovcu pa moramo vendarle izpostaviti ključno značilnost, ki ga loči od tradicionalnega poljedelca, zlasti pa od novodobnega urbanega potrošnika. Usmrtitev živali za staroselskega lovca ne pomeni »uboja«, še manj brezosebnega industrijskega klanja, ampak sprejem oziroma predajo bistvenih bojevniških kvalitet. Ko lovec žival ujame in premaga, je v tem dejanju sprejel njene lastnosti, npr. hrabrost. Ta v lovcu biva naprej. Lovec je hkrati sopotnik in nasprotnik živali. Ubiti žival v tradicionalnih lovskih družbah torej nima istega značaja kot pri sodobnem športnem lovu ali zakolu v mestnih klavnicah. Razlikuje se tudi od zakola domačih živali v kmečkih gospodinjstvih. Pa vendar so bile tudi koline na kmetih nekakšen spravni obred. Kot pravi filozof Tomaž Grušovnik:

> ... ne smemo pozabiti, da je bil zakol živali praktično v vseh kulturah poseben spravni obred, žrtvovanje, kar je dejstvo, ki nam že samo po sebi priča o tem, da zakol kakega prašiča preprosto ni isto, kot razbijanje vaze – nasilje nad živalmi je zmeraj terjalo svojo etično upravičitev, bodisi religiozno bodisi moralno (2015: 195).

V nasprotju s tradicionalnimi koncepti je moderna urbana družba 19. in 20. stoletja razvila precej drugačen odnos do živali. Žival je postala po eni strani zgolj brezoseben »produkt« mesnopredelovalne industrije in znanstvenih poskusov, po drugi pa razvajen hišni ljubljenček, ki nadomešča čustveni manko družinskih članov. Zakol industrijsko vzrejenih živali v modernih klavnicah nekateri avtorji imenujejo »živalski holokavst« (Smerdel 2022: 3–4). Ali, kot pravi Grušovnik (2015: 194), »živimo v svetu, v katerem je za nas, za človeško vrsto, trpljenje živali nekaj povsem stvarnega. ... Trpljenje živali moramo *aktivno odmisliti*, če naj premoremo okrutnost in nasilnost do njih. V tej točki se naš odnos do živali skorajda ne razlikuje bistveno od našega odnosa do soljudi.«

Odtujenemu odnosu do narave, ki je lasten filozofski percepciji moderne urbane družbe 20. stoletja, se na prelomu v novo tisočletje zoperstavijo alternativna gibanja in razvojne prakse, ki se sklicujejo na postmoderna epistemološka stališča in indigene tradicije. Zaradi drastičnih klimatskih sprememb postane odnos *človek–narava* ena od ključnih teoretskih paradigem sodobne filozofije, znanosti in okoljske

politike. Slovenska filozofa Nadja Furlan Štante in Lenart Škof v *Uvodu k Iluziji ločenosti* zapišeta:

> Negativni stereotip človekove superiornosti v odnosu do narave ostaja globoko usidran v kolektivni zavesti, kar se kaže že pri okoljevarstvenih sporazumih našega časa, pri katerih je v ospredju zmanjšanje škodljivih posledic okoljskih sprememb za človeka, ne pa tudi za preostala živa bitja in naravo kot tako (2012: 7).

Antropocentrična miselnost, ki sta ji botrovala kartezijanski ontološki dualizem in metodološki empirizem ter krščansko religiozno izročilo, podprla pa jo je tudi politika kapitalizma, se je konec tisočletja začela umikati novim epistemološkim pogledom na svet. Danes se v humanistiki spet uveljavlja holistični pogled v ekocentričnih epistemologijah enakovrednega sobivanja vseh živih in »neživih« bitij tega planeta. S svojim postpogledom na svet, na medsebojno soodvisnost in enakovrednost vseh bitij, se vsaj del filozofske misli 21. stoletja približuje tradicionalnim staroselskim kozmologijam vseobsegajoče enovitosti. Kot pravi Nadja Furlan Štante:

> Posthumanizem kot filozofsko kotlišče omogoča razmišljanje onkraj dualističnih, hierarhičnih konceptov v smeri razširitve fokusa na nečloveško področje v postdualističnih, posthierarhičnih načelih, s čimer se omogoča misliti post-človeško, post-humano prihodnost, kar posledično radikalno razširi meje človeške domišljije (2021: 166).

Na tej teoretski podlagi se v zadnjih desetletjih oblikuje nova etika čezvrstne gostoljubnosti, za zdaj najbolj zastopana v etiki živali. Tomaž Grušovnik razlikuje njeno »šibko« in »močno« različico. Šibka različica pomeni človekovo moralno odgovornost do živali, kar je danes že dokaj dobro sprejeto stališče. »Močna« različica pa razumeva oziroma razlaga »etiko, ki jo imajo živali same«. Razlika med pojmovanjema je, kot pravi avtor, velikanska, saj lahko po pojmovanju močne različice tudi »živali ravnajo moralno in jih moramo prepoznati kot akterje na področju etike« (2016: 13).

Iz tega lahko sklenem, da je postmoderna humanistika priznala do zdaj zanikano dejstvo, da imajo tudi živali osebnost – to, kar sta moderna znanost in monoteizem pripisovala zgolj človeku. Ali je to teoretsko stališče potemtakem novo? Ali ga nismo srečali že v staroselskih, zlasti lovskih kozmologijah in religijah? Staroselske kozmologije namreč upoštevajo vse akterje, ki skupaj s človekom enakovredno soustvarjajo enovitost sveta. Še več, Zemlja je v vsej planetarni kompleksnosti prav tako priznana kot osebnost, ki jo je treba spoštovati (Terčelj 2021b). Leta 2008 je Republika Ekvador sprejela novo ustavo,

v katero je vključila pravico Pačamame[16] kot enakopravnega subjekta. Pri tem ne gre za zaščito naravnega okolja (kot objekta), ampak za Zemljo kot osebo, torej kot subjekta. 71. člen ekvadorske ustave pravi: »Narava ali Pačamama, kjer se reproducira in realizira življenje, ima pravico do popolnega spoštovanja svojega obstoja ter vzdrževanja in obnove vitalnih ciklov, strukture, funkcij in evolucijskih procesov.«[17]

Ekvador je tako prva država na svetu, ki je Naravi z veliko začetnico uradno priznala državljanske pravice. S tem je priznala tudi staroselske kozmologije kot enakovreden in enakopraven diskurz obstoječi politiki in filozofiji. Istega leta je uzakonila tudi koncept »dobrega življenja« (*sumak kawsay*), ki je v svojem ontološkem in etičnem bistvu tesno povezan s pojmom narave. Temelji na načelih tradicionalne poljedelske andske skupnosti *ayllu*[18] in njenih moralnih normativih. *Sumak kawsay* ali »dobro življenje« določajo naslednje vrline: recipročnost, kolektivna lastnina, odnos in sobivanje z naravnim okoljem, socialna odgovornost in družbeni konsenz (Prada 2013). Leta 2009 je Zakon o pravicah Pačamame in Zakon *sumak kawsay* sprejela tudi Republika Bolivija,[19] ni pa ji ju uspelo vključiti v ustavo.

Zakonske spremembe obeh vlad so sprožile odobravanje številnih ekoloških in alternativnih socialnih gibanj v Latinski Ameriki, zlasti gibanj t. i. duhovne ekologije. Stvar pa ni tako preprosta in enopomenska, kot si jo predstavljajo protagonisti duhovne ekologije, ki vse staroselske kozmologije »mečejo v en koš«. Z uradnim priznavanjem večinske staroselske poljedelske epistemologije je Bolivija izzvala ugovore tistih etničnih skupin, ki so bile s tem političnim dejanjem izključene. To so zlasti lovske staroselske skupnosti bolivijskega Chaca, konkretno Ajoreo.[20]

---

16 Pačamama (*Pachamama*) ali t. i. Gospodarica Zemlje, tudi Pramati narava, kot so jo imenovale tradicionalne kozmologije andskih poljedelcev *quechua* (Kečva) in *aymara* (Ajmara).

17 *Constitución de Ecuador* 2008. Titulo VII. Art. 71., 72. Vir: https://www.oas.org/juridico/pdfs/mesicic4_ecu_const.pdf, pregledano 26. 5. 2019.

18 *Ayllu* je družbeno gospodarska enota: pomeni tako patrilinearno in patrilokalno razširjeno družino kot njena skupna zemljišča in razdelitev dobrin. Tretjino pridelka je *ayllu* dajal Inku, tretjino je obdržal zase, tretjina je šla v skupno rezervo.

19 Vir: Https://bolivia.infoleyes.com/norma/2689/ley-de-derechos-de-la-madre-tierra-071, pregledano 26. 5. 2019.

20 Gre za konkretne pritožbe etnične skupnosti Ajoreo, ki je bolivijski vladi in njenemu predsedniku Evu Moralesu očitala, da je v ustavnih reformah pristransko upošteval le tisti del staroselskega prebivalstva, ki mu tudi sam kulturno pripada. Ajoreji poudarjajo, da Pačamama v njihovi lovski tradiciji ne predstavlja nobene duhovne entitete, pa tudi ne koncept *sumak kawsay*, ki je vezan na poljedelsko izročilo bolivijskega visokogorja. Ugovor je bolj politične narave kot epistemološkega značaja. Iz del Branislave Sušnik je namreč dovolj jasno razvidno, da dobrobit tradicionalnih lovskih skupnosti temelji na podobnih načelih, kot jih pozna t. i. »dobro življenje«: delitev plena, kolektivna zavest, sobivanje z naravnim okoljem in družbeni konsenz.

Odnos *človek–narava* je bil ena najosnovnejših raziskovalnih paradigem kulturne antropologije v drugi polovici 19. in prvi polovici 20. stoletja. Ameriški kulturni antropologi so skušali razložiti, kaj je v določeni družbi privzgojeno, torej kulturno pridobljeno, in kaj človeku prirojeno ali naravno. Branislava Sušnik je k problematiki pristopila na podlagi metodoloških izhodišč dunajske kulturnozgodovinske šole, lingvistike in religiologije. K raziskovanju tesnega odnosa *človek–narava* sta jo usmerila konkretno terensko delo in z njim pridobljeno gradivo. Zanimalo jo je, kako staroselske družbe naravo dojemajo in razlagajo ter kako se v procesu družbenih sprememb ta konceptualizacija spreminja. S tem metodološkim pristopom se je bolj približala današnjim raziskovalnim izhodiščem problematike kot pristopom svojih sodobnikov.

Kot ugotavlja Claude Lévi-Strauss, je bila v lovsko plemenskih družbah žival najpogosteje uporabljen simbol: bodisi v mitologiji in obredih bodisi v nomenklaturi družbene ureditve in drugih klasifikacijskih sistemih. Totem je torej simbol. Vez med njim in človekom je metaforična in ne temelji na neposrednem odnosu. To v svojih zgodnjih antropoloških raziskavah ugotavlja tudi Sušnik. Totemizem razlaga kot družbeno institucijo, ki temelji na ideologiji simbolne enakosti ali, kot pravi, »mitičnega tovarištva« med človekom in živaljo.

Bistvena razlika med Lévi-Straussovo strukturalno analizo in njenim metodološkim pristopom je v prikazu zgodovinskega razvoja osnovnih kognitivnih struktur. Nedovršeno nalogo strukturalizma, diahrono analizo logičnih miselnih struktur, ki se spreminjajo skozi družbeno zgodovinske procese in analizo čustvenih odzivov, ki jo je Claude Lévi-Strauss zgolj predlagal bodočim generacijam antropologov in filozofov, je Branislava Sušnik izvedla že nekaj let pred njegovo objavo *Divje misli*. Žal pa njena dela niso dosegla popularnosti francoskega pisca. Še danes so aktualna in zelo pomembna za južnoameriške raziskovalce, a zaradi »perifernega« položaja paragvajske znanosti niso dosegla svetovnih učbenikov.

Ker je Branislavo Sušnik v prvi vrsti zanimalo, kako se v procesu družbeno zgodovinskih sprememb preoblikuje človekova misel in kako se človek na te spremembe čustveno odziva, je načrtno izvedla dve zaporedni terenski raziskavi v isti skupnosti Ebitoso-Išir, z istimi sogovorniki in enako tematiko. Ugotovila je, da so bili Iširi v šestdesetih letih 20. stoletja podvrženi intenzivnemu akulturacijskemu procesu, ki je korenito preoblikoval njihovo družbeno ureditev, predstavni svet in psihomentalno dojemanje sprememb, kar se je odražalo že v samem jeziku in obnašanju.

Ključen razlog za hitre družbene, kognitivne in čustvene spremembe Sušnik vidi v opuščanju lova in zaposlovanju na paragvajskih posestvih. Tudi v svojih kasnejših kulturno-zgodovinskih tekstih se je intenzivno posvečala analizi lovske miselnosti, ki je že v času njenega raziskovanja počasi »zamirala«. Za lovce neomejeni ali odprti prostor ni le eksistencialnega, temveč tudi simbolnega pomena. Če so staroselci paragvajskega Chaca v devetdesetih letih prejšnjega stoletja še izdelovali majhne lesene živalske figurice in jih prodajali mestnim prebivalcem, so danes te figurice le še muzejski eksponati. Kot smo videli v znanstvenih delih Branislave Sušnik, se je tradicionalni lov že v šestdesetih letih umikal mezdnemu delu na veleposestvih. Že takrat lov med Iširi ni več veljal za »delo« oziroma najpomembnejšo družbeno vrednoto. Zamenjala sta ga »vihtenje krampa in lopate« ter lov za plačilo.

Ko se sprašujemo o možnosti preživetja lovskih nomadskih skupin danes, v začetku 21. stoletja, lahko ugotovimo, da je vzrok opuščanja lova posledica načrtnega krčenja staroselskih habitatov, ki ga izvajajo države, veleposestniki in multinacionalne družbe, ki te države ekonomsko in družbeno regulirajo. S krčenjem gozda oziroma naravno zaraščenega prostora pride tudi do redukcije živalskih vrst. Kljub implementaciji Konvencije št. 169 ZN MOD, s katero je paragvajska vlada staroselskim lovskim skupnostim dodelila neodvisna ozemlja, nekakšne »staroselske občine«, se razmere le še poslabšujejo. Ta ozemlja so premajhna in ne zadoščajo za premikanje po »odprtem prostoru«, ki ga lovci nujno potrebujejo za svoje preživetje. Z izgubljanjem ozemlja izgubljajo tudi svojo kulturo.

Odnos *človek–narava* v zadnjih desetletjih spet postaja aktualna raziskovalna tema. Zaradi pereče okoljske krize, drastičnih klimatskih sprememb ter vse globlje krize medčloveških odnosov in vrednot se je raziskovalno torišče z akademskega študijskega polja premaknilo k aplikativnim študijam okoljskih politik. Teoretsko preizpraševanje o temeljnem razkoraku med pospešenim tehnološkim razvojem in osnovno človekovo etiko metodologijo sodobnih humanističnih ved vrača k izvirnim razmislekom, kaj človek sploh je, kako razmišlja in deluje ter kakšen je njegov odnos do drugih bitij tega planeta, torej do narave.

Antropocentrična miselnost, ki sta ji botrovala kartezijanski ontološki dualizem in metodološki empirizem ter krščansko religiozno izročilo, podprla pa jo je tudi politika kapitalizma, se je konec tisočletja začela umikati novim epistemološkim pogledom na svet. Danes se v humanistiki spet uveljavlja holistični pogled: v ekocentričnih epistemologijah enakovrednega sobivanja vseh živih in neživih bitij

tega planeta. S svojim postpogledom na svet, na medsebojno soodvisnost in enakovrednost vseh bitij, se vsaj del filozofske misli 21. stoletja približuje tradicionalnim staroselskim kozmologijam vseobsegajoče enovitosti. Seveda postmodernih ekocentričnih epistemologij ne moremo enačiti s staroselskimi kozmologijami, lahko pa se iz slednjih marsikaj naučimo z namenom, da bi rešili sebe in planet. Zato dela Branislave Sušnik, ki govorijo o staroselski percepciji narave, postajajo spet aktualna.

LITERATURA IN VIRI

Arhiv MEAB (Museo Etnografico Andres Barbero): Mapa osebni dokumenti in spričevala; Mapa osebna pisma Branislave Sušnik; Mapa študijske terenske odprave muzeja Andres Barbero; Mapa diplome in odlikovanja; Mapa letna poročila fundacije La Piedad 1957–1996.

Durkheim, Emil 1982 [1912] *Elementarni oblici religijskog života*. Zbirka Kariatide. Beograd: Prosveta.

Eliade, Mircea 1963 *The Sacred and the Profane. The Nature of Religion*. New York: A Harvest Book.

Frazer, J. G. 1910 *Totemism and Exogamy. A Treatise on Certain Early Forms of Superstition and Society* (Vol. I–IV). London: Macmillan and Co.

Furlan Štante, Nadja 2021 'Transhumanizem, posthumanizem: izziv (krščanskemu) ekofeminizmu.' *Monitor ISH: revija za humanistične in družbene znanosti* 23 (1): 156–79.

Furlan Štante, Nadja in Lenart Škof 2012 'Uvod k Iluziji ločenosti.' V: *Iluzija ločenosti*. Nadja Furlan Štante in Lenart Škof, ur. Koper: Univerzitetna založba Annales. Str. 7–14.

Goldenweiser, Alexander A. 1913 'On Iroquois Work.' V: *Summary Report of the Geological Survey of Canada*. Ottawa: Department of Mines.

Grušovnik, Tomaž 2015 'Nepripoznanje trpljenja živali: eksistencialni razlogi.' *Poligrafi* 20 (79/80): 187–208.

Grušovnik, Tomaž 2016 *Etika živali: O čezvrstni gostoljubnosti*. Koper: Univerzitetna založba Annales.

Juhant, Janez 2022 *Lambert Ehrlich, prerok slovenskega naroda*. Celovec idr.: Mohorjeva družba; Medvode: Društvo Združeni ob Lipi sprave; Ljubljana: Teološka fakulteta.

Leach, Edmund 1982 [1970] *Claude Lévi-Strauss*. Biblioteka XX vek, 9. Beograd: Prosveta.

Lévi-Strausse, Claude 1979 [1962] *Totemizam danas*. Biblioteka XX vek, 37. Beograd: Prosveta.

Lévi-Strauss, Claude 1994 [1961–62] 'Totemizem danes'. V: *Rasa in zgodovina. Totemizem danes*. Studia Humanitatis. Ljubljana: Škuc. Str. 55–143.

Lévi-Strauss, Claude 2004 [1962] *Divja misel*. Ljubljana: Založba Krtina. Knjižna zbirka Temeljna dela.

McLennan, John Ferguson 1869 'The Worship of Animals and Plants. Part I: Totems and Totemism'. *The Fortnightly Review* 12: 407–27; 562–84.

Prada, Raúl 2013 'Buen vivir as a model for state and economy'. V: *Beyond Development. Alternative visions from Latin America*. Miriam Lang in Dunia Mokrani, ur. Quito, Amsterdam: Rosa Luxemburg Foundation/Transnational Institute. Str. 145–58.

Rehnfeldt, Marilin 2018 '»Bicho Raro«: Branka Susnik y los cimientos de la antropologia Paraguaya.' V: *Trabajo de campo en América Latina: Experiencias antropológicas regionales en* etnografía. Rosana Guber idr., ur. Buenos Aires: Sb editorial. Str. 55–80.

Smerdel, Inja 2019 'Zvok besed. Glas zvokov. O kulturi sporazumevanja z delovnimi voli na Slovenskem.' *Etnolog* 19: 37–77.

Smerdel, Inja 2011 'Kaj nam lahko povedo voli na likovnih upodobitvah. O metaforičnih pomenih in vsakdanjih delovnih praksah.' *Etnolog* 21: 103–38.

Smerdel, Inja 2022 'Uvodni sprehod med delovne vole ali o posameznih začetnih spoznanjih o odnosih do živali, kakršne poraja bližina.' Simpozij *Večvrstna družba: antropologija o sobivanju ljudi in živali*. Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo FF. Ljubljana, 13. 4. 2022. https://etnologija.ff.uni-lj.si/video/inja-smerdel-uvodni-sprehod-med-delovne-vole-ali-o-posameznih-zacetnih-spoznanjih-o-odnosih.

Sušnik, Branislava 1957 'Estudios Chamacoco Parte 2ª: Motivos mitológicos del ciclo no-anabsónico. Documentario del ciclo anabsónico.' *Boletín de la Sociedad Científica del Paraguay y del Museo Andrés Barbero*. 1 (2): 1–39.

Sušnik, Branka 1959 'Totemizem in šamanizem pri Čamakokih.' V: *Zgodovinski zbornik*. Marjan Marolt, ur. Buenos Aires: Slovenska kulturna akcija. Str. 198–209.

Sušnik, Branislava 1993 *Una Visión Socio-antropológica del Paraguay*. XVI- 1/2 - XVII. Asunción: Ediciones del Museo Etnográfico Andrés Barbero.

Sušnik, Branislava 1995 [1969] *Chamacoco I: Cambio cultural*. Asunción: Museo Etnográfico Andrés Barbero.

Sušnik, Branislava 1998 *Tendencias Psicosociales y verbomentales Guaycurú – Maskoy – Zamuco. Ensayo Analítico*. Asunción: Museo Etnográfico Andrés Barbero.

Terčelj, Marija Mojca 2021a 'Zamolčana znanstvenica. Doprinos dr. Branislave Sušnik k raziskovanju staroselskih kultur Paragvaja.' *Dve domovini: razprave o izseljenstvu*. 53: 27–44.

Terčelj, Marija Mojca 2021b 'Avtohtone kozmologije v luči novih epistemoloških in političnih trendov globalnega juga.' Religija in narava, *Poligrafi* 26 (103/104): 63–91.

POVZETEK

Prispevek se osredotoča na razlago totemizma slovensko-paragvajske antropologinje Branislave Sušnik, torej na njeno prvo antropološko raziskovalno delo v Paragvaju, v Severnem Chacu (Chaco Boreal), konkretno v skupnosti Ebitoso-Išir (Čamakoki) na območju Puerto Diane (1956/57 in 1968). Na podlagi monografskega dela *Chamacocos I. Cambio Cultural* (Čamakoki I. Kulturne spremembe), članka o šamanizmu in totemizmu v tisku slovenske diaspore in nekaterih njenih kasnejših kulturno-zgodovinskih študij, predstavi prispevek raziskovalke k razlagi totemizma in ga primerja z dognanji drugih teoretikov njenega časa, zlasti Clauda Lévi-Straussa. Branislavo Sušnik je zanimalo, kako staroselske skupnosti naravo dojemajo in jo razlagajo; in kako se v procesu družbenih sprememb ta konceptualizacija spreminja. S tem se je bolj približala današnjim raziskovalnim pristopom, kot pristopom svojih sodobnikov.

Ključne besede: Čamakoki, totemizem, Chaco, Paragvaj, antropologija, narava

ABSTRACT: TOTEMISM IN THE PAST AND TODAY: THE 'HUMAN–ANIMAL' RELATIONSHIP IN THE LIGHT OF SOCIAL IDENTITY AND MODERN ECOLOGICAL ISSUES

The chapter focuses on the interpretation of totemism by the Slovenian-Paraguayan anthropologist Branislava Sušnik. It examines her first anthropological research work in Paraguay, in the Northern Chaco (Chaco Boreal), specifically in the community of Ebitoso-Ishir *(*Chamacocos*)* in the area of Puerto Diana (1956/57 and 1968). Based on her book *Chamacocos I. Cambio Cultural*, her articles on shamanism and totemism published in the Slovene diaspora and some of her later cultural-historical studies, this chapter presents Branislava Sušnik's contribution to the interpretation of totemism and compares it with the findings of other scholars of her time, particularly Claude Lévi-Strauss. Branislava Sušnik was interested in how nature is perceived and interpreted by indigenous communities, and how this conceptualisation changes in the process of social change. In this way, she was closer to today's research approaches than to those of her contemporaries.

Keywords: Chamacocos, totemism, Chaco, Paraguay, anthropology, nature

RESUMEN: TOTEMISMO AYER Y HOY: LA RELACIÓN «SER HUMANO–ANIMAL» A LA LUZ DE LA IDENTIDAD SOCIAL Y LAS CUESTIONES ETNOLÓGICAS CONTEMPORÁNEAS

El artículo se centra en la interpretación del totemismo por parte de la antropóloga esloveno-paraguaya Branislava Sušnik, específicamente en su primer trabajo de investigación antropológica en Paraguay, en el Chaco Boreal, concretamente en la comunidad Ebitoso-Ishir (Chamacocos), en la zona de Puerto Diana (1956/57 y 1968). El presente artículo trata de la aportación de la investigadora a la interpretación del totemismo y la compara con los hallazgos de otros teóricos de su época, en particular Claude Lévi-Strauss, basándose en su obra monográfica Chamacocos I. Cambio Cultural, en un artículo suyo sobre chamanismo y totemismo publicado en la prensa de la diáspora eslovena y en algunos de sus posteriores estudios histórico-culturales. Branislava Sušnik se interesó por cómo percibían e interpretaban la naturaleza las comunidades indígenas y por cómo cambiaba esta conceptualización en el proceso de transformación social. En este sentido, estaba más cerca de los enfoques de investigación actuales que de los de sus contemporáneos.

Palabras clave: Chamacocos, totemismo, Chaco, Paraguay, antropología, naturaleza

O AVTORICI

Doc. dr. Marija Mojca Terčelj je predavateljica na Oddelku za antropologijo in kulturne študije in raziskovalka na Inštitutu za medkulturne študije Fakultete za humanistične študije Koper Univerze na Primorskem Njeno raziskovalno področje so naslednje teme: kozmologija, religija, magija in znanost, medicinska antropologija, kolonialne in postkolonialne socialne politike za staroselsko prebivalstvo, človekove pravice – pravice staroselcev.
Elektronski naslov: marija.mojca.tercelj@fhs.upr.si

Obred soočanja demonskih sil anabsoro, pramatere Ešnuwarte in gospodarja gozda Nemurja, 1956, fotografija: Branislava Sušnik.
© Museo Etnográfico Dr. Andrés Barbero/Slovenski etnografski muzej

Obred soočenja duhov anabsoro, pramatere Ešnuwarte in gospodarja gozda Nemurja, 1956, fotografija: Branislava Sušnik.
© Museo Etnográfico Dr. Andrés Barbero/Slovenski etnografski muzej

Staroselka po imenu Petronagi z apotropejsko ogrlico iz živalskih krempljev iz etnične skupnosti Ače, Arroyo Moroti, Caazapá, 1960.
© Museo Etnográfico Dr. Andrés Barbero/Slovenski etnografski muzej

Nogomet je prispel tudi med Iširje, Bahía Negra, 1968, fotografija: Branislava Sušnik.
© Museo Etnográfico Dr. Andrés Barbero/Slovenski etnografski muzej

Utrinek s terenskega dela med ljudstvom Išir (Čamakoko), Bahía Negra, 1968, fotografija: Branislava Sušnik.
© Museo Etnográfico Dr. Andrés Barbero/Slovenski etnografski muzej

IV
Oblikovanje spomina in simbolna vrnitev Branislave Sušnik v domovino

Obeleževanje in spomin: Primer Branislave Sušnik

Barbara Pregelj in Francisco Tomsich

Z velikim hrepenenjem in bolečino se je nenehno spominjala
svoje domovine, njene lege med čudovitimi gorami,
toplega vetra in sproščujočih voda.
(Carlos Peris 2014: 14)

V pričujočem prispevku predstavljava rezultate triletnega raziskovanja življenja in dela Branislave Sušnik, ki se je začelo lokalno v Medvodah, v nadaljevanju pa seglo v slovenski in mednarodni prostor. Raziskovanje je potekalo postopno in strnjeno, v obliki različnih projektov, ki so se nadgrajevali in dopolnjevali, udejanjili pa so se v različnih oblikah in formatih. Temelje je postavila začetna transdisciplinarna raziskava iz leta 2019 *Namišljeni spomenik Branislave Sušnik*, katere glavni cilj je bil obrniti pot, ki jo je opravila Branislava Sušnik, ko je iz Medvod odšla v Sv. Marijo v Polju, Ljubljano, na Dunaj, v Rim, Švico ter naprej v svet

(Argentino in Paragvaj), ter jo z enakim raziskovalnim instrumentarijem, kot ga je uporabljala sama, vrniti v njen domači kraj. Zato je bilo med prebivalci Medvod opravljeno anketiranje, izvedli smo delavnico z medvoškimi osnovnošolci, razvijali zamisel o njenem spomeniku, rezultate projekta pa jeseni 2019 predstavili na razstavi in pogovorih v Knjižnici Medvode.

Leta 2020 smo raziskavo razširili v različne smeri: zbrano gradivo smo nadgradili s tistim, ki smo ga pridobili v okviru objavljenega mednarodnega razpisa, s katerim smo raziskovalce ter poznavalce življenja in dela Branislave Sušnik, ki so pisali in/ali risali o njej, pozvali, naj se nam oglasijo s svojimi prispevki. Prispevke raziskovalcev, umetnikov in pisateljev iz Slovenije in Paragvaja smo zbrali na dvojezičnem portalu *Bivališča Branislave Sušnik* | *Moradas de Branislava Sušnik* (https://branislavasusnik.wordpress.com). Na njem smo med 28. marcem (datumom njenega rojstva, katerega stoto obletnico smo obeleževali) in 28. aprilom (datumom njene smrti) 2020 objavili 31 izvirnih in doslej še neobjavljenih zgodb o njej, 31 pogledov (besedil, podob, dokumentov, videov), v katerih so nam umetniki, pisatelji in raziskovalci iz Slovenije in Paragvaja ponudili kalejdoskop, s katerim smo se približali delu, osebnosti in dediščini te slovensko-paragvajske znanstvenice. Julija 2020 smo v Medvodah, v Galeriji pod kozolcem, na prostem ob Sori, pripravili še umetniško-poučno razstavo z enakim naslovom, ki je po Medvodah in okolici (Zbilje, Žlebe) krožila kar dve leti. Do konca leta pa smo izdali še monografijo o njeni dvojni, slovensko-paragvajski identiteti z naslovom *Bivališča Branislave Sušnik: dokumenti, besedila, podobe, pričevanja / Moradas de Branislava Susnik: documentos, textos, imágenes, testimonios,* v katero smo dodali še nekaj gradiva in prispevkov, vse skupaj pa razdelili, kot je razvidno tudi iz podnaslova monografije, v različne tematske sklope.

Leta 2020 je začel nastajati dokumentarni film *Hiša med vodami,* s katerim se je naša raziskava vrnila v izvorno točko: Medvode, na sotočje rek Sore in Save, ter rojstno hišo Branislave Sušnik, ki jo je raziskovala antropologinja Henrike von Dewitz. Film je dokončno podobo dobil leta 2021, temelji pa na pogovorih s trenutnimi prebivalci te hiše, sosedi in prebivalci Medvod. Te prepreda z zgodovinskimi drobci o kraju, kjer se je rodila Branislava Sušnik, ter pojasnjuje, zakaj preteklost v njem aktivira sedanjost, zakaj se zgodbe ne končajo in zakaj se Branislava Sušnik lahko vrne v svojo rojstno hišo.

Oziranje na predmet našega raziskovalnega zanimanja in retrospektivna analiza rezultatov raziskovanja kažeta, da je bilo temeljno osišče našega zanimanja povezano s pojmovanjem spomina in spominjanja, pa tudi pozabe in pozabljanja, ki jih je treba postaviti v kontekst

obeleževanja stoletnice rojstva Branislave Sušnik. Ob tem je treba vprašanjema, s katerima smo se ukvarjali v procesu raziskovanja: Kam pridemo, če sledimo spominu? Kako nas kot skupnost in posameznike določa pozaba?, dodati še vprašanje: Ali lahko obeleževanje vpliva ter spremeni spomin in/ali pozabo? Premišljevanje o teh vprašanjih v navezavi s konkretnim prostorom (in časom) njenega rojstnega kraja tvori jedro tega prispevka.

POZABLJENA BRANISLAVA SUŠNIK

Spomin nastaja na presečišču med individualnim in kolektivnim. Medtem ko je osebni spomin vezan na kognitivne zmožnosti posameznika, izmuzljiv, selektiven ter pogojen z njegovim edinstvenim psihičnim ustrojem, predvsem kolektivni spomin postaja osrednje vprašanje humanističnih in družboslovnih razprav, zlasti s področja zgodovinopisja in antropologije (Mahnič 2019: 7). Obenem ista avtorica opozarja, da lahko kolektivni spomin »poteka zgolj kot dogovorno skupno komemoriranje« (Jerše, navedeno po Mahnič 2019: 8), ki je vedno odvisno od družbe, hkrati pa je tudi na ravni skupnosti ne nazadnje vedno posameznik tisti, ki se spominja (Crane, navedeno po Mahnič 2019: 8).

Drugi, nasprotni pol spomina je pozaba, ki je še posebej pomenljiva v skrbno načrtovani dominantni naraciji,[1] kjer poudarki in izpusti niso naključni. Prostor je torej, kot še trdi kulturna zgodovinarka Kaja Širok, objekt študije spomina.

> Pozaba igra aktivno vlogo v izgradnji selektivnih diskurzov o preteklosti. Odsotni spomini, pozabljeni dogodki, izbrisane podobe preteklosti nosijo pomenske vrednosti, ki jih moramo enačiti s tistimi dogodki, ki jih skupine poudarjajo in obeležujejo – torej z aktivno ohranjenimi spomini. Ricoeur jih utemeljuje kot žrtve prostorov, kjer se v temeljnih naracijah o legitimizaciji skupine v prostoru ohranjajo zgolj pozitivne (izbrane) podobe, izpuščajo pa tisti dogodki preteklosti, ki to naracijo ogrožajo (Ricoeur 2004) (Širok 2012: 634).

Iz bibliografije, ki smo jo zbrali na začetku raziskave in je v zavihku o Branislavi Sušnik objavljena na portalu *Bivališča Branislave Sušnik | Moradas de Branislava Sušnik*, je razvidno, da so raziskave in prispevki v slovenščini o njej razmeroma redki. Na spletni strani so

1 Pojem povzemava po Kaji Širok, ki v svoji rabi sledi določitvi pojma Barbare Miztal v pomenu spomina v rabi političnih elit, ki oblikuje in ohranja želeno politično podobo (Širok 2012: 633).

navedeni po abecedi, tokrat pa jih navajava kronološko: podpisujejo jih Tine Debeljak (prvi prispevek je izšel leta 1958 v reviji *Meddobja*,[2] pozneje je o njej pisal še v reviji *Svobodna Slovenija*), Irene Mislej (pripravila je več prispevkov, prva objava je iz leta 1993), Blaž Telban (1993), Ralf Čeplak Mencin (1997), Maja Rijavec (diplomsko delo o Branislavi Sušnik iz leta 2000), Helena Janežič (2010), Jožica Grgič (2011), Ingrid Mager (2011), Marko Jenšterle (2012), Aleksandra Saksida (2012; avtorica je o Branislavi Sušnik pripravila tudi magistrsko nalogo) ter Neža Mrevlje (2019). Leta 2010 je bila v NUK razstava »Med Indijance«, ki jo je pripravila Helena Janežič, istega leta je Matjaž Žbontar o Sušnik posnel dokumentarni film *Šamanka Branka*. Razstavo *La Doctora* je o njej leta 2020 pripravil Slovenski etnografski muzej. Otvoritev so spremljali različni dogodki in intervjuji Marije Mojce Terčelj, ki je razstavo pripravila. Navedeni prispevki o Branislavi Sušnik govorijo kot o zamolčani, pozabljeni znanstvenici, pripovedujejo tudi o njeni drugačnosti, na kar aludira naslov enega od prispevkov, ki jo je s španskim poimenovanjem za čudakinjo označil kar za »*bicho raro*«, hkrati pa kronologija objav kaže njihovo zgoščanje (to velja tako za objave kot dogodke) ob nekaterih obletnicah: obeleževanje evropskega odkritja Amerike ter devetdesete in stote obletnice rojstva Branislave Sušnik.

Posebno pozornost si zasluži umetniško delo Tadeja Pogačarja *Pozor! Ženska v mestu* iz leta 2008, saj z umetniškimi sredstvi izredno nazorno izpostavlja odsotnost Branislave Sušnik v slovenskem prostoru. Pogačar je v svojem umetniškem delu predlagal preimenovanje osmih ulic in trgov v središču Ljubljane z imeni osmih žensk, ki jim nacionalno imenoslovje ne odmerja tolikšne pozornosti, kot bi si jo zaradi pomena svojega dela zaslužile, še posebej v primerjavi z moškimi. Branislava Sušnik je bila ena od njih,[3] in ulica, ki ji jo je namenil umetnik, je bila ena glavnih mestnih vpadnic, Slovenska cesta. Delo Tadeja Pogačarja, ki je zasnovano kot projekt, s katerim želi opozoriti na pomenljivo umanjkanje, poudarjanje in preizpraševanje interesov, motivov in moči, ki določajo politike umetniških institucij (muzejev, galerij, ministrstev, uradov in umetnostne zgodovine), pa govori tudi

2 V reviji *Meddobja* so o njej pisali večkrat, med drugim v letih 2009 in 2020. Čeprav so ti prispevki nastali v slovenščini, v slovenskem prostoru skorajda niso doživeli odziva. Enako ugotavljava za besedila, ki jih je Sušnik napisala v slovenščini in so izšla v Argentini, širšemu slovenskemu prostoru pa so zares dostopna šele v zadnjem času (Pregelj 2020: 83).

3 Druge so še: Alma Karlin (pisateljica in popotnica, 1889–1950), Ljuba Prenner (odvetnica in pisateljica, 1906–1977), Elvira Dolinar (aktivistka, 1870–1961), Ivana Kobilca (slikarka, 1861–1926), Pia Mlakar (balerina, 1908–2000), Ita Rina (igralka, 1907–1979) in Angela Vode (aktivistka, 1892–1985) (Tomsich 2020b: 160).

o lokalnem in regionalnem kontekstu, v katerem je bilo (in je še) preimenovanje aktualno in prav nič nedolžno: zrcali in kaže spremembe in politične boje, ki zadevajo nas vse (Tomsich 2020b: 158–59).

V času priprav na obeleževanje stote obletnice rojstva Branislave Sušnik se je začela tudi raziskava *Namišljeni spomenik Branislave Sušnik*, ki je vprašanja predstavljanja, spomina, javnega prostora in uporabe zgodovine povezala z umetniškim ustvarjanjem ter zamislijo, da bi s sociološkimi in antropološkimi orodji v rojstnem kraju Branislave Sušnik raziskali, kaj je ostalo o njej in kaj zanj pomeni. Tako je vzniknila zamisel o izvedbi ankete med prebivalci Medvod. Sestavljalo jo je šest vprašanj: *Naštejte nekaj najbolj znanih Medvoščanov; Veste, kdo je Branislava Sušnik?; Če ste na prejšnje vprašanje odgovorili pritrdilno, na kratko napišite, kaj veste o njej; Na kaj najprej pomislite, ko pomislite nanjo?; S čim jo povezujete?; Hranite kakšen dokument, predmet, fotografijo, knjigo, podobo, torej nekaj, kar je povezano z Branislavo Sušnik, ste o njej slišali kakšno pripoved, morda zgodbo?; Kako bi bil videti njen morebiten spomenik?*

O RAZISKAVI NAMIŠLJENI SPOMENIK BRANISLAVI SUŠNIK

Septembra 2019 smo v Medvodah prek OŠ Medvode in Knjižnice Medvode razdelili okoli štiristo anketnih vprašalnikov, anketiranci pa so nam jih izpolnjenih vrnili 191. Ob tedanjem številu prebivalcev Medvod (16.346) je ta številka zagotovila dovoljšno reprezentativnost ob upoštevanju 10-odstotne napake. Anketo smo zasnovali tako, da smo najprej dobili širšo sliko o ljudeh, ki so v Medvodah prepoznavni: zanimalo nas je, kdo so ti ljudje in s čim se ukvarjajo. Hoteli smo vedeti tudi, ali bo drugo vprašanje vplivalo na odgovore pri prvem vprašanju. Drugo vprašanje je bilo selektivno, saj smo anketirance in anketiranke spraševali, ali poznajo Branislavo Sušnik. Pričakovali smo torej, da bodo tisti anketiranci in anketiranke, ki Branislave Sušnik ne poznajo, po odgovoru na to vprašanje prenehali izpolnjevati anketo. Vsa naslednja vprašanja so bila bolj konkretno povezana z Branislavo Sušnik. Na podlagi literature, ki smo jo proučili, smo domnevali, da jo ljudje slabo poznajo, zato ne bodo imeli dokumentov ali stvari, ki bi bile z njo povezane. Četrto vprašanje, v katerem smo spraševali, kako si jo predstavljajo, je bilo zastavljeno odprto, saj smo želeli, da anketiranci vprašanje razumejo dobesedno ali v prenesenem pomenu. Zadnje vprašanje je bilo povezano s četrtim, a še bolj odprto, obenem pa bolj usmerjeno v konkreten spomenik.

Kot smo predvidevali, smo največ odgovorov dobili na prvo anketno vprašanje. Nabor znanih Medvoščanov je pester, kljub temu pa izstopa ime duhovnika Jakoba Aljaža, ki sta ga navedla 102 anketiranca, sledita mu partizan in narodni heroj Franc Rozman Stane z 52 omembami ter medvoški župan Nejc Smole s 46 omembami. Za njimi število navedb močno upade: Branislavo Sušnik, denimo, je omenilo 14 anketirank in anketirancev. Med Medvoščani so ob teh najbolj prepoznavni športniki, a število omemb njihovih imen – razen pri prvonavedeni Anamariji Lampič – ne dosega števila deset (Peter John Stevens), ki jim sledita umetnik starejše generacije France Rotar in igralec Janez Škof. Pomenljiv je odgovor na drugo vprašanje, ali anketiranci in anketiranke poznajo Branislavo Sušnik. Čeprav smo jih prosili, naj odgovarjajo brez pomoči svetovnega spleta, odgovori na tretje vprašanje, kaj vedo o Branislavi Sušnik, kažejo, da se tega niso povsem držali. Tisti, ki so odgovarjali, so jo omenjali kot antropologinjo ter pripisali nekaj podatkov iz njenega življenja. To se nam zdi pomenljivo, saj kaže na to, da smo s svojimi vprašanji pri ljudeh vzbudili zanimanje.

Zadnje vprašanje v anketi se je glasilo: Kako bi bil videti morebiten spomenik Branislavi Sušnik? Nanj je odgovorilo 14 oseb, kar ustreza številu oseb, ki so zatrdile, da so že slišale za Branislavo Sušnik, vendar te osebe niso bile iste. Preostali anketiranci so v to rubriko zapisali pomenljivi »ne vem«, jo pustili prazno ali jo v odgovor prečrtali (Pregelj in Tomsich 2020b: 135–39). Kako smo analizirali in v projektu uporabili odgovore, popisujeva v nadaljevanju, za zdaj pa naj skleneva z ugotovitvijo, da se je tudi v naši raziskavi izkazalo, da prostor kot predmet študije spomina ponuja možnost raziskovanja in interpretacije odnosa skupnosti do lastne preteklosti, selekcije dogodkov, ki utrjujejo izgradnjo identitete skupnosti, ter naracije, ki spremlja selektivne zgodbe, ki jo tvorijo (Širok 2012: 633). Rezultati in analiza naše ankete ter pregled strokovne literature kažejo, da je v splošnem mogoče pritrditi Henrike von Dewitz, ki je ob dokumentarnem filmu *Hiša med vodami* zapisala:

> Skoraj nihče od intervjuvancev v dokumentarnem filmu dotlej ni slišal zanjo. Zelo mi je ugajala odkritost, s katero so pred kamero priznali, da o Sušnikovi ne vedo ničesar. To je v resnici zrcalo slovenske družbe: odkar smo se začeli ukvarjati z življenjem Branislave Sušnik, je večina ljudi priznala prav to (020: 218).

OBELEŽEVANJE SPOMINA NA BRANISLAVO SUŠNIK

Spomin je torej povezan s kraji in predmeti (Berliner, navedeno po Mahnič 2019: 7): predmeti so generatorji spomina (Pearce, navedeno

po Kos 2019: 235); spomin sicer deluje skoznje, a ker je temelj spomina čas, imajo predmeti hkrati sposobnost akumuliranja časa in heterotopije, s čimer prostori pridobijo dodatne pomene (Kos 2019: 236). V tem smislu so še posebej zanimivi javni spomeniki, ki so »produkt mediacij med skupnostjo in njenim kolektivnim spominom, so otipljivi predmeti, ki utrjujejo in utemeljujejo skrbno zapisane historične naracije« (Širok 2012: 633). Ker so »varuhi podob preteklosti v javnem prostoru« in predstavljajo »materialno izgradnjo akta spominjanja« (Širok 2012: 631), njihova analiza ne razkriva le tega, kaj določa dominantno naracijo, pač pa tudi različne razpoke v zgodbi, ki jih ta skuša prikriti. Ta kombinacija vidikov, povezanih z vizualno kulturo, reprezentacijo, spominom, institucionalnostjo, objektivno manifestacijo moči, rabo javnega prostora itd., je iz pojma spomenika ter sedanjih, preteklih in prihodnjih praks njegovega postavljanja v zadnjih desetletjih ustvarila bogat predmet raziskovanja, saj so vsi ti pojmi ključno povezani tudi s pojmom sodobne umetnosti.

Te premise so tesno povezane z enim od že omenjenih temeljnih osišč naše raziskave: željo po metaforični vrnitvi Branislave Sušnik v njeno domovino, s tem pa s poskusom, da bi obrnili tako njeno življenjsko pot kot tudi predmet raziskave. To pomeni, da v Medvodah med letoma 2019 in 2021 simbolična repatriacija Branislave Sušnik terja etnološke, sociozgodovinske in jezikoslovne metode, ki jih ne apliciramo več na staroselska ljudstva na drugi strani sveta, s čimer se izognemo eksotizaciji. Obenem staroselsko[4] prebivalstvo Medvod na tak način dobi značaj nepričakovane drugosti in eksotičnosti. Znotraj tega konceptualnega okvira so bile aktivnosti, s katerimi smo izvedli ta poskus, v veliki meri prevzete iz tradicije, metod in formatov sodobne umetnosti ter različnih oblik umetniškega raziskovanja. Dobro jih ponazarja osnutek spomenika Branislavi Sušnik iz leta 2019, ki je nastal v okviru naše raziskave. Opis tega projekta sledi trojni strukturi »nalog« umetniškega raziskovanja, kot jih je opredelila Mika Hannula:

> Umetniki raziskovalci imajo vsaj tri prepletene naloge. Prvič, razviti in izpopolniti morajo svojo umetniško obrt, ustvarjalnost in konceptualno razmišljanje, in sicer tako, da ustvarjajo in mislijo umetnost (jo konceptualizirajo) z razvijanjem osebnega besedišča o umetnosti in njenem svetu. Poleg tega morajo prispevati k akademski skupnosti

4 Že začudenje, ki bi ga pri Slovencih povzročila uporaba besede »staroselski«, je pomenljivo, kajti gre za enako začudenje, na katero je mogoče naleteti povsod in je izhodišče izzivov, s katerimi se srečuje etnozgodovina: migracije, selitve prebivalstva, politična in ekonomska zavezništva, vojne in zavojevanja ter pandemije so le nekateri dejavniki, ki problematizirajo in razblinjajo pojme, kot so »staroselci«, »izvorni« ipd.

> in se oddolžiti svojim kolegom z razpravami, s čimer pomagajo graditi še ne zelo močne akademske skupnosti, ki se posvečajo umetniškemu raziskovanju. Tretjič, komunicirati morajo z umetniki in s širšo javnostjo, kar bi lahko imenovali »izobraževanje občinstva« (2014: xiii).

Če ta članek sega na področje druge naloge umetnosti, je treba na tem mestu podrobneje razložiti še prvo in tretjo nalogo. Zasnovo spomenika Branislavi Sušnik je namreč treba razumeti v okviru dveh ključnih elementov »osebnega umetniškega besedišča« Francisca Tomsicha, avtorja zasnove spomenika, ki sta določila tudi izbiro strategij in metod. Prvi je že omenjeni argument obrata, ki je povezan z zavestno rabo dialektičnega mišljenja. Drugi je vprašanje produkcije in/ali iskanja konsenza, ki ga je treba razumeti kot dogovor, ki ga podajo vsi člani skupnosti (in v tem smislu je nasprotje paradigme demokratičnosti):

> Ciljni in kritičen pretres koncepta spomenika zato predstavlja eno od osišč projekta, v katerega se je usmerila raziskava [...] ta pa je povezan z vprašanji predstavljanja, spomina, javnega prostora in uporabe zgodovine tako v dobrem kot slabem smislu. Ko so se ta vprašanja srečala s staro Franciscovo obsedenostjo s konsenzom, povezanim z umetniškim ustvarjanjem (Je mogoče v skupnosti določiti, kaj naj se upodobi, kako, zakaj, kdaj in s kakšnim namenom?), in z zamislijo, da bi s sociološkimi in antropološkimi orodji raziskali, kaj je v Medvodah, rojstnem kraju Branislave Sušnik, ostalo o njej in kaj zanj pomeni (če sploh kaj), je vzniknila zamisel o izvedbi ankete med prebivalci Medvod (Pregelj in Tomsich 2020b: 135).

Anketa je bila torej način spoznavanja, kakšni modeli spomenika bi bili v preučevanem družbenem polju zanimivi (in bi pomenili nejasne, internalizirane in akritične konsenze) ter obenem orodje za predstavitev predloga – drugačnega predloga, ki sicer izhaja iz istega polja, a hkrati preizprašuje splošno sprejete koncepte spomenika. Zato smo v zadnjem anketnem vprašanju spraševali, kako si anketiranci in anketiranke predstavljajo spomenik tej antropologinji. Četudi je bilo odgovorov malo (14), ti večinoma odražajo splošno sprejeto idejo »spomenika«, s tem pa tudi ozadje ali splošno sprejeti družbeni dogovor o tem, kakšen naj bi spomenik sploh bil, pri čemer se ta nekritično prenaša prek šolskega sistema in skozi neposredne izkušnje s spomeniki v javnem prostoru.

Poudariti je še treba, da ta konsenz spodbuja tudi majhno število spomenikov ženskam, zlasti znanstvenicam, kar odražajo tudi gesla v slovarjih: spomenik je v španščini opredeljen kot »javno in vidno delo v spomin na nekoga ali neko stvar« (*obra pública y patente, en memoria de alguien o de algo*), v slovenščini pa kot »kiparsko ali arhitekturno

delo v spomin na določeno osebo, določen dogodek« (SSKJ). V obeh jezikih beseda spomenik vsebuje indoevropski koren *men, kar pomeni misliti, in pojem spomina.

Po splošnem prepričanju je spomenik določeni osebi povezan s pojmom portreta in s specifično tradicijo portreta v določeni kulturi, hkrati pa s pojmi čvrstosti, trdnosti in stalnosti. Ne nazadnje so s pojmom spomenika povezani glagoli, kot so: postaviti, zgraditi, stati. Zato bi bilo treba te koncepte in ustaljena pojmovanja premisliti, pregledati in soočiti z drugačnimi načini razmišljanja o tem, kaj in kakšen je spomenik, zakaj nastane, čemu služi (pa tudi, zakaj v njem uživamo) ter kakšne pojme preteklosti, sedanjosti in prihodnosti predstavlja in/ali poudarja. Nabor odgovorov na vprašanje iz naše ankete sega od preproste besede ali formalnega koncepta (kip; plošča z napisom) do nanašanja na način predstavljanja (ženska podoba, žena s staroselci) in vsebovanja zanimivih napotkov o tem, kaj naj bo ali ima spomenik (v nobenem odgovoru ni napisano, česa naj nima): spomenik bi moral izraziti živahnost oziroma vitalnost Branislave Sušnik in nekaj, kar nas spominja na njene slovenske vzornike; prikazoval naj bi njeno delo in imel pridih Južne Amerike. Dva odgovora sta povezana s portretom in enim temeljnih elementov portretne tradicije, značilnim predmetom, ki naj ga oseba iz Medvod leta 2019 takoj prepozna: Branislava Sušnik kot popotnica (s klobukom na glavi); kip njenega telesa s knjigo in pisalom v roki. Eden od odgovorov prav genialno povzema vse naše dileme: Spomenik Branislavi Sušnik naj bo tak kot ona.

Pomenljivo je, da v nobenem odgovoru niso bili zajeti materiali in kraj postavitve (z izjemo enega, kjer je pisalo, naj stoji v Medvodah). Izjema je bil le eden od odgovorov, kjer je preprosto pisalo: reka, ki teče, sotočje (Pregelj in Tomsich 2020b: 136–39). Ta odgovor je navdihnil Francisca Tomsicha, da je zasnoval spomenik Branislavi Sušnik (Slika 1) in spisal besedilo zasnove.

ZASNOVA SPOMENIKA BRANISLAVI SUŠNIK

Vzamemo višino najvišjega slovenskega vrha Triglava. To višino 2864 metrov delimo z dve. Določimo geografsko točko natanko na sotočju obeh rek. Od te točke odmerimo 1432 metrov navzgor po reki Sori in ravno tolikšno število metrov navzgor po reki Savi. Razdalja med temi točkami se imenuje Spomenik Branislavi Sušnik. Nanj opozarja napis, ki visi na drevesu ob sotočju.

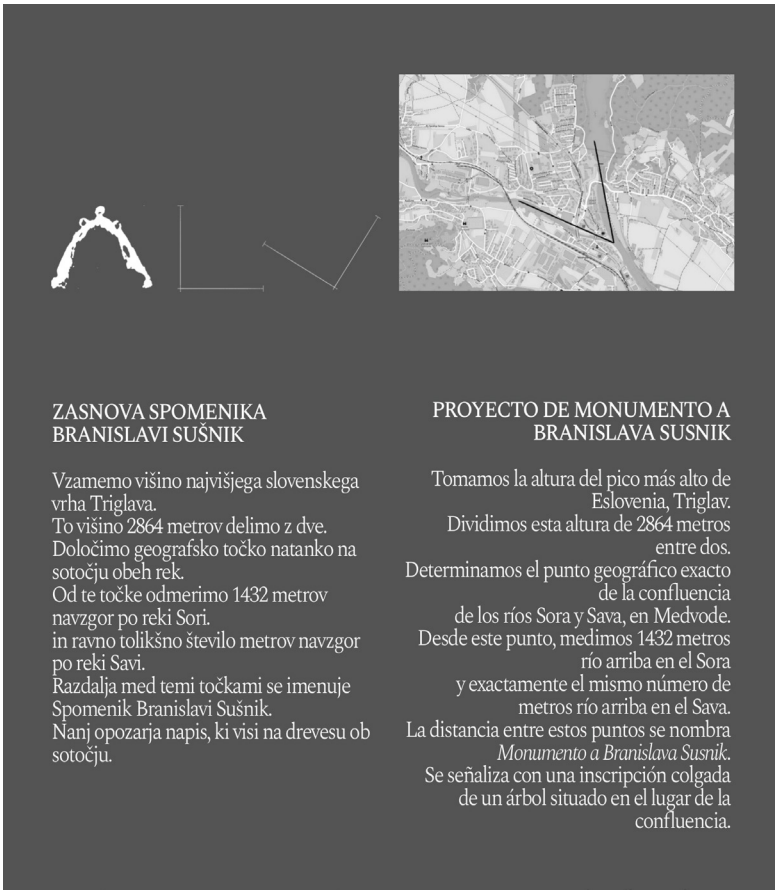

Slika 1: Francisco Tomsich, Zasnova spomenika Branislavi Sušnik / Proyecto de monumento a Branislava Susnik, 2019. Vir: *Bivališča Branislave Sušnik = Moradas de Branisalva Susnik*, 2020.

Voda, osrednji element vseh konceptualnih faz našega dela, tako postane snov spomenika, nanj pa opozarja napis na drevesu, ki raste na konici zemlje, segajoči v sotočje rek Sore in Save, kakih štiristo metrov od rojstne hiše Branislave Sušnik. Voda namreč predstavlja ženski princip, ki je v neposrednem nasprotju z moškimi atributi znamenitega Medvoščana Jakoba Aljaža, ki je kupil vrh gore Triglav (2864mnv) in ki ga prebivalci Medvod po rezultatih ankete najbolje poznajo (Pregelj 2020: 149–52). Seveda ne gre za katero koli goro, temveč za slovenski nacionalni simbol. Triglav je stalnica slovenske umetnosti, še posebej po zaslugi umetniške skupine OHO, ki je bila dejavna približno med letoma 1966 in 1971, ko je uporaba Triglava začela dobivati tudi kritične odtenke, ki jih je pogosto določala predvsem ironija, značilna tudi za prisvojitve gore s strani sodobnih

umetnikov v zadnjih desetletjih.[5] Zato na ilustraciji zasnove spomenika tudi shematska upodobitev Triglava ni povzeta po kaki podobi ali upodobitvi same gore, temveč po fotografiji dogodka, ki ga je OHO izvedel 30. decembra 1968, na katerem so se umetniki Milenko Matanović, David Nez in Drago Dellabernardina postavili na osrednji ljubljanski trg in se prekrili s črno tkanino, iz katere so molele le tri njihove glave. V zasnovi svojega spomenika je Francisco Tomsich višino gore razdelil na dva dela in ga pretvoril v dve dolžini, s katerima je, izhajajoč iz sotočja rek v Medvodah, narisal trikotnik z očitnimi referencami (ki je hkrati ilustracija najosnovnejših ženskih atributov, npr., v glineni figuri). Simbolna dematerializacija gore je tako popolna, saj voda teče, spomenik pa je to odtekanje, ki ga uokvirja abstrakcija, povezana s specifičnim ozemljem.

Kaj storiti z zasnovo spomenika, še posebej če skuša ta iskati konsenz? To vprašanje nas pripelje do tretje naloge, do pedagoške dimenzije umetniškega raziskovanja. Zasnova Spomenika Branislavi Sušnik je konkreten predlog in kot takšen je bil v Medvodah razstavljen ob dveh različnih priložnostih – prvič v okviru razstave *Branislava Sušnik med vodami* v Knjižnici Medvode oktobra in novembra 2019. S to razstavo, ki je potekala pred uradnimi dogodki, načrtovanimi v letu 2020, je naš projekt, ki je bil že prisoten v družbenem polju Medvod prek delavnice z osnovnošolci in anketiranja ter vrste drugih, težje merljivih dogodkov, o katerih so poročali lokalni tiskani medij, radio in televizija, postal dejavni graditelj pomena Branislave Sušnik v lokalnem okolju, s tem pa smo tudi mi začeli pomembno vplivati na predmet našega raziskovanja, tj. na oblikovanje spomina na in o Branislavi Sušnik v Medvodah.

Druga javna predstavitev zasnove spomenika Branislavi Sušnik je v okviru uradnega obeleževanja potekala julija 2020 v okviru bolj poučne razstave *Bivališča Branislave Sušnik*, ki smo jo pripravili ob podpori lokalne oblasti v Medvodah in je potekala istočasno z obeleževanjem spomina na Branislavo Sušnik. V tem kontekstu je zasnova spomenika dobila paradoksalen pomen, saj je bila po eni strani del omenjenih uradnih dogodkov, po drugi strani pa je preizpraševala idejo spomenika, ki so ga zasnovali in udejanjili prav z njimi. Naše zasnove spomenika pri tem niso upoštevali. Vse to je še utrdilo dejanje, ki ga popisujeva v nadaljevanju; še bolj je poudarilo dihotomijo med moškim in ženskim principom, o kateri je v svojem blogu pisala Barbara Pregelj, ter utrdilo obrobno mesto Branislave Sušnik v slovenski kulturi, o katerem je Francisco Tomsich zapisal:

---

5 Na to tradicijo so aludirali številni umetniki, med drugimi skupina IRWIN (leta 2004) in Janez Janša (leta 2007).

> Njena besedilna odsotnost, njena simbolna podrejenost, ki smo jo skušali analizirati in preveriti v različnih zapisih kolektivne raziskave, merijo proti nevarnosti diplomatske korektnosti, manipulacije in simplifikacije njenih političnih idej, zamolčevanja nekega dela njene zgodbe. In predvsem to moramo v Sloveniji preprečiti, kjer nikoli, kljub ugodnemu vetru, ne bo zasedla osrednje, dejavne, preoblikovalske vloge, ki ga ponovno branje in asimilacija njene misli zaseda in ga bo še zasedala v Paragvaju (2020a: 65).

POGLED V NARACIJO MEDVOŠKEGA PROSTORA PO SKLENITVI OBELEŽEVANJA

Branislave Sušnik se je v letu obeleževanja stote obletnice rojstva spomnila tudi občina Medvode, ki je ob občinskem dnevu po njej poimenovala edini park v mestu, v njem pa postavila informativno tablo (Slika 2). Hkrati je ob obeleževanju občinskega praznika potekalo svečano odkritje spominske plošče Branislavi Sušnik, kar je Nejc Smole, župan občine Medvode, pospremil z naslednjimi besedami:

> Gre za simbolno potezo lokalne skupnosti, Občine Medvode, ki je dr. Branislavi Sušnik s poimenovanjem parka po njej dala mesto, ki ji pripada. Kot prva je postala tudi obraz sotočja. Je ena izmed tistih Slovencev, ki včasih niso bili prerok v svoji domovini, ampak veliko uspešnejši drugje. Iz njene zgodbe se lahko veliko naučimo (Bertoncelj 2020).

Slika 2: Park dr. Branislave Sušnik v Medvodah z informativno tablo. Fotografija: Filip Balog.

Že leta 2021, ravno tako ob občinskem prazniku, so spominsko ploščo Branislavi Sušnik prestavili na drugo mesto in jo nadomestili s spominsko ploščo Jakobu Aljažu. Župan je v intervjuju pred občinskim praznikom o spominski plošči povedal: »Jakobu Aljažu na čast bomo odkrili novo spominsko ploščo na Obrazih sotočja. Pridružil se bo Branislavi Sušnik. Priložnost občinskega praznika bomo izkoristili za odprtje še ene nove pridobitve za knjižnico, in sicer Stolpa upanja« (Bertoncelj 2021a: 5).

Razpis za Stolp upanja, piše na spletni strani občine Medvode, je ob 240. obletnici prvega vzpona na Triglav in v čast velikemu dejanju občinskega zavetnika Jakoba Aljaža jeseni 2018 objavil Javni zavod Sotočje Medvode. »Zmagovalna idejna zasnova preko večplastnosti spomenika zajame naravno značilnost gorovij, ki obdajajo Medvode oziroma so vidne iz Medvod: Julijske Alpe, Kamniško Savinjske Alpe in Polhograjsko hribovje s poudarkom na Triglavu, katerega vrh je odkupil Jakob Aljaž in ga podaril planincem.« V julijski številki Sotočja 2021 je bila objavljena fotografija plošče (Slika 3) in Stolpa upanja, ob fotografiji pa je bilo pripisano pojasnilo: »Na steni Obrazi sotočja so odkrili spominsko ploščo Jakobu Aljažu, v neposredni bližini (levo) pa v njegov spomin postavili Stolp upanja« (Bertoncelj 2021b: 5).

Slika 3: Na steni Obrazi sotočja so odkrili spominsko ploščo Jakobu Aljažu, v neposredni bližini (levo) pa postavili Stolp upanja. Fotografija: Peter Košenina.

S tem je prostor Medvod ravno v tistem delu, kjer se razteza spomenik Branislavi Sušnik, kot ga je oblikoval Francisco Tomsich, dobil novo podobo, ki ustvarja napetost in protislovja, s tem pa utrdil naracijo iz časa pred obeleževanjem stote obletnice rojstva Branislave

Sušnik, kot sta jo že izrisala anketa med Medvoščani in blog Barbare Pregelj. Obenem pa vseeno ni mogoče zanikati, da ob tej sobiva tudi drugačen pogled na slovensko-paragvajsko antropologinjo, ki jo je vsebovala tudi ideja spomenika, ki jo je zasnoval Tomsich: vklesana je v kamen, vlita v bron, hkrati pa s svojo fluidnostjo, tekočnostjo, poudarja večpomenskost prostora med vodami. Naj zato svoj prispevek skleneva z besedami Kaje Širok:

> Analiza naracij, ki opisujejo, kako ljudje dojemajo svoj prostor in percipirajo urbane pokrajine, namreč nudi vpogled v otipljive manifestacije delovanja »spomina« na preteklost, bodisi kot prostore vzajemnih odnosov kot izključevalcev interpretacij o preteklosti. Materialni artefakti, ki kličejo po obujanju preteklosti, so *per se* katalizatorji spominskih zgodb, ki pripadnikom skupnosti podajajo kodirane interpretacije o preteklosti in emocionalno delujejo na (ne)pripadnike kolektivnih skupnosti (2012: 633).

Slika 4: Stolp upanja v Medvodah. Fotografija: Henrike von Dewitz, 2021.

Slika 5: Spominska plošča dr. Branislavi Sušnik na prvem mestu Obrazov sotočja. Fotografija: Henrike von Dewitz, 2020.

LITERATURA IN VIRI

Bertoncelj, Maja 2020 'Obudili spomin na Branislavo Sušnik.' *Gorenjski glas*. Vir: https://www.gorenjskiglas.si/article/20200709/C/200709811/1020/obudili-spomin-na-branislavo-susnik.

Bertoncelj, Maja 2021a 'Nejc Smole, župan občine Medvode: Slavljencu bodo odkrili spominsko ploščo.' *Sotočje: priloga Gorenjskega glasa o občini Medvode*, 6, junij, str. 4–5.

Bertoncelj, Maja 2021b 'Deset občinskih nagrajencev.' *Sotočje: priloga Gorenjskega glasa o občini Medvode*, 7. julij, str. 5.

Dewitz, Henrike von 2020 'Dokumentarni film *Hiša med vodami / Casa entre aguas*.' V: *Bivališča Branislave Sušnik: dokumenti, besedila, podobe, pričevanja / Moradas de Branislava Sušnik: documentos, textos, imágenes, testimonios*. Medvode: Malinc. Str. 217–21.

Dewitz, Henrike von 2021 *Hiša med vodami*. Dokumentarni film. Medvode, Izola.

Hannula, Mika, Juha Suoranta in Tere Vadén 2014 *Artistic research methodology: Narrative, Power and the Public*. New York: Peter Lang.

Kos, Mateja 2019 'Pomen nacionalnih muzejev pri ohranjanju kolektivnega spomina.' *Ars et humanitas* 13 (1): 234–47.

Mahnič, Katja 2019 'Spomin: med individualnim in kolektivnim, med tradicijo in zgodovino.' *Ars et humanitas* 13 (1): 7–15.

Peris, Carlos 2014 *Branislava Susnik, antropóloga del Paraguay*. Asunción: El lector.

Pregelj, Barbara 2020 'Drevo Branislave Sušnik.' V: *Bivališča Branislave Sušnik: dokumenti, besedila, podobe, pričevanja / Moradas de Branislava Sušnik: documentos, textos, imágenes, testimonios*. Medvode: Malinc. Str. 149–53.

Pregelj, Barbara in Francisco Tomsich 2020a, ur. *Bivališča Branislave Sušnik: dokumenti, besedila, podobe, pričevanja / Moradas de Branislava Sušnik: documentos, textos, imágenes, testimonios*. Medvode: Malinc.

Pregelj, Barbara in Francisco Tomsich 2020b 'Anketa.' V: *Bivališča Branislave Sušnik: dokumenti, besedila, podobe, pričevanja / Moradas de Branislava Sušnik: documentos, textos, imágenes, testimonios*. Barbara Pregelj in Francisco Tomsich, ur. Medvode: Malinc. Str. 135–43.

SSKJ, *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Vir: https://fran.si.

Širok, Kaja 2012 <Identitete, zgodovina in dediščina prostora – prakse spominjanja in komemoracije na Goriškem v XX. Stoletju.' *Acta histriae* 20 (4): 631–46.

Tomsich, Francisco 2020a 'Raztrgani življenjepis, dialektičen življenjepis. Protislovja Branislave Sušnik.' V: *Bivališča Branislave Sušnik: dokumenti, besedila, podobe, pričevanja / Moradas de Branislava Sušnik: documentos, textos, imágenes, testimonios*. Barbara Pregelj in Francisco Tomsich, ur. Medvode: Malinc. Str. 45–72.

Tomsich, Francisco 2020b 'Prenosna ikonologija Branislave Sušnik.' V: *Bivališča Branislave Sušnik: dokumenti, besedila, podobe, pričevanja / Moradas de Branislava Sušnik: documentos, textos, imágenes, testimonios*. Barbara Pregelj in Francisco Tomsich, ur. Medvode: Malinc. Str. 153–76.

POVZETEK

Prispevek predstavlja raziskavo *Moradas de Branislava Susnik* | *Bivališča Branislave Sušnik*, ki se je od svojega začetka leta 2019 izrazila v različnih oblikah: dvojezičnem portalu (marec–april 2020), razstavi (julij 2020), dokumentarnem filmu o rojstni hiši Branislave Sušnik *Hiša med vodami* Henrike von Dewitz in nazadnje v dvojezični monografiji *Bivališča Branislave Sušnik: dokumenti, besedila, podobe in pričevanja*. Prispevek opiše multimedijski projekt, v katerem smo izvedli raziskavo o dvojni identiteti in dvojnem pomenu dela Branislave Sušnik v kulturnih okoljih Slovenije in Paragvaja. Za izhodišče smo vzeli Medvode, rojstni kraj Branislave Sušnik, zasnovan pa je interdisciplinarno in transdisciplinarno. Prinaša rezultate raziskav, ki so bile izvedene v Medvodah, pa tudi prevedena in avtorska besedila ter izvirno in doslej še neobjavljeno gradivo, ki so ga prispevali umetniki, pisatelji in raziskovalci iz Slovenije in Paragvaja. To z različnih vidikov (besedila, film, vizualno gradivo, splet) ponuja raznovrstnost pogledov na delo, lik in dediščino slovensko-paragvajske znanstvenice Branislave Sušnik.

Ključne besede: projekt, dvojna identiteta, Medvode, Branislava Sušnik, monografija

ABSTRACT: REMEMBRANCE AND MONUMENT: THE CASE OF BRANISLAVA SUŠNIK

The article presents *Moradas de Branislava Susnik* | *Branislava Sušnik's Dwellings*, a research that has assumed various forms since its initiation in 2019: as a bilingual portal (March–April 2020), an exhibition (July 2020), a documentary film about the birthplace of Branislava Sušnik, *A House In Between Waters*, by Henrike von Dewitz (in the making – September 2020) and, a bilingual monograph *Branislava Susnik's Dwellings: Documents, Texts, Images and Testimonials.* Within the framework of this multimedia project, research was conducted into the dual identity, affiliation and dual meaning of Branislava Sušnik's work in the cultural environments of Slovenia and Paraguay. Taking Medvode, Branislava Sušnik's birthplace, as a starting point, the project adopts both inter- and transdisciplinary approach. In addition to the results of the research undertaken in Medvode, it includes translated and original works, as well as unprecedented and previously unpublished material contributed by artists, writers and researchers from Slovenia and Paraguay. This material provides a variety of views (considered from different angles: written works, film, visual material, the Web) of the work, personality and legacy of the Slovenian-Paraguayan scientist Branislava Sušnik.

Keywords: project, dual identity, Medvode, Branislava Sušnik, monograph

RESUMEN: CONMEMORACIÓN Y MONUMENTO: EL CASO DE BRANISLAVA SUŠNIK

Este capítulo presenta el proyecto de investigación *Moradas de Branislava Susnik* | *Bivališča Branislave Sušnik*, el cual ha tomado y toma, desde sus inicios en 2019 hasta hoy mismo, diversas formas: un portal bilingüe (publicado en marzo/abril de 2020), una muestra artístico pedagógica (Medvode, julio de 2020), una película documental de Henrike von Dewitz sobre la casa natal de Branislava Sušnik titulada *Hiša med vodami* (*Casa entre aguas,* septiembre de 2020, en proceso), y un libro monográfico bilingüe *Moradas de Branislava Susnik: documentos, textos, imágenes y testimonios*. Hemos desarrollado en el marco de este proyecto multimedia, de carácter inter y transdisciplinario, una investigación sobre la doble identidad, la doble pertenencia y la doble importancia de la obra de Branislava Sušnik en los ámbitos culturales de Eslovenia y el Paraguay, partiendo de Medvode, la localidad natal de Susnik. Las diversas configuraciones del proyecto

para el público (libro, muestra, producción audiovisual, etc.) compilan resultados de investigación, y los materiales y documentos recabados presentan un caleidoscopio de acercamientos al trabajo, la figura y el legado de la científica eslovenoparaguaya producidos por artistas, escritores e investigadores de Eslovenia y el Paraguay.

Palabras clave: Branislava Sušnik, Medvode, investigación artística, Eslovenia y Paraguay, doble identidad, monográfico

O AVTORJIH

Francisco Tomsich je umetnik in pisatelj. Od leta 2000 pripravlja razstave, publikacije, scenska dela, kolektivne platforme, nedisciplinarne raziskovalne modele in pedagoška orodja. Njegova dela so bila razstavljena in objavljena v mednarodnem prostoru in večkrat nagrajena. Pozornost namenja materialnim pogojem produkcije v konkretnem prostoru in času in potrebi po ustvarjanju kritičnega dialoga med podobami preteklosti, pojmovanjem sedanjosti in dejavnimi modeli prihodnosti.
Elektronski naslov: franciscotomsich@gmail.com

Dr. Barbara Pregelj je doktorica literarnih ved in pridružena profesorica za literaturo na Univerzi v Novi Gorici, prevajalka in urednica na Založbi Malinc. Raziskuje predvsem različne vidike recepcije španske literature in kulture v slovenski književnosti in slovenske med špansko govorečimi, traduktološka vprašanja, literarno interpretacijo in mladinsko književnost. Organizirala je več simpozijev in obiske slovenskih ter španskih avtorjev v Sloveniji in Španiji.
Elektronski naslov: barbara.pregelj@guest.arnes.si

Podelitev nagrade za dosežke v znanosti. Na fotografiji so Branislava Sušnik, predsednik Republike Paragvaj Andrés Rodríguez (1989-1993) in Adelina Pusineri, 1992.
© Museo Etnográfico Dr. Andrés Barbero/Slovenski etnografski muzej

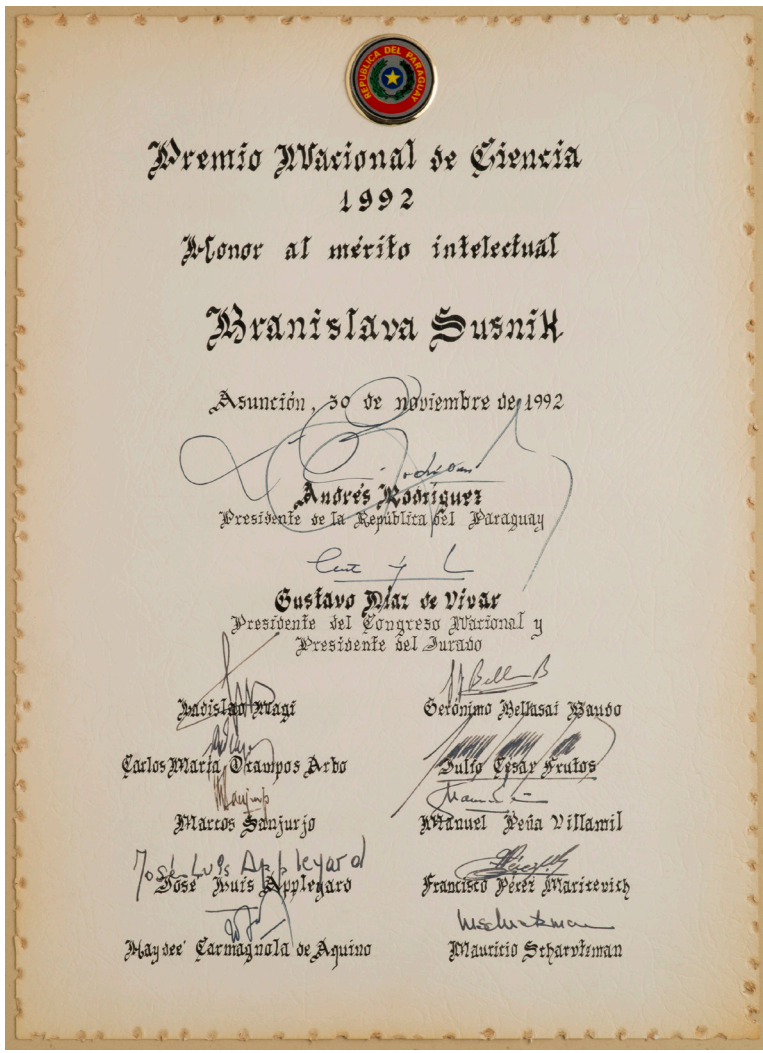

Priznanje Branislavi Sušnik za dosežke v znanosti, 1992, fotografija: Gabriela Zuccolillo.
© Slovenski etnografski muzej/Museo Etnográfico Dr. Andrés Barbero

Imensko kazalo

A

Aita 163, 184, 187
Aljaž, Jakob 262, 266, 269
Almada, Martín 18
Anderson, Benedict 118
Aquino Gonzáles, Romina 52
Areces, Nidia R. 17, 119
Ávila, Pablo L. 88

B

Baldus, Herbert 86, 169
Balog, Filip 268
Baraga, Friderik 210
Barbero, Andrés 12, 78, 80, 103, 124, 139–140, 142–143, 156, 207, 228
Barbero, Josefa 80–81
Barbero, María 80–81
Barreto, Ana 82
Básebügü 184, 186
Belaieff, Juan 176
Benigar, Janez (Ivan) 210
Benítez, Seberiano 105–106
Berliner, David 262
Bertoncelj, Maja 268–269
Bertoni, Guillermo Tell 81, 83–84, 87–88, 90–92, 104, 106, 194
Biedermann, Walter 34–35, 38–39, 53
Blaser, Mario 185
Boas, Franz 159, 179
Boggiani, Guido 86, 179
Boggino, Juan 96–97, 107–112
Bosio, Beatriz González de 82
Bossert, Federico 10, 20, 22–23, 39, 201
Braunstein, José 189
Brezzo, Liliana M. 16–18

C

Cadogan, León 14, 91–93, 96–97, 105, 109–110, 169, 213
Camaño, Joaquín 188
Cardoso De Oliveira, Roberto 73
Cazeneuve, Jean 164
Céspedes, Roberto Luis 80
Chase Sardi, Miguel 20, 35, 75–77, 81, 110, 121, 156, 158–159, 169, 177–178, 181
Cigale, Dejan 13, 15, 45
Cole, Sally 75
Combès, Isabelle 188, 196
Cordeu, Edgardo J. 184–186
Córdoba, Lorena 188
Corvalán, Graziella 53, 56
Crane, Susan A. 259

Č

Čeplak Mencin, Ralf 10, 211, 260
Čeplak Mencin, Ralf 211, 260
Černe, Serafina 139, 141–143

D

de Francia, José Gaspar Rodríguez 16–17, 53
Debeljak, Tine 10–11, 19, 23, 71, 83, 89, 108, 112, 123, 125, 159, 161, 163, 167, 192, 205–211, 213, 220, 260
Decoud Larrosa, Reinaldo 106
Dellabernardina, Drago 267
Descola, Philippe 213, 215–216, 221
Dewitz, Henrike von 258, 262, 270, 272
Dobrovoljc, Helena 35, 40, 48
Dolinar, Elvira 260
Donadío Copello, María 60
Dotto, Pedro 88
Durkheim, Emile 230–231

E

Ehrlich, Lambert 11, 205–206, 233
Eliade, Mircea 164, 166, 231
Eriksen, Thomas Hylland 164
Escobar, Ticio 186, 193

F

Fabre, Alain 178
Farina, Bernardo 81
Farré, Luis 61
Fontanella de Weinberg, María Beatriz 50
Frazer, James George 230
Freud, Sigmund 230
Furlan Štante, Nadja 242

G

Gaona, Alejandro 183
García Márquez, Gabriel 49
Geršak, Marija Uršula 17, 20, 22–23, 47, 135, 211
Godina, Lidija 138
Goldenweiser, Alexander A. 230–231
González, Leandro 92
González, Natalicio 73
González, Vicente 109
Gornik, Bojana 138
Grajzer, Albin 206
Granda, Germán de 56
Grgič, Jožica 260
Grušovnik, Tomaž 241–242
Guasch, Antonio 61
Guber, Rosana 71
Gudynas, Eduardo 161

H

Hannula, Mika 263
Henríquez Ureña, Pedro 50
Herder, Johann Gottfried 179
Hill, Kim 38
Hurtado, A. Magdalena 38

I

Imbelloni, José 228

J

Jakša, Urban 118
Janežič, Helena 21, 260
Janša, Janez 267
Jenšterle, Marko 260
Jerše, Sašo 259
Južnič, Stane 167

K

Kardelj, Edvard 206
Karlin, Alma 260
Ketiš, Anita 139
Kobilca, Ivana 260
Kocjan Barle, Marta 35, 48
Kos, Mateja 263
Košenina, Peter 269
Krivoshein de Canese, Natalia 56
Kuret, Niko 11, 163, 205

L

Lampič, Anamarija 262
Lapesa, Rafael 50–51
Leach, Edmund 231
Lenček, Ladislav 139–140
Levec, Kristina 139, 141
Lévi-Strauss, Claude 160, 179, 228, 230–233, 244, 248
Lewis; Paul H. 80
Lezama y Urrutia, Yosu de 34, 54
Lipski, John 50, 56, 61
Lope Blanch, Juan Manuel 50
López H., Miguel 118
López Morales, Humberto 50
López, Carlos Antonio 17
López, Francisco Solano 17, 120
Ložar, Rajko 210
Lugo, Fernando 18
Lukšič-Hacin, Marina 167
Lustig, Wolf 55

M

Maček, Pepca 206
Mager, Ingrid 260
Mahnič, Katja 259, 262
Makaran, Gaya 119–122, 126, 131, 134–135
Malinowski, Bronislaw 179
Malinowski, Izabel 73, 80, 97
Manelis Klein, Harriet E. 178, 183
Markič, Jasmina 20, 22, 33–34, 59–60, 65, 122
Martínez de Benítez, Estefana 106
Martínez, Cecilia 188
Matanović, Milenko 267
McLennan, John Ferguson 230
Meliá, Bartomeu 53, 61, 74, 98, 110
Menghin, Oswald 160
Métraux, Alfred 162, 188, 191–192
Miraglia, Luigi 110
Mislej, Irene 10–12, 21, 23, 143, 155, 159, 167, 191, 193, 204–205, 207, 209, 212, 260
Mizerit, Tone 10, 21, 206–207, 209, 211
Miztal, Barbara 259
Mlakar, Pia 260
Molek, Nadia 206
Montero, Elvira 108
Morales; Evo 18, 243
Moreno Fernández, Francisco 51
Morínigo, José Nicolás 80
Mozetič, Tadeja 140–141, 143
Mrevlje, Neža 260
Münzel, Christine 110
Münzel, Mark 110

N

Nez, David 267
Nimuendajú, Curt 192
Noll, Richard 166
Nordenskiöld, Erland 191–192

O

O'Leary, Juana E. 132
Oliveira, Jorge Eremites de 77, 80, 98, 162
Osuna, Pedro 184

P

Palacios Alcaine, Azucena 53, 57–58, 60–61
Pearce, Susan M. 262
Peirano, Mariza G. S. 73
Peña Gill, Julio Eduardo 80, 83
Peña, Raul 104
Pereira, Manuel de Jesús 110
Pérez, Alfonso 61
Peris, Carlos 11–12, 157, 204–208, 212, 257
Perón, Juan Domingo 207
Piñeiro Zarza, Carmelo 88
Pinosa, P. Antonio 78
Pinturas 184
Pogačar, Tadej 260
Potthast, Barbara 119–123, 127, 129, 131, 134–135
Prada, Raúl 243
Pregelj, Barbara 21, 24, 52, 260, 262, 264–267, 270, 273
Prenner, Ljuba 260
Prijatelj, Ada 139
Puhar, Alenka 75
Punzolo, Luis (Luigi) 87
Pusineri, Adelina 22, 77–78, 98, 115, 118, 125, 156, 163, 170, 274

R

Rehnfeldt, Marilin 14, 19, 22, 38, 71, 121, 123, 129, 132, 212–213, 228
Remec, Bara 209–210, 220
Repič, Jaka 10–11, 21, 23, 47, 122, 125, 204, 206, 209–210, 225
Richard, Nicolás 184, 186, 188–189
Ricoeur, Paul 259
Rijavec, Maja 10–11, 21, 156–158, 162, 204–205, 213, 260
Rina, Ita 260
Roca, Julio Argentino 138, 142–143
Rodríguez-Alcalá, José 82
Rodríguez, Andrés 274
Rona, José Pedro 50
Rosato, Verónica 76
Rot, Andrej 209
Rotar, France 262
Rozman, Franc - Stane 262
Roženbergar, Tanja 21
Rušković, Leonard 137–138

S

Saksida, Aleksandra 10, 20–21, 23, 122, 173, 204–205, 212, 218, 260
Samaniego, Marcial 90, 104
Sánchez Labrador, José 177
Sapir, Edward 178
Saussure, Ferdinand de 181
Schaden, Egon 192
Schmidt, Max 78, 80–81, 191–192, 195, 207
Schmidt, Wilhelm 11, 160, 191–192, 206, 230
Schumaker, Lyn 192
Servián, Aquilino 105
Slavec Gradišnik, Ingrid 210
Smerdel, Inja 240–241
Smole, Nejc 262, 268
Stevens, Peter John 262
Steward, Julian H. 162
Stroessner, Alfredo 12, 18, 22, 53, 81, 84, 87, 101, 108, 120, 123, 132, 134, 167, 207
Sullivan, E. Lawrence 168
Sušnik, Dragojla 140
Sušnik, Jožef 76, 206

Š

Širok, Kaja 259, 262–263, 270
Škamperle, Igor 166
Škof, Janez 262
Škof, Lenart 242
Šmitek, Zmago 166, 210
Švent, Rozina 209

T

Tarsia, Lucio 88
Tavčar, Zora 191, 196
Telban, Blaž 10, 204, 260
Telesca, Ignacio 20, 120–121, 124, 131–132, 179
Terčelj, Marija Mojca 10–11, 19–21, 23, 33, 125, 163, 204, 219, 228, 242, 249, 260
Tomsich, Francisco 21, 24, 52, 118, 124–125, 128, 260–262, 264–267, 269–270, 273
Toplak, Kristina 210

V

Van Gennep, Arnold 230
Vargas, Ceferino 107
Vasle, Mirko 10, 209
Vázquez, Fabricio 12–13
Vera, Juan Pablo 91, 105
Villar, Diego 10, 20, 22–23, 39, 188, 201
Viveiros de Castro, Eduardo 213, 216–217
Vode Angela 260
von Humboldtu, Wilhelm 179

W

Wagner, Max Leopold 50
Weber, Max 187
Whorf, Benjamin Lee 178, 181

Y

Ynsfrán, Edgar L. 104

Z

Zalazar, Raquel 22, 115, 118
Zalaznik, Odilija 139
Zamora Vicente, Alonso 50
Zanardini, José 34–35, 38–39, 53
Zenón 105
Zuccolillo, Gabriela 19, 66, 275

Ž

Žbontar, Matjaž 21, 260
Žigon, Zvone 206

1 *MESS – Mediterranean Ethnological Summer School. Vol. 3. Edited by Zmago Šmitek and Rajko Muršič. Ljubljana 1999.*

2 *Urban Symbolism and Rituals.* Edited by Božidar Jezernik. Ljubljana 1999.

3 *Cultural Processes and Transformations in Transition of the Central and Eastern European Post-Communist Countries.* Edited by Rajko Muršič and Borut Brumen. Ljubljana 1999.

4 *Kolesar s Filozofske. Zbornik v počastitev 90-letnice prof. dr. Vilka Novaka.* Uredil uredniški odbor. Ljubljana 2000.

5 *Zemljevidi časa/Maps of Time. Zbornik ob 60. obletnici Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo.* Uredila/edited by Zmago Šmitek in/and Borut Brumen. Ljubljana 2001.

6 Mirjam Mencej, *Gospodar volkov v slovanski mitologiji.* Ljubljana 2001.

7 *MESS – Mediterranean Ethnological Summer School. Vol. 4.* Edited by Bojan Baskar and Irena Weber. Ljubljana 2002.

8 *Besede terorja. Medijska podoba terorizma in nasilja.* Uredil Božidar Jezernik. Ljubljana 2002.

9 Vladimir N. Toporov, *Predzgodovina književnosti pri Slovanih. Poskus rekonstrukcije.* Ljubljana 2002.

10 *MESS – Mediterranean Ethnological Summer School. Vol. 5.* Edited by Rajko Muršič and Irena Weber. Ljubljana 2003.

11 Mateja Habinc, *Ne le rožmarin za spomin. O spominskih predmetih in njihovem shranjevanju.* Ljubljana 2004.

12 *Dediščina v očeh znanosti.* Uredila Jože Hudales in Nataša Visočnik. Ljubljana 2005.

13 *MESS – Mediterranean Ethnological Summer School. Vol. 6.* Edited by Boštjan Kravanja and Matej Vranješ. Ljubljana 2005.

14 *Dediščina v rokah stroke*. Uredila Jože Hudales in Nataša Visočnik. Ljubljana 2005.

15 *Post-Yugoslav Lifeworlds Between Tradition and Modernity.* Edited by Zmago Šmitek and Aneta Svetieva. Ljubljana 2005.

15/I *Post-Yugoslav Lifeworlds.* 2nd Edition. Edited by Zmago Šmitek and Aneta Svetieva. Ljubljana in Skopje 2008.

16 *Ethnography of Protected Areas.* Edited by Peter Simonič. Ljubljana 2006.

17 *»Zakaj pri nas žive Cigani in ne Romi«. Narativne podobe Ciganov/Romov.* Uredil Božidar Jezernik. Ljubljana 2006.

18 Mirjam Mencej, *Coprnice so me nosile. Raziskava vaškega čarovništva v vzhodni Sloveniji na prelomu tisočletja*. Ljubljana 2006.

19 Jaka Repič, *»Po sledovih korenin«. Transnacionalne migracije med Argentino in Evropo.* Ljubljana 2006.

20 *Europe and its Other. Notes on the Balkans.* Edited by Božidar Jezernik, Rajko Muršič and Alenka Bartulović. Ljubljana 2007.

21 *Places of Encounter. In memoriam Borut Brumen.* Edited by Rajko Muršič and Jaka Repič. Ljubljana 2007.

22 Špela Kalčić, *»Nisem jaz Barbika«. Oblačilne prakse, islam in identitetni procesi med Bošnjaki v Sloveniji.* Ljubljana 2007.

23 Boštjan Kravanja, *Sveti svet. Topografija religioznega prostora na primeru Breginjskega kota.* Ljubljana 2007.

24 Uršula Lipovec Čebron, *Krožere zdravja in bolezni. Tradicionalna in komplementarne medicine v Istri.* Ljubljana 2008.

25 *Space and Time in Europe. East and West, Past and Present.* Edited by Mirjam Mencej. Ljubljana 2008.

26 *Prostori soočanja in srečevanja. Spominski zbornik za Boruta Brumna.* Uredila Rajko Muršič in Katja Hrobat. Ljubljana 2008.

27 Jože Hudales, *Slovenski muzeji in etnologija. Od kabinetov čudes do muzejev 21. stoletja.* Ljubljana in Velenje 2008.

28 *MESS and RAMSES II. Mediterranean Ethnological Summer School. Vol. 7.* Edited by Jaka Repič, Alenka Bartulović and Katarina Sajovec Altshul. Ljubljana 2008.

29 Miha Kozorog, *Antropologija turistične destinacije v nastajanju. Prostor, festivali in lokalna identiteta na Tolminskem.* Ljubljana 2009.

30 Peter Simonič, *Kaj si bo narod mislil? Ritual slovenske državnosti.* Ljubljana 2009.

31 *Kulturna dediščina in identiteta.* Uredil Božidar Jezernik. Ljubljana 2010

32 *Niko Zupanič, njegovo delo, čas in prostor. Spominski zbornik ob 130. obletnici rojstva dr. Nika Zupaniča.* Uredila Rajko Muršič in Mihaela Hudelja. Ljubljana 2009.

33 *Med prezentacijo in manipulacijo.* Uredil Božidar Jezernik. Ljubljana 2010.

34 Nataša Visočnik, *Hiša kot prostor identitet. Oblikovanje identitet skozi percepcije prostora in telesa v bivalnem okolju na Japonskem.* Ljubljana 2011.

35 Alenka Bartulović, *»Nismo vaši!« Antinacionalizem v povojnem Sarajevu.* Ljubljana 2013.

36 *Antropološki vidiki načinov življenja v mestih.* Uredila Jaka Repič in Jože Hudales. Ljubljana 2012.

37 *Politika praznovanja. Prazniki in oblikovanje skupnosti na Slovenskem.* Uredil Božidar Jezernik. Ljubljana 2013.

38 *Heroji in slavne osebnosti na Slovenskem.* Uredil Božidar Jezernik. Ljubljana 2013.

39 *Praznična večglasja. Prazniki in oblikovanje skupnosti na Slovenskem.* Uredila Ingrid Slavec Gradišnik. Ljubljana 2014.

40 Simona Klaus, *Pa vse, kar sem hotu, so ble dobre vile. Folklora v oglasih med letoma 1980 in 2011 v Sloveniji.* Ljubljana 2014.

41 *»Kar ustvariš ostane. Svetu cvet. Tebi rane.« – Vinko Möderndorfer – učitelj, politik in raziskovalec* Uredila Ingrid Slavec Gradišnik in Jože Hudales. Ljubljana 2016.

42 Ambrož Kvartič, *Pa se je to res zgodilo? Sodobne povedke v Sloveniji.* Ljubljana 2016.

43 *Sounds of Attraction. Yugoslav and Post-Yugoslav Popular Music.* Edited by Miha Kozorog and Rajko Muršič. Ljubljana 2017.

44 *Collecting and Collections in Times of War or Political and Social Change: COMCOL Annual Conference, Celje 2014.* Edited by Jože Hudales and Tanja Roženbergar. Ljubljana 2017.

45 *Države praznujejo. Državni prazniki in skupnosti na območju bivše Jugoslavije.* Uredila Božidar Jezernik in Ingrid Slavec Gradišnik. Ljubljana 2017.

46 Helena Konda, *Grafiti v Ljubljani. Zgodovina, grafitarji, mesto.* Ljubljana 2017.

47 *Anthropological Perspectives of Solidarity and Reciprocity.* Edited by Peter Simonič. Ljubljana 2019.

48 *Močni, modri in dobri: Junaki v slovenski folklori.* Uredila Božidar Jezernik in Ingrid Slavec Gradišnik. Ljubljana 2020.

49 *Dediščina prve svetovne vojne. Reprezentacije in reinterpretacije*. Uredila Jurij Fikfak in Božidar Jezernik. Ljubljana 2021.

50 Juš Škraban in Uršula Lipovec Čebron, *Medkulturna mediacija in zdravstvo v Sloveniji*. Ljubljana 2021.

51 *Prepletenost svetov: zgodovine in refleksije zunajevropskih raziskav v Sloveniji.* Uredile Sarah Lunaček, Tina Palaić in Maja Veselič. Ljubljana 2022.

52 *Občutki mest: antropologija, umetnost, čutne transformacije*. Uredili Rajko Muršič, Blaž Bajič in Sandi Abram. Ljubljana, 2022.

53 *Kovidna krajina: ranljivosti v času pandemije*. Uredili Uršula Lipovec Čebron in Sara Pistotnik. Ljubljana, 2023.

54 *Commemorating the First World War in the Former Yugoslavia*. Edited by Božidar Jezernik, Vijoleta Herman Kaurić, Ljiljana Dobrovšak. Ljubljana, 2023.

55 Ana Svetel, *Spremenljive krajine severovzhodne Islandije: Vreme, letni časi, svetloba in tema*. Ljubljana, 2024.

56 Alina Bezlaj, *A Palce of Ruptures and Bonds: The (Re)making of a Dublin Suburb*. Ljubljana, 2024.

Kataložna zapisa o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

Tiskana knjiga
COBISS.SI-ID=227002371
ISBN 978-961-297-528-9

E-knjiga
COBISS.SI-ID=226999043
ISBN 978-961-297-527-2 (PDF)